PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA 1918–1940 M.

KAS

KUR

KADA

Leidėjas
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune

Projekto „Šimtmečio belaukiant: reikšmingiausi Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) įvykiai“ vadovė
Renata Mikalajūnaitė

Leidinio sudarytojos
Justina Minelgaitė
Ingrida Jakubavičienė
Jovita Jankauskienė

Kalbos redaktorė
Renata Endzelytė

Dailininkė
Jovita Jankauskienė

Projektą finansuoja
LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Atkurtai Lietuvai www.lietuva100.lt

© Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2018
© Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune, 2018
© Justina Minelgaitė, 2018
© Ingrida Jakubavičienė, 2018
© Jovita Jankauskienė, 2018

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)
ISBN 978-9955-471-65-3

ĮVADAS

Pažinti, suprasti, didžiuotis – su šiuo šūkiu Istorinė Prezidentūra 2013-aisiais pradėjo penkerių metų trukmės projektą „Šimtmečio belaukiant: reikšmingiausi Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) įvykiai“. Pirmoji ėmusi galvoti apie artėjantį moderniosios Lietuvos valstybės šimtmetį, muziejaus kūrybinė komanda ieškojo veiklos formų, galinčių daryti visuomenei ilgalaikį poveikį. Tad buvo atsisakyta trumpalaikių triukšmingų akcijų ir pasirinkta nuosekli valstybės istorijos pažinimą ir dalyvavimą skatinanti veikla. Per ketverius projekto metus visuomenei įvairiomis interaktyviomis formomis (Vasario 16-osios šventiniais renginiais, protų mūšiais, balsavimu muziejuje ir internetu) pristatyti net 400 reikšmingiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykių. Muziejaus istorikai labai kruopščiai atrinko ir aprašė visus svarbiausius to laikotarpio momentus, siekdami kuo įvairiapusiškiau atskleisti politinį, ekonominį, socialinį ir kultūrinį Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvenimą. Ketverius metus visuomenė aktyviai balsavo (sulaukta daugiau nei 20 tūkst. balsų) ir iš 400 atrinko 100, jų nuomone, pačių reikšmingiausių įvykių, kurie penktojo etapo metu buvo sureitinguoti pagal gautus balsus. Čia pristatomi visi 400 įvykių, be abejo, pažymimi ir patekusieji į reikšmingiausiųjų šimtuką. Sudarytojai viliasi, kad šis leidinys padės visapusiškai pažinti Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį, paskatins geriau suprasti įvairius to meto procesus ir suteiks tvirtą pagrindą didžiuotis savo valstybe. Projekto vykdytojai taip pat tikisi, kad skaitytojai su malonumu užsuks į Istorinę Prezidentūrą, kurioje nuo 2018 m. vasario 16 d. net dvejus metus veiks paroda „100 reikšmingiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykių (1918–1940 m.)“.

PAAIŠKINIMAI

1–400 ĮVYKIO NUMERIS CHRONOLOGINĖJE REIKŠMINGIAUSIŲ PIRMOSIOS LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮVYKIŲ SEKOJE

1–100 ĮVYKIO EILĖS NUMERIS REIKŠMINGIAUSIŲ LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮVYKIŲ ŠIMTUKE

Lietuvos Taryba. Iš kairės sėdi: J. Vileišis, dr. J. Šaulys, kun. J. Staugaitis, S. Narutavičius, dr. J. Basanavičius, A. Smetona, kan. K. Šaulys, S. Kairys, J. Smilgevičius. Stovi: K. Bizauskas, J. Vailokaitis, D. Malinauskas, kun. V. Mironas, M. Biržiška, kun. A. Petrulis, S. Banaitis, P. Klimas, A. Stulginskis, J. Šernas, P. Dovydaitis. Vilnius, 1918 m.

Fot. A. Jurašaitis
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1918 02 16
PASKELBTAS LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTAS

1 1

Lietuvos Nepriklausomybės aktas – Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje pasirašytas dokumentas, skelbiantis, kad Lietuvos Taryba atkuria nepriklausomą, demokratiniais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Šiuo dokumentu Lietuvos valstybė atsiribojo nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Aktas skelbė, jog būsimus Lietuvos valstybės pamatus ir santykius su kitomis šalimis privalo nustatyti demokratiniu būdu išrinktas Steigiamasis Seimas. Aktą pasirašė Lietuvos Tarybos nariai: Jonas Vileišis, dr. Jurgis Šaulys, kun. Justinas Staugaitis, Stanislovas Narutavičius, dr. Jonas Basanavičius, Antanas Smetona, kanauninkas Kazimieras Steponas Šaulys, Steponas Kairys, Jonas Smilgevičius, Kazys Bizauskas, Jonas Vailokaitis, Donatas Malinauskas, kun. Vladas Mironas, Mykolas Biržiška, kun. Alfonsas Petrulis, Saliamonas Banaitis, Petras Klimas, Aleksandras Stulginskis, Jokūbas Šernas, Pranas Dovydaitis. Dokumentas buvo pasirašytas Vilniuje, Pilies g. 26. Šiuo metu čia veikia Lietuvos nacionalinio muziejaus padalinys, Signatarų namai.

Taikos sutarties derybos ir pasirašymas Breste. 1919 m.

Grosser Bilderatlas des Weltkrieges, Bd. 3, München, 1919, s. 234.

2

1918 03 03
SUDARYTA BRESTO TAIKOS SUTARTIS

Sutartis buvo pasirašyta Breste (Lietuvos Brastoje) tarp Rusijos, Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir jų sąjungininkių Turkijos ir Bulgarijos. Pagal sutartį Rusija išstojo iš Pirmojo pasaulinio karo ir atsisakė pretenzijų į Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Suomijos ir Ukrainos teritorijas bei įsipareigojo iš jų išvesti kariuomenę. Lietuvoje ir toliau liko vokiečių okupacinė valdžia, tačiau ši sutartis sudarė sąlygas Lietuvai politiškai atsiriboti nuo Rusijos, palengvino lietuvių tremtinių ir karo pabėgėlių sugrįžimą, bei leido sustiprėti Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekiančioms politinėms jėgoms.

J. Šilietis. Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m. paveikslėliuose ir trumpuose jų aprašymuose. Kaunas, 1922, p. 52.

1918 03 23
VOKIETIJA PRIPAŽINO LIETUVOS VALSTYBĘ (1917 12 11 AKTO PAGRINDU)

51 3

1918 m. kovo 23 d. Vokietija pirmoji pripažino atkurtą Lietuvos valstybę, bet kaip priklausomą nuo Vokietijos (pagal 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos aktą). Pripažinimą *de facto* ir *de jure* pasirašė Vokietijos imperatorius Vilhelmas II. Pagal šią deklaraciją Lietuva turėjo būti susieta su Vokietija karo, susisiekimo, muitų ir piniginės sistemos konvencijomis. Pirmuoju pasiuntiniu Vokietijoje buvo paskirtas Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys. Po pripažinimo kasdienis gyvenimas Lietuvoje iš esmės nepasikeitė: liko vokiečių karinė administracija, tęsėsi rekvizicijos. Iki 1918 m. antrosios pusės Vokietija spaudė Lietuvos Tarybą sudaryti gruodžio 11 d. akte numatytas abiejų valstybių konvencijas. Tik metų pabaigoje, spalio 20 d., Vokietijai pralaimint karą, Lietuvos Tarybai buvo leista laisvai spręsti dėl šalies santvarkos ir sudaryti vyriausybę.

Vėliavos Lietuvos nepriklausomybės 20-mečio minėjime prie Prezidento rūmų. Kaunas, 1938 m. vasario 16 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

4 24

1918 04 19
PATVIRTINTAS LIETUVOS TAUTINĖS VĖLIAVOS PROJEKTAS

Jau 1917 m. kilo diskusijos dėl Lietuvos tautinės vėliavos kūrimo. Lietuvių visuomenės veikėjų pasitarime pas Joną Basanavičių nuspręsta vėliavos spalvas išrinkti iš tautinių audinių. Ruošdamasis Lietuvių konferencijai Vilniuje, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius parengė žaliai raudonos Lietuvos vėliavos projektą. Tačiau konferencijos dalyviams jo pasiūlyta vėliava atrodė niūri. Archeologas Tadas Daugirdas pasiūlė tarp žalios ir raudonos įterpti ploną geltonos spalvos juostą, kad vėliava būtų gyvesnė ir kad geltona spalva simbolizuotų aušrą. Lietuvių konferencija dėl vėliavos nieko nenutarė ir pavedė tai atlikti Lietuvos Tarybos sudarytai komisijai: Jonui Basanavičiui, Antanui Žmuidzinavičiui ir Tadui Daugirdui. Komisija sukūrė vėliavą iš trijų horizontalių vienodo pločio juostų – geltonos, žalios, raudonos. Lietuvos Taryba pritarė šiam tautinės vėliavos projektui. Buvo patvirtinta ir istorinė vėliava, kurios vienoje pusėje vaizduojamas baltas raitelis raudoname lauke, kitoje pusėje – Gediminaičių stulpai. Tautinės vėliavos spalvų reikšmės: geltona – saulė, šviesa ir gerovė; žalia – gamtos grožis, laisvė ir viltis; raudona – žemė, drąsa, už Tėvynę pralietas kraujas.

Vilhelmas fon Urachas.
XX a. 2 dešimtmetis.

Leeuwarder nieuwsblad: goedkoop advertentieblad, Olandija, 1928, Nr. 5927.

1918 07 11
VILHELMAS FON URACHAS IŠRINKTAS LIETUVOS KARALIUMI MINDAUGU II

5

Lietuvos Valstybės Taryba 1918 m. liepos 17 d. Lietuvą paskelbė konstitucine monarchija ir karaliumi Mindaugu II išrinko vokietį Viurtenbergo hercogą Vilhelmą fon Urachą. Tačiau Lietuva karalių turėjo neilgai. Monarchijos paskelbimas Lietuvoje buvo sutiktas kontraversiškai: baigiantis I-ajam pasauliniam karui, pasitikėjimas monarchija gerokai smuko, todėl šiai valdymo formai nepritarė dalis Lietuvos politikų, o ir Vokietijos vyriausybė nepripažino Vilhelmo fon Uracho kaip Lietuvos karaliaus. 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Taryba anuliavo karaliaus rinkimus ir galutinę valstybės valdymo formą paliko nustatyti Steigiamajam Seimui.

Iškilmingas Sausio 15-osios, Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos dienos, minėjimas Valstybės teatre. Kaunas, 1938 m. sausio 15 d.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

6 84

1918 09 14
IŠLEISTA PIRMOJI LIETUVIŠKŲ HERALDINIŲ SIMBOLIŲ STUDIJA

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsirado poreikis turėti savo valstybės simbolį – herbą. Pirmasis Lietuvos herbo tyrimų ėmėsi Tadas Daugirdas ir laikraštyje „Dabarties žiedai“ išspausdino straipsnį-studiją apie svarbiausius Lietuvos heraldinius simbolius. Jis – vienas pirmųjų, sukūrusių savąjį Vyčio variantą. Tarpukariu buvo naudojamos kelios herbų versijos: Antano Žmuidzinavičiaus, Tado Daugirdo, Adomo Varno, Adomo Galdiko, Mstislavo Dobužinskio ir kitų. Labiausiai paplito A. Žmuidzinavičiaus romantizuota Vyčio versija. Visą Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį naudota daug skirtingų Vyčių, bet nė vienas iš jų nebuvo patvirtintas kaip oficialus valstybės herbas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Valstybės Tarybos Prezidiumas. Iš kairės sėdi: pirmininkas Antanas Smetona ir vicepirmininkas Justinas Staugaitis. Stovi – generalinis sekretorius Jokūbas Šernas ir vicepirmininkas Jurgis Šaulys. Vilnius, 1918 m.

Lietuvos valstybės centrinis archyvas

47 7

1918 11 02
PRIIMTI LIETUVOS VALSTYBĖS LAIKINOSIOS KONSTITUCIJOS PAMATINIAI DĖSNIAI

1918 m. lapkričio 2-osios naktį priimti lakoniški Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai – nuolatinės Lietuvos Valstybės Konstitucijos pirmtakas. Nors kai kurie Tarybos nariai nepritarė, pagrindine valstybės institucija buvo paskelbta Valstybės Taryba, o kolegialiu valstybės vadovu – Valstybės Tarybos Prezidiumas, kurį sudarė Antanas Smetona, Justinas Staugaitis ir Jurgis Šaulys. Prezidiumui buvo pavesta vykdomoji valdžia, kurią jis vykdė per Ministrų kabinetą, vadovaujamą Augustino Voldemaro. Prezidiumas turėjo teisę skelbti laikinuosius įstatymus, skirti ir priimti kitų valstybių pasiuntinius, „laikyti kariuomenę savo žinioje“, skirti vyriausiąjį kariuomenės vadą ir kt. Dėsniai taip pat skelbė ir visų piliečių lygybę prieš įstatymus, Ministrų kabineto veiklos principus, o galutinę valstybės valdymo formą paliko nustatyti Steigiamajam Seimui.

Pirmoji Lietuvos Laikinoji vyriausybė Ministro Pirmininko Augustino Voldemaro darbo kabitete. Iš kairės: Švietimo ministras J. Yčas, teisingumo ministras P. Leonas, Ministras Pirmininkas, užsienio reikalų ministras, krašto apsaugos ministras A. Voldemaras, finansų, prekybos ir pramonės ministras, susiekimo ministras M. Yčas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras J. Tūbelis, vidaus reikalų ministras bei laikinai einantis maitinimo ir darbų ministro pareigas V. Stašinskas. Vilnius, 1918 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

8 40

1918 11 11
SUDARYTA PIRMOJI LIETUVOS LAIKINOJI VYRIAUSYBĖ

Lietuvos Valstybės Tarybos pavedimu, Augustinas Voldemaras sudarė pirmąją Lietuvos Laikinąją Vyriausybę. A. Voldemaras tapo ne tik pirmuoju nepriklausomos Lietuvos Ministru Pirmininku, bet ir užsienio reikalų ministru. Iš ministrų Vlado Stašinsko, Petro Leono, Martyno Yčo, Juozo Tūbelio, Mykolo Velykio, Jokūbo Vygodskio, Juozapo Voronko ir Jono Yčo sudaryta Vyriausybė dirbo iki 1918 m. gruodžio 26 dienos. Dėl sudėtingos Lietuvos politinės padėties (vokiečių okupacinė valdžia vis dar buvo Lietuvoje) pirmoji Lietuvos Laikinoji Vyriausybė turėjo labiau simbolinę reikšmę ir dirbo tik šiek tiek daugiau negu mėnesį. Gruodžio 20 d. Vyriausybės vadovai išvyko į Vakarų Europą ieškoti finansinės paramos Lietuvai ir siekti tarptautinio pripažinimo. Vietoj jos buvo sudaryta antroji, Mykolo Sleževičiaus vadovaujama, Lietuvos Laikinoji Vyriausybė.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Pašto tarnautojai prie sunkvežimio. 1927 m.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

15 9

1918 11 16
ĮKURTAS LIETUVOS PAŠTAS

1918 m. lapkričio 16 d. Lietuvos finansų, prekybos ir pramonės ministras Martynas Yčas pasirašė potvarkį, kuriuo buvo įkurta Lietuvos pašto valdyba ir visoje šalyje pradėtos steigti pašto įstaigos. Nuo šios dienos oficialiai skaičiuojama Pirmosios Lietuvos Respublikos pašto istorija, o lapkričio 16-oji minima kaip Lietuvos pašto diena. Netrukus, 1918 m. gruodžio 17 d., į apyvartą išleisti ir pirmieji Lietuvos pašto ženklai, vadinami „baltukais“. 1922 m. sausio 1 d. Lietuva tapo Pasaulinės pašto sąjungos nare. Pašto valdybai buvo priskirta ne tik paštas, bet ir telegrafas, telefonas, o vėliau, atsiradus radijo tarnybai, – radijo stočių techninė priežiūra ir abonentinio mokesčio surinkimo pareiga. Ilgainiui pašto tinklas labai išsiplėtė per visą šalį. 1919 m. Lietuvoje dirbo 95 įvairių lygių pašto įstaigos, o 1939 m. jų jau buvo 1 038.

Dr. Jurgis Šaulys. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, 1921, p. 136.

10

1918 11 20
PIRMUOJU OFICIALIAI PRIPAŽINTU LIETUVOS PASIUNTINIU UŽSIENYJE TAPO JURGIS ŠAULYS

Laikinajai Lietuvos Vyrausybei pradėjus organizuoti savo atstovybes užsienyje, pirmuoju oficialiai pripažintu Lietuvos pasiuntiniu (nepaprastuoju ir įgaliotuoju ministru) užsienio valstybėje (Vokietijoje), priimtu su visomis diplomatinėmis privilegijomis, tapo Jurgis Šaulys. Prieš išvykdamas į Vokietiją, J. Šaulys Vyriausybės buvo įgaliotas įkurti Lietuvos atstovybes Šveicarijoje, o vėliau ir JAV, Anglijoje bei Prancūzijoje. Taip prasidėjo Lietuvos diplomatinių santykių su užsienio valstybėmis užmezgimas ir diplomatinio pripažinimo siekimas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos kariuomenės 5-ojo pėstininkų pulko 3-osios kuopos kareiviai ir karininkai apkasuose miške prie fronto linijos su lenkais. 1920 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus

25 11

1918 11 23
IŠLEISTAS PIRMASIS ĮSAKYMAS LIETUVOS KARIUOMENEI ORGANIZUOTI

Vokietijai pralaimėjus karą ir Lietuvos link besiartinant Sovietų Rusijos kariams, reikėjo kuo skubiau organizuoti ginkluotąsias pajėgas. 1918 m. lapkričio 23 d. Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras paskelbė Krašto apsaugos ministerijos išleistą įsakymą dėl Lietuvos kariuomenės 1-ojo pulko organizavimo. Pagal šį įsakymą buvo numatyta suformuoti 25–30 tūkst. karių korpusą, kurį turėjo sudaryti viena lietuvių divizija ir viena gudų brigada bei kavalerija. Šis įsakymas suteikė juridinį pagrindą pradėti kurti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas ir laikomas Lietuvos kariuomenės kūrimo pradžia. Pradėjus organizacinį darbą, Vilniuje įsteigtas 1-asis pėstininkų pulkas. Gruodžio 1 d. buvo įsakyta steigti gudų pulką Gardine, gruodžio 5 d. – 2-ąjį pėstininkų pulką Kaune. Vis dėlto kariuomenės organizavimas vyko vangiai, trūko lėšų, karininkų, aprangos ir ginklų.

1936 m. išleistas plakatas su Tilžės akto tekstu.

Mažosios Lietuvos istorijos muziejus

12

1918 11 30
PRIIMTAS TILŽĖS AKTAS

1918 m. lapkričio 30 d. Tilžėje 24 Prūsų Lietuvos tautinės tarybos nariai priėmė deklaraciją, kurioje reikalavo atsiskirti nuo Vokietijos ir prijungti Mažąją Lietuvą prie atstatomos Lietuvos valstybės. Akte buvo skelbiama: „Atsižvelgdami į tai, kad viskas, kas yra, turi teisę gyvuoti ir tai, kad mes Lietuviai čionai Prūsų Lietuvoj gyvenantieji sudarome šito krašto gyventojų dauguomenę, reikalaujame mes, remdamiesi ant Vilsono Tautų paties apsisprendimo teisės, priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“.

Vyskupas Jurgis Matulevičius-Matulaitis. XX a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, 1921, p. 9.

13

1918 12 01
JURGIS MATULEVIČIUS – MATULAITIS KONSEKRUOTAS VYSKUPU IR PASKIRTAS VALDYTI VILNIAUS VYSKUPIJĄ

1918 m. spalį popiežius Benediktas XV Jurgį Matulevičių-Matulaitį paskyrė Vilniaus vyskupu. J. Matulevičiaus-Matulaičio konsekracija į Vilniaus vyskupus įvyko 1918 m. gruodžio 1 d., o ingresas į Vilniaus katedrą – gruodžio 8 dieną. 1925 m. vasario 10 d. sudarytas Lenkijos konkordatas su Vatikanu situaciją pakeitė. Vilnija formaliai liko Lenkijos bažnytinėje organizacijoje, o Vilniaus vyskupija pakelta iki arkivyskupijos rango. Lenkijos valdžiai spaudžiant, 1925 m. vasaros pabaigoje pasitraukęs iš Vilniaus vyskupo sosto J. Matulevičius-Matulaitis išvyko į Romą ir popiežiaus Pijaus XI buvo paskirtas arkivyskupu bei Lietuvos Apaštališkuoju Vizitatoriumi. 1987 m. J. Matulevičius-Matulaitis Bažnyčios buvo paskelbtas palaimintuoju.

Vincas Mickevičius-Kapsukas, Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės vadovas. XX a. 3–4 dešimtmetis.

Priekalas, 1935, Nr. 3.

14

1918 12 04
ĮKURTA LIETUVOS LAIKINOJI REVOLIUCINĖ DARBININKŲ IR VALSTIEČIŲ VYRIAUSYBĖ

1918 m. gruodžio 4 d. lietuviškosios komunistų sekcijos Maskvoje centrinis biuras, Josifo Stalino paliepimu, įkūrė Lietuvos Laikinąją revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę, vadovaujamą Vinco Mickevičiaus-Kapsuko. Pirmosios komunistinės organizacijos Lietuvoje pradėjo kurtis dar 1918 m. pavasarį, o spalio 1–3 d. bolševikų kuopelių atstovai Vilniuje įkūrė Lietuvos Komunistų (bolševikų) partiją, priklausiusią Rusijos komunistų partijai. Partijos tikslas buvo Rusijos pavyzdžiu įvesti proletariato diktatūrą Lietuvoje ir prisijungti prie Sovietų Rusijos. Tikslas įgyvendintas po daugiau nei dvidešimties metų, Sovietų Sąjungai okupavus nepriklauosmą Lietuvos valstybę.

Lietuvos kultūrinio ir neoficialaus diplomatinio elito atstovai susitiko Švedijoje. Iš dešinės: Juozas Tumas-Vaižgantas, Jonas Aukštuolis ir Jurgis Savickis. Stokholmas, 1917 m.

KTU biblioteka

1918 12 12
PIRMASIS LIETUVOS PRIPAŽINIMAS VASARIO 16-OSIOS AKTO PAGRINDU

8 15

Švedija tapo pirmąja valstybe, pripažinusia Lietuvą *de facto* Vasario 16-osios akto pagrindu. Lietuviai Skandinavijoje aktyviai veikė dar nuo 1915 m., kada čia buvo įkurtas švedų–lietuvių šelpimo komitetas. Iki 1918 m. Stoholme buvo surengtos net kelios lietuvių konferencijos, taip pat švedų spaudoje publikuoti straipsniai apie Lietuvą. Juose keltas šalies nepriklausomybės klausimas. Siekiant pripažinimo, nemažai nuveikė diplomatas, rašytojas Ignas Jurkūnas-Šeinius, kuris intensyviai dirbo, kad supažindintų švedus ir kitus skandinavus su jiems visai nežinoma Lietuva. Per metus išmokęs kalbą, jis švediškai parašė ir 1917 m. išleido knygą „Litauisk kultur“ („Lietuvos kultūra“). 1918 m. gruodžio 18 d. Stokholme pradėjo veikti Lietuvių spaudos biuras (šved. *Litauiska Pressbyrån*). Tarp šalių užsimezgė dvišaliai politiniai, ekonominiai ir kultūriniai ryšiai – tai buvo naudinga siekiant Lietuvos valstybės pripažinimo Tautų Sąjungos Taryboje bei santykiams su kitomis valstybėmis. 1919 m. sausio 12 d. atstovu Švedijoje buvo patvirtintas Jonas Aukštuolis.

Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių Vyriausybės manifestas.

Kovos vėliava, 1918, Nr. 2.

16

1918 12 16
ĮKURTA LIETUVOS TARYBŲ RESPUBLIKA

Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, vadovaujama Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, 1918 m. gruodžio 16 d. paskelbė manifestą, kuriame deklaravo, kad panaikinama vokiečių okupacinės kariuomenės valdžia, paleidžiama Lietuvos Valstybės Taryba, Lietuvos valdžia pereina darbininkų deputatų taryboms bei įkuriama Lietuvos Tarybų Respublika. Lietuvos laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė bei jos manifestas Sovietų Rusijai buvo reikalingas kaip priedanga įsiveržti į Bresto sutartimi prarastas žemes, ką ji padarė gruodžio 22 d. – Raudonoji armija pasiekė etnografinę Lietuvą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Pirmieji lietuviški pašto ženklai. 1918 m.

Lietuvos pašto ženklai: nepriklausoma respublika (1918–1940). Pašto ženklų katalogas, Vilnius, 1991, p. 12.

17

1918 12 24
ATSPAUSDINTI PIRMIEJI LIETUVIŠKI PAŠTO ŽENKLAI

Pirmieji lietuviški pašto ženklai buvo atspausdinti 1918 m. gruodžio 24 d. Martyno Kuktos spaustuvėje Vilniuje, todėl dar vadinami pirmąja Vilniaus laida. Vokiečių okupacinė valdžia lietuviams neleido persispausdinti kaizerinės Vokietijos pašto ženklų su Lietuvos Respublikos užrašu bei trukdė kurti savarankišką pašto sistemą. Todėl jaunai valstybei pirmuosius ženklus, vadinamuosius „baltukus“, teko spausdinti labai primityviai – ant laikraštinio popieriaus paprastu spaustuviniu šriftu. Lietuviškų pašto ženklų atspausdinimas bei išleidimas į apyvartą reiškė, jog Lietuva ir pašto susisiekimo srityje deklaravo savo nepriklausomybę.

Mykolas Sleževičius. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 50.

18

1918 12 27
IŠLEISTAS ŠAUKIMAS STOTI SAVANORIAIS Į LIETUVOS KARIUOMENĘ

Po 1918 m. lapkričio 23 d. išleisto pirmojo ginkluotųjų pajėgų kūrimo įsakymo, kariuomenės organizavimas vyko vangiai. Komplikavosi ir padėtis šalies viduje: artinosi bolševikai, ginkluotas pajėgas telkė lenkai. Kariuomenės formavimo darbai paspartėjo Mykolui Sleževičiui tapus Ministru Pirmininku. 1918 m. gruodžio 27 d. Vilniuje keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų) buvo išspausdintas atsišaukimas „Į Lietuvos piliečius“, kuriuo Lietuvos gyventojai kviesti stoti savanoriais į Lietuvos kariuomenę. Per mėnesį savanoriais užsirašė apie 3 tūkst. vyrų. Iš viso Nepriklausomybės kovų laikotarpiu Lietuvos kariuomenės gretose kovėsi apie 10 tūkst. savanorių.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvių mokytojų kursai Kaune, 1919 m.
Lietuvos albumas,, Kaunas, 1921, p. 201.

19

1918 12 29
ATKURTA LIETUVOS MOKYTOJŲ PROFESINĖ SĄJUNGA (LMPS)

1918 m. gruodžio 29 – 1919 m. sausio 1 d. Vilniuje vyko pirmasis Lietuvos mokytojų suvažiavimas, kuriame buvo atkurta 1905 m. įsteigta Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga. Ši organizacija vienijo mokytojus, kitus švietimo įstaigų pedagogus. Priimti sąjungos įstatai skelbė, jog ji siekia ginti narių darbo, socialinius ir ekonominius interesus, skatina jų profesinę ir kūrybinę veiklą, siekia kurti humanistinę ir demokratinę ugdymo sistemą.

Kariai apkasuose. 1918–1919 m.
Atspindžiai, 1921, Nr. 3, p. 2.

20

1918 12 31
OKUPACINĖ VOKIEČIŲ KARIUOMENĖ PASITRAUKĖ IŠ VILNIAUS

Raudonajai armijai užėmus Švenčionis, Uteną, Rokiškį, okupacinė vokiečių kariuomenė apleido Vilnių. Po 1918 m. lapkričio 11 d. pasirašytų Kompjeno paliaubų, kuriomis baigėsi I Pasaulinis karas, pralaimėjusi ir demoralizuota vokiečių kariuomenė traukėsi be mūšių, užimtose teritorijose palikdama daug karinio turto. Po paliaubų Rusija anuliavo kovo mėnesį sudarytą Bresto taikos sutartį, kuria buvo atsižadėjusi vakarinių žemių, taigi – vėl pareiškė pretenzijas į Baltijos šalis. Išėjus vokiečiams, į Vilnių kėsinosi ne tik bolševikų, bet ir lenkų daliniai, kas netrukus privertė Lietuvos aukščiausias valdžios institucijas palikti istorinę sostinę.

Vilnius nuo Gedimino kalno.
XX a. 3 dešimtmetis.
Atspindžiai, 1921, Nr. 3, p. 6.

21

1919 01 01
LENKŲ SAVIGYNOS DALINIAI UŽĖMĖ VILNIŲ

Iš Vilniaus pasitraukus Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjusios Vokietijos kariniams daliniams, mieste ant Gedimino pilies pirmą kartą suplevėsavo Lietuvos vėliava. Ją iškėlė pirmasis Lietuvos kariuomenės savanoris Kazys Škirpa. Sausio 1-oji ir šiandien minima kaip Lietuvos vėliavos diena. Tą pačią dieną, siekdami atkurti Abiejų Tautų Respubliką, į Vilnių įsiveržė lenkų savigynos daliniai. Lietuva prarado istorinę sostinę. Lietuvos valdžios atstovai pareiškė protestą dėl Vilniaus užėmimo, o Vilniaus lietuviai nepripažino lenkų valdžios. Lenkai mieste išsilaikė tik kelias dienas, kol juos iš čia išstūmė bolševikai.

Povilas Lukšys. 1919 m.
Antanas Juozapavičius. 1919 m.
Kardas, 1925, Nr. 2, p. 1, 2.

22

1919 M. SAUSIO – VASARIO MĖN. PIRMOSIOS LIETUVOS KARIUOMENĖS AUKOS NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVOSE

Pirmosiomis Lietuvos nepriklausomybės kovų aukomis laikytini 1919 m. sausio 10 d. patruliuojant Kaune vokiečių kareivių nušauti Lietuvos savanoriai Juozas Kalasiūnas ir Antanas Zambacevičius. Vasario 8 d. kautynėse su bolševikais ties Kėdainiais Lietuvos kariuomenė neteko pirmojo kovoje žuvusio savanorio Povilo Lukšio. Pirmasis Lietuvos kariuomenės karininkas, 1919 m. vasario 13 d., per savo 25-ąjį gimtadienį, žuvęs kautynėse su bolševikais, buvo Antanas Juozapavičius.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
S. Sajausko archyvas

23

1919 01 02 AUKŠČIAUSIOS LIETUVOS VALDŽIOS INSTITUCIJOS PERSIKĖLĖ Į KAUNĄ

Ankstų 1919 m. sausio 2 d. rytą Lietuvos Laikinoji Vyriausybė ir Lietuvos Valstybės Tarybos atstovai traukiniu iš lenkų okupuoto Vilniaus pasitraukė į Kauną. Politinis, ekonominis ir kultūrinis gyvenimas ėmė koncentruotis Kaune. Tuo tarpu Vilniuje visa valdžia buvo pavesta Vilniaus karo komendantūrai. Laikinoji Vyriausybė savo generaliniu įgaliotiniu Vilniuje paliko Mykolą Biržišką.

Rusų bolševikų baterija. 1919 m.
Atspindžiai, 1921, Nr. 4.

24

1919 01 05
RAUDONOSIOS ARMIJOS DALINIAI UŽĖMĖ VILNIŲ

Į lenkų okupuotą Vilnių įsiveržusi Raudonoji armija išstūmė lenkų dalinius. Vilniuje įsitvirtino bolševikų vadovaujama kariuomenė, išbuvusi čia iki 1919 m. balandžio 19 dienos. Bolševikai pradėjo kurti savo valdžios organus. Savo valdžią paskelbė Sovietų Rusijos remiama Lietuvos revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, kuriai vadovavo Vincas Mickevičius-Kapsukas. Naujoji valdžia skelbėsi įkurianti Lietuvos Sovietų Respublika, kuri nuo 1919 m. vasario 27 d. tapo Lietuvos-Baltarusijos Socialistine Respublika (Litbelas).

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas Antanas Smetona ir vyskupas Pranciškus Karevičius lankosi Karo ligoninėje. Kaunas, 1919–1920 m.
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

25

1919 01 12
ĮKURTA LIETUVOS RAUDONOJO KRYŽIAUS DRAUGIJA

Raudonojo Kryžiaus draugija – visuomeninė organizacija, padedanti pagalbos reikalingiems žmonėms, kurioje dirbama neatlygintinai. Draugijos iniciatoriai – gydytojai Rokas Šliūpas, Jurgis Alekna ir kt. Vykstant nepriklausomybės kovoms, pagrindine Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos veikla buvo pagalbos sužeistiesiems organizavimas. Vėliau veiklos spektras plėtėsi: draugija steigė ligonines, sanatorijas, gailestingųjų medicinos seserų mokyklas, dirbo sanitarinio švietimo, slaugos, šalpos darbą. Draugija talkino Lietuvos universiteto medicinos fakultetui, visos Lietuvos mokyklose steigė būrelius, kuriuose pasakojo apie sveikatą, dorovę ir kt., leido leidinius, taip pat turėjo savo loteriją.

Karo mokyklos absolventai.
XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, 1921, p. 128.

26

1919 01 15
ĮKURTA KARO MOKYKLA

Vykstant nepriklausomybės kovoms didėjo išsilavinusių ir pasiruošusių vadovauti karininkų poreikis. Pirmoji Lietuvoje Karo mokykla įsteigta Kaune. Joje pradėti rengti jaunesnieji karininkai. Pradžioje mokslai tetrukdavo vos 4 mėnesius, vėliau pailgėjo iki 3 metų. Daugelis pirmosios laidos absolventų, kurių įstojo net 124, dalyvavo nepriklausomybės kovose. 1929 m. ji buvo pavadinta Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokykla. Mokykla veikė iki 1940 m. ir per tą laiką išleido 21 absolventų laidą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kooperatoriai darbuojasi. Prie stalo sėdi Lietuvos Kooperacijos sąjungos pirmininkas Petras Šalčius.
XX a. 2 dešimtmetis.
Atspindžiai, 1921, Nr. 4.

27

1919 01 30
IŠLEISTAS KOOPERACIJOS BENDROVIŲ IR JŲ SĄJUNGŲ ĮSTATYMAS

Lietuvos Laikinoji Vyriausybė išleido Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymą, kuriuo iniciavo kooperatyvų steigimą, skatino po karo nunykusio Lietuvos ūkio atstatymą. Pagrindinis šio įstatymo rengėjas buvo kooperacijos idėjų teoretikas ir praktikas ekonomistas Petras Šalčius. Įstatymas su nedideliais pakitimais galiojo iki pat 1940 metų. Šio dokumento dėka ypač suaktyvėjo kooperatinių bendrovių kūrimasis. Kelioms įmonėms susivienijus buvo lengviau pasiekti gamybinių, prekybinių ar kitų tikslų. Vien 1919 m. įsikūrė 254 kooperatinės bendrovės, o 1929 m. iš viso buvo registruota apie 600. Šių bendrovių veiklos dėka nuo karo ir okupacijos nukentėjęs Lietuvos ūkis ėmė sparčiau keltis iš nuosmukio.

Litbelo vėliava
https://lt.wikipedia.org

28

1919 02 27
ĮKURTA BENDRA LIETUVOS IR BALTARUSIJOS TARYBŲ SOCIALISTINĖ RESPUBLIKA – LITBELAS

Sujungus Baltarusijos ir Lietuvos Tarybų Socialistines Respublikas buvo įkurta bendra valstybė – Litbelas. Vilniuje sudaryta šios valstybės vadovybė. Liaudies komisarų tarybos pirmininku tapo Vincas Mickevičius-Kapsukas, tačiau iš esmės Litbelas buvo pavaldus Sovietų Rusijai. Litbelas egzistavo 1919 m. vasario – rugpjūčio mėnesiais Baltarusijos ir dalies Lietuvos teritorijoje, užimtoje Raudonosios armijos. Šioje teritorijoje buvo kuriami „liaudies ūkiai“, nacionalizuojamos bažnyčių, dvarininkų žemės, pramonės įmonės ir kt. Visa tai susilaukė vietinių gyventojų neigiamos reakcijos. Valstybė laikėsi tik Raudonosios armijos padedama, todėl bolševikams palaimėjus Litbelas buvo panaikintas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Oro laivyno dirbtuvėse.
XX a. 2 dešimtmetis.
Atspindžiai, 1921, Nr. 5, p. 4.

29

1919 03 12
ĮSTEIGTA KARO AVIACIJOS MOKYKLA

Karo aviacijos mokykla buvo Lietuvos kariuomenės specialioji mokykla – pirmoji mokslo įstaiga nepriklausomoje Lietuvoje, ruošusi aviatorius (Aviacijos dalis Lietuvos kariuomenėje atsirado 1919 m. pradžioje). Įstaigai trūko patalpų, todėl ji įkurta mokyklos viršininko Konstantino Fugalevičiaus tėvų namuose. 1919 m. pabaigoje, išleidusi pirmąją karo lakūnų ir žvalgų laidą (34 karininkus), ji buvo uždaryta, o 1932 m. vėl atkurta. Savo lėktuvų pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuva teturėjo vos keletą. Vieną lėktuvą lietuviai 1919 m. pradžioje atėmė iš Raudonosios armijos. Netrukus buvo atgabenti 8 Vokietijoje pirkti žvalgybiniai lėktuvai, o tų pačių metų birželio mėnesį iš Vokietijos buvo nupirkti dar 5 lėktuvai, tarp kurių buvo ir mokomųjų. Mokslui trukdė tai, kad didžioji dalis studentų ir instruktorių tuo pat metu buvo siunčiami į frontą, o skraidyti ore galėjo tiek, kiek užtekdavo degalų. Karo aviacijos mokykloje didžioji dalis instruktorių buvo vokiečių lakūnai. Kovo 12-oji laikoma Lietuvos aviacijos gimimo diena.

Pirmąjį Lietuvos Prezidentą rinko Lietuvos Valstybės Taryba. Kaunas, 1919 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

30 18

1919 04 04
ĮSTEIGTA VALSTYBĖS PREZIDENTO INSTITUCIJA

1919 m. balandžio 4 d. Valstybės Taryba patvirtino Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos papildymus, kuriais deklaruotas vykdomosios valdžios stiprinimas. Valstybės Tarybos Prezidiumas buvo panaikintas, o vietoj jo įsteigta Valstybės Prezidento institucija. Prezidentui suteikta teisė atstovauti valstybei, pasirašyti ir skelbti įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis. Jis taip pat turėjo tvirtinti Ministrų kabinetą, skirti Lietuvos valstybės diplomatinius atstovus ir priimti akredituojamus užsienio valstybių pasiuntinius. Prezidentui pavaldi buvo ir kariuomenė. Prezidentas gavo amnestijos teisę ir teisę šaukti bei paleisti Valstybės Tarybos sesijas, tačiau negalėjo veikti be Ministrų kabineto. 1919 m. balandžio 4 d. buvo surengti ir pirmieji šalies istorijoje Prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo ir pirmuoju Prezidentu tapo Antanas Smetona.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas Antanas Smetona darbo kabinete. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

5 31

1919 04 04
IŠRINKTAS PIRMASIS LIETUVOS VALSTYBĖS PREZIDENTAS

Lietuvos Valstybės Taryba pirmuoju šalies Prezidentu išrinko Antaną Smetoną. Dėl A. Smetonos, kaip autoritetingiausio kandidato, galinčio suvienyti tarpusavyje nesutariančias politines jėgas, partijų lyderiai susitarė iš anksto. 1919 m. kovo 31 d. grįžęs iš užsienio, politikas buvo iškilmingai sutiktas Kauno geležinkelio stotyje ir sulaukė pasiūlymo užimti valstybės vadovo postą. A. Smetonai sutikus, balandžio 4 d. Valstybės Tarybos posėdyje slaptu balsavimu – tuščiuose lapeliuose įrašius norimą pavardę – buvo išrinktas Prezidentu. Už jį balsavo 25 (iš 28) Valstybės Tarybos nariai, vienas lapelis buvo tuščias, du politikai balsuoti atsisakė. A. Smetona pasižadėjo vadovauti šaliai, kol bus sušauktas Steigiamasis Seimas, turėjęs nuspręsti tolesnį valstybės valdymo modelį.

Lietuvos šauliai, pasižymėję kovose su lenkais. 1919–1920 m.

Atspindžiai, 1921, Nr. 5, p. 5.

32

1919 04 19
LENKŲ KARIUOMENĖ UŽĖMĖ VILNIŲ

Balandžio pradžioje Lietuvos kariuomenė suaktyvino puolimą prieš dalį Lietuvos teritorijos užėmusias svetimas ginkluotąsias pajėgas. Lietuviams iki vasaros pavyko atkovoti Ukmergę, Anykščius, Panevėžį, Kupiškį, Uteną, Rokiškį ir kt. Tačiau tuo pat metu suaktyvėjo ir lenkų kariniai veiksmai. Lenkų daliniai užėmė Vilnių ir išstūmė iš čia bolševikų kariuomenę. Lietuva paprašė didžiųjų valstybių, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, padėti sureguliuoti konfliktą ir sustabdyti lenkų karinius veiksmus. Tuomet buvo nustatyta pirmoji Lietuvos ir Lenkijos demarkacinė linija, tačiau lenkai ir toliau veržėsi į Lietuvą.

Lietuvos sporto sąjungos futbolo komanda. Kaunas, 1919 m.

Narbutas J., Sportas nepriklausomoje Lietuvoje, 1919 –1936, Chicago, 1978, p. 21.

33

1919 05 18
ĮKURTA PIRMOJI LIETUVOS SPORTO ORGANIZACIJA – LIETUVOS SPORTO SĄJUNGA (LSS)

Lietuvos sporto sąjunga padėjo pamatus nepriklausomos Lietuvos sportinio gyvenimo organizavimui. Sąjungos steigėjais tapo pirmieji sporto propaguotojai: Stepas Garbačiauskas, Petras Oleka, Viktoras Jasaitis, Adolfas Sruoga. Sąjungos vadovu buvo paskirtas majoras Pranas Sližys. Organizacija 1919 m. vasarą Kauno Ąžuolyne surengė pirmąją sporto šventę, kurioje vyko parodomosios lengvosios atletikos, teniso ir futbolo varžybos. Sąjunga taip pat pradėjo rengti sporto vakarus, kuriuose, anot amžininkų, „du ar trys atletai kilnodavo sunkumus, ranka (delnu) kaldavo vinis į lentą, kumštimi skaldydavo plytas“.

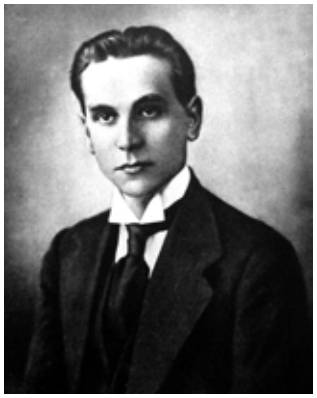

Tautos teatro įkūrėjas Antanas Sutkus. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, 1921, p. 283.

34

1919 05 21

ĮKURTAS PIRMASIS VALSTYBĖS REMIAMAS LIETUVOS TEATRAS – TAUTOS TEATRAS

Tautos teatrui vadovavo režisierius Antanas Sutkus. Pirmasis spektaklis pagal Dviejų Moterų (Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir Žemaitė) pjesę „Litvomanai“ buvo pristatytas Kauno miesto teatro rūmuose. Didžioji dalis teatre pastatytų spektaklių – lietuvių dramaturgų kūriniai. Teatras veikė neilgai – iki 1919 metų pabaigos. Tuo metu A. Sutkus įkūrė pirmąją Lietuvoje vaidybos mokyklą, į kurią perėjo dauguma buvusių Tautos teatro aktorių. 1920 m. A. Sutkus perėmė vadovavimą „Vilkolakio“ klubui ir įkūrė pirmąjį Lietuvoje satyros teatrą. Tautos teatras buvo atgaivintas 1922 m. ir gyvavo iki 1925 m., kada M. Sutkus su dalimi savo trupės perėjo į Valstybės teatrą ir tapo jo direktoriumi.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

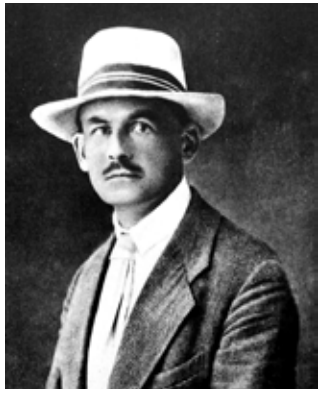

Profesorius Tadas Ivanauskas. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, 1921, p. 217.

35

1919 06 15

ĮKURTA PIRMOJI GAMTOS TYRIMO STOTIS SU MUZIEJUMI

Profesoriaus Tado Ivanausko iniciatyva Kaune įkurta Gamtos tyrimo stotis su muziejumi buvo pirmoji gamtos mokslo įstaiga Lietuvoje. Ji rūpinosi gyvosios gamtos tyrinėjimu, Lietuvos faunos rinkimu, sisteminimu ir iškamšų gamyba. Stotyje buvo skaitomos paskaitos studentams, atliekami laboratoriniai darbai. Įsikūrus Lietuvos universitetui, muziejus perduotas Matematikos-gamtos fakultetui ir tapo mokslinių tyrimų bei švietimo įstaiga. Ši įstaiga – dabartinio Tado Ivanausko zoologijos muziejaus pirmtakas.

Pasienio policininkai perpjauna užtvarą, žymėjusią Lietuvos-Lenkijos demarkacinės sienos ribą. 1939 m.

G. Švegždaitės-Rainienės archyvas

36

1919 06 18
NUSTATYTA PIRMOJI DEMARKACINĖ LINIJA TARP LIETUVOS IR LENKIJOS

Tai buvo pirmoji linija, laikinai žymėjusi Lietuvos ir Lenkijos sieną, nustatyta Antantės atstovų (Didžioji Britanija ir Prancūzija), siekiant sustabdyti karo veiksmus. Ši demarkacinė linija vėliau buvo keičiama dar kelis kartus. Pagal 1919 m. projektus (liepos 27 d., gruodžio 8 d.) Vilniaus kraštas paliktas Lenkijai. Po 1920 m. Lietuvos ir Tarybų Rusijos taikos sutarties Vilnius pripažintas Lietuvai, tačiau šios nuostatos nesilaikyta. Dar viena linija nubrėžta 1920 m. spalio 7 d. po Lietuvos ir Lenkijos Suvalkų sutarties, tačiau jau kitą dieną lenkai pažeidė susitarimą. Ilgesniam laikui siena nustatyta 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijoje. Lietuva šios sienos nepripažino, nes Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai. Dar vienas lūžis įvyko tik 1939 m., kuomet ši riba vėl buvo pakeista ir Vilnius atiteko Lietuvai.

Vyties kryžius. Pirma rūšis.
Kaunas, 1920 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

37

1919 07 20
ĮSTEIGTAS PIRMASIS LIETUVOS VALSTYBĖS APDOVANOJIMAS – KRYŽIUS „UŽ TĖVYNĘ“

1919 m., siekiant pagerbti nepriklausomybės kovose pasižymėjusius karius, įsteigtas pirmasis Lietuvos valstybės apdovanojimas – Kryžius „Už Tėvynę“. Tačiau nei vienas toks kryžius nebuvo pagamintas ir įteiktas. Nuo 1920 m. vasario 3 d. Lietuvos Respublikos Prezidento įsakymu Kryžius „Už Tėvynę“ pavadinimas pakeistas į Vyties kryžių. 1927 m. balandžio 1 d. buvo priimtas Vyties Kryžiaus įstatymas, o tų pačių metų rugpjūčio 31 d. patvirtintas Vyties Kryžiaus statutas. Jis pavadintas Vyties Kryžiaus ordinu. 1927 m. 1-ojo laipsnio Vyčio Kryžiumi apdovanoti tuometiniai Italijos premjeras Benitas Musolinis, karalius Viktoras Emanuelis III. Vėliau šiuo apdovanojimu pagerbti Belgijos karalius Albertas I, Čekoslovakijos prezidentas Tomas Masarykas ir Vokietijos prezidentas maršalas Paulis fon Hindenburgas. Vyties Kryžiumi, pažymėtu Nr. 1, buvo apdovanotas Lietuvos kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas, o Nr. 2 apdovanotas Prezidentas Antanas Smetona.

POW sąmokslininkų teismas. Kaunas, 1920 m.

1919–1929 Kariuomenės teismas, Kaunas, 1929.

38

1919 M. RUGPJŪTIS – RUGSĖJIS
VYKO POW SĄMOKSLAS PRIEŠ LIETUVOS VALSTYBĘ

Lenkijai siekiant prisijungti visą Lietuvą, lenkiška karinė organizacija POW (*Polska Organizacja Woiskowa*) buvo suplanavusi karinį Lietuvos valstybės perversmą. Lietuvos saugumui pavyko jį susekti, o perversmą sužlugdyti. Sąmokslininkai tespėjo tik kai kur nupjauti telefonų stulpus ir vietomis išardyti geležinkelio bėgius. Žlugdant sąmokslą ypač padėjo lietuvė žvalgė Marcelė Kubiliūtė ir jos bičiulė Aldona Černeckaitė, prikalbinusios Vilniaus saugumo pareigūną Petrą Grubliauską (Daukantą) atskleisti jo surastą slaptą organizacijos archyvą. Anuomet daug dėmesio sulaukęs perversmininkų teismas įvyko 1920 m. gruodžio 14–24 d. Kaune. Iš viso kaltinta 117 organizacijos narių. Dalis perversmininkų buvo įkalinti, dalis – amnestuoti, kiti – išteisinti. Po nepavykusio sąmokslo POW veikla Lietuvoje nutrūko.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Savivaldybių įstatymas.

Vyriausybės žinios, 1919, Nr. 14, p. 1.

39

1919 10 10
PRIIMTAS PIRMASIS NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS SAVIVALDYBIŲ ĮSTATYMAS

Vienas aktyviausių įstatymo projekto iniciatorių buvo teisininkas Petras Leonas. Įstatyme suvienodinta visos Lietuvos savivaldybių struktūra, taip pat nustatyta, jog Lietuvoje veiks valsčių, apskričių ir miestų savivaldybės. Savivaldybių sprendžiamaisiais organais tapo tarybos, o vykdomaisiais – valdybos. Valsčiaus valdybai vadovavo viršaitis, miesto tarybai – burmistras. Įstatymu buvo nustatytos savivaldybių kompetencijų ribos. Savivaldos ir vietos valdžia pagaliau, nelaukdama nurodymų iš Kauno, galėjo pati imtis veiksmų administruojant savo teritorijas. Savivaldybių kompetencijai buvo priskirtos įvairios sritys: jos turėjo ne tik sudaryti savo sąmatą, bet ir rinkti valstybinius mokesčius, tvarkyti ūkį, steigti švietimo ir socialinės globos įstaigas, ligonines, tiesti kelius, gatves, statyti tiltus ir kt. Lėšų savivaldos įstaigos gaudavo iš gyventojų mokesčių, rinkliavų, natūrinių prievolių, valstybės subsidijų, paskolų, savo įmonių ūkinės veiklos.

Lėktuvai ir kita karinė technika, Lietuvos kariuomenės atimta iš bermontininkų. 1919 m.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 111.

40

1919 11 22
LIETUVOS KARIUOMENĖ LAIMĖJO MŪŠĮ PRIEŠ BERMONTININKUS TIES RADVILIŠKIU

Lietuvos kariuomenei nepriklausomybės kovose kovojant su lenkais ir bolševikais, 1919 m. viduryje atsirado dar viena fronto linija – puolimą iš Latvijos pusės pradėjo bermontininkai (po Vokietijos kapituliacijos susidariusi kariuomenė, vadovaujama Pavelo Bermonto-Avalovo, kurioje dalyvavo rusų baltagvardiečiai ir vokiečių tautybės kariai). 1919 m. vasarą į Lietuvos teritoriją įsiveržę bermontininkai galiausiai susitelkė supdami Šiaulius ir Radviliškį. Lapkričio 22 d. bermontininkai neatlaikė Lietuvos kariuomenės puolimo ties Radviliškiu. Po šio pralaimėjimo bermontininkai vis labiau silpo ir gruodžio mėnesį paskutinieji jų daliniai apleido Lietuvą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Aukštųjų kursų paminklinės lentos fragmentas Kauno Maironio universitetinėje gimnazijoje. 2017 m.

41

1920 01 27
PRADĖJO VEIKTI AUKŠTIEJI KURSAI

Aukštojo mokslo Lietuvoje būtinybės idėja buvo iškelta dar 1919 metais. Aukštųjų mokslų draugijos narių privačiomis lėšomis ir iniciatyva 1920 m. įsteigti Aukštieji kursai – pirmoji nepriklausomos Lietuvos aukštojo mokslo institucija, Lietuvos universiteto pirmtakas. Vienas aktyviausių kursų iniciatorių buvo fizikas, matematikas Zigmas Žemaitis. Kursai buvo išlaikomi visuomenės aukomis, valdžios pašalpomis bei klausytojų mokesčiais už mokslą. Aukštieji kursai turėjo 6 skyrius: Humanitarinių mokslų, Teisės, Matematikos-fizikos, Gamtos, Technikos ir Medicinos. Į kursus įstojo 522 klausytojai (iš jų – 244 tikrieji, turėję brandos atestatus).

Lietuvių meno kūrėjų draugijos įstatai. Kaunas, 1920 m.

42

1920 01 29
ĮKURTA LIETUVIŲ MENO KŪRĖJŲ DRAUGIJA

Šią įvairių sričių kūrėjus vienijančią organizaciją įkūrė Lietuvos dailininkai, architektai, teatralai, muzikai bei literatai. Draugija rūpinosi įvairių meno įstaigų kūrimu ir veikimu, teatrų, chorų, muziejų, knygynų steigimu, meno leidinių leidimu, istorinių meno kūrinių globojimu ir kt. Atskirų draugijos skyrių dėka Lietuvoje užgimė profesionalus lietuvių teatras (Dramos vaidykla), opera (Operos vaidykla), įsteigta pirmoji Meno mokykla (Piešimo kursai vėliau – Kauno meno mokykla) ir kitos meno institucijos.

Policininkas reguliuoja eismą Kauno miesto centre.
XX a. 3–4 dešimtmečiai.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

43

1920 02 17
IŠLEISTOS PIRMOSIOS LIETUVOJE KELIŲ EISMO TAISYKLĖS

Susisiekimo ministras 1920 m. vasario 17 d. patvirtino „Taisykles apie tvarką ir išlygas plentais ir Susisiekimo ministerijos vieškeliais mechanine jėga varomais vežimais žmonėms ir kroviniams vežti“. Jos turėjo tik 12 paragrafų, o automobiliai jose buvo vadinami „mechanine jėga varomais vežimais“. Tai pirmasis lietuviškas dokumentas, nustatęs elgsenos keliuose taisykles, dabartinių Kelių eismo taisyklių pirmtakas, vėliau taisytas ir papildytas. Tais pačiais metais Kaune įsteigta Amerikos lietuvių prekybos akcinė bendrovė „Amlitas“ tapo pagrindiniu Lietuvos automobilizacijos ir transporto plėtros centru. Bendrovė pardavinėjo automobilius „Ford“ ir „Linkoln“, motociklus „Cleveland“, traktorius „Fordson“, įvairias ūkiui skirtas mašinas, sukūrė lietuvišką autobusą KAG, taip pat pastatė pirmąjį garažą Kaune, prekiavo benzinu, tepalais. 1921 m. Lietuvoje pradėti naudoti valstybiniai automobilių numeriai. Numeriai buvo balti su juodais skaičiais.

Lietuvos Telegramų agentūros ELTA 10 metų sukakties minėjimas. Kaunas, 1930 m.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 261.

44

1920 04 01
ĮKURTA LIETUVOS TELEGRAMŲ AGENTŪRA ELTA

ELTA – Lietuvos Telegramų Agentūra – įstaiga, kuri rinko ir platino svarbiausias žinias iš Lietuvos bei viso pasaulio, o taip pat užsienio naujienų agentūroms siuntė žinias apie Lietuvą. Pirmuoju agentūros redaktoriumi 1920 m. buvo paskirtas Juozas Eretas. Iš pradžių ELTA veikė kaip Lietuvos užsienio reikalų ministerijos padalinys. Tik nuo 1921 m. kovo 17 d. agentūra įgavo daugiau savarankiškumo. Eltoje buvo užsienio, vidaus ir ekonominės informacijos skyriai, foto ir sporto tarnybos. ELTA atliko milžinišką darbą tarptautinėje erdvėje formuodama teigiamą Lietuvos įvaizdį ir paneigdama kitų valstybių skleidžiamą neteisingą informaciją. 1920–1940 m. ELTA palaikė tiesioginį ryšį su žymiausiomis užsienio agentūromis. Penkiais teletaipais buvo gaunamos žinios iš Reuters (Didžioji Britanija), DNB (Vokietija), Agence Havas (Prancūzija), Agenzia Stefani (Italija), TASS (SSRS) ir kitų agentūrų. Informacija anglų, vokiečių, prancūzų, rusų kalbomis buvo verčiama į lietuvių kalbą. ELTA veikė iki 1944 metų.

Steigiamojo Seimo rinkimų komisija Šėderėje (dabar Latvijoje, netoli Daugpilio). 1920 m. balandžio 14–15 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1920 04 14–15
VYKO RINKIMAI Į STEIGIAMĄJĮ SEIMĄ

66 45

Tai buvo pirmieji laisvi, tiesioginiai, visuotiniai Pirmosios Lietuvos Respublikos rinkimai į Seimą. Rinkimai vyko pagal proporcinę sistemą slapto balsavimo būdu. Juose balsuoti ir dalyvauti pirmą kartą galėjo ir moterys. Rinkimų teisę turėjo Lietuvos piliečiai, sulaukę 21 metų (išrinkti galėjo būti nuo 24 metų). Rinkimuose balsavo apie 90 proc. visų balso teisę turėjusių piliečių. Į Steigiamąjį Seimą buvo išrinkta 112 narių, iš jų 59 vietas gavo Krikščionių demokratų bloko atstovai, 29 – Valstiečių sąjungos ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų blokas, 13 – socialdemokratai, 6 – žydų, 3 – lenkų, po 1 – darbininkų sąrašas ir vokiečių atstovai.

Lankytojai pirmojoje Lietuvių meno apžvalgos parodoje. 1920 m.
Atspindžiai, 1920, Nr. 1, p. 6.

46

1920 05 01
ATIDARYTA PIRMOJI LIETUVIŲ MENO APŽVALGOS PARODA

Pirmąją Lietuvos meno apžvalgos parodą Kaune surengė Lietuvių meno kūrėjų draugija. Šioje parodoje pirmą kartą nepriklausomoje Lietuvoje pristatyti lietuvių meno pasiekimai – ne tik ankstesnėse parodose eksponuoti lietuvių menininkų darbai, bet ir mažiau žinomi, sukurti karo ir pokario metais. Čia veikė liaudies meno, dailiosios spaudos, taikomosios dailės, scenografijos skyriai. Savo darbus eksponavo keliasdešimt autorių. Paroda tapo didele švente kauniečiams, jos atidaryme dalyvavo Prezidentas, ministrai, vakare vyko koncertas Miesto teatre.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

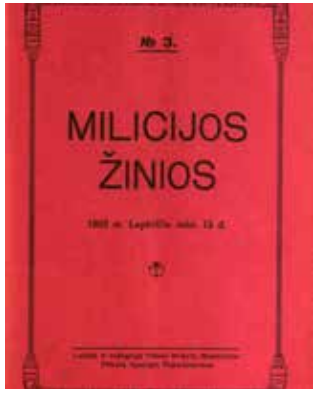

Žurnalo viršelis.
Milicijos žinios, 1922, Nr. 3.

1920 05 14
PRIIMTAS MILICIJOS ĮSTATYMAS

47

Šiuo įstatymu buvo centralizuota visos Lietuvos milicijos sistema. Nustatyta, jog milicija bus Vidaus reikalų ministerijos žinioje. Pirmieji nepriklausomos Lietuvos policininkai darbą pradėjo dar 1918 m., kuomet įvairiose Lietuvos vietose, siekiant palaikyti tvarką, milicininkais tapdavo savanoriai-neprofesionalai: ūkininkai, parduotuvių savininkai, buvę kariai, miestiečiai, netgi vargonininkai ar zakristijonai. Jie dėvėjo civilius drabužius, o ant rankovių ryšėjo raiščius. Tačiau tuomet įstatymiškai nebuvo nustatytas jų pavaldumas centrinei valdžiai, nereglamentuota daug veiklos aspektų. 1920 m. įstatyme numatyta, jog milicija turi saugoti „visuomenės tvarką“. Milicininkai gauna uniformą, „apsiginklavimą“, taip pat gyvenamąją vietą. Milicija į policiją buvo pervadinta 1924 metais. Įstatymas galiojo per visą nepriklausomybės laikotarpį.

Steigiamojo Seimo posėdis. Prezidiume iš kairės sėdi: Jonas Staugaitis, Aleksandras Stulginskis, Justinas Staugaitis. Sekretoriate iš kairės sėdi: Naftalis Fridmanas, Petras Radzevičius, Ladas Natkevičius. Dešinėje, prie stalo, sėdi Zigmas Starkus. Kaunas, 1920 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

48 10

1920 05 15
DARBĄ PRADĖJO LIETUVOS VALSTYBĖS PARLAMENTAS – STEIGIAMASIS SEIMAS

Steigiamasis Seimas tapo aukščiausiu valstybės valdžios organu ir jau pirmajame posėdyje paskelbė atstatytą nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Pirmajam posėdžiui pirmininkavo Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, o Steigiamojo Seimo pirmininku buvo išrinktas Aleksandras Stulginskis. Šis Seimas dirbo dvejus metus ir priėmė 268 įstatymus, reikšmingus jaunos valstybės egzistavimui. Svarbiausi iš jų buvo priimti 1922 m.: nuolatinė Lietuvos Valstybės Konstitucija, Žemės reformos įstatymas, Lietuvos universiteto statutas, Piniginio vieneto įstatymas, Lietuvos banko įstatymas ir kiti. Minint Steigiamojo Seimo darbo pradžią, gegužės 15-oji tarpukariu kurį laiką buvo švenčiama kaip viena svarbiausių tautos švenčių, tačiau, įsigalėjus autoritarizmui, 1930 m. ši data išbraukta iš minėtinų dienų sąrašo.

Antrojoje Laikinojoje Lietuvos valstybės Konstitucijoje pirmą kartą deklaruota parlamentinė santvarka. Lietuvos Steigiamojo Seimo rūmai. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

32 49

1920 06 10
PRIIMTA LAIKINOJI LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA

1920 m. birželio mėnesį Steigiamasis Seimas paskelbė antrąją Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją, kurioje pirmą kartą buvo deklaruota parlamentinė santvarka bei priimta nuostata, kad Lietuvos Respublikos Prezidentą renka Seimas. Pagal šią Konstituciją vykdomoji valdžia buvo pavesta Respublikos Prezidentui ir Ministrų kabinetui. Steigiamajam Seimui deleguota teisė leisti įstatymus, ratifikuoti sutartis su kitomis valstybėmis, tvirtinti valstybės biudžetą ir prižiūrėti įstatymų vykdymą. Konstitucija taip pat laidavo asmens, turto neliečiamybės, tikybos, sąžinės, žodžio, susirinkimų laisvę.

Aleksandras Stulginskis, Steigiamojo Seimo pirmininkas kartu ėjęs ir Valstybės Prezidento pareigas. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

50

1920 06 19
PREZIDENTO PAREIGAS PRADĖJO EITI ALEKSANDRAS STULGINSKIS

Aleksandras Stulginskis, būdamas Steigiamojo Seimo pirmininku, tuo pat metu pradėjo eiti Prezidento pareigas. Šiose pareigose jis buvo iki 1922 m. lapkričio 13 d., kuomet absoliučios daugumos balsais A. Stulginskis išrinktas antruoju Lietuvos Respublikos Prezidentu. Per 2 metus, kuriuos A. Stulginskis ėjo Prezidento pareigas, nutarta „Lietuvos valstybę tvarkyti demokratiniais pagrindais“, buvo priimti svarbūs dokumentai reglamentuojantys žemėvaldos, nacionalinės valiutos klausimus, taip pat patvirtinta nuolatinė Lietuvos Valstybės konstitucija.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Mitingas Kauno Rotušės aikštėje, Lietuvai pasirašius taikos sutartį su Sovietų Rusija ir Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių. Kalba Mykolas Krupavičius. Kaunas, 1920 m. liepos 16 d.

A. Burkaus archyvas

39 51

1920 07 12
PASIRAŠYTA LIETUVOS IR SOVIETŲ RUSIJOS TAIKOS SUTARTIS

Derybos dėl taikos sutarties pasirašymo prasidėjo 1920 m. gegužės 7 d. ir truko ilgiau nei du mėnesius, nes reikėjo teisiškai sureguliuoti piliečių teisių, valstybių sienos, turtinius klausimus. Derybose Lietuvos interesus gynė delegacijos pirmininkas Tomas Norus-Naruševičius bei nariai Petras Klimas, Simonas Rozenbaumas, Juozas Vailokaitis ir Vytautas Račkauskas. Liepos 12 d. pasirašyta sutartimi Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir suverenumą, atsisakė teisių į Lietuvos teritoriją, pripažino Lietuvai Vilniaus kraštą, nustatė valstybės sieną. Sovietų Rusija sutartimi įsipareigojo grąžinti Lietuvai karo metais išvežtus dokumentus, meno kūrinius, archyvus. Lietuva buvo atleista nuo Rusijos imperijos valstybinių skolų, o karo nuostoliams atlyginti Sovietų Rusija paskyrė 100 tūkst. dešimtinių miško ir 3 mln. aukso rublių. Šia sutartimi Sovietų Rusija iš esmės pripažino Lietuvos nepriklausomybę *de jure* ir *de facto*.

Bolševikų ir lietuvių kariai, išvijus lenkų karius iš Vilniaus. Lentvaris, 1920 m. liepos 15 d.
Vytauto Didžiojo karo muziejus

52 38

1920 08 26
LIETUVA SUSIGRĄŽINO VILNIŲ

1920 m. rugpjūčio 26 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į Vilnių ir atgavo istorinę sostinę. 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartimi Rusija pripažino Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą. Iki tol Vilniuje buvusius lenkų dalinius Raudonoji armija privertė pasitraukti, vykdydama liepos 12 d. pasirašytą sutartį. Lietuvos karinei vadovybei Vilnius buvo perduotas rugpjūčio 26 dieną. Lietuvai susigrąžinus sostinę, Gedimino kalne vėl suplevėsavo trispalvė. Į Vilnių buvo paskirti įvairių ministerijų įgaliotiniai. Krašto apsaugos ministro įsakymu buvo sudaryta Vilniaus miesto karo komendantūra. Senojoje sostinėje lietuviai išsilaikė iki 1920 m. spalio 9 d., kada lenkų generolo Liucijano Želigovskio vedama rinktinė, sulaužiusi prieš porą dienų pasirašytą Lietuvos ir Lenkijos Suvalkų sutartį, peržengė nustatytą demarkacinę liniją ir užėmė Vilnių bei gretimas teritorijas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos Fizinio Lavinimosi Sąjungos emblema.

1920 09 15
ĮKURTA LIETUVOS FIZINIO LAVINIMOSI SĄJUNGA (LFLS)

53

Tai viena didžiausių sporto organizacijų Pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Jos steigėjais tapo Steponas Garbačiauskas, Elena Kubiliūnaitė, Karolis Dineika ir Steponas Darius. Organizacijos veikloje dalyvavo nemažas būrys visuomenės ir kultūros veikėjų: operos solistai Petras Oleka ir Kipras Petrauskas, Kauno burmistras Jonas Vileišis, veterinarijos gydytojas generolas Jonas Jurgis Bulota, Vytauto Didžiojo karo muziejaus įkūrėjas ir viršininkas, gydytojas, archeologas, generolas Vladas Nagius – Nagevičius. Sąjunga 1922 m. pradėjo leisti sporto žurnalą „Lietuvos sportas“. LFLS užėmė ypatingą vietą ugdant Lietuvos sportininkus ir populiarinant sportą. Organizacija buvo sporto periodikos pradininkė ir pirmosios privačios sporto aikštės savininkė. LFLS nariai žaidė futbolą, krepšinį, tenisą, beisbolą, ledo ritulį ir kt. Organizacijos šūkis: „Sveikame kūne – sveika siela“ (lot. *In corpore sano mens sana*).

Derybos Suvalkuose. 1920 m.
Atspindžiai, 1922, Nr. 11, p. 10.

54

1920 10 07
TARP LIETUVOS IR LENKIJOS PASIRAŠYTA SUVALKŲ SUTARTIS

Lietuvių ir lenkų derybos dėl valstybės sienos nustatymo prasidėjo 1920 m. rugpjūčio mėnesį, tačiau vyko su pertraukomis. Derybos buvo atnaujintos 1920 m. spalį ir baigėsi spalio 7 d. Suvalkų sutarties pasirašymu. Derybose Lietuvą atstovavo: delegacijos vadovas – Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis, fronto vadas generolas Maksimas Katchė, Generalinio štabo Operacinio skyriaus viršininkas majoras Aleksandras Šumskis, Steigiamojo Seimo narys, diplomatas Voldemaras Vytautas Čarneckis, Laikinojo Vilniaus komiteto pirmininkas prof. Mykolas Biržiška. Lenkiją atstovavo: Lenkijos kariuomenės vyriausiosios vadovybės atstovai – pulkininkas Mečislovas Mackievičius ir rotmistras Adamas Romeris bei užsienio reikalų ministerijos atstovai – Juliušas Lukasievičius ir Vaclovas Pšesmickis. Lietuvos ir Lenkijos delegacijos pasirašė paliaubų sutartį, kuria tarp abiejų valstybių buvo nustatyta demarkacinė linija, o Vilnius atiteko Lietuvai. Tačiau po poros dienų sutartis buvo sulaužyta, Lenkijos generolo Liucjano Želigovskio vadovaujamiems lenkų kariams užėmus Vilnių ir didelę Rytų Lietuvos dalį.

Liucjanas Želigovskis.
XX a. 3 dešimtmetis.
https://lt.wikipedia.org

55

1920 10 09
ĮKURTA VIDURIO LIETUVOS VALSTYBĖ

Lenkų generolo Liucjano Želigovskio vedama rinktinė sulaužydama prieš porą dienų pasirašytą Lietuvos ir Lenkijos Suvalkų sutartį ir peržengę nustatytą demarkacinę liniją, užėmė Vilnių bei gretimas teritorijas. Dar 1920 m. spalio 8 d. L. Želigovskis Lenkijos vadovo Juzefo Pilsudskio nurodymu Vilniaus krašte inscenizavo maištą prieš Lietuvos valdžią ir spalio 9 d. užėmė Vilnių. Lenkų užimtoje teritorijoje buvo įkurta Vidurio Lietuvos valstybė, kurios vadovu paskelbtas L. Želigovskis. Trumpu valstybės gyvavimo laikotarpiu savininkams grąžinti bolševikų valdžios nacionalizuoti dvarai ir fabrikai, įvesta cenzūra, teisių suvaržymai. 1922 m. sausio 8 d. įvyko rinkimai į Vidurio Lietuvos seimą, kuriuos dauguma lietuvių, baltarusių ir žydų boikotavo. Išrinktasis seimas nutarė prijungti kraštą prie Lenkijos. 1922 m. kovo mėn. valstybė prijungta prie Lenkijos.

Mažojo Seimo įstatymas.

Vyriausybės žinios, 1920, Nr. 50, p. 1.

56

1920 10 22
SUDARYTAS MAŽASIS SEIMAS

1920 m. spalio 22 d. buvo priimtas įstatymas, skelbiantis Mažojo Seimo sudarymą. Šį Seimą sudarė Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis ir šeši Steigiamojo Seimo atstovai: Mykolas Krupavičius, Antanas Tumėnas, Mykolas Sleževičius, Vladas Lašas, Kazimieras Venclauskis ir Naftalis Fridmanas. Visi kiti Seimo nariai išsiskirstė, kai kurie iš jų organizavo Lietuvos gynybą nepriklausomybės kovų metu. Mažasis Seimas turėjo einamųjų įstatymų leidybos, paskolų tvirtinimo, įstatymų vykdymo priežiūros įgaliojimus, jam turėjo atsiskaityti Vyriausybė. Šis Seimas veikė iki 1921 m. sausio 15 dienos. Per tą laiką surengė 45 posėdžius, svarstė 51 įstatymų projektą ir 25 įstatymus priėmė.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Piešimo kursai. Kaunas, 1921 m.

Lietuvių dailės istorija. 1900–1940 m., Vilnius, 1982, p. 137.

57

1920 11 15
ĮSTEIGTI AUKŠTESNIEJI PIEŠIMO KURSAI

Tai buvo pirmoji aukštesnioji dailės mokykla Lietuvoje, 1922 m. reorganizuota į Kauno meno mokyklą. Pagrindinis šių kursų iniciatorius buvo dailininkas Justinas Vienožinskis. Tai buvo pusiau privati mokykla, priklausanti Lietuvių meno kūrėjų draugijai, tačiau finansiškai remiama Švietimo ministerijos. Kursuose buvo ruošiami piešimo mokytojai Lietuvos mokykloms, tačiau jie sudarė dirvą profesionalių menininkų ruošimui. Kursai truko 2 metus. Sėkmingai juos baigus buvo išduodamas dailės mokytojo pažymėjimas. Pirmąją laidą baigė 22 absolventai.

Šauliai lenkų fronte. 1920 m.
Atspindžiai, 1921, Nr. 8, p. 3.

58

1920 11 17–21
ŠIRVINTŲ-GIEDRAIČIŲ MŪŠYJE LIETUVOS KARIUOMENĖ SUMUŠĖ LENKŲ KARIŲ RINKTINĘ

Ši lietuvių pergalė galutinai užkirto kelią lenkų veržimuisi į Lietuvos gilumą. 1920 m. lapkričio 17–21 d. vykusiose Giedraičių-Širvintų kautynėse Lietuvos kariuomenė sumušė Lenkijos kariuomenės generolo Liucjano Želigovskio rinktinę ir sulaikė jos veržimąsi gilyn į Lietuvą bei sutrukdė planus užimti ir Kauną. Į konfliktą įsikišo ir Tautų sąjunga, kuriai spaudžiant, 1920 m. lapkričio 29 d. buvo pasirašytos paliaubos. Tautų Sąjunga pasiūlė teritorinius ginčus spręsti derybomis, tačiau vis dėlto susitarti abiems valstybėms nepavyko.

Pirmojo Dramos vaidyklos spektaklio „Joninės“ plakatas. Kaunas, 1920 m.
Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

59

1920 12 19
ATIDARYTAS PIRMASIS PROFESIONALUS STACIONARUS DRAMOS TEATRAS LETUVOJE – DRAMOS VAIDYKLA

1920 m. Kalėdų išvakarėse Lietuvių meno kūrėjų draugijos Dramos vaidykla, įsikūrusi Kauno miesto teatro rūmuose, visuomenei pristatė pirmąjį savo spektaklį. Tai buvo Juozo Vaičkaus režisuotos Hermano Zudermano „Joninės“. Spektaklyje vaidino: Petras Kubertavičius, Antanina Vainiūnaitė, Polė Tendžiulytė, Ona Kurmytė, Teofilija Dragūnaitė, Juozas Stanulis, M. Kiršinas. Šis įvykis tapo pirmojo Lietuvos profesionalaus ir stacionaraus dramos teatro pradžia. 1922 m. Dramos vaidykla tapo Valstybiniu dramos teatru, o 1925 m. – Valstybės teatru, kuris apjungė iki tol veikusius Dramos ir Operos teatrus.

Pirmojo Operos vaidyklos spektaklio „Traviata“ plakatas. Kaunas, 1921 m.

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

60

1920 12 31
ATIDARYTAS PIRMASIS PROFESIONALUS OPEROS TEATRAS LIETUVOJE – OPEROS VAIDYKLA

Naujųjų metų išvakarėse Kaune Lietuvos Meno kūrėjų draugijos Operos ir dramos vaidykloje buvo pristatyta pirmoji lietuviška profesionali 4 veiksmų opera Džiuzepės Verdžio „Traviata“. Joje vaidmenis atliko Adelė Nezabitauskaitė-Galaunienė, Jadvyga Vencevičaitė, Kipras Petrauskas, Juozas Bieliūnas, Justinas Kudirka, Juozas Katelė ir kt. Dirigavo Juozas Tallat-Kelpša. Baletmeisterė – Olga Dubeneckienė. Muzika – Fausto Kiršos. Balio Sruogos vertimas į lietuvių kalbą. Tradicija gruodžio 31 d. žiūrovus pakviesti į „Traviatą“ gyvuoja iki šių dienų.

Centralinio statistikos biuro tarnautojai. XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 140.

61

1921 01 01
PRADĖJO VEIKTI CENTRALINIS STATISTIKOS BIURAS

1921 m. sausio 1 d. prie Finansų ministerijos pradėjo veikti Centralinis statistikos biuras, vadovaujamas Gustavo Feterausko. Pagrindinis šio biuro uždavinys buvo nustatyti Lietuvos gyventojų skaičių, pradėti rengti užsienio prekybos, pramonės ir kainų statistiką. Statistikos biurui buvo pavesta atlikti visuotinius gyventojų ir žemės ūkio surašymus. Jaunai valstybei statistika buvo labai svarbi. Patikima ir objektyvi statistinė informacija leido įvertinti demografinę, socialinę ir ekonominę šalies padėtį ir raidą. 1929 m. Centralinio statistikos biuro veikla išsiplėtė, jame veikė šeši skyriai: demografinės, žemės ūkio, pramonės ir darbo, užsienio prekybos, ekonominės konjunktūros statistikos ir kanceliarijos.

Lietuvių liaudies meno paroda. Biržai, 1928 m.

XX a. Lietuvių dailės istorija, Vilnius, 1982, p. 121.

62

1921 01 27
SURENGTA PIRMOJI LIAUDIES MENO PARODA

Lietuvių meno kūrėjų draugijos patalpose Kaune 1921 m. sausio 27 d. Pauliaus Galaunės, Adomo Varno, Justino Vienožinskio bei Kajetono Sklėriaus iniciatyva buvo surengta pirmoji liaudies meno paroda. Joje buvo eksponuojami Žemaitijoje ir Aukštaitijoje surinktos skulptūros, tapybos pavyzdžiai, audiniai, koplytėlių, kryžių piešiniai. Paroda pabrėžė liaudies meno reikšmę kultūriniame tautos gyvenime. Ši paroda įtvirtino nuostatą, jog liaudies menas yra mokslinio tyrinėjimo objektas, kurį būtina rinkti ir saugoti. 1921 m. spalį ši paroda eksponuota Londone.

Lietuvos atstovų užsienyje konferencija Kaune. Sėdi iš kairės: B. K. Balutis, D. Zaunius, T. Norus-Naruševičius, E. Galvanauskas, J. Baltrušaitis, P. Klimas, O. Milašius. Stovi iš kairės: V. Čarneckis, P. Dailidė, M. Lisauskas, J. Aukštuolis, M. Avietėnaitė, V. Sidzikauskas, I. Jonynas, R. Karuža, I. Jurkūnas- Šeinius. Kaunas, 1923 m. lapkričio 12 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1921 02 12–09 30
DAUGUMA EUROPOS VALSTYBIŲ PRIPAŽINO LIETUVĄ *DE JURE*

9 63

1921 m. tarptautiniame Lietuvos gyvenime įvyko lūžis. 1920 m. *de jure* buvo pripažinusios tik dvi valstybės (Vokietija ir Sovietų Rusija), o jau po metų padėkos straipsniais spaudoje ir demonstracijomis gatvėse lietuviai drąsiai reiškė džiaugsmą dėl savo valstybės pripažinimo *de jure* visam būriui valstybių. 1921 m. pradžioje juridinio pripažinimo Lietuva sulaukė iš Latvijos (vasario 12 d.) ir Estijos (kovo 10 d.). 1921 m. gegužės 5 d. Meksika tapo pirmąja Šiaurės Amerikos šalimi, pripažinusia Lietuvos nepriklausomybę. Vėliau Lietuvą de *jure* pripažino Šveicarija – liepos 19 d., Švedija – rugsėjo 28 d., Danija ir Norvegija – rugsėjo 30 dieną. Daug įtakos šiems pasiekimams turėjo Lietuvos atstovų minėtose šalyse veikla. Deja, konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus lėmė, jog didžiųjų Europos valstybių – Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos – pripažinimo *de jure* teko palaukti iki 1922 m. gruodžio 20 dienos.

Karo muziejus. Kaunas, 1921 m.

Atspindžiai, 1921, Nr. 5, p. 7.

64

1921 02 16
ATIDARYTAS KARO MUZIEJUS

1921 m. sausio 22 d. įsteigtas Karo muziejus. Muziejaus organizatoriaus generolo leitenanto Vlado Nagevičiaus iniciatyva per 24 dienas sename mediniame carinės Rusijos kariuomenės 3-iojo Dono pėstininkų pulko manieže buvo įrengta Lietuvos nepriklausomybės kovas vaizduojanti pirmoji Karo muziejaus ekspozicija. Muziejus atidarytas 1921 m. vasario 16 d., švenčiant trejų metų Lietuvos Nepriklausomybės sukaktį. Muziejų atidarė prezidentas Aleksandras Stulginskis, pašventino kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas. Iškilmėse dalyvavo daug svečių: Latvijos Steigiamojo Seimo delegacija, Kaune rezidavusių estų, italų, britų diplomatinių misijų atstovai, Steigiamojo Seimo, Vyriausybės nariai, kariuomenės, Kauno visuomenės atstovai. Muziejaus kūrėjai kvietė kariuomenę ir visuomenę prisidėti prie muziejaus ekspozicijos rinkimo. Pirmaisiais eksponatais tapo Nepriklausomybės kovų trofėjai – 1919 metų gruodį iš bermontininkų atimtos rusiška ir vokiška patrankos, iš lenkų – prancūziška patranka „Jadzė“, trofėjinis austriškas karabinas, amerikinis „Winchester“ šautuvas.

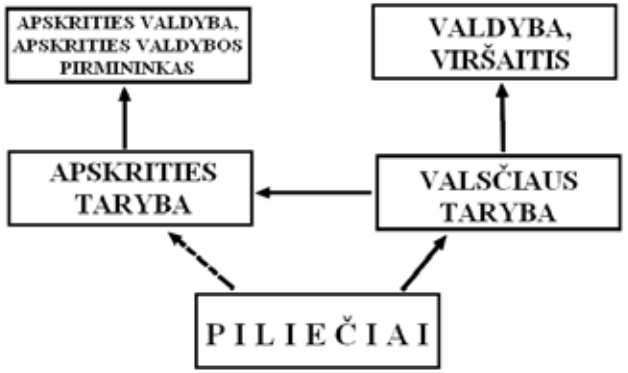

1921 m. savivaldybių rinkimų modelis.

65

1921 03 21
PRIIMTAS PIRMASIS LIETUVOS SAVIVALDYBIŲ RINKIMŲ ĮSTATYMAS

Savivaldybių rinkimų įstatymu buvo numatyta, kad valsčiaus ir apskrities tarybos nariai renkami visuotiniu slaptu, lygiu ir tiesioginiu balsavimu, išlaikant proporcinę rinkimų sistemą. Tarybos nariais galėjo būti renkami vyrai ir moterys sulaukę 24 metų amžiaus. Rinkimai vyko pagal sąrašus. Balsuoti galėjo piliečiai nuo 21 metų. Šis įstatymas taip pat nustatė tiesioginius apskričių tarybų rinkimus, tiesiogiai renkant apskrities viršininką bei valsčiaus viršaitį, bet 1921 ir 1924 m. toks jų vykdymas kaskart buvo atidedamas ir apskritai neįvyko. Todėl vykdomąją valdžią – valsčiaus viršaitį ir valdybą rinko ne rinkėjai, bet išrinkta valsčiaus taryba.

Palangos atgavimo iškilmės. Kavalerijos pulkas pro garbės vartus įjoja į miestą. Palanga, 1921 m. kovo 30 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

66 7

1921 03 30
LIETUVA ATGAVO PRIĖJIMĄ PRIE BALTIJOS JŪROS

Lietuvos ir Latvijos teritorinius ginčus išspręsti siekta dar 1919 m. balandį Paryžiuje pradėtose dvišalėse derybose. Tačiau Lietuvai pareiškus pretenzijas į Liepoją ir Daugpilį, o latviams panorus prisijungti Mažeikius ir Palangą, derybos nutrūko ir vėl buvo atnaujintos 1920 m. rugsėjį. Lietuvos delegacijos pirmininku buvo paskirtas buvęs Lietuvos Valstybės Prezidentas Antanas Smetona. Tebevykstant Lietuvos ir Latvijos deryboms dėl valstybinės sienos nustatymo, 1921 m. kovo 30 d. Lietuvai buvo perduota Palanga, Šventoji ir Būtingės kaimas, o Latvijai – Aknysta ir dalis Šiaurės Lietuvos. Abi šalys atsisakė pretenzijų į viena kitos teritorijas. Kovo 30 d. Latvijos civilinė ir karinė valdžia pasitraukė iš Palangos. Ta proga į Kretingą iš Kauno atvyko trys traukiniai su svečiais ir oficialiais Lietuvos Respublikos atstovais pažymėti svarbų įvykį – Lietuva atgavo priėjimą prie Baltijos jūros.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona su kariuomenės vadovybe Aukštuosiuose karininkų kursuose, išleidžiant II technikos skyriaus laidą. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Kardas, 1928, Nr. 3, p. 8.

1921 04 13
ĮSTEIGTI AUKŠTIEJI KARININKŲ KURSAI

67

1919 m. liepą įsteigtoje Karo mokykloje dėl karininkų stygiaus besikuriančioje Lietuvos kariuomenėje mokslai truko tik 4 mėnesius. 1920 m. sausio 15 d., siekiant suvienodinti karinio ir bendrojo karininkų išsimokslinimo lygį, Kaune įsteigti laikinieji karininkų kursai, o 1921 m. balandžio 13 d. – Aukštieji karininkų kursai. Jų organizatoriumi ir pirmuoju viršininku tapo generolas leitenantas Maksimas Katchė. 1920 m. mokslas truko 1 metus, nuo 1921 m. – 2 metus. Pirmųjų laidų kariūnai privalėjo būti baigę gimnazijos ar jai tolygios mokyklos 4 klases. Vėliau į kursus buvo priimami tik baigę gimnaziją, nevedę 18–25 metų amžiaus vyrai.

Juozas Purickis. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 102.

68

1921 05 14
PASIRAŠYTA KONVENCIJA LIETUVOS IR LATVIJOS SIENAI NUSTATYTI

Didžiausias to meto ginčas tarp Lietuvos ir Latvijos vyko dėl Palangos ir aplinkinių žemių, nes Lietuva turėjo tik labai siaurą prieigą prie jūros. Ginčui išspręsti buvo pasitelktas tarptautinis arbitražas, kurio sprendimu Lietuvai atiteko Palanga ir teritorija iki Šventosios, bet už tai Latvijai buvo atiduota gerokai daugiau žemių – teritorija nuo Bauskės toliau į Rytus. Lietuvos vardu Rygos konvenciją 1921 m. gegužės 14 d. pasirašė užsienio reikalų ministras Juozas Purickis, Latvijos vardu – Zigfridas Mejerovičius. Galutinė deklaracija dėl Lietuvos ir Latvijos sienų buvo pasirašyta tik 1930 m. birželio 30 dieną.

1921 m. liepos 9 d. Lietuvos moterų komiteto Tėvynei ginti sušauktas moterų mitingas Kaune, kuris pasmerkė Paulo Hymanso projektą ir pareiškė protestą. 1921 m.
Atspindžiai, 1921, Nr. 2, p. 7.

69

1921 05 20 IR 1921 09 03
PASKELBTI PAULO HYMANSO PROJEKTAI VILNIAUS KRAŠTO PROBLEMAI SPRĘSTI

1921 m. gegužės 20 d. paskelbtas pirmasis Paulo Hymanso projektas siūlė Lietuvą paversti 2 kantonų (Kauno ir Vilniaus) federacine valstybe su lygiavertėmis lietuvių ir lenkų kalbomis, bendra Lietuvos ir Lenkijos ekonomine ir užsienio politika. 1921 m. rugsėjo 3 d. paskelbtas antrasis P. Hymanso projektas siūlė Vilniaus kraštui suteikti plačią autonomiją ir numatė glaudų Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimą. Neigiama visuomenės reakcija prieš šiuos projektus kilo dėl grėsmės netekti suverenumo, prarasti tautinį savitumą ir tapti nereikšminga Lenkijos provincija. Nors atsisakyti šių planų reiškė užsitraukti didžiųjų Vakarų valstybių nemalonę bei netekti Vilniaus, tačiau Vyriausybė ir Seimas 1921 m. gruodžio 22 d. vienbalsiai atmetė P. Hymanso planą.

Amerikos piliečių parašų knygos su prašymu pripažinti Lietuvą *de jure*. 1921 m.

Atspindžiai, 1921, Nr. 9, p. 5.

70

1921 05 31
JAV PREZIDENTUI ĮTEIKTAS 1 MILIJONAS AMERIKOS PILIEČIŲ PARAŠŲ PRAŠANT PRIPAŽINTI LIETUVĄ *DE JURE*

Amerikos lietuviai labai energingai siekė Lietuvos pripažinimo *de jure*. 1921 m. gegužės 31 d. JAV Prezidentui Vorenui Hardingui buvo įteikta peticija su milijonu Amerikos piliečių parašų, prašant Lietuvą pripažinti *de jure*. Peticija buvo įrišta į 138 knygas, kurias po vieną nešė lietuvių atstovai. Skleisdami žinią apie nepriklausomą Lietuvą, 1921 m. Amerikos lietuviai išplatino lietuvių memorandumą „Independence for the Lithuanian Nation“ (liet. *Nepriklausomybę lietuvių tautai*) 100 000 egzempliorių tiražu bei išleido daugiau nei 1 mln. atvirukų su Lietuvos žemėlapiu.

Lengvosios atletikos varžybos. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Atspindžiai, 1921, Nr. 9, p. 8.

71

1921 07 30–31
ĮVYKO PIRMASIS LIETUVOS LENGVOSIOS ATLETIKOS ČEMPIONATAS

1921 m. liepos 30–31 d. Kaune, ant Vytauto kalno, įvyko pirmasis Lietuvos lengvosios atletikos čempionatas. Jame dalyvavo tik vyrai. Čempionate varžėsi sportininkai iš Kauno sporto klubo (KSK), Šaulių sąjungos, žydų sporto sąjungos „Makabi“, Karo mokyklos bei keletas užsienio svečių. Varžybas vedė ir komentavo dr. Juozas Eretas. Sportininkai varžėsi šiose rungtyse: bėgimas 60 m, 200 m, 5 000 m, šuolis į tolį, šuolis su kartimi, disko metimas, ieties metimas, kūjo metimas, trišuolis, rutulio stūmimas, 4×100 m estafetė. Pirmaisiais Lietuvos čempionais tapo: Steponas Garbačiauskas, Egonas Fersteris, Leonas Juozapaitis, Kęstutis Bulota, Ignas Teišerskis, Vytautas Vokietaitis.

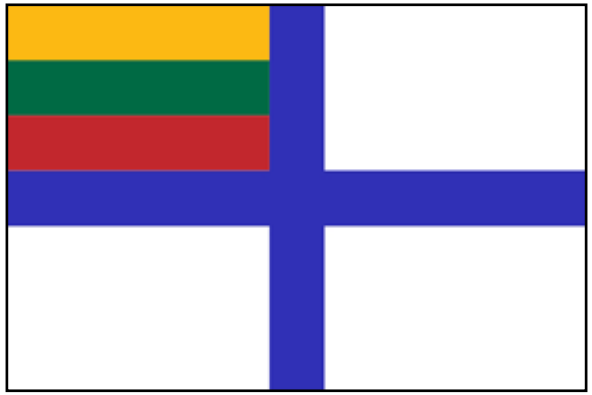

Lietuvos jachtklubo vėliava. 1921–1940 m.

https://lt.wikipedia.org

72

1921 09 07
ĮKURTAS LIETUVOS JACHTKLUBAS

Inžinierių Jono Šimoliūno ir Adolfo Sruogos iniciatyva 1921 m. rugsėjo 7 d. Kaune buvo įkurtas Lietuvos jachtklubas. Iš pradžių Lietuvos jachtklubo veikla buvo nežymi. Turėtos tik kelios irklinės valtys, tad dažniausiai buvo rengiamos valčių lenktynės, iškylos Nemunu ir įvairios pramogos ant vandens. 1922 m. išrinkta nauja klubo valdyba, kurią sudarė Vladas Skardinskas, Steponas Darius, V. Žadeika ir Jonas Šimoliūnas, patvirtino klubo vėliavą, ženklą bei buriuotojų uniformą. Šis klubas davė pradžią profesionaliam vandens sportui. 1922 m. vasarą jachtklubas surengė pirmąsias irklavimo ir plaukimo varžybas. Klubo nariai organizavo vandens sporto šventes, valčių rungtynes, aktyviai propagavo vandens sportą. 1931 m. prie klubo įkurtos atskiros sekcijos: akademinio, baidarių irklavimo, buriavimo, motorinių laivų, plaukimo.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Tautų Sąjungos būstinėje Ženevoje. Pirmas iš dešinės – Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijai, Jugoslavijai ir Rumunijai Edvardas Turauskas. Šveicarija, 1935 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1921 09 22
LIETUVA TAPO VISATEISE TAUTŲ SĄJUNGOS NARE

13 73

Tautų Sąjunga – tarptautinė organizacija, įkurta Paryžiaus taikos konferencijoje ir veikusi 1919–1939 metais. Pagrindinis jos tikslas – išlaikyti taiką pasaulyje. Prašymą priimti į Tautų Sąjungą Lietuva įteikė 1920 m. spalio 12 d. per savo atstovą Londone Alfredą Tiškevičių, o 1921 m. rugsėjo 22 d. tapo pilnateise šios organizacijos nare. Į Tautų Sąjungos orbitą dėl teritorinių konfliktų su Lenkija Lietuva pateko dar 1919 metais. 1920 m. rugsėjo 5 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachijus Sapiega apkaltino Lietuvą sulaužius neutralumą ir pareikalavo, kad įsikištų Tautų Sąjunga. Trejus metus truko Lietuvos ir Lenkijos „taikinimo procedūra“, kuri baigėsi 1922 m. sausio 12 d. Tautų Sąjungos Tarybos priimta rezoliucija. Joje Tautų Sąjunga pripažino savo tarpininkavo nesėkmę ir atsisakė toliau spręsti konfliktą. Ji taip pat nepripažino Vidurio Lietuvos Seimo rinkimų teisėtumo. 1925–1927 m. ir 1937–1946 m. Ženevoje buvo įsteigta ir veikė Lietuvos atstovybė su paskirtaisiais atstovais Tautų Sąjungoje: Dovu Zauniumi, Vaclovu Sidzikausku, Edvardu Turausku ir kitais. Tautų Sąjungoje buvo svarstomi Vilniaus ir Klaipėdos krašto grąžinimo klausimai. Lietuvos atstovai dalyvavo Tautų Sąjungos komisijų darbe.

Laisvės skulptūra Karo muziejaus sodelyje Kaune.
XX. a. 3 dešimtmetis.
Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 371.

74

1921 09 25
SUKURTA SKULPTŪRA „LAISVĖ“ (AUTORIUS JUOZAS ZIKARAS)

Skulptūrą 1921 m. Krašto apsaugos ministro užsakymu sukūrė skulptorius Juozas Zikaras. Kūrinys gimė Panevėžio gimnazijos sporto salėje, nes J. Zikaras neturėjo dirbtuvių, todėl smalsuoliai galėjo stebėti skulptoriaus darbą, reikšti pastabas. Kadangi publikai neįtiko J. Zikaro sukurta skulptūra su trumpa suknele, teko daryti dar vieną „Laisvės“ modelį. Gipsinė statula kelerius metus stovėjo Kauno Karo muziejuje, vėliau Vokietijoje buvo nulieta iš bronzos ir 1928 m. gegužės 15 d. iškilmingai pastatyta Karo muziejaus sodelyje. Laisvės skulptūrai pjedestalą sukūrė architektas Vladas Dubeneckis. Berlyne nulietą trijų metrų aukščio skulptūrą (nuliedinti kainavo 5 360 litų) muziejui padovanojo Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas, nupirkęs kūrinį iš J. Zikaro. Susumavus visus paminklo darbus, susidarė milžiniška tiems laikams suma – daugiau kaip 30 tūkst. litų.

Jonas Vileišis. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 51.

75

1921 09 30
KAUNO BURMISTRO PAREIGAS PRADĖJO EITI JONAS VILEIŠIS

Jonui Vileišiui vadovaujant Kauno savivaldybei, miestas gyveno didžiausią visų sričių pažangos laikotarpį ir iškilo iki europinio lygio miesto. Iki 1931 m. buvo dvigubai praplėstas miesto plotas, pastatyta daugiau nei 2 500 įvairios paskirties pastatų, trys gelžbetoniniai tiltai per Nemuną ir Nerį, išgrįstos ir išasfaltuotos pagrindinės gatvės, suplanuoti priemiesčiai, naujos aikštės ir parkai, aptvarkyta sanitarija, padėti pagrindai socialinės apsaugos sistemai, pastatytos trys modernios pradinės mokyklos.

ORAS RYT

numatomas: vidutiniai šilta, debesuota, bet su pragiedrėjimais. Dar palanku ne didesniam lietui. Silpni vėjai.

ORAS RYT

numatomas: temperatūra vienu kitu laipsniu kris, nepastovus, bendrai didelis, debesuotumas, dar galimas nedidelis lietus; silpni, iki vidutinių, vakarų ir šiaurės vakarų vėjai.

Oro temperatūra šiandien 7—8 val. ryto Lietuvoje tarp 3—6 laipsnių šilimos. Kritulių vakar iškrito tarp 3 ir 13 mm: Klaipėdoje 13, Kaune ir Marijampolėje po 10, Šiškinuose 9, Telšiuose ir Dotnuvoje po 8, Alytuje 7, Zarasuose 6, Panevėžyje, Šiauliuose, Landžiuose ir Ukmergėje po 5 ir Biržuose 3 mm.

Orų prognozės žinutės spaudoje.

Lietuvos aidas, 1935, Nr. 192, p. 10.

Lietuvos aidas, 1936, Nr. 153, p. 8.

76

1921 09 30
ĮSTEIGTA CENTRALINĖ METEREOLOGIJOS STOTIS

Švietimo ministerijos iniciatyva 1921 m. rugsėjo 30 d. buvo įsteigta Centralinė metereologijos stotis Kaune. Stoties steigimo aktą pasirašė Ministras Pirmininkas Kazys Grinius ir Švietimo ministras Kazys Bizauskas. Taip pat buvo numatyta steigti antraeiles meteorologijos stotis kitose Lietuvos vietose. Stotys tyrė orus, teikė žinias apie orų pakitimus, skelbė informaciją apie nepaprastus oro pokyčius bei rinko statistines meteorologines žinias.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę pagerbimas Karo muziejaus sodelyje Kaune. XX. a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 371.

77

1921 10 16
KAUNE ATIDENGTAS PAMINKLAS „ŽUVUSIEMS UŽ LIETUVOS LAISVĘ“ (AUTORIUS JUOZAS ZIKARAS)

1921 m. spalio 16 d. Kaune, Karo muziejaus sodelyje buvo atidengtas skulptoriaus Juozo Zikaro ir architekto Vladimiro Dubeneckio sukurtas paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Paminklas turi simbolinę reikšmę, kadangi buvo sumūrytas iš lauko riedulių, atvežtų iš nepriklausomybės kovų laukų. Paminklą puošia metalinis ažūrinis kryžius. Paminklo aukštis 6 m., o su kryžiumi - 6,5 metro. Prie paminklo pradėtos žuvusiųjų pagerbimo ir valstybinės bei tautinės vėliavų pakėlimo ir nuleidimo apeigos, kurias atlikdavo Lietuvos laisvės kovų invalidai. Jos vykdavo kiekvieną dieną 7 val. ryte ir saulei leidžiantis vakare.

Iš Prūsų Lietuvos tautinės tarybos narių sudarytas Vyriausias Mažosios Lietuvos Gelbėjimo komitetas ir jo bendradarbiai. Iš kairės sėdi: Vilius Šiaulinskis, Jurgis Lėbartas, Martynas Jankus ir Jonas Vanagaitis. Stovi: Steponas Darius, Antanas Ivaškevičius, Aleksandras Marcinkevičius, Juozas Pronckus. 1923 m. sausio 19 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

78 36

1921 11 11
PRIIMTAS NUTARIMAS KLAIPĖDOS KRAŠTĄ PRIJUNGTI PRIE LIETUVOS

Paryžiaus Taikos konferencija Versalio taikos sutartimi 1919 m. birželio 28 d. atskyrė Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos ir pavedė administruoti prancūzams. Šie skleidė *Freištato* (laisvos Klaipėdos krašto valstybės) idėją, kurią palaikė dauguma vietinių gyventojų. Dėl tolesnės politinės Klaipėdos krašto ateities susikirto Lenkijos, Lietuvos ir vietinių gyventojų interesai. Klaipėdos krašto lietuvių ryšius su Lietuva palaikė Pūsų Lietuvos (Mažosios Lietuvos) tautinė taryba. Lietuva siekė gauti Klaipėdos uostą, garantavusį ekonominį savarankiškumą. Lietuvos įtakai Klaipėdos krašte sustiprinti 1921 m. Klaipėdoje buvo įsteigtas Lietuvos konsulatas. Kitu reikšmingu žingsniu tapo Lietuvos Steigiamojo Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. priimta rezoliucija, pavedanti Vyriausybei rūpintis Klaipėdos krašto susijungimu su Lietuvos Respublika. Rezoliucijoje teigiama, kad „susidėjimas Klaipėdos krašto vienon su Lietuvos valstybe yra neišvengiamas“. Dokumente taip pat numatyta, jog Klaipėdos kraštas turėtų ūkio, administracijos, mokesčių, darbo ir socialinės apsaugos, teismų, švietimo, kultūros bei religijos autonomiją. Steigiamasis Seimas vienbalsiai priėmė šį pirmąjį oficialų parlamento nutarimą dėl Klaipėdos krašto prijungimo autonomijos teisėmis prie Lietuvos.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

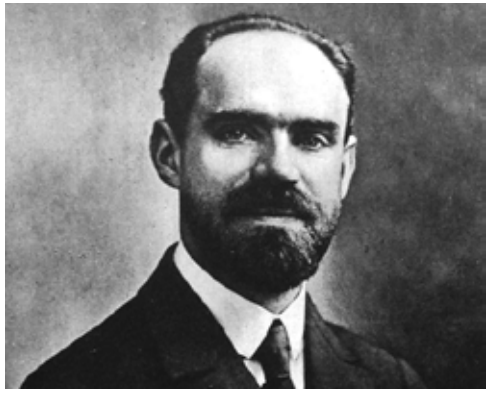

Ernestas Galvanauskas. XX a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 70.

79

1921 11 25
ĮVYKDYTAS PIRMASIS PASIKĖSINIMAS PRIEŠ LIETUVOS VYRIAUSYBĖS NARĮ (ERNESTĄ GALVANAUSKĄ)

Paskelbus antrąjį Paulo Hymanso projektą, Lietuvoje kilo nepasitenkinimas ir neramumai dėl vedamų derybų su Lenkija. Buvo šaukiami susirinkimai, kuriuose reikalauta atmesti projektą ir nutraukti derybas su Lenkija.1921 m. lapkričio 25 d. buvo įvykdytas pasikėsinimas prieš ministrą ir Lietuvos delegacijos Tautų Sąjungoje vadovą Ernestą Galvanauską, kuris siekė ieškoti kompromiso su Lenkija. Naktį ant jo miegamojo palangės padėtas sprogmuo nuniokojo butą, o pats šeimininkas stiklo ir plytų skeveldrų sužeistas į pakaušį, nugarą ir kojas buvo paguldytas į ligoninę. Tai buvo pirmas išpuolis prieš Lietuvos Vyriausybės narį. Pasikėsinimas lieka neišaiškintas iki šiol.

Dailininko A. Varno lietuviškų kryžių nuotraukų ekspozicija laikinuosiuose M. K. Čiurlionio galerijos rūmuose. Apie 1927 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

80

1921 12 14
ĮSTEIGTA M. K. ČIURLIONIO GALERIJA

1921 m. gruodžio 14 d. Steigiamajam seimui išleidus M. K. Čiurlionio galerijos įstatymą ir suteikus jai autonomines teises, galeriją tvarkyti pavesta pirmajam jos direktoriui Ignui Šlapeliui. Galeriją sudarė M. K. Čiurlionio paveikslų ekspozicija, geriausieji kitų lietuvių dailininkų kūriniai bei liaudies menas. Iš Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės buvo nupirkti 148 M. K. Čiurlionio paveikslai ir 35 jo grafikos darbai. Galerija numatė leisti įvairius periodinius ir neperiodinius leidinius, propagavusius meną ir kūrybą. Daugiausiai galerijos darbu rūpinosi nuo 1924 m. direktoriumi tapęs Paulius Galaunė bei jo bendražygiai AdomasVarnas, Justinas Vienožinskis, Kajetonas Sklėrius ir kiti.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

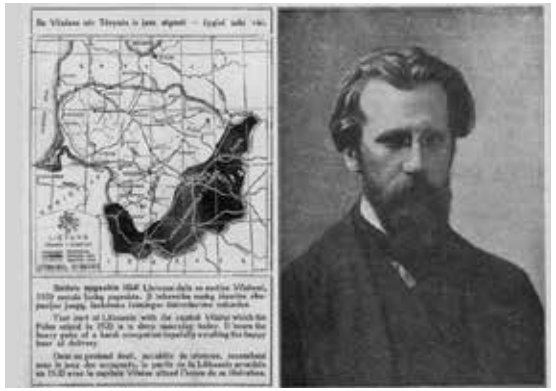

Juoda spalva žemėlapyje pažymėta Lenkijos užgrobta teritorija, kurioje buvo įkurta Vidurio Lietuvos valstybė.

Vilnius ir Vilniaus kraštas: krašto pažinimo pradai, Kaunas, 1932.

Lietuvos generalinis įgaliotinis Vilniuje Mykolas Biržiška, lenkų suimtas ir ištremtas į Lietuvą. XX a. 3 dešimtmetis.

Atspindžiai, 1922, Nr. 14–15, p. 20.

81

1922 01 08
ĮVYKO VIDURIO LIETUVOS SEIMO RINKIMAI

1920 m. spalio 9 d. generolas Liucjanas Želigovskis paskelbė įkuriąs Vidurio Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Jos vadovu tapo pats generolas. 1922 m. sausio 8 d. vykusiuose Seimo rinkimuose absoliučią daugumą gavo lenkai, kadangi lietuviai, baltarusiai ir žydai rinkimus ignoravo. 1922 m. vasario 20 d. Seimas nutarė prisijungti prie Lenkijos, o kovo 24 d. šis sprendimas buvo patvirtintas. Taip Vilnius, Rytų Lietuva ir pietinė Suvalkija pirmą kartą istorijoje pateko į Lenkijos valstybės sudėtį. Lietuva šį nutarimą laikė neteisėtu bei nutraukė su Lenkija bet kokius santykius.

Pirmieji Lietuvos universiteto rūmai A. Mickevičiaus ir K. Donelaičio gatvių sankryžoje.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

82 3

1922 02 16
ĮKURTAS LIETUVOS UNIVERSITETAS

Dar 1920 m. rudenį Aukštųjų kursų taryba kartu su švietimo viceministru Jonu Mašiotu parengė universiteto statuto projektą, tačiau jo svarstymai Steigiamajame Seime užtruko iki 1922 m. vasario. 1922 m. vasario 16 d. iki tol veikusių Aukštųjų kursų pagrindu buvo iškilmingai atidarytas Lietuvos universitetas. Atidarymo iškilmėse Prezidentas Aleksandras Stulginskis pristatė pirmąjį universiteto rektorių – profesorių Joną Šimkų bei fakultetų dekanus. 1922 m. kovo 24 d., priėmus universiteto statutą, buvo įsteigti 6 fakultetai – Humanitarinių mokslų, Matematikos-gamtos, Medicinos, Technikos, Teisių ir Teologijos-filosofijos, – turintys 122 katedras. Teologijos fakultetui vadovavo prelatas Jonas Mačiulis-Maironis, Humanitarinių mokslų – profesorius Augustinas Voldemaras, Matematikos ir gamtos – profesorius Zigmas Žemaitis, Medicinos – profesorius Petras Avižonis, Technikos – profesorius Pranas Jodelė. 1922 m. universitete studijavo 1 168 studentai. 1930 m. universitetui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Universitetas tapo Pirmosios Lietuvos Respublikos intelektualinio gyvenimo židiniu, čia dirbo daugelis žymiausių to meto mokslininkų.

Juozas Tumas-Vaižgantas. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 235.

1922 03 11
ĮKURTA LIETUVIŲ RAŠYTOJŲ IR ŽURNALISTŲ SĄJUNGA

83

1922 m. sausio 31 d. Kaune sušauktas pirmasis žurnalistų ir literatų sąjungos steigiamasis susirinkimas, kuriame Juozas Tumas-Vaižgantas, Jonas Strimaitis, Antanas Vienuolis, Antanas Klimas ir Jonas Martynas Laurinaitis ir kt., priėmė draugijos įstatus. 1922 m. kovo 11 d. patvirtinti sąjungos įstatai, kuriuose buvo numatyta padėti rašytojams ir žurnalistams palaikyti tarpusavio ryšius, keistis nuomonėmis, kelti kvalifikaciją, teikti pagalbą nelaimės atveju, palaikyti ryšius su panašiomis užsienio organizacijomis. Per keletą metų sąjungos veikla išsiplėtė, išaugo jos narių skaičius. 1929 m. sąjungai priklausė 71 narys. Bendra sąjunga veikė iki 1929 m., tada žurnalistai atsiskyrė ir įkūrė atskirą organizaciją, o rašytojai 1932 m. – savo draugiją.

Sporto lygos valdyba. Viduryje sėdi jos pirmininkas Steponas Darius. Kaunas, 1925 m.

... Į Lietuvą, Kaunas, 1996, p. 46.

84

1922 03 22
ĮKURTA LIETUVOS SPORTO LYGA (LSL)

Kaune įkurta pirmoji nepriklausomos Lietuvos sporto organizacijų veiklą aprėpianti institucija – Lietuvos Sporto Lyga. LSL buvo aukščiausias Lietuvos sporto organas, kuris ne tik jungė tuo metu Lietuvoje veikusias sporto organizacijas bei sąjungas, bet ir formavo Lietuvos sportinį gyvenimą, ugdė ir populiarino įvairias Lietuvos sporto šakas: krepšinį, futbolą, boksą, lengvąją atletiką, dviračių, motociklų, vandens, žiemos sportą ir kt., steigė jų komitetus. LSL daug nuveikė plėtodama tarptautinius ryšius ir įgijo išimtinę teisę atstovauti Lietuvai olimpinėse žaidynėse. Nors sąjungos valdyba siekė koordinuoti visų Lietuvoje veikiančių sporto klubų ir organizacijų veiklą, tačiau tai daryti jai trukdė lėšų stoka ir visuomeninės organizacijos statusas.

Naujakurio sodyba.
XX a. 3 dešimtmetis.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

1922 04 03
PASKELBTAS ŽEMĖS REFORMOS ĮSTATYMAS

12 **85**

Žemės reformos įstatymas numatė už atlygį nusavinti dvarų žemes, viršijančias 80 ha. Be atlygio leista nusavinti tarnavusiųjų Lenkijos kariuomenėje ir bermontininkų būriuose, taip pat carinės Rusijos valdžios konfiskuotas ir paveldėtojų valdomas žemes. Žemė po 8–20 ha Lietuvos nepriklausomybės kovų kariams buvo dalijama be atlygio, kiti turėjo ją išsipirkti per 36 metus. Reforma vyko visą valstybės egzistavimo laikotarpį, tačiau pagrindiniai pertvarkymai buvo atlikti iki 4 dešimtmečio pradžios. Reformos metu žemės sklypai paskirti 34 057 bežemiams. Iš viso buvo sudaryti 38 747 naujakurių ūkiai. Žemės priedus gavo 26 367 mažažemiai. Dar 12 608 sklypai buvo paskirti kaimo amatininkams, daržams ir sodininkystės ūkiams bei žvejams. Vykdant žemės reformą, Lietuvoje vyko ir kaimų skirstymas į vienkiemius. Pertvarkytas Lietuvos žemės ūkis greitai prisitaikė prie Europos rinkos ir jo produkcija sudarė eksporto pagrindą.

Krepšininkų šaržas.

Kūno kultūra ir sveikata, 1933, Nr. 14, p. 219.

86

1922 04 23
SUŽAISTOS PIRMOSIOS KREPŠINIO RUNGTYNĖS LIETUVOJE

Lietuvoje krepšinis buvo pradėtas žaisti apie 1921 metus. Lietuvoje šia sporto šaka pirmiausia susidomėjo moterys (viena pirmųjų entuziasčių buvo Elena Kubiliūnaitė-Garbačiauskienė). Visgi pirmąsias oficialias rungtynes žaidė vyrai: Kauno rinktinė ir Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (LFLS) komanda. Rezultatu 8:6 mačą laimėjo LFLS ekipa. Rungtynėse žaidė tokie žymūs sportininkai bei visuomenės veikėjai kaip Steponas Darius ir Karolis Dineika. Tačiau 1922 m. spalio 4–10 d. Lietuvoje vykusiame pirmajame Lietuvos krepšinio čempionate dalyvavo tik moterų komandos: LFLS ir LŠS (Lietuvos šaulių sąjunga). 1922 m. Karolis Dineika išleido pirmąsias krepšinio taisykles „Krepšiasvydžio (basketbolo) vadovėlis vyrams“.

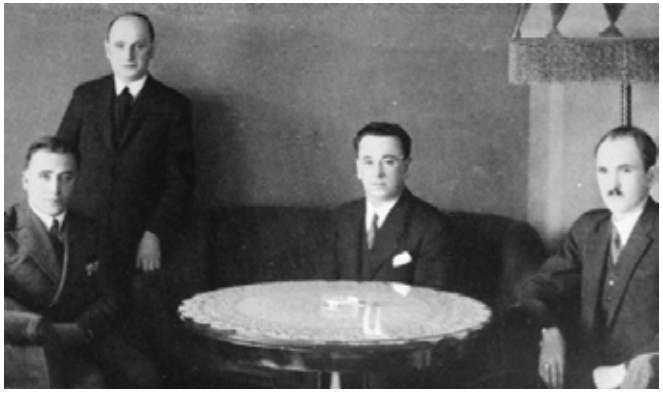

Čekoslovakijos pasiuntinybės Kaune personalas. XX. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 279.

87

1922 05 01
ĮKURTAS ČEKOSLOVAKIJOS KONSULATAS

1922 m. gegužės 1 d. Kaune buvo įsteigtas Čekoslovakijos konsulatas. 1921 m. gruodžio 29 d. Čekoslovakijai pripažinus Lietuvą *de jure*, 1922 m. kovo 24 d. Čekoslovakijos vyriausybė patvirtino konsulatinės agentūros performavimą į konsulatą. 1922 m. gegužės 1 d. pradėjusiame darbą Čekoslovakijos konsulate be konsulo Jaroslavo Galios dirbo dar keturi asmenys. Lietuva ir Čekoslovakija palaikė gana glaudžius ekonominius, prekybinius bei kultūrinius ryšius. Tarpukariu Čekoslovakijai Lietuvoje paeiliui atstovavo 3 konsulai: Jaroslavas Galia, Miroslavas Niederlė ir Janas Skalickis. Konsulatas Kaune veikė iki 1939 metų. Su šia šalimi Lietuva ypač intensyviai vykdė karinius, prekybinius ir kultūrinius mainus, aktyviai bendradarbiavo. 1922 m. Kaune taip pat buvo įsteigta Suomijos pasiuntinybė, Švedijos konsulatas, o Didžiosios Britanijos pasiuntiniai Kaune aktyviai dalyvavo Lietuvos kultūriniame gyvenime.

Futbolo rungtynių akimirka.
XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos sportas, 1937, Nr. 32, p. 1.

88

1922 05 07–09 12
VYKO PIRMOSIOS LIETUVOS FUTBOLO PIRMENYBĖS

1922 m. gegužės 7 – rugsėjo 12 d. vyko pirmasis Lietuvos futbolo čempionatas, kurį organizavo 1922 m. pradžioje įkurta Lietuvos Sporto Lyga. Pirmajame rate dalyvavo 10 Kauno bei jo priemiesčių komandų. Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (LFLS) futbolininkai užtikrintai tapo pirmaisiais Lietuvos čempionais. Pirmosios Lietuvos laikotarpiu futbolas išlaikė populiariausios sporto šakos titulą ir tik XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje jį atėmė krepšinis.

Meno mokyklos mokiniai su mokytojais. Kaunas,
XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 226.

89

1922 07 22
ĮSTEIGTA KAUNO MENO MOKYKLA

1920 m. įkurti Piešimo kursai buvo reorganizuoti į Meno mokyklą, vienintelę to meto dailės mokyklą Lietuvoje, veikusią 1922–1940 metais. Mokykloje dėstė žymiausi to laikotarpio menininkai: Vladas Didžiokas, Mstislavas Dobužinskis, Vladimiras Dubeneckis, Adomas Galdikas, Petras Kalpokas, Rimtas Kalpokas, Juozas Mikėnas, Kajetonas Sklėrius, Jonas Šileika, Stasys Ušinskas, Adomas Varnas, Juozas Zikaras, Antanas Žmuidzinavičius ir kiti. Mokykla veikė autonomijos principu ir turėjo 3 skyrius: Parengiamąjį, Bendrojo lavinimo ir Specialųjį.

Šventė karo muziejaus sodelyje. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.
Atspindžiai, 1922, Nr. 12–13, p. 4.

90 1922 07 28 JAV PRIPAŽINO LIETUVĄ *DE JURE*

1922 m. liepos 24 d. JAV valstybės sekretorius Čarlzas Evansas Hjuzas specialiu laišku kreipėsi į JAV prezidentą Voreną Hardingą prašydamas pritarti, kad Baltijos šalių vyriausybėms būtų suteiktas pripažinimas. Jo rašte buvo rašoma, kad tam „jau atėjo laikas“ ir „šis žingsnis yra suderintas su mūsų bendrąja politika Rusijos atžvilgiu“. JAV Prezidentas tam pritarė, tačiau nurodė pranešimą perduoti žodžiu: „Jungtinių Valstijų Vyriausybė pripažįsta Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybes“. Visa tai liepos 28 d. tuo pačiu metu Rygoje, Taline ir Kaune, informavę Užsienio reikalų ministerijas, turėjo atlikti ten dirbę JAV konsulai. Lietuvoje JAV pripažinimas buvo džiaugsmingai sutiktas, tačiau 1922 m. liepos 28 d. pareiškimas užslėpta forma fiksavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo laikinumą bei sąlyginumą, kadangi formuluotėje buvo paminėta, jog pripažįstamos vyriausybės, bet ne valstybės. Valstybės buvo pripažintos laikinai tik kaip atsvara egzistuojančiai bolševikinei Rusijai. JAV Lietuvą, Latviją ir Estiją įsivaizdavo kaip autonomines dalis demokratinės Rusijos sudėtyje.

Kareivinių interjero fragmentas, dekoruotas Lietuvos vaizdais ir užrašu: „1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Steigiamasis Seimas priėmė Lietuvos Valstybės Konstituciją“. XX a. 3–4 dešimtmečiai.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1922 08 01 PRIIMTA LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA 6 91

1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos kūrėjai kaip pavyzdį pasirinko Prancūzijos Trečiosios Respublikos Konstituciją, kuri jiems atrodė demokratiškiausia, labiausiai atitinkanti Lietuvos žmonių lūkesčius. Ši Konstitucija taip pat išplėtojo 1919 m. ir 1920 m. Laikinosiose Lietuvos Valstybės Konstitucijose deklaruotus demokratinės santvarkos pagrindus. 1922 m. Lietuva buvo paskelbta demokratine Respublika, kurioje suvereni valdžia priklausė tautai, aukščiausia valdymo institucija buvo Seimas, o vykdomoji valdžia – Seimo renkamas Prezidentas ir Ministrų kabinetas. Konstitucijoje buvo įtvirtintas valdžių padalijimo principas, kuris lėmė valstybės valdžios organizaciją, funkcionavimą, garantavo piliečių teises ir laisves. Konstitucijoje taip pat įteisintas parlamentinės sistemos modelis, kuriame dominuojantį vaidmenį atliko Seimas. Prezidentas, vykdydamas pareigas, nemažą dalį savo veiksmų galėjo atlikti tik suderinęs su Seimu. 1922 m. priimta Konstitucija buvo vienas svarbiausių Steigiamojo Seimo darbų.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis su žmona Ona Stulginskiene lankosi 4-ojoje Žemės ūkio ir pramonės parodoje. Kaunas, 1925 m. birželio 24–29 d.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

92

1922 09 10–20
SURENGTA PIRMOJI ŽEMĖS ŪKIO IR PRAMONĖS PARODA

1922 m. Kaune, Žaliakalnyje ant Parodos kalno, buvo surengta pirmoji Žemės ūkio ir pramonės paroda, kurios tikslas buvo supažindinti visuomenę su Lietuvos žemės ūkio ir pramonės padėtimi, numatyti tolesnes vystymosi gaires. 1922 m. parodos aikštės planą sudarė inžinierius Feliksas Vizbaras. Plane buvo numatytos bendroji, žemės ūkio bei pramonės zonos. Parodoje dalyvavo 112 eksponentų bei apie 46 000 lankytojų. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo surengta 10 tokių parodų: 8 Kaune, 1 Šiauliuose ir 1 Klaipėdoje.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos banko valdyba. Iš kairės: direktorius Jonas Masiulis, banko valdytojas Vladas Stašinskas, valdytojo pavaduotojas Juozas Paknys, direktorius Ignas Musteikis. XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 406.

93

1922 10 02
VEIKLĄ PRADĖJO LIETUVOS BANKAS

Lietuvos bankas 1922 m. spalio 2 d. veiklą pradėjo turėdamas vos 5 tarnautojus. Lietuvos bankas buvo akcinė bendrovė, kurios kapitalą sudarė 12 mln. litų, o 80 proc. akcijų priklausė valstybės iždui. Respublikos Prezidento aktu pirmuoju Lietuvos banko valdytoju paskirtas profesorius Vladas Jurgutis, vadovavęs bankui iki 1929 metų. Vėliau Lietuvos banko valdytojais buvo Vladas Stašinskas (1930–1939), Juozas Tūbelis (1939), Juozas Paknys (1939–1940). Nuo šios dienos į litus buvo pradėti keisti iki šiol cirkuliavę auksinai. Lietuvos bankas 20 metų turėjo monopolinę teisę leisti pinigus bei reguliuoti jų apyvartą. Lito vertės stabilumą užtikrino aukso ir valiutos atsargos, vertybiniai popieriai, o griežta Lietuvos banko pinigų politika padėjo išlaikyti stabilų lito kursą net ekonominių krizių metais.

Seimo rūmai. Kaunas, XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 83.

94

1922 10 10–11
IŠRINKTAS I LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

I Lietuvos Respublikos Seimas buvo išrinktas visuotiniuose, slaptuose ir laisvuose rinkimuose pagal 1922 m. priimtą Rinkimų įstatymą. Seimas dirbo 1922–1923 metais. Pirmajame seime buvo 90 seimo narių, absoliučios daugumos jame neturėjo nei viena politinė grupė. Valstiečiai liaudininkai gavo 20, krikščionių demokratų blokas – 38, socialdemokratai – 10, Darbininkų kuopa – 5 vietas. Dar 5 vietas turėjo tautinių mažumų (žydų ir lenkų) atstovai. Seimas įsikūrė Gimnazijos gatvėje esančiame pastate (dabar Kauno Maironio universitetinė gimnazija). I Seimo darbas dėl politinių nesutarimų buvo nekonstruktyvus, todėl 1923 m. kovo 13 d. posėdyje buvo perskaitytas Respublikos Prezidento Aleksandro Stulginskio įsakymas, kuriuo I Seimas buvo paleistas.

Studentų tautininkų korporacijos „Neo-Lithuania" nariai dalyvauja iškilmingame Vilniaus gedulo dienos minėjime Vytauto Didžiojo universitete. Kaunas, 1936 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

64 95

1922 11 11
ĮKURTA PIRMOJI LIETUVOS STUDENTŲ KORPORACIJA „KORP! NEO-LITHUANIA"

Tautinė lietuvių studentų organizacija „Korp! Neo-Lithuania" savo veiklą pradėjo Lietuvos universitete ir veikė iki 1940 metų. Ji vienijo gausias dešiniųjų pažiūrų studentų gretas bei garbės narius, tokius kaip kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas, dr. Jonas Basanavičius, Bronius Kazys Balutis, Petras Vileišis, Jonas Jablonskis, Prezidentas Antanas Smetona, Jonas Mačiulis-Maironis ir kiti. 1923 m. kovo 1 d. organizacija priėmė naują statutą, patvirtino narių kategorijas ir persivadino į Studentų tautininkų korporaciją „Neo-Lithuania". 1928 m. korporacija įsikūrė rūmuose ant Parodos kalno, kuriuose buvo įrengta turtinga biblioteka, ištaiginga salė bei susirinkimų kambariai. Organizacija tapo svarbiu Lietuvių tautininkų sąjungos visuomeniniu ramsčiu. Viena pagrindinių jos užduočių buvo skleisti ir skatinti patriotizmo bei tautiškumo idėjas jaunimui. Korporacijos nariai dalyvavo valstybiniuose ir visuomeniniuose renginiuose, organizavo ekskursijas, loterijas, eisenas, palaikė ryšius su užsienio studentais.

Prezidentas Aleksandras Stulginskis. XX a. 3 dešimtmetis.
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

96

1922 11 13
LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTU IŠRINKTAS ALEKSANDRAS STULGINSKIS

Absoliučios daugumos balsais antruoju Lietuvos Respublikos Prezidentu buvo išrinktas Aleksandras Stulginskis. Aleksandras Stulginskis Prezidento pareigas ėjo nuo 1922 m. gruodžio 21 d. – iki 1926 m. birželio 7 dienos. Tai buvo pirmasis Lietuvos Respublikos Seimo išrinktas Prezidentas. A. Stulginskio valdymo laikotarpiu buvo kuriami valstybės pagrindai: pabaigtos nepriklausomybės kovos, priimtas Žemės reformos įstatymas, išleisti lietuviški pinigai, patvirtinta valstybės simbolika, kurta profesionali Lietuvos kariuomenė, švietimo sistema ir kita. Daug reikšmės šiuo laikotarpiu turėjo Lietuvos krikščionių demokratų partija, tačiau valstybė buvo tvarkoma demokratiniais principais.

Vilniui vaduoti sąjungos Šiaulių skyriaus nariai skaičiuoja už parduotus Vilniaus pasus gautus litus. Šiauliai, 1932 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1922 11 16
ĮVESTAS LIETUVOS PINIGINIS VIENETAS – LITAS

4 97

Išleisti nacionalinę valiutą paspartino 1920 m. Lietuvai išmokėta Sovietų Rusijos 3 mln. aukso rublių kompensacija už patirtus nuostolius nepriklausomybės kovose. 1922 m. Seime svarstant pinigų įstatymą, buvo teikta įvairių pasiūlymų, kaip pavadinti naujai kuriamus pinigus: auksinais, doleriais, grašiais, kaltais, kirptukais, lietais, litais, lietumis, lyromis, markėmis, muštukais, rubliais, vyčiais. Daugiausiai palaikymo susilaukė du variantai: muštukas ir litas. Nors muštuku vadintas LDK dukatas simbolizavo pinigų istorijos tęstinumą, tačiau laimėjo litas, kurį buvo paprasčiau ištarti užsieniečiams. Nuolatiniai Lietuvos Banko banknotai buvo išspausdinti 1922 m. lapkričio 16 d. ir visą laiką išliko tarp stabiliausių pasaulio valiutų. Lito kursas su JAV doleriu buvo nustatytas santykiu 10 : 1. Lietuvos Bankas padengė litą turimomis aukso atsargomis (1 litas = 0,150462 gramų gryno aukso). Dėl litų gamybos 1922 m. rugpjūčio 28 d. Kaune buvo pasirašyta sutartis su A. Hasės litografijos firma iš Prahos. Čia buvo spausdinami pirmieji lietuviški litai: Adomo Varno sukurti 1, 2, 5, 10, 50 centų, 1, 2, 5, 10, 50 ir 100 litų banknotai. Lietuvos Bankui sėkmingai įvedus pirmuosius nacionalinius pinigus – popierinius litus ir centus – nutraukta piniginė unija su Vokietija. Tuo metu Lietuvos banko valdybos pirmininkas buvo Vladas Jurgutis, šiandien vadinamas „lito tėvu“.

Pradinių mokyklų mokytojų ir mokinių darbų paroda. Parodos organizatorius Pedagoginio muziejaus direktorius Vincas Ruzgas (antras iš kairės) ir mokytojas Vincas Palukaitis. Kaunas, 1922 m.

Lietuvos švietimo istorijos muziejus

98

1922 11 18
ATIDARYTAS PEDAGOGINIS MUZIEJUS

1922 m. Kauno savivaldybės įkurtas Pedagoginis muziejus yra vienas seniausių veikiančių muziejų Lietuvoje. Jo įkūrimo iniciatoriumi ir ilgamečiu vadovu buvo žymus pedagogas, vadovėlių autorius, visuomenės veikėjas Vincas Ruzgas (1922–1940 m.). Praėjus vos metams nuo muziejaus įkūrimo, V. Ruzgo pastangomis muziejus jau turėjo šešis skyrius: Pedagogikos ir psichologijos; Negyvosios ir gyvosios gamtos, anatomijos ir fiziologijos; Kraštotyros, geografijos, istorijos; Matematikos; Darbinio mokymo ir grafikos; Rankdarbių. Muziejus tapo ne tik pedagogų kvalifikacijos kėlimo, jaunuomenės ugdymo, bet ir vienu iš to meto Kauno kultūrinio gyvenimo centrų.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

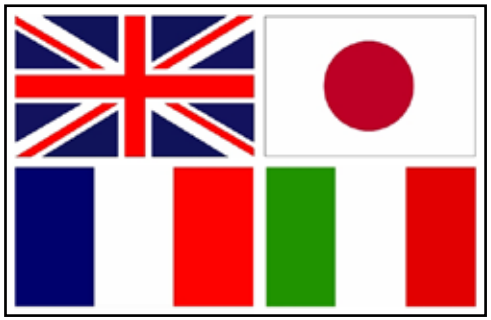

Ambasadorių konferencijos dalyvių: Didžiosios Britanijos, Japonijos, Prancūzijos, Italijos vėliavos.

https://lt.wikipedia.org

99

1922 12 20
AMBASADORIŲ KONFERENCIJA LIETUVĄ PRIPAŽINO *DE JURE*

1922-ieji jaunai Lietuvos valstybei buvo reikšmingi ir tuo, kad ją pripažino svarbiausios pasaulio valstybės. Tais metais Lietuva taip pat gavo JAV, Šventojo Sosto pripažinimą. Vienas reikšmingiausių Lietuvai buvo Sąjungininkų Ambasadorių konferencijos, kurią sudarė Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija, Lietuvos Respublikos tarptautinis pripažinimas, kuris sudarė sąlygas nedidelei valstybei įsilieti į to meto pasaulio politinę, ekonominę ir kultūrinę struktūrą.

Mažosios Lietuvos lietuviai.
XX a. 3 dešimtmetis.
Atspindžiai, 1922, Nr. 12–13, p. 9.

100

1922 12 22
SUDARYTAS VYRIAUSIASIS MAŽOSIOS LIETUVOS GELBĖJIMO KOMITETAS

1922 m. gruodžio 22 d. sudarytas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas vadovavo ginkluotam sukilimui Klaipėdos krašte. Komitetą sudarė lietuvininkų organizacijos „Prūsų Lietuvos tautos taryba“ nariai: Martynas Jankus, Jurgis Strėkis, Jurgis Lėbartas, Vilius Šaulinskis, Jurgis Brūvelaitis ir Jonas Vanagaitis. Komitetas kartu su Klaipėdos krašto savanorių armija užėmė Klaipėdos miestą, o 1923 m. sausio 19 d. įvykęs Gelbėjimo komiteto skyrių ir draugijų atstovų suvažiavimas, pasivadinęs Šilutės seimu, priėmė deklaraciją, skelbiančią Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos autonomijos teisėmis.

Klaipėdos krašto savanorių armijos paradas išvykus prancūzų kariuomenei ir iškėlus Lietuvos valstybinę vėliavą prie prefektūros. 1923 m. vasario 20 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

101

1923 01 15
ĮVYKO KLAIPĖDOS KRAŠTO SUKILIMAS

1922 m. pabaigoje Šaulių sąjunga iškėlė idėją kaip susigrąžinti Prancūzijos administruojamą Klaipėdos kraštą. Lietuvos Vyriausybei pritarus, Lietuvos generalinis štabas parengė tariamai vietinių klaipėdiškių sukilimo planą. Operacija prasidėjo 1923 m. sausio 9 d., kai Šilutėje Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas paskelbė manifestą, pagal kurį paleido visą krašto valdžią. Sausio 11 d. vietinių klaipėdiškių ir Kaune suformuotos ypatingos paskirties rinktinės pajėgos, vadovaujamos Jono Polovinsko-Budrio, apsupo Klaipėdą ir pareikalavo, kad kraštą administruojantys prancūzai pasiduotų. Sausio 15 d. po ginkluotų susirėmimų sukilėliai įžengė į Klaipėdą ir užėmė vyriausiojo komisaro Gabrieliaus Žano Petisné būstinę. Šis Lietuvos kariuomenės pajėgų vadovaujamas žygis į Klaipėdą tapo sėkmingiausia tarpukario karine akcija, kuri ne tik sustiprino Lietuvos tarptautines pozicijas, bet ir pasitarnavo ugdant lietuvių patriotizmą.

Pirmą kartą minint Lietuvos nepriklausomybės dieną, žygiuoja Klaipėdos sukilėliai. Klaipėda, 1923 m. vasario 16 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

102 27

1923 02 16
KLAIPĖDOS KRAŠTAS AUTONOMIJOS TEISĖMIS PERDUOTAS LIETUVAI

Inscenizuotas Klaipėdos krašto sukilimas ir užėmimas pakoregavo Ambasadorių konferencijos nuomonę dėl jo ateities. Iki tol kraštą administravusi Prancūzija propagavo *Freištato* (laisvos Klaipėdos krašto valstybės) idėją. 1923 m. sausio 19 d. Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto skyrių suvažiavimas (Šilutės seimas) paskelbė, kad Klaipėdos kraštas autonomijos teisėmis jungiasi prie Lietuvos valstybės. Sausio 25 d. į Klaipėdą atvykusi Ambasadorių konferencijos ypatingoji komisija pareikalavo atstatyti senąją tvarką. Vis dėlto, Lietuvos Vyriausybės atstovui Antanui Smetonai ir sukilimo organizatoriams bei jiems lojaliai vietinei administracijai nenusileidus, buvo priimtas kompromisas. 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija Klaipėdos kraštą suvereno teisėmis perdavė Lietuvai, kuri įsipareigojo garantuoti laisvą tranzitą Nemunu ir kompensuoti Antantės šalims laikinojo administravimo išlaidas. Tai buvo pirmas žingsnis oficialiai nustatant Klaipėdos krašto ryšius su Lietuva, nutiesęs kelią į galutinę Lietuvos pergalę – Klaipėdos krašto konvencijos pasirašymą – 1924 m. gegužės 8 dieną.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus ekspozicija. Šiauliai, 1933 m.

Fot. P. Bugailiškis

Šiaulių „Aušros“ muziejus

1923 03 11
ĮKURTAS ŠIAULIŲ „AUŠROS“ MUZIEJUS

88 103

Šiaulių apskrities valdybos pirmininko, kraštotyrininko Pelikso Bugailiškio iniciatyva įkurtas muziejus buvo pavadintas pirmojo lietuviško laikraščio „Aušra“ vardu. 1928 m. muziejus buvo perduotas Šiaulių kraštotyros draugijai, vėliau – miesto savivaldybei; jam paskirtas buvusios pirties pastatas tuometėje Maišo gatvėje. 1928 m. gegužės 15 d. atidaryta pirmoji ekspozicija. XX a. 4 dešimtmetyje gautos naujos patalpos mokykloje, Aušros alėjoje. Muziejus taip pat užsiėmė leidyba: nuo 1930 m. kartu su Kraštotyros draugija leido „Šiaulių metraštį“, nuo 1934 m. – pirmąjį ir tuo metu vienintelį šalyje kraštotyros žurnalą „Gimtasai kraštas“. Nuo 1930 m. muziejus rengė etnografines ekspedicijas – per jas buvo surinkta apie 70 proc. eksponatų, sukauptas etnografinis archyvas, kurį sudarė aprašomoji ir ikonografinė medžiaga. Muziejaus eksponatai buvo rodomi ne tik Lietuvoje, bet ir tarptautinėse parodose – 1935 m. Trokadero muziejuje Prancūzijoje ir 1939 m. pasaulinėje parodoje Niujorke.

Lietuvos Respublikos I Seimo pirmininkas dr. Leonas Bistras kabinete prie darbo stalo. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

104 95

1923 03 13
PALEISTAS I LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

1922 m. spalio 10–11 d. rinktas ir lapkričio 13 d. pradėjęs darbą idėjiškai įvairus I Seimas negalėjo sutarti svarbiais valstybės politikos klausimais. Išimtimi tapo tik Ministro Pirmininko Ernesto Galvanausko inicijuotas operatyvus Klaipėdos krašto problemos sprendimas. Darbą sunkino tai, kad nė vienai politinei partijai nepavyko sudaryti absoliučios daugumos Seime (rinkimus laimėję Krikščionys demokratai gavo 38 vietas iš 78). Per keturis darbo mėnesius Seimas nesugebėjo patvirtinti nuolatinės Vyriausybės. Tik po mėnesio nuo susirinkimo ir tik trečiuoju bandymu pavyko išrinkti Prezidentą. Juo tapo krikščionis demokratas Aleksandras Stulginskis. Tačiau jis išrinktas tik posėdyje dalyvavusios, o ne absoliučios Seimo narių daugumos balsais. Opozicijai kvestionuojant Prezidento teisėtumą, darbas Seime tapo neįmanomas. 1923 m. kovo 13 d. įvyko bene trumpiausias Lietuvos parlamentarizmo istorijoje Seimo posėdis – jis truko tik 2 minutes. Posėdyje buvo perskaitytas Respublikos Prezidento aktas, kuriuo Seimas paleistas ir paskelbti nauji rinkimai. Tai buvo pirmas kartas Lietuvos valstybės istorijoje, kai Prezidentas, pasinaudojęs savo teise, pagal Konstitucijos 52 straipsnį, paleido parlamentą, nesugebėjusį dirbti dėl politinių rietenų.

Vilhelmo Storostos-Vydūno 60-mečio pietų dalyviai pas kanauninką Juozą Tumą-Vaižgantą. Sėdi iš kairės: prof. Mykolas Biržiška, Sofija Čiurlionienė, Vilhelmas Storosta-Vydūnas, Adomas Dambrauskas-Jakštas, kan. Juozas Tumas-Vaižgantas. Stovi: Vytautas Pranas-Bičiūnas, Mykolas Vaitkus, prof. Vincas Mykolaitis-Putinas, Faustas Kirša, Liudas Gira, prof. Vincas Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1928 m.

KTU biblioteka

68 105

1923 03 12
ĮKURTAS PIRMASIS LIETUVOS LITERATŪROS MUZIEJUS

Pirmąjį Lietuvos literatūros muziejų, tuo metu vadintą Rašliavos muziejumi, įkūrė kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas. Steigėjas padovanojo savo asmeninę biblioteką ir iki 1929 m. pats jam vadovavo, rinko eksponatus ir juos tvarkė. Pirmoji spinta rašliavos muziejaus eksponatams saugoti buvo pastatyta J. Tumo-Vaižganto bute. Vėliau muziejus įkurtas Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto (K. Donelaičio g. 26, dabar – Nr. 20) bibliotekoje. Muziejuje buvo archyvuojami, saugomi ir eksponuojami įvairūs, dažniausiai dovanoti, rankraščiai, leidiniai, asmeninės įvairių kultūros, mokslo darbuotojų kolekcijos, Aukštųjų kursų archyvas ir kt. Šie rinkiniai vėliau tapo svarbia Vytauto Didžiojo universiteto rankraščių skyriaus dalimi.

Piešinys su užrašu „Vilnius bus mūsų“. XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

106

1923 03 15
AMBASADORIŲ KONFERENCIJA NUSTATĖ LIETUVOS SIENĄ SU LENKIJA

Ambasadorių konferencija, kurią sudarė Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos pasiuntiniai Prancūzijoje bei Prancūzijos užsienio reikalų ministras, po Pirmojo pasaulinio karo sprendė visus teritorinius ginčus, iškilusius dėl naujų valstybių susidarymo. Ji priėmė nutarimą, kuris nustatė rytinę Lenkijos sieną su SSRS ir su Lietuva. Vilniaus kraštas buvo paliktas Lenkijai. 1923 m. balandžio 16 d. Lietuvos Vyriausybė protestuodama nusiuntė Tautų Sąjungos tarybai protesto notą, kurioje nurodė nepripažįstanti Ambasadorių konferencijos sprendimo ir pareiškė, kad Lietuva niekada nėra sutikusi nustatyti Lietuvos ir Lenkijos sieną pastarajai paliekant Vilnių. Tačiau ši Lietuvos nota nedavė rezultatų ir Vilnius iki 1939 m. priklausė Lenkijai. Tuo tarpu Lietuva per visą šį laiką nenustojo reikšti pretenzijų į Vilniaus kraštą ir net Valstybės Konstitucijoje laikė jį Lietuvos sostine.

Garlaivių prieplauka Kaune apie 1930 m.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

107

1923 03 27
ĮKURTA LIETUVOS JŪRININKŲ SĄJUNGA (LJS)

Lietuvos jūrininkų sąjunga oficialiai įkurta Kaune Juozo Andžejausko, Vlado Nagevičiaus, Teodoro Daukanto ir kitų iniciatyva.1923 m. birželio 15 d. jos skyrius buvo įsteigtas ir Klaipėdoje. Tikraisiais LJS nariais galėjo būti karo ir prekybos laivynų jūrininkai, laivų statytojai, laivyno gydytojai ir radiotechnikai, upeiviai, narų seniūnai, locmanai, laivų agentavimo specialistai. Garbės nariais galėjo tapti asmenys, paaukoję ne mažiau kaip 10 000 litų arba „daug padarę sąjungai bei tautinio laivyno kėlimui“. Lietuvos jūrininkų sąjungos steigimo metu buvo numatytos dvi veiklos kryptys: laivyno steigimo propaganda ir teisinių, techninių prielaidų kūrimas bei sąjungos narių profesinių interesų gynimas. 1925 m. įkurta Lietuvos jūrininkų savišalpos kasa, Lietuvos jūrininkavimo ir prekybos bendrovė.

„MAISTAS“
Pirmoji Lietuvos Eksporto Skerdyklų ir Šaldytuvų Bendrovė Dešrų ir Konservų fabrikas
KAUNAS

„Maisto“ bendrovės reklama.
Krivulė, 1924, Nr. 1, p. 37.

108

1923 03 28
VEIKLĄ PRADĖJO BENDROVĖ „MAISTAS”

Jaunai Lietuvos valstybei reikėjo plėsti žemės ūkio ir gyvulininkystės žaliavų apdirbimo pramonę, organizuoti eksportą. Šioje srityje ypač daug nuveikė Lietuvos verslininkai broliai Jonas ir Juozas Vailokaičiai. 1923 m. broliai Vailokaičiai nupirko anglų firmos „Fleming and Co“ Kaune pradėtą statyti mėsos kombinatą, turėjusį skerdyklą su šaldytuvais. Įdėję nemažą pradinį kapitalą (po 247 tūkst. Lt), verslininkai įsteigė akcinę bendrovę Lietuvos kiaušinių ir valgomųjų daiktų eksporto bendrovė „Maistas“. Po pusmečio buvo išplėsta bendrovės veikla, pati bendrovė pervadinta „Pirmąja Lietuvos eksporto, skerdyklų ir šaldytuvų bendrove „Maistas“. Įmonė iš pradžių vertėsi pieno produktų ir kiaušinių, vėliau – gyvulių ir paukščių prekyba, mėsos gaminių gamyba ir eksportu. Ji tapo didžiausia maisto produktų perdirbimo įmone, turėjusia mėsos produktų eksporto monopolį.

Kauno mokyklų mokiniai Lietuvos apželdinimo šventė metu garlaiviais atvykę į Panemunės šilą sodinti medelių. Kaunas, 1924 m. gegužės 9 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

109

1923 05 01
SURENGTA PIRMOJI MEDELIŲ SODINIMO ŠVENTĖ

Pirmoji medelių sodinimo šventė buvo surengta Gamtos tyrimų stoties direktoriaus prof. Tado Ivanausko iniciatyva. Tradicine tapusi šventė vyko per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Medelių sodinimą organizavo 1923 m. kovo 8 d. įkurtas Medžių sodinimo komitetas ir 1921 m. įkurta Lietuvai pagražinti draugija. Žemės plotais ir sodinukais rūpinosi Miškų departamentas. Medelių sodinimo šventė vykdavo vieną pavasario dieną. Kad galėtų dalyvauti akcijoje, tą dieną visoje Lietuvoje moksleiviai buvo atleidžiami nuo pamokų tam, kad galėtų dalyvauti akcijoje. Šventėje dažnai dalyvaudavo aukšti Lietuvos Respublikos pareigūnai, o atidarymą paskelbdavo Prezidentas. Medeliai buvo sodinami įvairiose Lietuvos vietose. Kaune ir jo prieigose akcija buvo ypač plati: buvo apsodintas smiltynas tarp Petrašiūnų ir Pažaislio, tuščios laukymės Panemunės miške ir kita.

Lietuvos Respublikos II Seimo atidarymo posėdis. Kairėje sėdi – Lietuvos vyriausiasis rabinas Abraomas Beras Šapiro. Salėje pirmoje eilėje sėdi iš kairės: Mykolas Sleževičius, Jonas Staugaitis, Zigmas Toliušis, Rapolas Skipitis ir kiti. Kaunas, 1923 m. birželio 5 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

110 94

1923 05 13
IŠRINKTAS LIETUVOS RESPUBLIKOS II SEIMAS

Rinkimus į Lietuvos Respublikos II Seimą, vykusius 1923 m. gegužės 12–13 d., laimėjo Krikščionių demokratų blokas (Krikščionys demokratai, Ūkininkų sąjunga ir Darbo federacija), kuris gavo 40 mandatų bei sudarė absoliučią daugumą. Opozicijoje atsidūrė valstiečiai liaudininkai su 16, socialdemokratai su 8 ir tautinių mažumų atstovai su 14 mandatų. Šio Seimo darbo laikotarpiu pasikeitė keturios vyriausybės, vadovaujamos Ernesto Galvanausko, Antano Tumėno, Vlado Petrulio ir Leono Bistro. Pirmosios Lietuvos Respublikos parlamentarizmo istorijoje II Seimas ypatingas tuo, kad vienintelis dirbo visą Konstitucijos numatytą laiką. Šio Seimo metu buvo tęsiami Steigiamojo Seimo pradėti darbai ir, nepaisant nedidelių vidinių nesutarimų, gana produktyviai sprendžiami valstybės vidaus ir užsienio politikos klausimai, tobulinami socialinę, švietimo ir kultūros sritis reglamentuojantys įstatymai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas Aleksandras Stulginskis. Kaunas, 1924 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

29 111

1923 06 19
LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTU ANTRĄ KARTĄ IŠRINKTAS ALEKSANDRAS STULGINSKIS

1923 m. birželio 19 d. įvyko Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai. Juose dalyvavo du kandidatai – krikščionis demokratas Aleksandras Stulginskis ir valstiečių liaudininkų atstovas Jonas Vileišis. Už J. Vileišį balsavo 26, už A. Stulginskį – 49 II Seimo nariai. Taigi Prezidentu vėl buvo išrinktas A. Stulginskis (1920–1922 m. kaip Steigiamojo Seimo pirmininkas jis ėjo ir Prezidento pareigas; pirmą kartą Prezidentu išrinktas 1922 m. gruodžio 21 d.) ir šias pareigas ėjo iki 1926 m. birželio 7 d., kada Prezidento įgaliojimus perdavė Kaziui Griniui. Išrinkus Prezidentu A. Stulginskį, iš naujo buvo sudarytas ir Ministrų kabinetas, o premjeru vėl tapo Ernestas Galvanauskas. A. Stulginskis priklausė tai pačiai politinei jėgai kaip ir valdantysis blokas, todėl didesnių nesutarimų šiuo laikotarpiu tarp jų nekilo, Prezidentas per visą kadenciją vetavo ir Seimui persvarstyti grąžino tik septynis įstatymus.

Lietuvos – Latvijos rinktinės po rungtynių Kaune 1924 metais. Lietuvos rinktinė vilki baltais marškinėliais. Pirmoje eilėje iš kairės: 1-as – Aleksandras Karpovas, 3-ias– Stasys Šimanskis, 5-as– Antanas Čepėnas, 7-as – vartininkas Steponas Darius, devintas – Vladas Byla. Stovi iš kairės: 4-as – Lietuvos futbolo rinktinės vadovas Jurgis Šulginas, 6-as – Leonas Juozapaitis, 9-tas– Tadas Šliogeris, 11-as– Vincas Bartuška, 13-as – Emilis Humfeldas, 15-as – Valteris Krigas, 17-as – Vilhelmas Nopensas.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

112 97

1923 06 24
SUBURTA LIETUVOS VYRŲ FUTBOLO RINKTINĖ

Lietuvos vyrų futbolo rinktinė – nacionalinė futbolo komanda, atstovavusi Lietuvai tarptautinėse varžybose, pirmąsias tarpvalstybines rungtynes sužaidė 1923 metais. Pirmąją Lietuvos futbolo rinktinę sudarė: Steponas Darius (vartininkas), Steponas Garbačiauskas (kapitonas), Leonardas Juozapaitis, Vincas Bartuška, Stasys Razma, Otonas Kunelis, Gustavas Gvildys, Ernestas Doeringas, Valteris Kriegas, Jonas Varšukas, Vilhelmas Baueris. Debiutinės oficialios tarptautinės rungtynės įvyko 1923 m. birželio 24 d. Kaune. Lietuvos nacionalinė futbolo rinktinė žaidė su Estijos komanda ir pralaimėjo rezultatu 0:5. Šias varžybas lietuviai žaidė neturėję nė vienos bendros treniruotės. Pirmoji pergalė buvo iškovota 1924 m. rugpjūčio 24 d. Taline: lietuviai nugalėjo estus rezultatu 2:1. Iki 1927 m. rinktinė žaidė be trenerio. 1927-aisiais rinktinę pradėjo treniruoti vengras Ferencas Molnaras, 1930–1931 m. treniravo austras Otas Ditrichas, bet ilgiausiai – 1934–1940 m. – komandos kapitonas Romualdas Marcinkus. Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu rinktinė sužaidė 69 oficialias rungtynes, iš kurių 14 laimėjo, 12 sužaidė lygiosiomis ir 43 pralaimėjo.

Kauno Žaliakalnio panorama iš viršaus. XX a. 3 dešimtmetis.

M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos skyriaus rinkinys

1923 07 05
PARENGTAS MODERNUS KAUNO VYSTYMO PLANAS

56 113

Inžinieriai danas Peteris Marius Frandsenas ir lietuvis Antanas Jokimas parengė miesto tvarkymo schemą, kuri 1923 m. liepos 5 d. Kauno miesto tarybos posėdyje buvo patvirtinta kaip „schematinis miesto vystymosi planas“. Plano idėja – struktūros sureguliavimas sekant Vakarų Europos sostinėms būdingomis reprezentatyviosios urbanistikos idėjomis, pasitelkiant miesto-sodo viziją bei sukuriant modernų miestą. Ši schema apėmė Senamiestį, Naujamiestį, Žaliakalnį, Aukštuosius ir Žemuosius Šančius, Aleksotą, Aukštąją Fredą ir dalį Vilijampolės. Miesto rajonuose buvo numatytos vietos mokykloms, ligoninėms, sporto aikštėms. Nemuno ir Neries santakoje planuota aikštė su Tautos išvadavimo paminklu, Vytauto kalne – universiteto miestelis, kalno papėdėje – Karo muziejus. Ypatinga funkcija plane teko Žaliakalniui, kuriame planuoti statyti Prezidentūros, Seimo rūmai. Žaliakalnyje suprojektuota trapecijos formos teritorija suskirstyta į kvartalus, kuriuose numatyti 187 sklypai. Statomi 1–2 aukštų namai turėjo būti modernios stilistikos. Gatvės apsodintos medžiais, erdviuose sklypuose palikta vietos sodams. Dėl utopinių užmojų, jau susiformavusios urbanistinės struktūros ir milžiniškų lėšų planas buvo įgyvendintas tik ten, kur žemė priklausė valstybei ir nekilo kliūčių formuoti gatvių tinklą ir pastatų statybas. Iš esmės pavyko įgyvendinti tik plano fragmentą tarp Vydūno alėjos, Radvilėnų plento ir K. Petrausko gatvių.

Vasiliauskų šeima Kauno botanikos sode. Kaunas, 1931 m.

K. Vasiliausko archyvas

114 57

1923 07 08
ATIDARYTAS KAUNO BOTANIKOS SODAS

Botanikos sodas buvo įsteigtas 1923 m. Aukštojoje Fredoje, buvusiame Juozapo Godlevskio dvare. Steigimu rūpinosi du botanikai – profesorius Liudas Vailionis ir šveicarų kilmės profesorius Konstantinas Rėgelis. Pirmuoju Botanikos sodo vadovu tapo K. Rėgelis ir vadovavo jam iki 1940 metų. Sodui atiteko dalis dvaro sodybos pastatų ir parkas. Hanoverio parkų ir sodų architektas Karolis Rauthas parengė detalų sodo plano projektą, perplanavo senųjų parko takų tinklą. 1923 m. liepos 8 d. įvyko oficialus Botanikos sodo atidarymas. Prezidentas Aleksandras Stulginskis padėjo kertinį akmenį oranžerijos statybai. 1923–1925 m. Botanikos sode pastatytas pirmasis šiltnamis-oranžerija: keturiuose skyriuose su palaikoma pastovia oro temperatūra ir baseine tropikų augalams augo 1 770 įvairių rūšių augalų. Per pirmus veiklos metus Botanikos sodą aplankė 5 tūkst. lankytojų, o per kelerius metus jis tapo ne tik biologijos, medicinos ir farmacijos studentų mokomąja baze, bet ir svarbiu botanikos mokslo centru.

Saulės namai, kuriuose įsikūrė mergaičių gimnazija. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

S. Sajausko archyvas

1923 07 28
„SAULĖS“ NAMUOSE ĮSIKŪRĖ PIRMOJI LIETUVOJE MERGAIČIŲ PROGIMNAZIJA

115

Progimnazijos įkūrimu rūpinosi „Saulės“ draugija kartu su Šv. Kazimiero seserų kongregacijos vienuolėmis. Pirmaisiais metais mokykloje mokėsi 27 mokinės. 1926 m. progimnazijai buvo suteiktas „Saulės“ mergaičių gimnazijos vardas. Pirmoji gimnazijos direktorė buvo sesuo kazimierietė Margarita Katerina Milevičiūtė, kuriai vadovaujant susiformavo gimnazijos pagrindai. Čia daugiausia mokytojavo vienuolės. Buvo samdomos ir pasaulietės mokytojos, tačiau jos negalėjo būti klasių auklėtojomis. Rūmuose buvo ne vien mokymuisi skirtos patalpos. Juose buvo ir butas direktoriui, Šv. Kazimiero koplytėlė, kurioje kiekvieną rytą laikytos šv. Mišios, viršutinis aukštas tapo bendrabučiu, rūsyje veikė virtuvė, valgykla, skalbykla, ūkinės patalpos, taip pat keli kambariai patarnaujančiam personalui. Čia taip pat įrengtas rakinamas kambarys „daboklė“, skirtas išdykėlėms.

Milukų šeima. Dukros Aldona ir Ramutė Julija, tėtis Juozas, mama Jadvyga. Kaunas, 1931 m.
G. C. Milukaitės-Žemaitienės archyvas

116 54 1923 09 17–22 ĮVYKO PIRMASIS VISUOTINIS LIETUVOS GYVENTOJŲ SURAŠYMAS

Surašymas vykdytas pagal 1922 m. spalio 5 d. Steigiamojo Seimo priimtą „Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo įstatymą“. Jame numatyta, jog atsisakius pasakyti savo duomenis arba pateikus neteisingus, gali būti skirta bauda iki 100 litų arba areštas nuo 1 dienos iki 3 mėnesių. Surašymo vykdymas patikėtas Vyriausiajai surašymo komisijai ir 24-ių apygardų surašymo komisijoms. Surašinėtojais numatyta skirti mokytojus, tarnautojus, įvairių pakopų mokyklų moksleivius ir kt. Surašymo anketose turėjo būti įrašyti šie duomenys: vardas ir pavardė, santykis su šeima ir ūkiu, lytis ir amžius, tikyba, tautybė, kokiomis kalbomis šneka, šeiminė padėtis, ar moka rašyti ir skaityti bei kokius mokslus baigė, pagrindinis ir antraeilis užsiėmimas, kokį darbą dirba namie, pramonėje ar įstaigoje, ar turi nekilnojamojo turto. Svetimšalių teirautasi pilietybės. Šio surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 2 028 971 gyventojas. Lietuvos plotas buvo 53 242 km². Vienam kvadratiniam kilometrui teko po 38,3 gyventojų. 1923 m. Lietuvoje gyveno 93,9 tūkst. moterų daugiau negu vyrų (1 tūkst. vyrų teko 1 095 moterys). Vidutiniškai šeimą sudarė 4,7 asmenys. Dauguma šeimų augino po du vaikus. Vidutinis moterų santuokos amžius buvo 25 metai, vyrų – 30 metų. Pagal surašymo duomenis 1923 m. miestiečiai sudarė mažumą Lietuvos gyventojų – jų buvo tik 17,7 procentų. Šalyje gyveno 26-ių tautybių gyventojai, lietuviai sudarė apie 84 procentus. Maždaug 35 proc. Lietuvos gyventojų buvo raštingi. Surašymas neapėmė Vilniaus ir Klaipėdos kraštų. Rezultatai buvo publikuoti 1924 m. ir 1925 m. „Statistikos biuletenyje“.

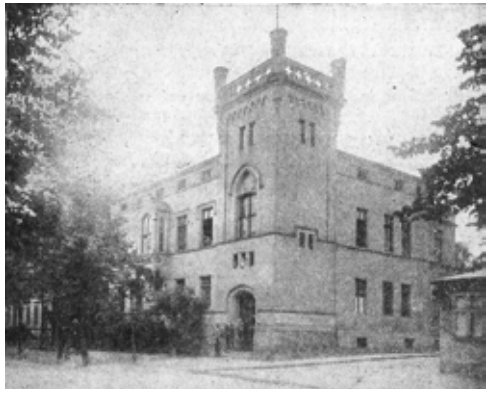

Muzikos konservatorijos rūmai. Klaipėda, XX a. 3 dešimtmetis.
Iliustruotoji Lietuva, Nr. 7, 1926, p. 52.

1923 09 30 ĮKURTA KLAIPĖDOS MUZIKOS MOKYKLA 117

Kompozitoriaus Stasio Šimkaus iniciatyva Klaipėdoje buvo atidaryta muzikos mokykla, iki 1930 m. neoficialiai vadinta Klaipėdos konservatorija. 1925 m. mokykla buvo suvalstybinta, o 1930 veikė kaip privati mokykla, kol 1937 m. vėl tapo valstybine. Pirmaisiais metais joje veikė dainavimo, fortepijono ir vargonų, styginių, pučiamųjų instrumentų bei kompozicijos (specialiosios teorijos) skyriai. Prie Klaipėdos muzikos mokyklos 1925–1927 m. veikė kursai muzikos mokytojams, buvo leidžiami žurnalai „Muzikos menas“, „Muzika“, „Muzikos atžalos“. Mokykloje buvo mišrus ir vyrų chorai, 1925–1930 m. veikė simfoninis orkestras, kuriam vadovavo S. Šimkus ir Juozas Gaubas.

Lietuvos moterų sąjunga tautiniam laivynui remti. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 349.

118

1923 10 10
ĮKURTA LIETUVOS MOTERŲ SĄJUNGA TAUTINIAM LAIVYNUI REMTI

Sekdamos vyrų, kurie jau turėjo panašaus pobūdžio organizaciją, pavyzdžiu, moterys taip pat buvo suinteresuotos jūrų laivyno ateitimi. 1923 m. spalio 10 d. buvo sušauktas steigiamasis susirinkimas, kuriame dalyvavo daugiau nei 40 asmenų. Susirinkime buvo nutarta įsteigti Lietuvos moterų sąjungą tautiniam laivynui remti, kuri padėtų visuomenei susipažinti su jūra, jos reikšme kraštui, rinkti aukas savam laivynui steigti, padėtų įgyvendinti su lietuviškos jūros klausimais susijusius sumanymus. Organizacija rėmė jūrų skautus ir jūrininkystę studijuojančius jaunuolius. Ji šelpė jūreivių šeimas, padėjo leisti Lietuvos jūrininkų sąjungos žurnalą „Jūra“. Šios organizacijos garbės pirmininku buvo gen. Vladas Nagevičius, o nuo 1926 m. – prezidentienė Sofija Smetonienė.

Žurnalo viršelis.

Keturi vėjai, Nr. 1, 1924.

119

1924 M. SAUSIS
PRADĖTAS LEISTI ŽURNALAS „KETURI VĖJAI“

Mintis leisti avangardistinį žurnalą kilo grupei jaunų rašytojų susivienijusių į sąjūdį. Sąjūdžio nariai (Kazys Binkis, Antanas Rimydis, Salys Šemerys, Juozas Tysliava, Juozas Žlabys-Žengė, Butkų Juzė ir kt.) pasižymėjo originalumu, dinamika ir veržlumu, atmetė senąsias literatūrinio gyvenimo tradicijas ir siekė kurti naujas, bandė reformuoti kalbą, įvedė naują rašymo stilistiką. Šis rašytojų sambūris imtas vadinti keturvėjininkų vardu. Dar 1922 m. išėjo avangardistinio literatūros žurnalo priešnumeris „Keturių vėjų pranašas“, kuris tapo kolektyvine literatūrinio sąjūdžio narių programa. 1924–1928 m. buvo išleisti 4 žurnalo „Keturi vėjai“ numeriai. Pasitelkę ironizuotą kalbėseną, braviūrą, žurnalo bendradarbiai kritikavo įvairias visuomenės ydas, reiškė drąsią savo nuomonę, tačiau rimtesnės politinės krypties neišvystė.

Trečiojo Pasienio policijos punkto pareigūnai su sulaikytu spirito kontrabandos kroviniu ir kontrabandininku Erichu Urba. Pagėgių apsk., 1928 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

120 61

1924 01 01
ĮKURTA LIETUVOS PASIENIO POLICIJA

Taikos metu saugoti sieną kariuomenei tapo netikslinga, todėl jau nuo 1923 m. pradėta laipsniškai išvesti pasienio pulkus. Nuo 1924 m. sausio 1 d. valstybės sieną ėmė saugoti Lietuvos pasienio policija, pavaldi Vidaus reikalų ministerijai. Į naują instituciją dirbti perėjo dalis pasienio pulkų karių ir karininkų. 1924 m. buvo nutarta, kad pagrindinis Pasienio policijos rūpestis – saugoti sienas su Vokietija ir Lenkija. Lietuvos ir Vokietijos 70 km pasienio ruožą, kuris buvo aktyviausia kontrabandininkų sritis, saugojo 200 pasieniečių. Taip pat neramus buvo Lenkijos ir Lietuvos pasienio ruožas, kur pasitaikydavo visokių provokacijų. Mažiau dėmesio reikėjo Lietuvos ir Latvijos pasieniui – 570 km ruožą saugojo 200 pasieniečių. Kontrabandininkams pradėjus aktyviau gabenti pigesnes prekes iš Vokietijos per Baltijos jūrą, buvo įkurtas specialus padalinys – Pasienio policijos jūros apsauga. Šis padalinys kartu su Klaipėdos krašto policija turėjo apsaugoti Baltijos jūros ir Kuršių marių dalį nuo kontrabandininkų ir kitų nusikaltėlių.

Vegetarų ženklas-simbolis.

Naujas žodis, 1928, Nr. 22.

1924 01 13
ĮKURTA LIETUVOS VEGETARŲ DRAUGIJA

121

Pagrindinis draugijos tikslas buvo skatinti ir skleisti vegetarizmo idėją visoje Lietuvoje. Į draugijos valdybą buvo išrinkti Vladas Ingelevičius, J. Vanagas, S. Matuzevičius, N. Lukavičius ir Pranas Skardžius. Draugija planavo išleisti savo almanachą, įkurti vegetarišką valgyklą ir knygynėlį. Vegetarų draugija savo patalpų neturėjo, todėl susirinkimus Kaune rengdavo Blaivybės draugijos patalpose, Liaudies namuose ir kitur. Lietuvos vegetarai į būrelius telkėsi įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, rengė susirinkimus, dalijosi informacija, skaitė pranešimus, išleido kelis rankraštinio žurnalo „Širdies liepsna“ numerius. Organizuotos vegeratų draugijos įskūrė 1924 m. Telšiuose ir 1931 m. Šiauliuose. Jų iniciatyva lietuvių kalba išleista vegetariškų receptų knygų. XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvoje veikė bent kelios vegetariškos maitinimo įstaigos, vegetarišką maistą siūlė ir nakvynės paslaugas kurortuose teikiantys verslininkai.

Tarpvalstybinės Lietuvos ir Estijos rungtynės LFLS stadionae. Kaunas, 1925 m. birželio 28 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

122 26

1924 01 14

PIRMOJO LIETUVOS STADIONO STATYBOS PROJEKTO PRADŽIA

Pirmąjį stadioną Lietuvoje buvo nutarta įrengti Kaune, Žaliakalnyje esančiame Ąžuolyne. 1924 m. sausio 14 d. stadionui buvo paskirtas skypas. Jis gautas tik po ilgų derybų su Kauno miesto taryba ir sulaukus burmistro Jono Vileišio paramos. 35 000 m² aikštę už 700 litų mokestį per metus Kauno miesto taryba Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungai (LFLS) išnuomojo 6 metams. Taupydami lėšas, stadiono projektą parengė patys sporto entuziastai – LFLS nariai Steponas Darius ir Kęstutis Bulota. Pagal projektą planuota įrengti futbolo aikštę, krepšinio ir beisbolo aikšteles, dvi teniso aikšteles ir 400 metrų bėgimo taką, dviračių aikštelę. Buvo numatyta įrengti sportininkų persirengimo patalpas. Po kelerių metų stadionas turėjo 2 500 sėdimų vietų žiūrovams. Toliau statyba buvo vykdoma iš sporto varžybų žiūrovų surinktų lėšų. Stadionas tapo pagrindine Lietuvos sporto baze, kurioje vyko šalies pirmenybės ir tarptautinės varžybos.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos atstovai pasirašo Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai konvenciją. Iš kairės: diplomatas Bronius Kazys Balutis, Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras Ernestas Galvanauskas, diplomatas Vaclovas Sidzikauskas. Kaunas, 1924 m. gegužės 18 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1924 05 08

PASIRAŠYTA KLAIPĖDOS KRAŠTO PERDAVIMO LIETUVAI KONVENCIJA

37 123

Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai konvenciją 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje pasirašė Lietuva, Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija. Joje buvo numatyta plati Klaipėdos krašto autonomija su piliečių renkama įstatymų leidžiamąja ir vykdomąja valdžiomis – Seimeliu ir Direktorija. Lietuvos centrinės valdžios atstovu krašte tapo jos skiriamas gubernatorius. Klaipėdos krašto prijungimas Lietuvai buvo labai svarbus ekonominis ir politinis laimėjimas. Didelę ekonominę reikšmę turėjo atgautas uostas, pagyvėjusi prekyba su užsieniu. Siekiant Klaipėdos krašto gyventojus integruoti į Lietuvos ekonominį, politinį ir kultūrinį gyvenimą, buvo steigiamos lietuviškos mokyklos, pramonės ir prekybos įmonės.

Dievui garbė, artimui pagalba.

LIETUVOS GAISRININKAS

Mėnesinis ugniagesių laikraštis

Le sapeur-pompier de la Lithuanie • Der litauische Feuerwehrmann • The Fireman of Lithuania

IX metai Nr. 9 (93)

1932 m. rugsėjo mėn.

Laikraščio viršelio fragmentas. 1932 m.

Lietuvos gaisrininkas, 1932, Nr. 9.

124

1924 05 12
ĮKURTA LIETUVOS GAISRININKŲ DRAUGIJŲ SĄJUNGA

Kaune 1924 m. gegužės 12–13 d. įvyko Lietuvos ugniagesių draugijų ir komandų suvažiavimas, kuriame dalyvavo 35 organizacijos. Suvažiavimo metu buvo priimtas Lietuvos ugniagesių komandų statutas ir išrinkti Lietuvos gaisrininkų sąjungos prezidiumas bei taryba. 1925 m. sąjungos pavadinimas buvo pakeistas į „Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungą“, kurios tikslas – suvienyti visas Lietuvos ugniagesių organizacijas, tobulinti ugniagesybos darbą, koordinuoti ugniagesių organizacijų veiklą, spręsti finansavimo klausimus, mokyti ugniagesius, parūpinti technikos ir inventoriaus. Sąjunga turėjo savo vėliavą, ženklus, leido laikraštį.

Žemės banko rūmai. Kaunas XX a. 4 dešimtmetis.

Technika ir ūkis, 1935, Nr. 1, Nr. 26.

125

1924 05 17
ĮSTEIGTAS ŽEMĖS BANKAS

Žemės bankas buvo įsteigtas Vyriausybės iniciatyva ir pradėjo veikti 1924 m. liepos 21 dieną. Jo kapitalas tuomet sudarė 5 mln. litų. Banko paskirtis buvo kredituoti žemės ūkį ir žemės ūkio organizacijas. Paskolos buvo išduodamos trumpesniam (iki 3 metų) ir ilgesniam (iki 10 metų) laikotarpiui. Nepaisant mažo tinklo, bankas buvo sukūręs labai patogią ir efektyvią paskolų teikimo sistemą. Paskolos buvo teikiamos pašte ir Lietuvos banko skyriuose, tad ūkininkams nereikėdavo važiuoti į Kauną, kur buvo centrinė banko būstinė, nes paskolas jie galėjo gauti net ir tolimiausiame Lietuvos kampelyje. 1930 m. banko skyrius įsteigtas ir Klaipėdoje. 1931 m. banko pagrindinis kapitalas jau sudarė 50 mln. litų, jį beveik visą išpirko Vyriausybė. 1935 m. Žemės bankas persikėlė į naujus Karolio Reisono specialiai suprojektuotus keturių aukštų rūmus.

Lietuvos futbolo komanda 1924 m. olimpinėse žaidynėse. Iš kairės: Hansas Gecas, Zigmas Sabaliauskas, Jurgis Razma, Juozas Žebrauskas, Valerijonas Balčiūnas, Leonas Juozapaitis, komandos kapitonas Stepas Garbačiauskas, Jurgis Hardingsonas, Vincas Bartuška, Stasys Janušauskas. Paryžius, 1924 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

126 31

1924 05 25
LIETUVOS SPORTININKAI DEBIUTAVO OLIMPINĖSE ŽAIDYNĖSE (VIII VASAROS OLIMPINĖSE ŽAIDYNĖSE PARYŽIUJE)

Pirmasis olimpinis Lietuvos atletų debiutas įvyko VIII vasaros olimpinėse žaidynėse Paryžiuje. Olimpinėje paraiškoje Lietuva buvo įrašiusi septynias sporto šakas: boksą, dviračių sportą, fechtavimąsi, futbolą, imtynes, gimnastiką ir šaudymą, o olimpinių kandidatų sąrašuose buvo 33 pavardės. Tačiau dėl nenuoseklaus Lietuvos sporto vadovybės požiūrio į dalyvavimą žaidynėse, lėšų stokos bei kitų aplinkybių, į Paryžių buvo išsiųsta tik futbolo komanda ir du dviratininkai. Kelionė į olimpiadą mūsų atletams susiklostė chaotiškai. Per vėlai nutarus siųsti sportininkus, paskubomis buvo formuojama futbolo rinktinė, o du žaidėjai neišvyko, nes nespėjo gauti užsienio pasų. Futbolininkai debiutavo žaidynėse nepailsėję ir nesitreniravę, tą pačią dieną, kai atvyko. Lietuvos futbolo rinktinė rezultatu 0:9 pralaimėjo Šveicarijos sportininkams. Dėl dviračių gedimų visos 188 km trasos neįveikė abu dviratininkai Isakas Anolikas ir Juozas Vilpišauskas. Nesėkmės dviratininkus lydėjo ir po varžybų – pritrūko lėšų kelionei atgal į Lietuvą, todėl jiedu nutarė grįžti dviračiais; bet pasiskolinę pinigų, šios minties atsisakė. Lietuvos sportininkai dar dalyvavo 1928 m. Amsterdamo vasaros bei 1928 m. Sankt Morico žiemos olimpinėse žaidynėse.

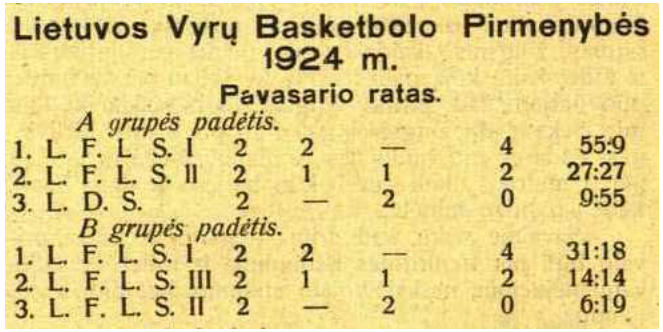

Lietuvos Vyrų Basketbolo Pirmenybės 1924 m.

Pavasario ratas.

A grupės padėtis.					
1. L. F. L. S. I	2	2	—	4	55:9
2. L. F. L. S. II	2	1	1	2	27:27
3. L. D. S.	2	—	2	0	9:55
B grupės padėtis.					
1. L. F. L. S. I	2	2	—	4	31:18
2. L. F. L. S. III	2	1	1	2	14:14
3. L. F. L. S. II	2	—	2	0	6:19

Pirmojo vyrų krepšinio čempionato rezultatai. 1924 m.

Sportas, 1924, Nr. 14–15, p. 112.

1924 M. BIRŽELIS
ĮVYKO PIRMASIS VYRŲ KREPŠINIO (BASKETBOLO) ČEMPIONATAS LIETUVOJE

127

Pirmajame vyrų krepšinio čempionate Lietuvoje dalyvavo Lietuvos dviračių sąjungos (LDS) ir dvi Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (LFLS) komandos. Pirmaisiais čempionais tapo LFLS pirmoji komanda, savo varžovus, LFLS antrąją komandą, įveikusi 20:7, o LDS 35:2. Geriausiais krepšininkais tapo Mečislovas Bankauskas, Albinas Bulvičius, J. Goreckis, A. Toliušis ir Vytautas Vokietaitis. Po pirmenybių ypač suaktyvėjo krepšinio plėtotė Lietuvoje. Tais pačiais metais buvo surengti pirmieji krepšinio teisėjų kursai. Pirmąją teisėjo kategoriją įgijo keturi krepšinio teisėjai, tarp jų – aktyvūs sporto pradininkai Lietuvoje Elena Garbačiauskienė ir Steponas Darius.

Pirmųjų Lietuvos centų ir litų monetų autorius – skulptorius Juozas Zikaras. XX a. 3 dešimtmetis.
Juozo Zikaro memorialinis muziejus

128 45

1924 06 20
PRIIMTAS LIETUVOS MONETŲ ĮSTATYMAS

Lietuvos Respublikos Seimo priimtas Monetų įstatymas nurodė kaldinti ir leisti į apyvartą Lietuvos litų bei centų aliuminės bronzos, sidabro ir aukso monetas. Konkursą kaldinti bronzinius centus laimėjo Birmingemo bendrovė „King's Norton Metal Works“, o sidabrinius litus – Londono „Royal Mint“ kalykla. Monetos kaldintos pagal skulptoriaus Juozo Zikaro gipsinius modelius, už kurių sukūrimą autorius gavo 17 tūkst. litų atlygį. Buvo išleisti 1, 5, 10, 20, 50 nominalo centai ir 1, 2 bei 5 nominalo litai, taip pat proginiai auksiniai 50 litų. Visų monetų averso piešinys buvo vienodas – centre vaizduotas Vytis su kraštuose įkomponuotu užrašu „Lietuvos Respublika“, žemiau jo – Gediminaičių stulpai ir laidos data. Monetų reversai buvo skirtingi. Juose vaizduoti žydintis linas (1, 5 centai), miežio ir avižos varpos (10, 20, 50 centų), ąžuolo (1 litas), rūtos (2 litai) šakelės ir tulpės (5 litai). Pirmoji partija – 3 mln. monetų laivu iš Londono į Klaipėdą buvo išsiųsta 1925 m. sausio 21 d., o į apyvartą išleista 1925 m. vasario 2 dieną.

Plaukikės šuolis į vandenį. XX a. 3–4 dešimtmečiai.
V. Bartkienės archyvas

1924 06 24
SURENGTOS PIRMOSIOS OFICIALIOS PLAUKIMO VARŽYBOS LIETUVOJE

129

Plaukikai rungėsi Nemune, plaukdami pasroviui tarp Žaliojo ir Aleksoto tiltų. Varžybų dalyviai rungtyniavo trijuose nuotoliuose: 150, 300 ir 1500 m. Ši data laikoma sportinio plaukimo pradžia Lietuvoje. Nuo tada pradėtos rengti tradicinės plaukimo varžybos, kurios vykdavo 5–7 kartus per metus Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Zarasuose. Kadangi uždaro baseino nebuvo, plaukimo varžybos buvo rengiamos tekančiame vandenyje, nesilaikant dar 1908 m. priimtų tarptautinių plaukimo ir rekordų fiksavimo taisyklių. Pirmoji 33,3 m ilgio plaukykla Nemune buvo įrengta 1934 m., o pirmasis uždaras baseinas pastatytas tik 1949 m. Kaune.

Lietuvių tautininkų sąjungos Dusetų apylinkės vėliava. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

130 1924 08 17 ĮKURTA LIETUVIŲ TAUTININKŲ SĄJUNGA

Lietuvių tautininkų sąjungos ištakos siekia XIX a. pabaigą. Organizaciniu požiūriu tautininkai kilo iš Demokratų partijos dešiniojo sparno ir nuo jo atsiskyrusių apie „Vilties“, vėliau „Vairo“, leidinius besitelkusių bendraminčių. Idėjiniu grupės lyderiu buvo Antanas Smetona. 1919 m. buvo įregistruoti Tautos pažangos partijos įstatai, o 1924 m. rugpjūčio 17–19 d. vykusioje konferencijoje Tautos pažangos partija, susivienijusi su Lietuvos žemdirbių sąjunga, tapo Lietuvių tautininkų sąjunga. Jos politinės programos prioritetu tapo reguliari, gerai ginkluota kariuomenė, autoritarinis valdymo būdas. Visgi iki 1926 m. pabaigos partija nebuvo įtakinga ir gausi. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo, išrinkus A. Smetoną prezidentu, Lietuvių tautininkų sąjungos įtaka išaugo, o XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ji tapo vienintele oficialia politine jėga.

Pirmoji Dainų šventė Lietuvoje. Ant pakylos stovi Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis. Kaunas, 1924 m. rugpjūčio 24 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1924 08 23–25 SURENGTA PIRMOJI DAINŲ ŠVENTĖ LIETUVOJE 23 131

Nepriklausomoje Lietuvoje Dainų šventė pirmą kartą surengta Kaune, Petro Vileišio aikštėje, Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos metu. Tuomet ji vadinosi Dainų diena. Šventės iniciatorius – muzikas Juozas Žilevičius, ištyręs ir aprašęs estų bei latvių dainos ir šokio šventimo tradiciją, ėmė organizuoti specialius kursus Lietuvos muzikos mokytojams, registravo chorus ir jų atliekamą repertuarą. Šventėje dalyvavo 77 chorai su 3 tūkst. atlikėjų, apsilankė apie 200 tūkst. žiūrovų. Dainų dienos vyriausiaisiais dirigentais buvo Juozas Naujalis, Stasys Šimkus ir Julius Štarka. Chorai sudainavo 36 dainas (22 liaudies dainas ir 14 originalių lietuvių kompozitorių dainų). Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo surengtos dar dvi nacionalinės Dainų šventės: 1928 m. šventė buvo skirta Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui, o 1930 m. – Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukakčiai paminėti. Nuo 1930 m. ir kituose Lietuvos miestuose – Telšiuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Ukmergėje – rengtos regioninės moksleivių dainų ir sporto šventės.

Žemės ūkio akademija Dotnuvoje. XX a. 4 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 325.

132

1924 09 03
DOTNUVOJE ĮSTEIGTA ŽEMĖS ŪKIO AKADEMIJA

Žemės ūkio akademija buvo įsteigta pertvarkius Lietuvos universiteto Agronomijos ir miškininkystės skyrių ir Dotnuvos žemės ūkio technikumą. Pirmuoju rektoriumi tapo prof. Povilas Matulionis, dėstytojais – buvę Lietuvos universiteto profesoriai ir nuo 1919 m. Dotnuvoje veikusio Žemės ūkio technikumo mokytojai. Valstybės Prezidento Aleksandro Stulginskio 1924 m. rugsėjo 23 d. raštu buvo paskirti pirmieji Akademijos profesorių tarybos nariai: prof. Povilas Matulionis, docentai Juozas Tonkūnas, Fabijonas Kemėšis, Pranas Raulinaitis, Antanas Rukuiža, Pranas Jucaitis, Viktoras Ruokis. Iš pradžių Žemės ūkio akademijoje buvo dėstoma agronomija ir miškininkystė. 1924 m. rudenį į Akademijos Agronomijos ir Miškininkystės skyrių I, II ir III kursus priimti 64 studentai ir laisvieji klausytojai. 1928 m. miškininkystės skyrius panaikintas, o mokslas suskirstytas į tris sekcijas: Žemės dirbimo, Gyvulių ūkio ir Žemės ūkio ekonomikos. Akademija plėtėsi, buvo įkurtas mokomasis bandymų ūkis, pavyzdinių sodybų tinklas, o Dotnuva tapo akademiniu miesteliu.

Autobusai Rotušės aikštėje. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

133

1924 09 05
KAUNE PRADĖJO KURSUOTI PIRMIEJI MIESTO AUTOBUSAI

XX a. 3 dešimtmečio pradžioje, po to kai Kaunas tapo laikinąja sostine, susisiekimas arkliniu tramvajumi (*konke*) ir siauraisiais geležinkeliais nebepatenkino kauniečių poreikių. Kauno miesto valdyba susisiekimui mieste planavo įrengti elektrinį tramvajų, tačiau kol bus parengtas jo projektas paskelbė konkursą susisiekimui autobusais organizuoti. Konkursą laimėjusi bendrovė „Auto“ gavo teisę penkerius metus vežioti keleivius penkiais maršrutais: Geležinkelio stotis – Rotušės aikštė; Nepriklausomybės aikštė – Ukmergės plentas; Paštas – Panemunė; Geležinkelio stotis – Aleksotas; Geležinkelio stotis – Vilijampolė. Pirmieji prancūziški „Berliet“ autobusai pradėjo kursuoti maršrutu Geležinkelio stotis – Rotušės aikštė. Pirmieji susisiekimo autobusais metai nebuvo lengvi, nes senos transporto priemonės nuolat gedo. Ilgainiui autotransporto priemonių gausėjo. 1936 m. abuvo tidaryta nauja moderni Kauno autobusų stotis, kuri veikia iki šiol.

Įmonės „Kauno vandenys“ pastatas. Fasadą puošia Broniaus Pundziaus skulptūra „Vandens nešėja“. Kaunas, 1940 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

134 74

1924 09 26
PRADĖTI PROJEKTUOTI KANALIZACIJOS IR VANDENTIEKIO TINKLAI

Oficialioje kanalizacijos tiesimo darbų pradžios ceremonijoje 1924 m. rugsėjo 26 d. Kaune dalyvavo miesto taryba, kiti garbūs svečiai. Pradėtus darbus pašventino kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas. Kauno miesto sanitarines sistemas suprojektavo inžinierius Steponas Kairys. Apie 1923–1924 m. pradėtas planuoti ir miesto vandentiekis, vykdyti geologiniai tyrimai, konsultuotasi su užsienio specialistais. Kauno miesto centralizuoto vandentiekio tinklo pirmasis vamzdis buvo paklotas 1928 m. liepos 20 dieną. Darbai pradėti nuo Eigulių vandentiekio stoties ir paklota 3 km ilgio linija iki Zanavykų gatvės kalno. Ypač aktyviai vandentiekio ir kanalizacijos tinklų tiesimą rėmė Kauno miesto savivaldybės Sveikatos skyriaus vedėjas ir vyriausiasis gydytojas Kazys Grinius bei burmistras Jonas Vileišis. Kanalizacija ir vandentiekis buvo svarbi raupų, vidurių šiltinės ir kitų užkrečiamųjų ligų profilaktikos priemonė. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios paklota 61 km kanalizacijos, 27 km lietaus kanalizacijos ir 87 km vandentiekio tinklų, kurie palengvino Kauno miestiečių gyvenimą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Klaipėdos krašto gubernatūros rūmai. XX a. 3–4 dešimtmečiai.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 310.

135

1924 10 21
PASKIRTAS PIRMASIS KLAIPĖDOS KRAŠTO GUBERNATORIUS

Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis pirmuoju Klaipėdos krašto gubernatoriumi paskyrė Klaipėdos sukilimo vadą Joną Poloviską-Budrį. Anksčiau veikusią Lietuvos Vyriausybės aukštojo įgaliotinio įstaigą pakeitė gubernatūra, atstovaujanti Lietuvos interesams Klaipėdos krašte. Tarpukariu Klaipėdos kraštui vadovavo devyni gubernatoriai. Šiuo laikotarpiu Lietuvos centro valdžia savo žinion perėmė Klaipėdos svarbiausias susisiekimo ir ryšių įstaigas: geležinkelį, uostą, muitinę, paštą, telegrafą, telefoną. Buvo išleistas įstatymas administracinėse įstaigose ir mokyklose kaip dėstomąjį dalyką įvesti lietuvių kalbą, taip pat pradėtas tiesti geležinkelis, 1932 m. tiesiogiai sujungęs Klaipėdą su Didžiąja Lietuva. Visgi Klaipėdos krašto integracija į likusios Lietuvos visuomeninį-politinį gyvenimą vyko sunkiai.

Karikatūra „Mis Lietuvos rinkimai".
Naujoji Romuva, 1931, Nr. 2, p. 45.

136

1925 M. SAUSIS
PASKELBTAS PIRMASIS GRAŽIAUSIOS LIETUVAITĖS KONKURSAS

Pirmuosius gražiausios lietuvaitės rinkimus paskelbė žurnalas „Krivulė". Apie jo sąlygas spaudoje buvo rašoma: „Konkursas vykdomas fotografijomis. Dalyvaujančios konkurse prisiunčia po 2 iš pryšakio ir iš šono (profilio) naturales, t. y. pilno augimo ir neretušuotas fotografijas tautiniuose rūbuose, nurodydamos adresą, vardą, pavardę, luomą ir kilmę. Komiteto iš fotografijų numatytosios gražuolės bus sukviestos į Kauną, kur jau iš originalų bus renkamos gražiausiosios lietuvaitės ir pati gražiausioji. [...] Pati gražiausioji bus kviečiama pozuoti kunigaikštienės Birutės paveikslui piešti, kurs bus paskiau pakabintas Karo Muziejuj. Konkurso Komitetą sudarė vyrai: Kazys Puida, gen. Vladas Nagevičius, ir dailininkai Adomas Varnas, Juozas Zikaras ir Antanas Žmuidzinavičius." Deja, tąkart dėl neaiškių priežasčių „Mis Lietuva" nebuvo išrinkta, tačiau nuo tada prasidėjo grožio konkursų mada: buvo renkamos *mis kaimai, mis gegužinės, gražiausi vaikai, gražiausios kojos, gražiausios akys*.

Statybininkai darbo vietoje. Kaunas, XX a. 3–4 dešimtmečiai.
S. Sajausko archyvas

137

1925 01 17
PASKELBTAS DARBO INSPEKCIJOS ĮSTATYMAS

Šiame dokumente pirmą kartą įstatymiškai reglamentuotos Lietuvos darbo inspekcijos teisės ir pareigos, nustatyti jos uždaviniai, kompetencija, struktūra. Įstatyme buvo rašoma, jog inspekcijos tikslas – „kelti darbingumą, saugoti gyvybę ir sveikatą darbui pasamdytų žmonių". Institucija tapo įstatymiškai atsakinga už teisinę, techninę ir materialinę darbų saugos kontrolę. Inspektoriams buvo suteikta teisė darbo metu lankyti įmones, dvarų ūkius ir prie jų esančius darbininkų butus bei skirti nuobaudas už pažeidimus.

Šilkinių kojinių „Cotton“ prekės ženklas. 1937 m.

Moteris ir pasaulis, 1937, Nr. 10, p. 16.

138

1925 01 27
PASKELBTAS PREKIŲ ŽENKLŲ ĮSTATYMAS

Įstatymu pradėta pramoninės nuosavybės apsaugos sistema Lietuvoje, kuri funkcionavo iki pat 1940 metais. Numatyti prekės ženklo tvirtinimo reikalavimai, jo apsauga konkuruojant su kitais ženklais, o vėliau išleistoje instrukcijoje – ir prekės ženklo ypatybės (pvz., ženkle negalima rašyti „geriausias pasaulyje“, jei dedama įmonės įkūrimo data, ji turi būti patvirtinta dokumentais). Taip pat apibrėžtas ir pats ženklas: „prekių ženklais laikomi visoki, kaip antai: kleimai, antspaudai, plombos, austos ar siūtos žymės, etikietai, vinietės, devizai, cedeliai, viršeliai, originalių atvaizdų piešiniai, įpakavimai ir atskiri žodžiai, – kuriais pirkliai pramoninkai, amatininkai ir visi gamintojai žymi savo prekes, jų įpakavimus ar indus“.

Lietuvos Respublikos paso viršelis. 1923 m.

A. ir H. Vilkų archyvas

139

1925 02 10
PASIRAŠYTA LIETUVOS IR VOKIETIJOS SUTARTIS DĖL GYVENTOJŲ OPTACIJOS (PILIETYBĖS PASIRINKIMO)

Kelis šimtmečius nuo Vokietijos priklausomas, o nuo 1923 m. prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas dar ilgai blaškėsi tarp šių dviejų valstybių įtakų. Po krašto prijungimo visi gyventojai gavo Lietuvos pilietybę, o 1925 m. paskelbta optacija (pilietybės pasirinkimas) jiems suteikė galimybę apsispręsti. Pasirinkę Vokietijos pilietybę ir norintieji ten išvykti turėjo kreiptis į Vokietijos konsulatą Klaipėdoje ir per 18 mėnesių susitvarkyti optacijos dokumentus. Vokietijos pilietybę pasirinko apie 13 tūkst. žmonių, t. y. apie 10 procentų krašto gyventojų. Iki 1932 m. į Vokietiją išvyko apie 10 tūkst. optantų. Vokietijos valdžia optantams, ypač valdininkams, siūlė likti krašte, stengdamasi išsaugoti kuo gausesnes savo šalininkų gretas. Likusiesiems mokėjo nelegalius atlyginimų priedus, teikė beprocentes paskolas ir kitas lengvatas.

PAVASARIS

ILIUSTRUOTAS LIETUVIŲ KATALIKŲ JAUNIMO «PAVASARIO» SĄJUNGOS ORGANAS

Nr. 4 | 1925 m. kovo mėn. 15 d. | XII m.

Liaudies Universitetas „Pavasaris".

Pranešimas apie liaudies universiteto „Pavasaris“ įsteigimą.

Pavasaris, 1925, Nr. 4, p. 1.

140

1925 03 01
ATIDARYTAS LIAUDIES UNIVERSITETAS „PAVASARIS“ (VĖLIAU – MOTIEJAUS VALANČIAUS)

Liaudies universitetas – neformaliojo švietimo įstaiga, skirta suaugusiųjų švietimui. Jame nebuvo akademinių reikalavimų, studentų atrankos, neapibrėžta studijų trukmė, klausytojų amžius. Per nepriklausomybės dvidešimtmetį Lietuvoje veikė keletas įvairių organizacijų įsteigtų liaudies universitetų. Vienas didesnių buvo Lietuvių katalikų jaunimo federacijos „Pavasaris“ įkurtas liaudies universitetas Kaune, vėliau pavadintas Motiejaus Valančiaus vardu. Vienas pagrindinių jo iniciatorių buvo literatūros istorikas prof. Juozas Eretas. Universitete buvo įkurti 8 skyriai (Pasaulėžiūros, Higienos-sporto, Socialių ir politiškų mokslų ir kt.). Prie universiteto taip pat veikė raštingumo kursai. Universiteto filialai įsteigti Leipalingyje, Šiauliuose, Šilalėje, Tauragėje, Telšiuose ir kitur, o paskaitas skaityti jau pirmaisiais metais buvo pakviesti 46 dėstytojai – žinomi to meto profesoriai ir visuomenės veikėjai.

LDK Birutės karininkų šeimų moterų draugijos centro valdyba. 1935 m.

V. Bartkienės archyvas

1925 03 15
ĮSTEIGTA LIETUVOS KARININKŲ ŠEIMŲ MOTERŲ DRAUGIJA

141

Draugijos, kurios narėmis galėjo būti tikrosios tarnybos ir atsargos karininkų žmonos bei dukros, įstatuose buvo numatyta, kad draugija „siekia suburti karininkų šeimų moteris tautiniu, moraliniu ir kultūriniu pagrindu“, o jos narės imsis globoti sergančius karius, karo invalidus, sužeistuosius, taip pat bus mokomos teikti medicinos pagalbą, padės auklėti karių šeimų vaikus ir kt. Draugija turėjo pedagogikos, kultūros ir švietimo sekcijas bei atskirą Kariams ir invalidams globoti komitetą. Pedagogikos sekcijoje buvo numatyta steigti darželius ir profesines mokyklas. Kultūros ir švietimo sekcijoje – rengti literatūros ir meno vakarus, rankdarbių ir kulinarijos, siuvimo, mezgimo kursus. Lėšų draugija gaudavo organizuodama labdaros renginius. Organizacija išlaikė septynis vaikų darželius karininkų vaikams ir biblioteką, prie kurios veikė jaunimo knygynas. 1935 m. jai suteiktas Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės vardas. Tai buvo viena veikliausių Lietuvos moterų draugijų.

Evangelikų liuteronų fakulteto dekanas prof. Povilas Jakubėnas. XX. a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, Kaunas, 1921.

142

1925 03 21

ĮSTEIGTAS LIETUVOS UNIVERSITETO EVANGELIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETAS

Dar 1924 m. Lietuvos evangelikų reformatų ir liuteronų atstovai įteikė Vyriausybei prašymą įsteigti Lietuvos universitete fakultetą arba seminariją evangelikų dvasininkams rengti. Beveik visi evangelikų kunigai tuo metu buvo vokiečių kilmės, todėl atsirado poreikis parengti lietuvių dvasininkų, kurie galėtų papildyti Klaipėdos krašto evangelikų gretas. Evangelikų teologijos fakultetas su penkiomis katedromis buvo įsteigtas 1925 metais. Iš studentų reikalauta gerai išmokti Lietuvos evangelikų vartojamas kalbas: lietuvių, latvių ir vokiečių. Rektoriumi buvo paskirtas reformatų bažnyčios superintendentas prof. Povilas Jakubėnas. Fakultetas veikė iki 1936 metų. Per šį laiką išleisti 32 teologijos mokslus baigę asmenys. Vis dėlto nė vienas iš jų negavo dvasininko vietos Klaipėdos krašte, nes vokiečių valdoma konsistorija neatrado nė vieno „tinkamo“ kandidato.

„Aušros“ mergaičių gimnazijos mokinės ir mokytojas. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

S. Smetonaitės-Petrauskienės archyvas

1925 04 23

PASKELBTAS VIDURINIŲ IR AUKŠTESNIŲJŲ MOKYKLŲ ĮSTATYMAS

75 143

Šis įstatymas apibrėžė Lietuvos bendrojo lavinimo švietimo sistemą ir nustatė jos pakopas. Bendrojo lavinimo sistema buvo reglamentuota pagal formulę 4+4+4 mokslo metai (pradžios mokykla, progimnazija ir gimnazija ar jos rango mokykla). Tokia mokslo trukmė galiojo iki 1936 metų. Pagal įstatymą vidurines ir aukštesniąsias mokyklas steigė valstybė, savivaldybės, visuomeninės organizacijos ar pavieniai Lietuvos piliečiai. Valstybinės mokyklos buvo išlaikomos iš valstybės iždo. Vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose už mokslą ir egzaminus buvo numatytas mokestis, kurio nesumokėjęs moksleivis šalintas iš įstaigos. Mokyklos skirstytos į mišrias, „bernaičių“ ir mergaičių. Jose galėjo būti steigiamos papildomos klasės ar kursai specialybei gauti. 1920 m. pradžioje Lietuvoje veikė 38 gimnazijos ir progimnazijos. Šiose mokyklose mokėsi 8 243 moksleiviai. 1934 m. šio tipo mokyklų skaičius išaugo iki 107 (mokėsi jau 21 604 vaikai).

Lietuvos šaulių sąjungos Šančių būrio šauliai Vilniaus gedulo dienos (spalio 9 d.) minėjime su plakatu „Vaduosime Vilnių“. Kaunas, 1928 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

144 96

1925 04 26
ĮKURTA VILNIUI VADUOTI SĄJUNGA

Vilniui vaduoti sąjunga – visuomeninė organizacija, veikusi 1925–1938 metais. Ji kėlė tikslą išvaduoti Vilniaus kraštą pasitelkus tik kultūrines priemones. Sąjungos nariai rinko lėšas Vilniaus krašto lietuvių draugijoms ir mokykloms remti, leido leidinius ir atsišaukimus, o jų šūkiai „O, Vilniaus nepamiršk, lietuvi!“ ir „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ tapo tautos patriotizmo išraiška. Spalio 9-ąją Vilniui vaduoti sąjungos iniciatyva visoje Lietuvoje kasmet minėta Vilniaus gedulo diena. Nuo 1928 m. iki 1938 m. sąjunga leido propagandinį žurnalą „Mūsų Vilnius“. XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje jau veikė 612 sąjungos skyrių, kuriems priklausė daugiau kaip 25 tūkst. narių. Organizacija taip pat turėjo 600 tūkst. rėmėjų – žmonių, kurie kaip simbolinį teisės į Vilnių ženklą turėjo Vilniaus pasus ir kasmet į juos klijavo tam tikros vertės ženklelius. Vilniui vaduoti sąjunga daug prisidėjo saugant krašto lietuvių tautinį tapatumą bei plėtojant propagandinę Vilniaus atgavimo idėją visoje Lietuvoje.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos ekspozicijos Monzoje fragmentas. 1925 m.

A. ir P. Galaunių namai-muziejus

145

1925 05 19
LIETUVOS RESPUBLIKOS DEBIUTAS EUROPOS DAILĖS PARODINIAME GYVENIME

Lietuvių liaudies menas pirmą kartą buvo pristatytas tarptautinėje arenoje Monzoje (Italija) vykusioje II tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje. Lietuva prisistatė iš M. K. Čiurlionio galerijos fondų sudarytu rinkiniu, kurį sudarė Skapiškio dirbtuvės tekstilės dirbiniai, kaimo dievdirbių skulptūrėlės, Adomo Varno kryžių ir koplytstulpių fotografijos. Monzos paroda išgarsino lietuvių liaudies meną, jį pradėjo tyrinėti Europos mokslininkai, o lietuviškų kryžių reprodukcijos buvo išspausdintos užsienio leidiniuose. Liaudies meno pripažinimas tarptautiniu mastu ir prilyginimas „aukštajam“ menui paskatino plačiau jį naudoti visuomeninių pastatų dekore ir namų interjeruose. Tradicinius tautodailės dirbinius atkartojantys baldai, audiniai, drožiniai tapo būtinu lietuvio namų elementu. Ilgainiui liaudies menas buityje tapo puikia priemone stiprinant visuomenės patriotizmą ir tautinę savimonę.

Petro Kalpoko freskos Prekybos ir pramonės rūmų vestibiulyje. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Prekybos, pramonės, amatų rūmai, Kaunas, 1938.

146

1925 06 18
ATIDARYTI PREKYBOS IR PRAMONĖS RŪMAI KAUNE

Pagrindinė šios visuomeninės organizacijos paskirtis – padėti Lietuvos Vyriausybei vadovauti šalies ūkiui ir atstovauti vietinių pramonininkų ir prekybininkų interesams. Rūmų veiklos teritorija turėjo apimti tik Didžiąją Lietuvą (be Klaipėdos krašto). 1925 m. birželio 8 d. įvyko rinkimai į Prekybos ir pramonės rūmus, o patys rūmai buvo atidaryti birželio 18 dieną. Ši institucija konsultavo Vyriausybę įvairiais klausimais, reikšdavo nuomonę apie pramonės ir prekybos įstatymus, tarpininkavo verslininkams išduodant užsienio pasus, vizas, dalyvavo rengiant prekybos sutartis su užsienio šalimis, buvo Tarptautinių žemės ūkio rūmų narys. Prekybos ir pramonės rūmai dalyvavo tarptautinėse mugėse ir parodose, rengė Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodas, dalyvavo rengiant jubiliejinių Vytauto Didžiojo metų renginius. Iki 1934 m. rūmams vadovavo Jonas Dobkevičius. 1936 m. Prekybos ir pramonės rūmai pervadinti Prekybos, pramonės ir amatų rūmais.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

ANBO skrydis. XX a. 3 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1925 07 14
SUKONSTRUOTAS IR IŠBANDYTAS LIETUVIŠKAS LĖKTUVAS ANBO-I

46 147

Pirmąjį vienvietį ANBO („Antanas Nori Būti Ore“ akronimas) lėktuvą 1925 m. sukonstravo ir išbandė savamokslis konstruktorius vyriausiasis leitenantas Antanas Gustaitis. Lėktuvas buvo skirtas sportui, turizmui ir treniruotėms. ANBO liemuo buvo sudarytas iš plieninių vamzdelių, padengtas audiniu ir skarda, sparnai – mediniai, padengti audiniu. Maksimalus lėktuvo greitis – 142 km/val., toliausia skrydžio distancija – 450 kilometrų. 1926 m. lėktuvą nupirko Lietuvos karinė aviacija. 1927 m. lėktuvu ANBO II į Rygą nuskridęs lakūnas A. Gustaitis pademonstravo keletą akrobatinių figūrų. Tai buvo pirmasis sėkmingas lietuvių lėktuvo pasirodymas užsienyje. Serijinė A. Gustaičio lėktuvų gamyba prasidėjo nuo ANBO III, o 1934 m. vasarą grupė karo lakūnų, vadovaujama paties konstruktoriaus, trimis ANBO IV lėktuvais apskrido Europą. Iš viso buvo pagamintos devynios ANBO lėktuvo serijos ir 66 įvairių tipų lėktuvai.

Klaipėdos seimelio rinkimų karikatūra.

Diena, 1935 Nr. 40, p. 1.

148

1925 10 19
IŠRINKTAS PIRMASIS KLAIPĖDOS KRAŠTO SEIMELIS

Pagal 1924 m. pasirašytą Klaipėdos krašto konvenciją buvo nutarta, jog kraštui vadovaus Gubernatūra, Seimelis ir Direktorija. Seimelis buvo įstatymus leidžianti autonominė institucija, kurią trijų metų kadencijai rinko Klaipėdos krašto gyventojai. Pirmuosiuose rinkimuose net 27 vietas iš 29 laimėjo vokiečių partijų atstovai. Institucija veikė 1925–1939 metais. Per šį laiką Seimelis buvo sušauktas 6 kartus. Seimelio kompetencijai priklausė civilinių, baudžiamųjų, žemės ūkio, miškų, prekybos įstatymų leidyba, tikybos, švietimo, sveikatos apsaugos reikalai, socialinė apsauga ir darbo santykiai, teismai, krašto viešieji finansai bei turtai, tautinių mažumų apsauga ir kita.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Laikinieji M. K. Čiurlionio galerijos rūmai. Kaunas, 1925 m.

Fot. „Ekonominė karių bendrovė"

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

21 149

1925 12 13
ATIDARYTA MIKALOJAUS KONSTANTINO ČIURLIONIO GALERIJA

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija oficialiai buvo įsteigta 1921 m., tačiau neturėdama savo patalpų parodų veiklos nevykdė. 1925 m. muziejus įsikūrė naujuose laikinuose M. K. Čiurlionio galerijos rūmuose (architektas Vladimiras Dubeneckis), pastatytuose prie Meno mokyklos. 1925 m. rugsėjo 24– 29 d. dar nebaigtuose įrengti rūmuose buvo pristatyta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 50-osioms gimimo metinėms skirta jo kūrinių paroda. Visuomenei galerija buvo atidaryta 1925 m. gruodžio 13 dieną. Tuomet savo fonduose ji turėjo apie 4,5 tūkst. eksponatų, tarp kurių buvo M. K. Čiurlionio kūriniai, kitų lietuvių menininkų darbai, lietuvių liaudies meno dirbiniai ir kt. Galeriją sudarė Tapybos ir skulptūros, Statybos ir taikomojo meno bei Liaudies kūrybos skyriai. Visą tarpukarį galerijai vadovavo Paulius Galaunė. Jis aktyviai populiarino muziejaus veiklą, rengė nemokamo lankymo akcijas, pristatinėjo parodas, ėmėsi leidybos darbų. Nuo 1935 m. galerijos eksponatus pradėta kelti į naują Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pastatą, kuris visuomenei buvo atidarytas 1936 metais.

VALSTYBĖS TEATRAS

COPPELIA

ŠOKIŲ PROGRAMA

Leo Delibo baleto „Kopelija“ Valstybės teatre programa. 1927 m.

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

150

1925 12 04
PASTATYTAS PIRMASIS PROFESIONALIOS LIETUVOS BALETO TRUPĖS SPEKTAKLIS

Pirmasis baleto spektaklis buvo pastatytas pagal prancūzų kompozitoriaus Leo Delibo kūrinį „Kopelija“. Spektaklio baletmeisteriu tapo į Valstybės teatrą dirbti pakviestas įžymaus Sankt Peterburgo Marijos teatro baleto vedėjas Pavelas Petrovas. Trijų veiksmų spektaklyje šoko pirmieji lietuvių baleto artistai Olga Malėjinaitė, P. Petrovas, Jadvyga Jovaišaitė-Olekienė, Bronius Kelbauskas ir kiti. Pirmasis profesionalus baleto spektaklis „Kopelija“ susilaukė žiūrovų susidomėjimo, todėl repertuare išliko visą nepriklausomybės laikotarpį, ir sovietmečiu. Po šio spektaklio baletas Lietuvoje pradėjo populiarėti. 1925–1929 m. P. Petrovas Valstybės teatre pastatė 13 baleto spektaklių ir 17 šokių operų spektakliams. Nuo 1931 m. Lietuvos baleto trupei vadovavo įžymūs rusų baleto artistai Vera Nemčinova, Nikolajus Zverevas, Anatolijus Obuchovas. Nuo 1937 m. baletus statyti pradėjo pirmasis lietuvių baletmeisteris Bronius Kelbauskas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kino bendrovės „Akis“ aktorių mokymų bilietas. 1927 m.

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

151

1926 M. SAUSIS–KOVAS
LIETUVOS KINO PRAMONĖS PRADŽIA

1926 m. pradžioje įsikūrė pirmoji Lietuvoje kino gamybos bendrovė „Lietfilm“, kurios steigėjais tapo A. Pakarklis ir Igoris Gorštеinas. Netrukus K. Senkevič įsteigė „Filmos“ mokyklą – pirmąją mokymo įstaigą kino aktoriams rengti. Panašiu metu pradėjo veikti ir filmų gamybos bendrovė „Akis“, kuri taip pat atidarė ir kino meno mokyklą. „Filmoje“ buvo parengta apie 40 diplomuotų kino aktorių. Grandiozinių sumanymų kino filmų kūrėjams įgyvendinti nepavyko, tačiau keli kuklesni projektai ir dokumentinė „Lietuvos kino kronika“ išliko iki šių dienų.

Lietuvos ledo ritulininkai.
XX. a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos sportas, 1937, Nr. 5, p. 1.

152

1926 01 30
SURENGTAS PIRMASIS LIETUVOS LEDO RITULIO ČEMPIONATAS (*HOKEY* ANT LEDO)

Ledo ritulys Lietuvoje pradėtas žaisti 1922 metais. Tais metais Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos nario Stepono Dariaus iniciatyva buvo suorganizuota pirmoji Lietuvoje ledo ritulio komanda ir sužaistos pirmosios ledo ritulio rungtynės. Surengti pirmąjį ledo ritulio čempionatą paskatino vis didėjantis šios sporto šakos populiarumas ir tam tinkanti sporto bazė – pastatytas Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (LFLS) stadionas. Pirmenybėse dalyvavo 4 komandos: LFLS, „Makabi“, Kauno sporto klubas ir „Kovas“. Nugalėtojais tapo LFLS ledo ritulininkai. Šioje komandoje žaidė ir aktyvūs sporto propaguotojai Lietuvoje Kęstutis Bulota ir Steponas Darius.

LAK automobilio ženklas.
XX a. 3–4 dešimtmečiai.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

153

1926 03 20
ĮSTEIGTAS LIETUVOS AUTOMOBILIŲ KLUBAS (LAK)

Lietuvos automobilių klubo (LAK) steigimą inicijavo dainininkas Kipras Petrauskas, gen. Silvestras Žukauskas ir kt. Klubo prezidentu išrinktas Kauno burmistras Jonas Vileišis. 1928 m. LAK tapo Tarptautinės automobilių klubų asociacijos nariu ir gavo teisę išdavinėti tarptautinius kelionės liudijimus. LAK bendradarbiavo su 34 Europos šalių klubais, įsteigė tarptautinį turizmo centrą, leido specialius Lietuvos žemėlapius ir informacinę literatūrą automobilininkams įvairiomis kalbomis. Klubas rengė motociklų ir automobilių lenktynes, pradėjo organizuoti iki šiol vykstančias „Ralio aplink Lietuvą“ varžybas. LAK dėka Lietuva buvo įtraukta ir į tarptautinių automobilių lenktynių maršrutą, per ją ėjo net garsiųjų Monte Karlo daugiadienių lenktynių, kuriose dalyvavo ir LAK nariai, trasos dalis.

Kulptoriaus Petro Rimšos sukurtas medalis, bažnytinės provincijos įkūrimui. 1927 m.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

154

1926 04 04
POPIEŽIUS PIJUS XI ĮKŪRĖ LIETUVOS BAŽNYTINĘ PROVINCIJĄ

Lietuvos bažnytinė provincija – Romos Katalikų Bažnyčios administracinis teritorinis vienetas Lietuvos teritorijoje, tiesiogiai pavaldus Apaštalų Sostui. Bažnytinė provincija buvo įkurta pagal 1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI apaštališkąją konstituciją „Lituanorum gente" (liet. *Lietuvių tautai*). Šis dokumentas Lietuvą prilygino kitoms Europos valstybėms. Provinciją sudarė: Kauno arkivyskupija, Telšių, Panevėžio, Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijos. Kaišiadorių vyskupija (Vilniaus vyskupijos dalis), Lietuvos vyriausybei pageidaujant, buvo sudaryta taip, kad jos ribos rodytų, jog Vilniaus vyskupijos klausimas dar neišspręstas. Bažnytinės provincijos įkūrimas Lietuvos bažnyčiai leido išsivaduoti nuo priklausomybės metropolijoms, esančioms kaimyninėse valstybėse, ir įgauti daugiau savarankiškumo.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

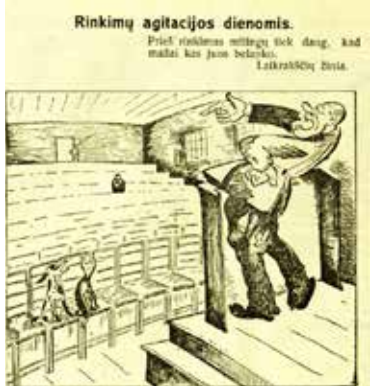

Rinkimų agitacijos karikatūra.
Naujas žodis, 1925, Nr. 12, p. 8.

155

1926 05 8–10
ĮVYKO RINKIMAI Į III LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMĄ

Šių rinkimų metu partijų agitacinės kampanijos pasižymėjo ypač dideliu aktyvumu ir drąsia retorika. Pasigirsdavo šūkių rengti pogromus, boikotuoti rinkimus, o rinkimų dienos vadintos „tautos vadavimo", „konstitucijos gelbėjimo" dienomis. Būta net susirėmimų. Pirmą kartą rinkimuose į Lietuvos Seimą dalyvavo ir Klaipėdos kraštas. Jame laimėjo vokiškos partijos. Į Seimą iš viso išrinkti 85 atstovai. Valstiečiai liaudininkai gavo 22 mandatus, socialdemokratai – 15, Krikščionių demokratų blokas – 30, Tautininkų sąjunga – 3, Ūkininkų partija – 2, tautinės mažumos – 8, klaipėdiečiai – 5. Valdančiąją koaliciją suformavo valstiečiai liaudininkai kartu su socialdemokratais ir tautinių mažumų atstovais. Po šešerių krikščionių demokratų vadovavimo šaliai metų į valdžią atėjusios kairiosios partijos ėmėsi didelių demokratizacijos reformų.

Laikraščio „Sveikata ir darbas“ viršelis.

Sveikata ir darbas, 1938, Nr. 3.

156

1926 05 18
ĮKURTA VYRIAUSIOJI SOCIALINIO DRAUDIMO VALDYBA

Vyriausioji socialinio draudimo valdyba buvo įkurta socialiniams reikalams Lietuvoje tvarkyti. Ji steigė ligonių kasas (1928 m. įsteigė pirmąsias septynias, o 1931 m. įvedė privalomą draudimą nuo ligų visoje Lietuvos teritorijoje), tvirtino jų sąmatas, kuravo ligonių kasų valdybų ir tarybų rinkimus, direktorių skyrimą, taip pat rūpinosi socialine globa, steigė ir prižiūrėjo našlaičių bei senelių prieglaudas. Valdybos įkūrimas siejamas su socialinio draudimo Lietuvoje pradžia. Valdyba turėjo užtikrinti pajamas apdraustiems žmonėms, dėl ligos, motinystės, senatvės ar invalidumo netekusiems darbingumo. Šiandien ši diena Lietuvoje minima kaip socialinio draudimo darbuotojų profesinė šventė.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

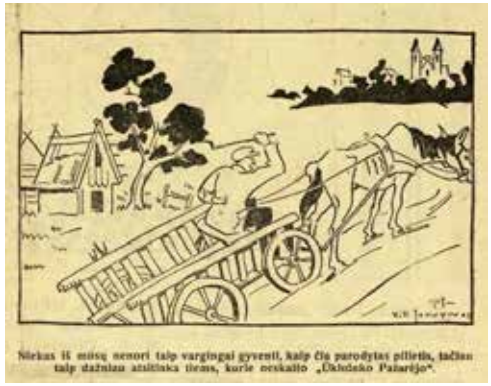

Žemės ūkio rūmų leisto laikraščio „Ūkininko patarėjas“ reklama. 1929 m.

157

1926 05 27
ATIDARYTI ŽEMĖS ŪKIO RŪMAI

Žemės ūkio rūmai buvo svarbiausia ūkininkų interesus atstovavusi įstaiga. Lietuvoje žemės ūkio politiką vykdė Žemės ūkio ministerija kartu su Rūmais, kurie daugiau ėmėsi praktinio politinių sprendimų įgyvendinimo. Rūmai rūpinosi kaimo žmonių švietimu, profesinės kvalifikacijos kėlimu per Žiemos žemės ūkio mokyklas, kursus, žemės ūkio specialistų skaitomas paskaitas. Taip pat teikė pagalbą žemės ūkio kooperatinėms, ekonominėms, profesinėms organizacijoms. Rūmai skatino atnaujinti, modernizuoti ūkį, plėtojo šios srities mokslinius tyrimus, rūpinosi liaudies tradicijomis besiremiančia tautodaile ir namudine pramone. Leido periodinę žemės ūkio spaudą (laikraščius, žurnalus), populiarias bei mokslines knygas, rengė specialias radijo laidas, organizavo Žemės ūkio ir pramonės parodas ir kita.

Ligonių kasų karikatūra.

158 1926 05 27 PASKELBTAS LIGONIŲ KASŲ ĮSTATYMAS 157

Šiuo įstatymu visoje Lietuvoje buvo įsteigtos Ligonių kasos – institucija, turėjusi rūpintis sveikatos draudimo reikalais. Pirmoji ligonių kasa pradėjo veikti 1928 m. Kaune. Steigėsi teritorinės ir žinybinės ligonių kasos (įkurta 10 teritorinių ir 6 žinybinės). Privalomu ligos draudimu buvo draudžiami visi, kurie tarnauja valstybei, savivaldybėms ar privatiems asmenims bei jų šeimų nariai. Šiuo draudimu nebuvo draudžiami žemės ūkio darbininkai (sudarę du trečdalius Lietuvos gyventojų), valstybės tarnautojai ir darbuotojai, uždirbantys daugiau kaip 400 Lt per mėnesį. Jie galėjo draustis savanoriškai. Draudimas suteikė nemokamą gydymą, ligos, laidojimo, motinystės ir žindymo pašalpas. Ligos pašalpa sudarė nuo 50 iki 100 proc. algos. 1938 m. apdraustieji ligonių kasose tesudarė 3–4 proc. šalies gyventojų. Iš jų 42 proc. sirgo ir gavo paramą iš kasų.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Išrinktasis Lietuvos Respublikos prezidentas Kazys Grinius (dešinėje) prisiekia Lietuvos Respublikos III Seime. Kaunas 1926 m. birželio 8 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1926 06 02 DARBĄ PRADĖJO LIETUVOS RESPUBLIKOS III SEIMAS 159

III Seimas darbą pradėjo 1926 m. birželio 2 d. ir dirbo iki 1927 m. balandžio 12 dienos. Šis parlamentas iš esmės pakeitė vidaus politikos kryptis: panaikino piliečių konstitucinius teisių ir laisvių suvaržymus, atšaukė karo padėtį, sušvelnino spaudos cenzūrą, paleido daug politinių kalinių. Tai – paskutinis demokratinis Pirmosios Lietuvos Respublikos Seimas. Šiam parlamentui nepavyko išdirbti visos trejų metų kadencijos, nes įvykdžius valstybės perversmą 1927 m. balandį Prezidentas Antanas Smetona jį paleido. Taip baigėsi seiminės demokratijos Lietuvoje laikotarpis.

Felicija Bortkevičienė.
XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė.
XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

160 20

1926 06 07
PIRMĄ KARTĄ VALSTYBĖS PREZIDENTO RINKIMUOSE KANDIDATAVO MOTERIS

1926 m. ketvirtą kartą buvo renkamas Lietuvos prezidentas. Pirmą kartą rinkimuose kandidatavo dvi moterys. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga iškėlė žymių visuomenės veikėjų, buvusių Steigiamojo Seimo narių, kandidatūras: dienraščio „Lietuvos žinios“ atsakingosios redaktorės Felicijos Bortkevičienės ir rašytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės. Prezidento rinkimo posėdyje dalyvavo 79 Seimo nariai. Rinkimus, gavęs 50 balsų, laimėjo valstietis liaudininkas Kazys Grinius. Antanas Smetona gavo 2, o abi moterys – po vieną balsą. Šis bandymas kelti moteris į aukščiausius šalies postus liudija aktyvų moterų dalyvavimą politiniame šalies gyvenime ir visuomeninėje veikloje. Jei kuri iš jų būtų laimėjusi rinkimus, būtų tapusi pirmąja pasaulyje moterimi valstybės prezidente.

Prezidentas Kazys Grinius.
Kaunas, 1926 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1926 06 07
LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTU IŠRINKTAS KAZYS GRINIUS

14 161

Valstietis liaudininkas Kazys Grinius, prezidento rinkimuose gavęs Seimo narių balsų daugumą (50 iš 79), tapo Lietuvos Respublikos Prezidentu. K. Grinius tik pusmetį vadovavo šaliai, nors prezidento kadencija truko 3 metus. Jo darbą nutraukė 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas karinis valstybės perversmas. Net ir per trumpą laiką K. Grinius kartu su Mykolo Sleževičiaus vadovaujama Vyriausybe įnešė nemažai permainų į šalies gyvenimą. Buvo panaikinta daug pilietinių ir demokratinių laisvių suvaržymų, rengtasi sumažinti kariuomenę ir nebemokėti algų kunigams, pradėta taupyti valstybės administracijoje, o sutaupytas lėšas nutarta skirti keliams tiesti, švietimo ir kultūros reikalams. 1926 m. gruodžio 18 d. K. Grinius buvo privestas pasirašyti atsistatydinimo iš šalies vadovo posto aktą. Gruodžio 19 d. jį perskaičius Seime, K. Griniaus prezidento įgaliojimai buvo nutraukti. Jo vadovavimo šaliai laikotarpis istoriografijoje apibūdinamas kaip demokratiškiausias Pirmosios Lietuvos Respublikos politiniame gyvenime.

Valstybės radiofono pranešėjas Kazys Inčiūra. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

162 17

1926 06 12 TRANSLIACIJĄ PRADĖJO PIRMOJI NUOLATINĖ LIETUVOS RADIJO STOTIS

161

Pirmąsias nuolatines lietuviško radijo transliacijas pradėjo Kauno radijo stotis. Šią stotį Vyriausybės užsakymu 1923–1925 m. pastatė prancūzų įmonė *Societe Francaise Radioelectrique*. Pirmieji eteryje nuskambėję žodžiai – „Alio, alio – Lietuvos radijas – Kaunas“, po jų buvo perskaitytos kelios naujienos iš užsienio ir Lietuvos. Tarp radijo stoties iniciatorių ir pirmųjų darbuotojų minėtini Alfonsas Jurskis, generolas Vladas Nagevičius, Petras Babickas ir kt. Pirmaisiais metais radiofono laidos trukdavo maždaug 1,5 val. per dieną, vėliau pailgėjo. Programą sudarė žinios, orų pranešimai, visuomenės veikėjų paskaitos, muzika. Vėliau tinklelis pildėsi: atsirado teminių radijo valandėlių, radijo teatras, gausėjo tiesioginių transliacijų iš pamaldų, kultūros ir sporto renginių. Radijas taip pat turėjo savo orkestrą. 1926–1928 m. Kauno radijo transliacijos buvo girdimos JAV, daugelyje Europos šalių, Šiaurės Afrikoje. 1929 m. radijas tapo valstybiniu ir pradėtas vadinti Valstybės radiofonu. Sparčiai augo ir radijo klausytojų skaičius. 1926 m. Lietuvoje buvo 323 radijo abonentai, 1936 m. – net 35 234. Mėnesinis mokestis už lempinį radijo imtuvą 1933 m. buvo 5 litai miesto ir 3 litai – kaimo gyventojams.

Pirmojo husarų pulko būrys prie Prezidentūros rūmų. Kaunas, 1919 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1926 07 02 LIETUVOJE PANAIKINTA KARO PADĖTIS

163

Karo padėtis – įstatymais numatytas laikinas teisinis-administracinis režimas šalyje. Lietuvoje karo padėtis buvo paskelbta dar 1919 m. ir su trumpomis išlygomis veikė beveik visą nepriklausomybės laikotarpį. 1926 m. liepos 2 d. pirmą kartą nuo pat nepriklausomybės paskelbimo ši padėtis buvo panaikinta visoje Lietuvoje, išskyrus vieno kilometro platumo zoną prie demarkacijos linijos su Lenkija. Panaikinus karo padėtį buvo atšauktas sugriežtintas viešojo saugumo užtikrinimas, piliečių konstitucinių teisių ir laisvių apribojimai ir kt. Atsisakyta brangiai kainavusio politinio sekimo. Tačiau tai turėjo ir neigiamų pasekmių: suaktyvėjo ekstremistinės jėgos, darbo neteko daug pareigūnų. Šis nutarimas galiojo iki 1926 m. gruodžio 18-osios, kai poperversminis Ministrų kabinetas karo padėtį sugrąžino.

LIETUVOS SPORTAS

L.F.L.S. trijų Lietuvos pirmenybių 1922 m. nugalėtoja.

Leidinio viršelis.
Lietuvos sportas, 1922, Nr. 11–12, viršelis.

164

1926 08 21
SURENGTA PIRMOJI LIETUVOS SPORTO ŠVENTĖ

Pirmosios Lietuvos sporto šventės tikslas buvo skatinti fizinį aktyvumą ir siekti, jog „Lietuva neatsiliktų nuo kitų „vakarų kultūringų kraštų“ ir tinkamai pasiruoštų 1928 m. vasaros olimpinėms žaidynėms“. Šventę LFLS stadione Kaune atidarė iškilminga sportininkų eisena, gimnastų pasirodymai. Į šventės programą buvo įtraukta vyrų ir moterų krepšinio, virvės traukimo, futbolo, plaukimo, lengvosios atletikos varžybos, *cross country* bėgimas, šaudymas ir kt. Ši sporto šventė paskatino visuomenės domėjimąsi sportu, suaktyvino miestelių, mokyklų, įvairių organizacijų sporto švenčių rengimą

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Vyriausybės Žinios

Lietuvos ir SSRS nepuolimo ir neutralumo sutartis.
Vyriausybės žinios, Nr. 241, 1926, p. 1.

165

1926 09 28
PASIRAŠYTA LIETUVOS IR SSRS NEPUOLIMO IR NEUTRALUMO SUTARTIS

1926 m. rugsėjo 28 d. po ilgų derybų Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos ir SSRS nepuolimo ir neutralumo sutartis. Ją pasirašė Lietuvos Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius ir Lietuvos Respublikos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Maskvoje Jurgis Baltrušaitis bei SSRS Centrinio vykdomojo komiteto narys ir Užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas ir SSRS nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Lietuvoje Sergejus Aleksandrovskis. Šia sutartimi abi valstybės pasižadėjo gerbti viena kitos suverenitetą, nedalyvauti prieš sutarties partnerę nukreiptose sąjungose ir nevykdyti jokių agresyvių veiksmų viena kitos atžvilgiu. Šis dokumentas susilaukė įvairių vertinimų šalies viduje ir užsienyje. Didžiausiu Lietuvos Vyriausybės laimėjimu laikyta tai, jog sutartį lydinčiuose dokumentuose Lietuvai pripažintas Lenkijos okupuotas Vilniaus kraštas. Tačiau pasirašiusi sutartį ir stiprindama partnerystę Rytuose Lietuva suskaldė Baltijos valstybių vienybę ir papiktino Lenkiją bei Tautų Sąjungą.

Sargyba perversmo metu prie Vyriausiojo kariuomenės štabo pastato Kaune. 1926 m. gruodžio 17 d.
Vytauto Didžiojo karo muziejus

166 22

1926 12 17
ĮVYKDYTAS VALSTYBĖS PERVERSMAS

1926 m. gruodžio 17-osios naktį, perversmininkams apsupus Krašto apsaugos ministerijos rūmus, Kauno komendantūrą, paštą, centrinę telefono-telegrafo stotį, Prezidentūrą ir Seimo rūmus, Kaune įvykdytas karinis valstybės perversmas. Jam organizuoti dar rudenį buvo sudarytas penkių karininkų komitetas, vadovaujamas generalinio štabo majoro Povilo Plechavičiaus. Prezidento Kazio Griniaus jubiliejaus naktį perversmą įvykdė Jono Petruičio vadovaujamas antrasis pėstininkų pulkas. Jam buvo užtikrinta aviacijos, šarvuočių, husarų dalinių ir studentų neolituanų ir ateitininkų parama. Perversmininkai rėmėsi pretekstu, kad šalyje veikia suaktyvėjusios komunistinės revoliucinės jėgos bei gresia Lenkijos kariuomenės įsiveržimas. Perversmo organizatoriai pareikalavo Prezidento K. Griniaus atsistatydinti, o įsiveržę į Seimą liepė jam išsiskirstyti. Perversmas praėjo be kraujo praliejimo. Gruodžio 18 d. Prezidentas pasirašė atsistatydinimo raštą, kuris buvo perskaitytas gruodžio 19 d. Seime, ir naujuoju Prezidentu išrinktas Antanas Smetona. Iškart po perversmo buvo suimta daugiau nei 350 komunistų, o keturiems jų vadams – Karoliui Požėlai, Juozui Greifenbergeriui, Kaziui Giedriui ir Rapolui Čarnui – įvykdyta mirties bausmė. Perversmą paskatino tuo metu valstiečių liaudininkų vykdoma politika, neįtikusi bažnyčios, kariuomenės atstovams bei politinei opozicijai. Tautininkai ir krikščionys demokratai apie perversmą žinojo ir jam pritarė. Visuomenė šį politinį pokytį sutiko be protesto akcijų.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Kazys Grinius Šiauliuose. 1926 m. rugpjūčio 22 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1927 01 01
ĮSIGALIOJO NAUJAS LIETUVOS RESPUBLIKOS ADMINISTRACINIS SUSKIRSTYMAS

167

Lietuvoje buvo įsteigta 20 apskričių: Alytaus, Biržų, Ežerėnų, Kauno, Kėdainių, Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Rokiškio, Seinų, Šakių, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Trakų, Ukmergės, Utenos ir Vilkaviškio. Apskričių teisės buvo suteiktos penkiems miestams: Kaunui, Marijampolei, Panevėžiui, Šiauliams ir Ukmergei. Nors pirmosios nepriklausomos Lietuvos apskritys buvo įkurtos 1918 m. pabaigoje, dėl vykstančių Lietuvos nepriklausomybės kovų administracinis žemėlapis buvo nepastovus. 1919 m. Vilniaus krašto netektis ir 1923 m. atgautas Klaipėdos kraštas privertė keisti administracinį Lietuvos žemėlapį. Administracinė valdžia visą tarpukarį veikė trimis lygmenimis: apskrities, valsčiaus ir seniūnijos.

Aklųjų raštas.
Iliustruotoji Lietuva, 1929, Nr. 1, p. 3.

168

1927 02 27
ĮKURTA PIRMOJI LIETUVOJE AKLŲJŲ ŠVIETIMO ĮSTAIGA

Lietuvoje aklųjų švietimo pradininku tapo Lietuvos kariuomenės savanoris Pranas Daunys, regėjimo netekęs karinės tarnybos metu. 1925–1926 m. pabaigęs studijas Rygos aklųjų institute, P. Daunys ryžosi šią patirtį pritaikyti Lietuvoje. 1927 m. jo iniciatyva buvo įsteigtas Kauno aklųjų institutas. P. Daunys pritaikė Brailio rašto abėcėlę lietuvių kalbai. Remdamasis Karaliaučiaus aklųjų instituto patirtimi, jis sudarė Kauno aklųjų instituto mokymo programas, į kurias įtraukti bendrojo lavinimo dalykai, muzikos ir amatų mokymasis. 1928 m. prie mokyklos atidarytose dirbtuvės mokiniai gamino šepečius, pynė krepšius, mezgė tinklus ir audė. Nuo 1930 m. prie instituto įsteigta spaustuvė spausdino vadovėlius aklųjų raštu.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

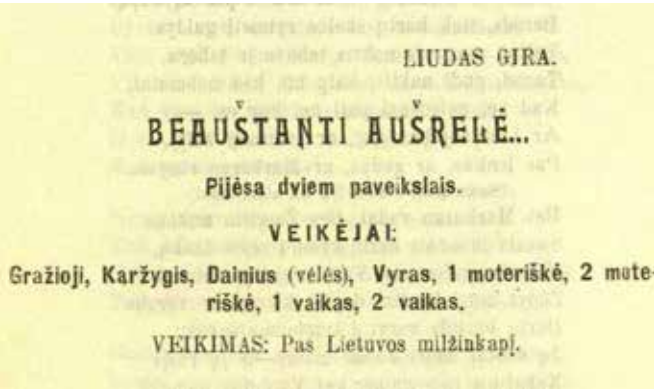
LIUDAS GIRA.

BEAUŠTANTI AUŠRELĖ...

Pijėsa dviem paveikslais.

VEIKĖJAI:

Gražioji, Karžygis, Dainius (vėlės), Vyras, 1 moteriškė, 2 moteriškė, 1 vaikas, 2 vaikas.

VEIKIMAS: Pas Lietuvos milžinkapį.

Pjesės „Beauštanti aušrelė“ reklama.
Šviturys, Vilnius, 1913, p. 77.

169

1927 03 04
SUVAIDINTAS PIRMASIS RADIJO TEATRO VAIDINIMAS LIETUVOJE

Tiesioginiame Kauno radijo stoties eteryje buvo transliuojamas pirmasis Lietuvoje radijo teatro vaidinimas – Liudo Giros eiliuota drama „Beauštanti aušrelė“. Šis patriotinis kūrinys buvo skirtas tautos patriarchui Jonui Basanavičiui pagerbti. Vaidinimą režisavo Kauno karo komendantas Vladas Braziulevičius. Radijo vaidinimą atliko pats režisierius ir jo vadovaujamo Karių teatro aktoriai. Šis pasirodymas klausytojų buvo sutiktas labai teigiamai. Žurnale „Kardas“ buvo rašoma: „Pasisekė kuo puikiausiai. Dėl to gauta daugybė pranešimų iš visos Lietuvos ir net iš anapus demarklinijos.” Radijo programos tapo paveikia priemone visuomenės patriotizmui stiprinti.

Lietuvos stalo teniso pirmenybės. Kaunas, 1929 m.

Iliustruotasis sportas, 1929, Nr. 1, p. 8.

170

1927 03 12–13
ĮVYKO PIRMOSIOS LIETUVOS STALO TENISO PIRMENYBĖS

Pirmasis Lietuvos stalo teniso (tuomet vadinto *Ping-pong*) čempionatas buvo surengtas žydų sporto klube „Makabi“. Jame galėjo dalyvauti visų Lietuvos sporto organizacijų nariai, sumokėję 50 ct starto mokestį, tačiau norą dalyvauti pareiškė tik dvi komandos – „Makabi“ ir Kauno sporto klubas. Pirmaisiais Lietuvos stalo teniso čempionais tapo Ona Gurvičaitė ir Jokobas Šimensas (abu priklausė „Makabi“ klubui). Nuo šio čempionato pradėta skaičiuoti Lietuvos stalo teniso istorija. 1927 m. buvo įkurta ir Lietuvos stalo teniso asociacija, kuri 1929 m. tapo Tarptautinės stalo teniso asociacijos nare.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Vyties kryžiaus ordinas ir Vyties kryžiaus ordino žvaigždė. 1927 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

171

1927 04 01
PRIIMTAS VYTIES KRYŽIAUS ORDINO ĮSTATYMAS

Įsteigtas Vyties Kryžiaus ordinas pakeitė nuo 1920 m. teiktą Vyties Kryžių. Šis to meto aukščiausias Lietuvos valstybės apdovanojimas buvo dviejų rūšių. I rūšies ordinu su kardais buvo apdovanojami tik ypatingai pasižymėję asmenys, „parodę sumanumą ir pasiaukojimą“. II rūšies be kardų – apdovanojami kariai ir civiliai už karinius nuopelnus karo ir taikos metu. Iš viso šiuo ordinu buvo apdovanoti 265 Lietuvos piliečiai. I rūšies 1-ojo laipsnio Vyties Kryžiumi buvo pagerbti Prezidentas Antanas Smetona, gen. Silvestras Žukauskas, Italijos karalius Viktoras Emanuelis III ir premjeras Benitas Musolinis, Belgijos karalius Albertas I, Vokietijos reichsprezidentas Paulius fon Hindenburgas ir Čekoslovakijos Prezidentas Tomas Masarykas. Vyties Kryžiaus kavalieriams valstybė suteikė įvairių privilegijų: pirmenybę kandidatuojant į valstybės tarnybą, trumpesnį tarnybos laiką (po 1 m. už kiekvieną laipsnį), nemokamą vaikų mokslą.

Karikatūra vaizduojanti Seimo paleidimą.

Aitvaras, 1927, Nr. 1, p. 1.

172

1927 04 12
PALEISTAS LIETUVOS RESPUBLIKOS III SEIMAS

Po 1926 m. valstybės perversmo pasigirdo vis daugiau siūlymų Prezidentui Antanui Smetonai suteikti didesnius valdžios įgaliojimus. Tuo pat metu tautininkai įgijo daugiau įtakos Seime. Pasinaudojant pretekstu – socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų pareikštu nepasitikėjimu Vyriausybe bei Seimo nario Jono Pajaujo rengtu puču – 1927 m. Prezidentas A. Smetona paleido Seimą. Naujojo Seimo sušaukimas buvo atidėtas neapibrėžtam laikotarpiui, nors 1928 m. Konstitucijoje buvo numatyta, jog „išėjus laikui, kuriam Seimas buvo rinktas arba jį paleidus, naujojo Seimo rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per šešis mėnesius“, tačiau „šis pusės metų laikotarpis netaikomas pirmajam Seimui rinkti“. Lietuvos Respublikos IV Seimo rinkimai buvo paskelbti tik 1936 metais.

Merginos prie 1939 m. Lietuvos areoklubo nusipirkto lėktuvo Farman 393, pakrikštyto Vinco Kudirkos vardu. Apie 1939 m.

http://plienosparnai.lt/news.php

173

1927 05 01
ĮSTEIGTAS LIETUVOS AEROKLUBAS (LAK)

Aeroklubo įkūrimas tapo Lietuvos civilinės aviacijos pradžia. Aeroklubas ėmė rengti aviamodeliuotojus, lakūnus ir parašiutininkus. Vienas aktyviausių klubo iniciatorių buvo lakūnas kpt. Steponas Darius. LAK valdybą sudarė iškilūs kariuomenės ir visuomenės veikėjai: gen. Silvestras Žukauskas, gen. Vladas Nagevičius, operos solistas Kipras Petrauskas, prof. Zigmas Žemaitis, prof. Augustinas Janulaitis, inžinierius Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, aviatoriai Jonas Pyragius, Antanas Mačiuika ir kt. Lietuvos aeroklubas surengė 44 aviacijos šventes, kuriose dalyvavo 35 tūkst. žmonių, buvo paskraidinta 2 500 keleivių. Šventėse pasirodydavo geriausi lakūnai, sklandytojai, aviamodeliuotojai. 1938 m. Anglijoje įsigyti du septynviečiai keleiviniai lėktuvai „Percival Q6“ (pavadinti „Stepas Darius“ ir „Stasys Girėnas“), skraidę maršrutu Kaunas–Palanga. 1940 m. LAK turėjo 10 lėktuvų ir 21 sklandytuvą.

Laisvės alėja. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

174

1927 M. BIRŽELIS
PAKLOTA PIRMOJI ASFALTBETONIO – MEKSFALTO – DANGA KAUNE

XX a. 3-ajame dešimtmetyje Kauno gatvių infrastruktūroje būta daug problemų: duobėtos gatvės, kelkraščiuose sudėtos lentos atstojo šaligatvius. Skubų gatvių remontą sąlygojo ne tik miestiečių skundai burmistrui Jonui Vileišiui, bet ir suformuotas naujas miesto planas bei padidėjęs transporto srautas. 1927 m. vasarą Kaune, Laisvės alėjoje, buvo paklotas pirmasis asfaltbetonio, tuomet vadinto meksfaltu, dangos ruožas – nedidelis gatvės plotas ties miesto sodu. Tai savivaldybei kainavo rekordinę tuo metu sumą – 20 tūkst. litų. Praeiviai stebėjosi, kad asfaltuota gatvė tapo „lygi lyg stalas“. Visa Laisvės alėja išmeksfaltuota 1932 metais. Nepaisant daugelio asfaltbetonio privalumų, gatvių grindimui buvo naudojamos ir kitos medžiagos – tašytas akmuo, amezitas. Dėl didelių kaštų iki 1940 m. Kaune buvo išgrįsta tik pusė miesto gatvių.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo organizatorius Adomas Brakas. XX a. 3 dešimtmetis.

Naujas žodis, 1927, Nr. 10–11, p. 4.

175

1927 06 6–7
SURENGTA PIRMOJI VISUOTINĖ MAŽOSIOS LIETUVOS DAINŲ ŠVENTĖ

Lietuvininkai, vadovaujami filosofo Vilhelmo Storostos-Vydūno, dainų šventes įvairiose Mažosios Lietuvos vietovėse rengė nuo 1895 metų. Pirmoji bendra viso regiono dainų šventė surengta 1927 m. Klaipėdoje. Šventę organizavo Vydūnas, Antanas Vaičiūnas, Adomas Brakas, Martynas Jankus ir kiti lietuvių šviesuoliai. Pirmojoje Mažosios Lietuvos lietuvių dainų šventėje dalyvavo 12 chorų, 800 dainininkų ir 100 žmonių orkestras. Jungtiniam chorui dirigavo A. Vaičiūnas ir V. Storosta-Vydūnas. Šios šventės Klaipėdoje surengtos 1933 ir 1938 metais. Šventės formavo atsvarą krašte įsišaknijusiai vokiškai kultūrai ir skatino lietuvininkų pasididžiavimą tautiniu paveldu, stiprino ryšius su Didžiąja Lietuva.

Ateitininkų federacijos choras.
XX a. 4 dešimtmetis.
Naujoji Romuva, 1934, Nr. 173, p. 365.

176

1927 07 15
ĮKURTA ATEITININKŲ FEDERACIJA

Ateitininkų organizacijos pradžia laikomi 1911 m., kai buvo pradėtas leisti katalikiškos lietuvių jaunuomenės žurnalas „Ateitis“ ir susikūrė pirmosios kuopelės. Organizacijos pradininkais tapo: kunigas Povilas Dogelis, Kazys Bizauskas ir Pranas Dovydaitis. Ateitininkų gretos sparčiai augo, jie steigė pavasarininkų ir kitas katalikiškas draugijas. Siekiant geriau koordinuoti gausios organizacijos veiklą, 1927 m. Palangoje įvykusiame ateitininkų suvažiavime buvo įsteigta Ateitininkų federacija su trimis sąjungomis: Moksleivių (MAS), Studentų (SAS), Sendraugių (ASS). Garbės pirmininku tapo P. Dovydaitis, o vadovais – filosofai Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, geografas Kazys Pakštas ir kt. 1929 m. Ateitininkų Sendraugių sąjungos iniciatyva Kaune buvo pastatyti Felikso Vizbaro suprojektuoti Ateitininkų rūmai. 1930 m. ateitininkų federacijoje veikė 98 kuopos, kurias sudarė 4 650 narių.

Prezidentas Antanas Smetona lankosi Pašvitinyje. 1927 m.
Istorininė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

177

1927 07 17
PREZIDENTAS ANTANAS SMETONA PRADĖJO KELIONES PO LIETUVĄ

Prezidentas Antanas Smetona, norėdamas daugiau sužinoti apie visuomenės nuotaikas, susipažinti su Lietuvos miestelių ir kaimų bendruomenėmis, pradėjo keliones po Lietuvą. 1927 m. liepos 17–19 d. Prezidentas aplankė Žemaitiją. 1927 m. rugpjūtį viešėjo Aukštaitijoje, o rugsėjį – Kauno apskrities apylinkėse. Atvykstant Prezidentui, kiekvienas miestelis pasipuošdavo. Jo vyresnybė, dvasininkai, visuomenės atstovai, miestelėnai ir apylinkės ūkininkai surengdavo iškilmingą priėmimą pasitikdami svečią su orkestrais, sveikinimo kalbomis, duona ir druska. Į pasveikinimus Prezidentas atsakydavo savo kalba. Keliones gana smulkiai aprašė to meto spauda, apie jas šalies kino teatruose buvo rodomos kronikos.

Tauragės panorama. XX a. I pusė.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

176

1927 09 09
ĮVYKO TAURAGĖS PUČAS

Respublikos gelbėjimo komitetu pasivadinę sukilėliai, nepatenkinti šalies valdžia, 1927 m. rugsėjo 9 d. siekė įvykdyti karinį perversmą. Jam vadovavo buvę Seimo nariai Povilas Mikulskis, Jeronimas Plečkaitis ir atsargos kapitonas Antanas Majus. Pučai turėjo įvykti Tauragėje ir Alytuje. Ginkluotas susirėmimas 4 val. ryto prasidėjo tik Tauragėje, kur buvo nuginkluoti policininkai ir šauliai, užimtas bankas, geležinkelio stotis ir kt. 14 val. visą miestą užėmę apie 200 sukilėlių paskelbė, jog valdžia visur nuversta. Vyriausybė greitai sureagavo ir 17 val. į Tauragę įžengė kariuomenės dalinys. Dalis sukilėlių buvo nedelsiant suimti ir perduoti karo lauko teismui, kiti – pabėgo į užsienį. Netrukus 8 sukilėliai buvo nuteisti mirties bausme. Šią bausmę planuota skirti ir kitiems asmenims, tačiau to atsisakyta sulaukus neigiamos užsienio šalių reakcijos.

Šventojo sosto nuncijaus arkivyskupo Bartoloni kredencialų įteikimo ceremonija Prezidento rūmuose. Kaunas, 1928 m. liepos 30 d.
Iliustruotoji Lietuva, 1929, Nr. 1, p. 3.

179

1927 09 27
PASIRAŠYTAS KONKORDATAS SU ŠVENTUOJU SOSTU

Ši sutartis – pirmoji Lietuvos Respublikos ir Katalikų bažnyčios dvišalių santykių istorijoje. Konkordatą sudarė preambulė ir 28 straipsniai lietuvių ir prancūzų kalbomis. Jį ratifikavo Prezidentas Antanas Smetona ir Popiežius Pijus XI. Konkordatas pasirašytas Lietuvos apaštalinio vizitatoriaus Jurgio Matulaičio diplomatinių pastangų dėka. Šiuo dokumentu buvo nustatytas Katalikų bažnyčios statusas Lietuvoje, įtvirtintos Bažnyčios veiklos Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklės ir reglamentuoti šalių tarpusavio santykiai. Vis tik konkordatas įnešė tam tikros sumaišties: dėl prasidėjusio Bažnyčios ir valstybės santykių reguliavimo kilo dvasininkijos ir tautininkų Vyriausybės nesutarimai dėl jo vykdymo. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, Vinco Krėvės Mickevičiaus vadovaujama marionetinė Vyriausybė 1940 m. rugpjūčio 14 d. pranešė nuncijui apie diplomatinių santykių nutraukimą. Šventasis Sostas niekada nepripažino Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą.

Prezidentienė Sofija Smetonienė pradeda moterų rankinio varžybas. Kaunas, 1931 m.

Mūsų sportas, 1931, Nr. 27, p. 1.

180

1927 09 27
ĮVYKO PIRMASIS RANKINIO TURNYRAS LIETUVOJE

Pirmasis Lietuvos rankinio turnyras įvyko Klaipėdoje. Jį surengė Vyrų gimnastikos sąjunga MTV (vok. *Männer-Turn-Verein*). Vis dėlto handbolu arba rankasvydžiu vadintas žaidimas Lietuvoje nebuvo labai populiarus, jį propagavo vos keletas sporto klubų. Kitos rankinio varžybos įvyko tik 1931 m. Moterų sporto šventėje Kaune. Pirmąjį kamuolį žaidėjoms išmetė prezidentienė Sofija Smetonienė. Šios varžybos laikomos rankinio pradžia Lietuvoje. 1931 m. žurnale „Fiziškas auklėjimas“ buvo išspausdintos ir pirmosios rankinio žaidimo taisyklės.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Sąjungos „Jaunoji Lietuva“ Gaurės skyriaus vėliava.
XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

181

1927 10 08
ĮKURTA ORGANIZACIJA „JAUNOJI LIETUVA“

„Jaunoji Lietuva“ buvo įkurta kaip Lietuvių tautininkų sąjungos jaunimo organizacija. Ji propagavo tautiškumą ir buvo sukurta vadovaujantis kitų šalių pavyzdžiu: Joachimo Lelevelio įkurta „Jaunąja Lenkija“, Džiuzepės Madzinio „Jaunąja Italija“ ir kt. 1926 m. „Neo-Lithuania“ korporacijoje kilo idėja visos Lietuvos jaunimą suburti į vieną plačią tautinio jaunimo srovę. Benedikto Grėbliūno iniciatyva buvo parengti „Jaunosios Lietuvos“ įstatai. Po metų Kaune įvyko pirmasis „Jaunosios Lietuvos“ skyrių atstovų suvažiavimas. 1929 m. organizacijos šefu buvo išrinktas valstybės Prezidentas Antanas Smetona, garbės nariais – kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas, profesorius Izidorius Tamošaitis ir filosofas Vilhelmas-Storosta Vydūnas. 1940 m. organizacija turėjo daugiau kaip 1 200 skyrių ir 40 tūkst. narių.

„Pienocentro“ rūmai.
XX a. 4 dešimtmetis

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

182

1927 10 21
PRADĖJO VEIKTI CENTRALINĖ LIETUVOS PIENO PERDIRBIMO BENDROVIŲ SĄJUNGA „PIENOCENTRAS“

„Pienocentras“ buvo stambiausia pieno perdirbimo įmonė, perėmusi visas Lietuvoje veikusias pienines. Ji ėmė eksportuoti aukštos kokybės pieno produktus į Angliją, Vokietiją ir kitas valstybes. Lietuvoje produkcija buvo realizuojama per visoje šalyje išsidėsčiusį parduotuvių ir užkandinių tinklą. Įmonei vadovavo ekonomistai Juozas Tūbelis (garbės pirmininkas) ir Jonas Glemža. „Pienocentras“ sparčiai plėtėsi: 1928 m. įmonė perdirbo 40 247 tonas pieno, o 1939 m. gamyba išaugo net 12 kartų, perdirbta 499 297 tonos pieno. Nuo 1929 m. bendrovė ėmėsi kiaušinių, o nuo 1936 m. – vaisių prekybos. Laisvės alėjoje Kaune 1931 m. buvo pastatyti modernūs „Pienocentro“ rūmai (architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis; prie projektavimo prisidėjo ir architektas Karolis Reisonas.), kurių pirmame aukšte veikė ypač populiari tai pačiai bendrovei priklausiusi krautuvė ir valgykla.

Priešalkoholinis muziejus. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Matusas J. 20 metų tautos blaivinimo darbo, Kaunas, 1929.

183

1927 M. LAPKRITIS
ĮSTEIGTAS PRIEŠALKOHOLINIS MUZIEJUS

Lietuvoje blaivybės idėjos buvo skleidžiamos nuo XIX a. vidurio. Tarpukariu Lietuvoje veikė Lietuvių katalikų blaivybės draugija. Blaivybę propagavo ir studentų ateitininkų Abstinentų korporacijos nariai, kurie Liaudies namuose Kaune įsteigė Priešalkoholinį muziejų. Čia pirmą kartą Lietuvoje siekta moksliškai pagrįsti alkoholio kenksmingumą žmogaus sveikatai ir žalą darniems žmonių tarpusavio santykiams bei atskleisti neigiamus girtavimo padarinius ir paskatinti įsitraukti į blaivybės judėjimą. Muziejus kartu su Lietuvių katalikų blaivybės draugija rengė paskaitas, parodas, blaivybės savaites ir specialius kursus blaivybės skleidėjams. Ekspozicijose rodyti plakatai su sveikų žmonių ir alkoholikų organais, girtų fotografijos, daugybė diagramų, įrodančių alkoholio žalą.

Laivas „Prezidentas Smetona“ Klaipėdos uoste. 1930 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

184

1927 11 04
PATRULIUOTI PRADĖJO PIRMASIS KARO LAIVAS „PREZIDENTAS SMETONA”

1927 m. balandį Vidaus reikalų ministras Ignas Musteikis Vyriausybės įgaliojimu Vokietijoje už 289 tūkst. Lt nupirko pirmąjį Lietuvos karo laivą. 1917 m. pastatytas minų gaudytojo klasės laivas, galėjo išvystyti 17 mazgų greitį. Laivas buvo 60 m ilgio, 7,4 m pločio, jo grimzlė siekė 2,2 metro. Jame galėjo plaukti 76 jūrininkų įgula. Laivas buvo pakrikštytas „Prezidento Smetonos“ vardu. Nors laivas buvo pirktas kovai su kontrabanda jūroje, jis patruliavo neilgai, nes lėtai plaukė, iš tolo buvo matomas ir girdimas, labai brangiai kainavo jo eksploatacija. Nuo 1935 m. jis tapo mokomuoju karo laivu. Sovietmečiu „Prezidentas Smetona“ buvo pervadintas „Pirmūnu“, vėliau jam suteiktas „Korall“ vardas. 1945 m. užplaukęs ant minos jis nuskendo Suomių įlankoje.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos Ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras sutinkamas Romoje. 1927 m.

Policija, 1928, Nr. 9, p. 3.

185

1927 M. GRUODIS
ĮKURTA „GELEŽINIO VILKO“ ORGANIZACIJA

Pradžioje ši slapta, sukarinta organizacija vadinosi Lietuvos tautine apsauga. Ji siekė stabilizuoti padėtį po 1926 m. gruodžio 17-osios perversmo, ginti esamą Vyriausybę ir saugoti ją nuo bet kokios partinės įtakos. 1928 m. „Geležinis vilkas“ tapo sporto klubu ir veikė pusiau legaliai. Jam priklausė valstybės įstaigų tarnautojai, kariškiai, jauni patriotai, studentai. 1929 m. veikė 252 kuopos su 3 500 narių ir 1 500 kandidatų. Organizacijos vyriausiuoju vadu buvo Augustinas Voldemaras, o veiklai vadovavo Vyriausiasis štabas. „Geležinio vilko“ nariai siuntė pranešimus apie padėtį Lietuvoje, partijų ir pavienių gyventojų veiklą, jų politines pažiūras. 1929 m. rugsėjo 19 d. iš Vyriausybės pašalinus A. Voldemarą, „vilkams“ buvo liepta paklusti naujam štabui. Daugumai narių atsisakius tai padaryti, 1930 m. „Geležinis vilkas“ buvo uždarytas. Dalis „vilkų“ toliau dalyvavo nelegalioje voldemarininkų veikloje.

Karikatūra „Augustinas Voldemaras Tautų Sąjungos Taryboje“.
Aitvaras, 1927, Nr. 7, p. 8.

186

1927 12 10
PASKELBTA TAUTŲ SĄJUNGOS TARYBOS REZOLIUCIJA DĖL KARO PADĖTIES TARP LIETUVOS IR LENKIJOS NUTRAUKIMO

1926–1927 m. Lietuvos-Lenkijos santykiuose susidarė didelė įtampa, nes iš naujo buvo užaštrintas Vilniaus klausimas. 1927 m. pabaigoje Lietuva Tautų Sąjungos Tarybai pateikė skundą reikalaudama ištirti lietuvių padėtį Vilniaus krašte ir nustatyti, ar Lenkija neketina pulti Lietuvos. Lietuvos interesus Ženevoje gynė Ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, diplomatai Dovas Zaunius ir Petras Klimas. Procesu siekta normalizuoti esamą padėtį. Vis tik Tautų Sąjungos Tarybos rezoliucija susidariusių problemų neišsprendė. Nors buvo nutraukta karo padėtis ir pasiūlyta Lenkijai ir Lietuvai pradėti tiesiogines derybas, Vilniaus klausimas buvo paliktas atviras. Procesas padidino A. Voldemaro autoritetą Lietuvoje, tačiau diplomatinių santykių su lenkais iki pat 1938 m. užmegzta nebuvo.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Parašiutų vėdinimas Kauno aerodrome. XX a. 4 dešimtmetis.
http://plienosparnai.lt/news.php

187

1928 01 28
LIETUVOJE ATLIKTAS PIRMASIS ŠUOLIS PARAŠIUTU IŠ LĖKTUVO

Pirmąjį šuolį parašiutu iš aerostato 1891 m. Vilniuje atliko Stanislovas Drevnickis. 1927 m. Kaune įsikūrusiame Lietuvos aeroklube pradėti rengti lakūnai, parašiutininkai ir aviamodeliuotojai. 1928 m. pirmąjį bandomąjį šuolį parašiutu iš lėktuvo atliko karo lakūnas Vladas Morkus. Jis šuolį įvykdė italų gamybos parašiutu „Salvator”. Parašiutizmas buvo labai rizikingas sportas, todėl šokti su parašiutu išdrįsdavo nedaugelis. Iki 1934 m. daugiausia šuolių įvykdė aviacijos kpt. Klemas Martinkus, kuris šuoliais paįvairindavo aviacijos šventes. 1937 m. Kaune aviacijos šventės metu buvo atliktas pirmasis grupinis (10 žmonių) šuolis. Parašiutizmu susižavėjo ir moterys – Antanina Liorentaitė 1933 m. tapo pirmąja Lietuvos lakūne, o 1937 m. ir parašiutininke.

Lietuvos sporto entuziastas, pirmasis Lietuvos sportininkas, atstovavęs Lietuvai pasaulio čempionate, Kęstutis Bulota.
XX a. 3 dešimtmetis.
Sportas, 1927, Nr. 57, p. 1.

188

1928 02 05
LIETUVOS SPORTININKAI PIRMĄ KARTĄ DALYVAVO PASAULIO ČEMPIONATE

Greitojo čiuožimo atstovas, Lietuvos rekordininkas Kęstutis Bulota tapo pirmuoju Lietuvos sportininku, atstovavusiu Lietuvai pasaulio čempionate. 1928 m. Davose (Šveicarija) jis pasirodė įvairių distancijų greitojo čiuožimo rungtyse ir daugiakovėje. 500 m sportininkas įveikė 25-as (50,8 s), 1 500 m – 26-as (2 min 40,2 s), 5 000 m – 28-as (9 min 40,1 s), 10 000 m – 22-as (19 min. 47,2 s), daugiakovės rungtyje buvo 21-as (221, taškas). Po šio debiuto pasaulio čempionatuose startavo ir kitų sporto šakų atstovai: 1929 m. – Lietuvos vyrų stalo teniso rinktinė, 1930 m. – Lietuvos vyrų šachmatininkų rinktinė ir kt. Tačiau pirmieji didesni Lietuvos laimėjimai pasaulio čempionatuose pasiekti tik 1937 m., kai Lietuvos šauliai 25 m šaudymo pistoletais rungtyje užėmė antrąją vietą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kęstučio Bulotos, olimpinių Sankt Morico žaidynių dalyvio ženkliukas. 1928 m.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

189

1928 02 11–19 IR 1928 05 17–08 12
LIETUVA DALYVAVO SANKT MORICO ŽIEMOS IR AMSTERDAMO VASAROS OLIMPINĖSE ŽAIDYNĖSE

Lietuvai žiemos olimpinėse žaidynėse Sankt Morice (Šveicarija) atstovavo Kęstutis Bulota. Tai buvo Lietuvos sportininkų debiutas žiemos olimpiadoje. Žaidynėse dalyvavo 464 sportininkai iš 25 valstybių. K. Bulota lenktyniavo keturiose čiuožimo rungtyse. Geriausias jo pasiektas rezultatas – 5 vieta (10 000 m nuotolis). 1928 m. liepos mėn. Amsterdame įvykusiose vasaros olimpinėse žaidynėse dalyvavo 12 Lietuvos atletų: 5 lengvaatlečiai, 2 boksininkai, 1 sunkumų kilnotojas, 4 dviratininkai. Iš viso šiose žaidynėse dalyvavo 706 sportininkai iš 40 valstybių, kurie varžėsi 27 rungtyse. Geriausiai iš lietuvių pasirodė boksininkas Juozas Vinča, užėmęs 5-8 vietas. Čia startavo ir pirmoji Lietuvai olimpiadoje atstovavusi moteris bėgikė Paulina Radziulytė. Tai buvo antroji vasaros ir paskutinė apskritai olimpiada, kurioje dalyvavo Pirmosios Lietuvos Respublikos sportininkai.

Pašto ženklai sukurti Lietuvos nepriklausomybės 10-mečiui paminėti. 1928 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

190

1928 02 16
LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS DEŠIMTMEČIO MINĖJIMAS

1928 m. Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio sukaktis visoje šalyje įvairiais renginiais iškilmingai minėta kone ištisus metus. Miestuose, miesteliuose ir kaimuose buvo statomi paminklai ir kryžiai, kuriami meno kūriniai, leidžiami proginiai leidiniai, kalami medaliai, rengiami koncertai ir vaidinimai. Mokyklų ir miestų salėse buvo skaitomos paskaitos apie Lietuvos laisvės kovas, apžvelgti šalies dešimtmečio pasiekimai. Skulptoriaus Juozo Zikaro sukurtu Lietuvos nepriklausomybės medaliu apdovanoti šaliai nusipelnę asmenys. Visus metus vykdyta aktyvi propaganda stiprino piliečių patriotizmą ir teigiamą šalies dešimtmečio pasiekimų vertinimą.

Amerikos lietuvių ekskursija Klaipėdoje. 1930 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

191

1928 05 04
ATVYKO PIRMOJI AMERIKOS LIETUVIŲ EKSKURSIJA Į LIETUVĄ

Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio proga Nepriklausomybės sukaktuvėms ruošti komitetas aktyviai kvietė užsienyje gyvenančius lietuvius aplankyti gimtinę. 1928 m. gegužės 4 d. iš JAV atvyko pirmoji Amerikos lietuvių ekskursija. Per 1928 m. Lietuvą aplankė apie 2 000 Amerikos lietuvių. Priimti ekskursiją buvo kruopščiai ruoštasi. Komitetą Amerikos lietuviams priimti sudarė pirmininkas generolas Vladas Nagevičius, vicepirmininkas diplomatas Kazys Balutis, Lietuvos universiteto profesoriu prof. Zigmas Žemaitis. Turizmas į Lietuvą taip pat buvo aktyviai propaguojamas ir Amerikos lietuvių spaudoje. Ekskursijomis buvo skatinamas glaudesnis užjūrio lietuvių bendradarbiavimas su gimtine, kuris dažnai peraugdavo į ekonominius, kultūrinius ryšius.

Žurnalo „Motina ir vaikas“ viršelis.
Motina ir vaikas, 1937, Nr. 100.

192

1928 05 06
PIRMĄ KARTĄ LIETUVOJE PAMINĖTA MOTINOS DIENA

Motinos diena pirmąjį gegužės sekmadienį Lietuvoje oficialiai pradėta švęsti nuo 1928 metų. Remiantis pasauline praktika, Lietuvoje šią šventę minėti pasiūlė pedagogė, politikė Magdalena Galdikienė. Motinos dienos šventimą visoje šalyje organizavo įvairios Lietuvos moterų draugijos. Ši šventė išreiškė moterų organizacijų siekį motinos statusui suteikti svarbesnę visuomeninę reikšmę. Iki tol motinystė, buvusi moters asmeninio statuso dalimi, tapo svarbiu visuomeninio gyvenimo aspektu. Motinos diena buvo minima miestų ir miestelių bažnyčiose, mokyklose, vaikų darželiuose, kur vyko koncertai, vaidinimai ir kt. Tuomet viešai buvo pagerbiamos ir apdovanojamos daugiavaikės motinos. Nuo 1938 m. kartu su Motinos diena buvo švenčiama ir Šeimos savaitė.

Karikatūra, vaizduojanti autoritarinį valdymą.
Aitvaras, 1928, Nr. 6, p. 61.

193

1928 05 25
ĮSIGALIOJO ANTROJI NUOLATINĖ LIETUVOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA

Ši Konstitucija numatė, kad ne vėliau kaip per 10 metų ji turės būti tikrinama referendumu, tačiau tai nebuvo įvykdyta. Konstitucija įtvirtino autoritarinio valstybės valdymo pagrindus ir valdžią sutelkė Prezidento rankose. Prezidentą numatyta rinkti septyneriems metams, o rinkti jį galėjo tik Ypatingieji tautos atstovai. Prezidentui buvo suteiktos Seimo funkcijos: leisti įstatymus, tvirtinti biudžetą, ratifikuoti tarptautines sutartis, kelti ministrams baudžiamąsias bylas ir kt. Konstitucija numatė, kad Seimas bus renkamas proporcine sistema penkerių metų kadencijai, bet nenustatytas rinkimų terminas. Šiame dokumente Konstitucijoje taip pat įtvirtinta nuostata, jog valstybės valdymas pagrįstas Tautos solidarumo, ypatingo valstybės vaidmens, visuomenės ir jos vado vienybės principais.

Motociklininkas Antanas Ilgauskas po ralio „Aplink Lietuvą“ apdovanojimo. 1938 m.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

194

1928 06 11
ĮKURTAS LIETUVOS MOTOCIKLISTŲ KLUBAS (LMK)

1928 m. Lietuvoje buvo užregistruotas 441 motociklas, todėl buvo sumanyta įkurti organizaciją, koordinuojančią visų motociklininkų veiklą. Šios sporto šakos Lietuvoje pradininku ir klubo iniciatoriumi tapo Antanas Ilgauskas. Po 1926 m. Lietuvos automobilininkų klubo įkūrimo tai buvo antras žingsnis motosporto srityje. LMK įstatai skelbė, jog klubas siekia: „ugdyti motociklų sportą Lietuvoje; jungti savo narius glaudžiam sądarbiavimui; atstovauti motociklistų reikalus, bendradarbiauti su valdiškomis įstaigomis ir administracijomis“. LMK veikla pradžioje buvo labai sėkminga. Klubo narių skaičius augo, organizuotos ekskursijos, iškylos motociklais, įvairios rungtynės, paradai, dalyvauta lenktynėse, ralyje „Aplink Lietuvą“. Įvairiose varžybose labiausiai pasižymėjo motociklininkai Jonas Vilpišauskas, A. Ilgauskas, Stasys Urbonavičius, ir kiti.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Valstybės tarybos nariai ir techninis personalas. XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 129.

195

1928 09 21
ĮSTEIGTA KONSTITUCINĖ INSTITUCIJA – VALSTYBĖS TARYBA

Valstybės Taryba Respublikos Prezidento prašymu vertino Vyriausybės sprendimus, svarstė administracinės teisės klausimus. Tarybai vadovavo teisininkas Stasys Šilingas. Iš pradžių ją sudarė 5 nariai, o vėliau jų skaičius didėjo. Tarp jų buvo: Mykolas Riomeris, Jonas Vileišis, Konstantinas Jablonskis, Dovas Zaunius ir kt. Valstybės Taryba dalyvavo rengiant Teismų santvarkos, Spaudos įstatymus, 1938-ųjų metų Lietuvos Konstituciją ir kitus teisės aktus. Ši institucija padėjo sustiprinti autoritarizmą, nes tautininkų politiniai siekiai buvo įteisinami įstatymais. Taryba veikė iki 1940 m. liepos 27 dienos.

Klaipėdos uostas. XX a.
4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

196

1928 10 30
PASIRAŠYTA LIETUVOS-VOKIETIJOS PREKYBOS SUTARTIS

Vokietija tuo metu buvo svarbiausia Lietuvos prekybos partnerė. 1927 m. Vokietijai teko 51,5 proc. Lietuvos eksporto vertės. Vokietijos dalis Lietuvos importe 1927 m. taip pat buvo aukšta – 53,1 procento. Sudarius šią sutartį iki 1930 m. Lietuvos eksportas išaugo 73,1 mln. Lt (nuo 126,8 iki 199,9 mln. Lt), o prekybos balansas 1930 m. tapo teigiamu (+ 48,5 mln. Lt). Ši sutartis turėjo ir politinių aspektų: sudarydama palankesnes galimybes eksportui iš Lietuvos, Vokietija siekė padidinti Lietuvos ekonominę priklausomybę, išaugo Vokietijos ekonominių manipuliacijų rizika.

Valstybės teatras. XX a.
3 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

197

1928 10 30
ĮVYKO PIRMASIS SIMFONINĖS MUZIKOS KONCERTAS

1928 m. Kaune įsikūrė Lietuvos filharmonijos draugija, propagavusi simfoninę muziką. Jos komitetą sudarė muzikai Balys Dvarionas, Vladas Jakubėnas, Viktoras Žadeika. Savo viešą veiklą draugija pradėjo simfoniniu koncertu Valstybės teatre. Simfoniniame orkestre grojo 65 Valstybės teatro muzikantai. Iškilmingam koncertui diriguoti buvo pakviestas suomių dirigentas prof. Robertas Kajanus. Pirmajame koncerte buvo atlikta trečioji Liudvigo van Bethoveno simfonija „Herojinė“, Richardo Vagnerio uvertiūra „Niurnbergo meisterzingeriai“ ir Hektoro Berliozo uvertiūra „Romos karnavalas“.

Kadras iš filmo „Kareivis – Lietuvos gynėjas“. 1928 m.
Naujas žodis, 1928, Nr. 20–21, p. 5.

198

1928 11 23
ĮVYKO PIRMOJO LIETUVIŠKO KINO FILMO „KAREIVIS – LIETUVOS GYNĖJAS“ PREMJERA

1928 m., pasitinkant Lietuvos kariuomenės įkūrimo dešimtmetį, kariuomenės vadovybės sumanymu karo padėties referentui Vladui Braziulevičiui buvo pavesta parašyti filmo scenarijų ir kartu su kino bendrove „Akis“ sukurti vaidybinį kino filmą. Ilgametražį vaidybinį 78 minučių trukmės filmą sukūrė režisierius Jurgis Linartas ir operatorius Feognijus Dunajevas. Filmo scenarijus turėjo būti toks: pagrindinis herojus, nevykėlis kaimo bernas, pašaukiamas į karinę tarnybą. Apsileidusio berno buitis skatina tinginystę. Viskas turėtų pasikeisti, kai vaikinas ims gyventi disciplinuotą kariuomenės gyvenimą. Filme vaidino apie 200 profesionalių aktorių ir statistų, tarp jų – Juozas Laucius, Jurgis Petrauskas, Teofilė Vaičiūnienė, Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė, Vladas Sipaitis ir kiti. Kine buvo įamžintas ir Prezidentas Antanas Smetona. Po pirmosios peržiūros filmas buvo uždraustas, nes neatitiko užsakovų lūkesčių. Kariuomenės vadų nuomone, filmo herojus pažemino garbingą kario vardą, liko neatskleista auklėjamoji kariuomenės funkcija. Iki šių dienų filmas neišliko.

Piešinys „Kauno telefonistė“.
Pašto pasaulis, 1936, Nr. 3, p. 59.

199

1928 12 07
ĮRENGTAS PIRMASIS VIEŠAS TELEFONO AUTOMATAS KAUNE

Kaunui tapus laikinąja sostine telefono ryšys tapo ypač svarbus. Kauno pašto rūmuose veikė 3 000 linijų centrinės baterijos ir tarpmiestinė telefonų stotys. Telefonų abonentų skaičiui augant, populiarėjo susisiekimas telefonu, tačiau nekiekvienas išgalėjo jį įsivesti namuose. Pirmasis viešas telefono aparatas Vilniuje buvo įrengtas dar 1913 m., o Kaune – 1928 metais. Šis automatas kainavo 700 Lt ir buvo pagamintas Anglijoje. Automato įvedimas miestiečiams suteikė patogesnį susisiekimą telefonu visą parą, nes tuo metu Kauno pašte veikęs telefoninių pasikalbėjimų punktas dirbo tik iki 10 valandos vakaro. Pakalbis telefonu automatu buvo gana brangus – kainavo 50 centų. Telefono automatai buvo įrengti Laisvės alėjoje, Geležinkelio stotyje ir kitose Kauno vietose.

Lietuvos Banko rūmai. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Naujas žodis, 1928, Nr. 22, p. 1.

200

1928 12 08
ATIDARYTI LIETUVOS BANKO RŪMAI KAUNE

Neoklasicizmo stiliaus apie 6 000 m² ploto Lietuvos banko rūmai buvo pastatyti pagal architekto Mykolo Songailos projektą. Statybos darbams vadovavo architektai Arnas Funkas ir Feliksas Vizbaras. Kertinis pastato akmuo padėtas 1925 m. pradžioje, o jau 1928 m. pabaigoje prelatas Jonas Mačiulis-Maironis pašventino baigtus statyti Lietuvos banko rūmus. Pastato vidus išsiskyrė ypatinga prabanga: apdailai naudotas natūralus ir dirbtinis marmuras, grindys išklotos metlacho plytelėmis ir parketu. Interjerą papuošė puošnūs šviestuvai ir brangūs įvairių stilių baldai. Rūmuose buvo įrengti elektriniai liftai, mechaninis šildymas, drėkinimas. Interjero tapybinį dekorą sukūrė dailininkai Petras Kalpokas, Vladas Didžiokas, Olga Dubeneckienė-Kalpokienė. Rūmus papuošė Justino Vienožinskio, Juozo Mikėno, Petro Rimšos, Kazio Šimonio, Antano Žmuidzinavičiaus, Adomo Galdiko, Kajetono Sklėriaus ir kitų menininkų kūriniai.

Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos iniciatyva įsteigtas Motinos ir vaiko centras Smilgiuose, Panevėžio apskrityje. XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1929 01 04–06
VYKO PIRMOJI LIETUVOJE MOTINŲ IR VAIKŲ APSAUGOS KONFERENCIJA

78 201

Visuomenininkės Jadvygos Tūbelienės pirmininkaujama Lietuvos motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjunga 1929 m. surengė pirmąją Lietuvoje konferenciją motinų ir vaikų apsaugos tema. Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjunga vienijo 23 labdaros organizacijas, kurios visoje Lietuvoje rūpinosi daugiavaikėmis šeimomis, rengė Motinos dienas, steigė Motinos ir vaiko sveikatos centrus ir kt. Konferencijoje dalyvavo ne tik draugijos nariai, bet ir gydytojai, profesoriai, organizacijų, savivaldybių, valdžios atstovai ir svečiai. Buvo aptarti svarbiausi nėščiųjų, gimdančių ir žindančių motinų apsaugos bei vaikų globos namų steigimo klausimai. Pranešimus skaitė profesoriai Pranas Mažylis ir Vanda Tumėnienė, gydytojai Kazys Grinius ir Vincas Tercijonas, Aldona Birutavičienė ir kiti. Ypač opi problema buvo gimdyvių mirštamumas – iš 70 tūkst. kasmet mirdavo apie tūkstantis. Konferencijoje nutarta, kad pirmiausia reikia geriau organizuoti gimdymo pagalbą.

Pirmasis aprašytas meteoritas (1751 m.)
https://lt.wikipedia.org

202

1929 02 09
NUKRITO ANDRIONIŠKIO METEORITAS

Lietuvoje nustatyti vos keli meteoritų kritimo atvejai: XIX a. – tik du, o XX a. – trys. Nė vienas meteoritas žalos žmonėms nepadarė. Andrioniškio meteoritas nukrito Anykščių rajono savivaldybės Padvarninkų kaimo apylinkėse netoli Andrioniškio miestelio. Buvo surinkta 11 jo gabalų, kurių bendra masė siekė 3 858 gramus. Jo dalys saugomos Vilniaus universiteto ir Geologijos instituto, taip pat užsienio šalių muziejuose. Buvo nustatyta, jog šis meteoritas yra reta achondrito atmaina, todėl jis buvo tiriamas įvairiose pasaulio laboratorijose. Jo kilme domėjosi ne tik lietuvių, bet ir užsienio mokslininkai, ypač prancūzai ir čekai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Karikatūra, vaizduojanti žurnalistų spaudos balių.
Kuntaplis, 1936 02 23.

1929 03 22
ĮKURTA LIETUVOS ŽURNALISTŲ SĄJUNGA (LŽS)

203

Svarbų vaidmenį lietuvių periodinės spaudos istorijoje suvaidino Lietuvos žurnalistų sąjunga, kuri 1929 m. atsiskyrė nuo Lietuvos rašytojų ir žurnalistų sąjungos ir tapo savarankiška organizacija. Sąjungos tikslas buvo vienyti įvairių krypčių periodinės spaudos darbuotojus profesionalus. Pagal 1930 m. įstatus tikruoju LŽS nariu galėjo būti kiekvienas Lietuvos pilietis, kuris moka valstybinę kalbą, periodinėje spaudoje yra išdirbęs ne mažiau kaip dvejus metus bei tebedirbantis kūrybinį darbą ir iš jo pragyvenantis. Be tikrųjų narių, LŽS sudarė ir nariai korespondentai – žurnalistinį darbą dirbantys žmonės, kuriems darbas spaudoje nebuvo pagrindinis uždarbio šaltinis. Persiorganizavus į profesinę sąjungą, LŽS nariams buvo suteiktas pigesnis susisiekimas traukiniais, parengtas pensijų įstatymo projektas, įsteigti 24 kambarių poilsio namai Giruliuose. Sąjungos nariai organizavo spaudos balius, kurie tuo metu laikomi vienais svarbiausių Kauno renginių.

Turizmui skirta ekspozicija 7-ojoje Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodoje. Kaunas, 1928 m. birželio 28 d. – liepos 3 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

204 100

1929 04 25
ĮSTEIGTA LIETUVOS TURIZMO SĄJUNGA

Iki 1929 m. lietuvių turizmu daugiausia rūpinosi skautų organizacija ir Lietuvos automobilių klubas. Pirmoji organizuoto turizmo organizacija – Lietuvos turizmo sąjunga – įsteigta Kaune keliautojo Mato Šalčiaus, Kauno miesto burmistro Jono Vileišio ir kitų asmenų iniciatyva. Organizacija kelis kartus keitė pavadinimą: 1935 m. tapo Lietuvos centraline turizmo sąjunga, 1936 m. – Lietuvos turizmo draugija. Pagrindinis Lietuvos turizmo sąjungos tikslas buvo organizuoti užsienio ir vidaus turizmą. Vis dėlto prioritetas teiktas vidaus turizmui. Siekdama savo tikslų, sąjunga steigė skyrius įvairiuose Lietuvos miestuose, išlaikė kelionių biurus, rengė gidų kursus ir leido turistinę literatūrą. Veikla ypač išsiplėtė, kai 1935 m. organizacija buvo priimta į Tarptautinę turizmo sąjungą. Tais metais jos centro valdyba buvo sudaryta iš turizmu suinteresuotų žinybų – Vidaus reikalų, Užsienio reikalų, Susisiekimo, Finansų ministerijų, Kauno miesto savivaldybės, Šaulių sąjungos – atstovų.

Istorikas ir teisininkas prof. Augustinas Janulaitis. XX a. 3–4 dešimtmečiai.

R. Janulaičio archyvas

Istorikas, teisininkas ir politikos veikėjas Vaclovas Biržiška. XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1929 05 18
ĮKURTA LIETUVOS ISTORIJOS DRAUGIJA (LID)

90 205

Lietuvos istorijos draugija – Lietuvos mokslinė organizacija, veikusi Kaune 1929–1940 metais. Lietuvos istorijos draugijos įkūrėjai buvo ir jai priklausė Augustinas Janulaitis, Petras Tarasenka, Konstantinas Jablonskis, Ignas Jonynas, Vaclovas Biržiška, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Povilas Spudas, Konstantinas Avižonis, Marija Krasauskaitė ir kiti. Šios draugijos įkūrimas buvo istorikų bendruomenės profesionalėjimo įrodymas. Nariai siekė plėtoti istorijos mokslą Lietuvoje, tirti lietuvių tautos praeitį, diskutavo dėl mokslo leidinių, rengė paskaitas, užmezgė ryšius su tarptautinėmis istorijos mokslų organizacijomis. Draugija taip pat rūpinosi rinkti lituanistinę informaciją apie užsienio ir Lietuvos archyvų fondus, gaminti ir kaupti šaltinių kopijas, įsigyti knygų bei kitų tyrėjams svarbių spaudinių. Lietuvos istorijos draugija taip pat leido žurnalą „Praeitis“.

Žuvų turgus Kaune, M. Valančiaus, P. Lukšio ir Jonavos gatvių sankirtoje (dabar M. Valančiaus, Šv. Gertrūdos ir Jonavos g.). XX a. 3 dešimtmetis.

Fot. Z. Fidelholcas

Vytauto Didžiojo karo muziejus

206 77

1929 M. LIEPA
LIETUVOJE PASIREIŠKĖ PIRMIEJI EKONOMINĖS KRIZĖS POŽYMIAI

Pirmieji ekonominės krizės požymiai Lietuvoje pasireiškė dar 1929 m. viduryje, kai ėmė mažėti žemės ūkio produktų kainos. Tais metais pasaulį supurtė pasaulinė ekonominė krizė. Dėl didelių muitų sumažėjus eksportui į užsienį, Lietuvoje atsirado žemės ūkio produktų perteklius, iki 1935 m. jų kainos nukrito apie 3,4 karto. Dėl mažai išvystytos pramonės ir agrarinio šalies pobūdžio krizė labiau paveikė žemės ūkį. Pramonė krizę pajuto tik apie 1931 m. ir silpniau nei kitose Europos šalyse. Krizei suvaldyti imtasi ir nepopuliarių sprendimų: sumažinti atlyginimai, pensijos ir pašalpos, įvesti nauji mokesčiai ir pakelti jau esami. Siekta iš valstybės tarnybos atleisti daugiau kaip 600 Lt uždirbančių tarnautojų sutuoktinius. Svarstyta įvesti mokesčius „senberniams“ ir „senmergėms“. Daugelio jų įgyvendinti taip ir neprireikė. Krizės metais Lietuva stengėsi išlaikyti stiprią valiutą – litas ir toliau išliko vienas stabiliausių piniginių vienetų pasaulyje. Lietuvos biudžetas ikikrizinį lygį pasiekė 1937 metais. Dėl didelės emigracijos Vyriausybė netgi svarstė planingos kolonizacijos idėjas, siuntė savo atstovus žvalgyti būsimų kolonijų. Dėl to profesorius Kazys Pakštas vyko į Afriką, o grįžęs siūlė sukurti antrąją – atsarginę – Lietuvą Angoloje ar Madagaskare ir pavadinti ją Dausuva. Tačiau planingos kolonizacijos taip ir neprireikė – baigiantis krizei, emigrantų srautas ėmė slūgti.

Ventės rago ornitologijos stotis. 1929 m.

E. Baltuškevičienės archyvas

79 207

1929 M. RUGSĖJIS
ĮKURTA VENTĖS RAGO ORNITOLOGIJOS STOTIS

Pirmąją pasaulyje ornitologijos stotį 1901 m. Kuršių Nerijoje, Rasytės kaime, įkūrė žymus vokiečių mokslininkas Johanas Tynemanas. Lietuvoje paukščių stebėjimu pradėta rūpintis 1919 m., kai profesorius Tadas Ivanauskas įsteigė gamtos tyrimo stotį. Pirmasis žieduoti paukščius pasiūlė Mikas Posingis, 1924–1944 m. dirbęs Ventės rago švyturio prižiūrėtoju. Jo ir prof. T. Ivanausko pastangomis Ventės rage 1929 m. buvo įkurta pirmoji Lietuvoje ornitologijos stotis. Sparnuočiai čia pradėti reguliariai stebėti 1929 m., o žieduoti – 1930 metais. Daugiausia buvo sužieduota varnėnų, liepsnelių, didžiųjų, mėlynųjų, juodųjų ir ilgauodegių zylių. Žiedavimui paukščiai gaudyti žvejų tinklais, užmestais ant žemesnių medžių ir krūmų. 1929–1938 m. buvo sužieduoti 22 493 paukščiai.

Architekto Karolio Reisono Prisikėlimo bažnyčios projektas. 1929 m.
Mūsų laikraštis, 1929 11 02, p.1.

208

1929 M. SPALIS
KAROLIS REISONAS PARENGĖ ĮSPŪDINGĄ PRISIKĖLIMO BAŽNYČIOS PROJEKTĄ

1922 m. kilo idėja Kaune pastatyti paminklinę Kristaus Prisikėlimo bažnyčią, kuri taptų tautos atgimimo simboliu. Bažnyčiai buvo numatytas panteono vaidmuo: specialiai įrengtose kriptose požemyje ketinta laidoti labiausiai nusipelniusius tautos veikėjus, taip pat į jas perkelti anksčiau mirusių Lietuvos įžymybių palaikus. 1928 m. buvo paskelbtas bažnyčios konkursas, kuriam autoriai pateikė 15 projektų. Trys iš jų – Jono Krasausko, Felikso Vizbaro ir Karolio Reisono – buvo premijuoti. Bažnyčios statyba pavesta K. Reisonui. Jis perdirbo konkursinį darbą ir sukūrė įspūdingą gelžbetoninį 83 m aukščio sraigtinės piramidės tūrio pastato projektą, kurį turėjo vainikuoti 7 m aukščio Kristaus Prisikėlimo statula. Projektas sukėlė itin karštus debatus ir protestus. Nors buvo pradėtos rinkti aukos bažnyčios statybai, dėl brangumo šis projektas nebuvo įgyvendintas.

Turizmo bendrovės reklama.
Atspindžiai, 1923, Nr. 3, p. 65.

209

1929 10 21
PASKELBTAS EMIGRACIJOS ĮSTATYMAS

Tarpukariu lietuviai daugiausia emigravo į JAV, Kanadą, Pietų Ameriką. 1920–1940 m. išvyko apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų. Emigracijai reguliuoti šiuo laikotarpiu buvo išleisti du įstatymai. 1922 m. priimtas Išeivystės įstatymas buvo skirtas laivininkystės biurams, teikiantiems emigracijos paslaugas, kontroliuoti ir išvykstančiųjų apskaitai vesti. 1929 m. buvo išleistas naujas Emigracijos įstatymas. Jame buvo patobulinta emigracijos biurų priežiūra ir kontrolė, nustatyta emigrantų gabenimo tvarka. Įstatymas numatė didelę laidavimo sumą šiam verslui vykdyti – steigiant biurą reikėjo mokėti 25 tūkst. Lt, o steigiant skyrių – 10 tūkst. Lt užstatą. Pradėtos rengti ir reemigracijos programos: įstatymas įpareigojo emigracijos įstaigas kasmet savo lėšomis ar už pusę kainos pargabenti tam tikrą skaičių beturčių ir norinčiųjų sugrįžti išeivių. Tikintis sumažinti emigruojančių žmonių skaičių, biurams buvo numatytos baudos už žmonių verbavimą ir komercinę reklamą spaudoje.

Petro Vileišio (Vilijampolės) tiltas per Nerį Kaune. XX a. 4 dešimtmetis.

S. Sajausko archyvas

210 49

1929 10 30
ATIDARYTAS PETRO VILEIŠIO (VILIJAMPOLĖS) TILTAS PER NERĮ

Pirmuosius nuolatinius tiltus per Nerį Vilijampolėje ir Eiguliuose 1915 m. pastatė Lietuvą užėmę kaizerinės Vokietijos kariškiai. Medinius statinius 1926 m. pavasarį nuplovė Neries ledonešis. Gyventojai vėl turėjo keltis garlaiviu, valtimis, o Eiguliuose veikė keltas. 1927 m. pradėta rengtis Danijos bendrovės suprojektuoto naujo tilto statybai ir 1928 m. birželio 21 d. įvyko Vilijampolės tilto statybos pradžios pašventinimo ceremonija. Pagrindinės tilto dalys buvo atgabentos iš Danijos. Jį sudarė penkios arkinės santvaros. Tilto ilgis siekė 267,25 m, plotis – 12,7 metrų. Važiuojamoji dalis buvo išklota keturkampiais granito akmenimis, šaligatviai – asfalto sluoksniu. Tilto statyba kainavo daugiau negu 3 mln. litų. Prezidentui Antanui Smetonai pasiūlius, pastatytas Vilijampolės tiltas pavadintas inžinieriaus Petro Vileišio vardu. 1929 m. spalio 30 d. įvyko iškilmingas Petro Vileišio tilto atidarymas. Svečius sutiko Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis, sveikinimo kalbas sakė Prezidentas A. Smetona ir susisiekimo ministras Vytautas Vileišis. Taip pat dalyvavo Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis, kariuomenės vadovybė ir kiti žymūs žmonės. Žalumynais ir vėliavomis išpuoštą tiltą pašventino kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Operas solisto Kipro Petrausko karikatūra.

Meno kultūra, 1928, Nr. 1, p. 4.

1929 11 13
PRIIMTAS VALSTYBĖS TEATRO ĮSTATYMAS

211

Pagal 1929 m. priimtą Valstybės teatro įstatymą teatro darbuotojai tapo valstybės tarnautojais, turinčiais visas šiam luomui derančias teises ir privilegijas. Jiems buvo pakelti atlyginimai. Valstybės tarnautojo kategorija buvo suteikta ne tik etatiniams ar laisvai samdomiems operos solistams, dramos ir baleto artistams, bet ir direktoriui, administracijai, meninio apipavidalinimo meistrams, techniniam personalui. Visiems jiems buvo numatyta valstybės tarnautojo pensija, kuri priklausė nuo gaunamo atlyginimo ir išdirbtų metų skaičiaus. Antano Smetonos prezidentavimo laikotarpiu kultūros srityje prioritetas buvo skiriamas švietimui ir teatrui. Teatras buvo globojamas kaip ypatingas kultūros židinys, nes jo repertuaras geriausiai tarnavo tautiškumo sklaidai ir tautos auklėjimo tikslams.

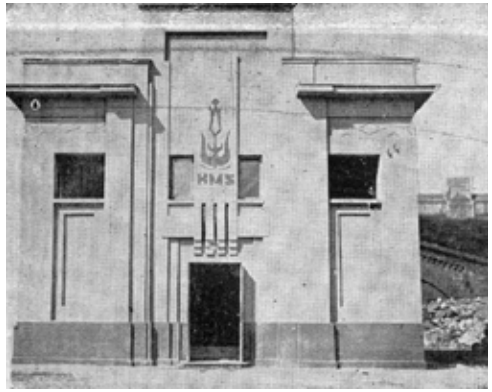

Vandentiekio skirstomoji stotis. XX a. 3 dešimtmetis.

Naujas žodis, 1930, Nr. 23–24, p. 51.

212

1929 12 15
PRADĖJO VEIKTI CENTRALIZUOTAS KAUNO MIESTO VANDENTIEKIS

XIX a. pabaigoje vandentiekiu pradėta rūpintis kryptingiau: buvo išgręžti pirmieji eksploataciniai gręžiniai, mediniai vamzdžiai pakeisti ketiniais, pradėtas filtruoti ir chloruoti vanduo. Šiuo laikotarpiu miestuose ir geležinkelio stotyse buvo pastatyti vandentiekio bokštai. 1927 m. Kaune buvo pradėtas įgyvendinti centralizuoto vandentiekio projektas. 1928 m. Eiguliuose atidaryta gręžtinių šulinių stotis ir paklotas pirmasis vandentiekio vamzdis, o 1929 m. vandentiekio sistema pradėjo veikti dalyje miesto. 1930 m. vandentiekiu naudojosi 340 vartotojų, linijų ilgis siekė 30 kilometrų. Tais pačiais metais Kauno Senamiestyje, Naujamiestyje bei Karmelitų rajone baigti kanalizacijos įrengimo darbai. 1933 m. kovo mėnesį Žaliakalnyje, P. Vileišio aikštėje ties rezervuaru, atidaryta moderni vandentiekio stotis. 1932 m. centralizuotas vandentiekis pradėjo veikti Druskininkuose, 1935 m. – Šiauliuose, o kituose miestuose – dar vėliau.

Vytauto Didžiojo komitetas. 1933 m.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 43.

213

1929 12 31
PRIIMTAS VYTAUTUI DIDŽIAJAM MINĖTI ĮSTATYMAS

Praėjus nepriklausomybės atkūrimo euforijai, XX a. 4 dešimtmetį Lietuvos visuomenei prireikė naujų idealų, kurie įkūnytų tautos lūkesčius, konsoliduotų tautą. Be to, Prezidentui Antanui Smetonai reikėjo pagrįsti „tvirtos rankos“ politiką. Rimčiausi varžovai tautos herojų rinkimuose buvo du. XX a. 3 dešimtmetyje „pirmavo“ Gediminas, tačiau galiausiai tautos didvyriu buvo pasirinktas Vytautas. Tautininkams jis imponavo kaip galingą valstybę nuo jūros iki jūros sukūręs ir tvirta ranka valdęs karo vadas. Idėja paminėti garsaus valdovo Vytauto mirties metines gimė Lietuvai pagražinti draugijos valdyboje 1928 m. pradžioje. Panašiu metu apie tai prabilo ir Lietuvos bajorų sąjunga bei kitos visuomeninės organizacijos. Tų pačių metų pabaigoje įsibėgėjo pasirengimas sukaktuvėms: buvo sudarytas specialus minėjimo komitetas, prasidėjo aktyvus sukaktuvių populiarinimas spaudoje, radijuje, paskaitomis, plakatais, atsišaukimais. Kuriant Vytauto Didžiojo kultą svarbus vaidmuo buvo numatytas menininkams, o 1929 m. pabaigoje į pasirengimą įsitraukė ir valdžia. Gruodžio 31 d. buvo paskelbtas „Vytautui Didžiajam minėti įstatymas“. Tai buvo beprecedentis įvykis – pirmasis įstatymas skirtas minėjimui organizuoti.

Pirmoji Lietuvoje PETRAŠŪNŲ keliams ir gatvėms grįsti
bitukaplytų dirbtuvė
S. GUDINSKIS
specialių greit kietėjančių gelžbetoninių išdirbinių skyrius.
Kontora:
Kaunas, Mickevičiaus g. 11, tel. 7-16
Dirbtuvė:
Kaunas, tel. tel. 42-90.
Gamina statybai:
Tuščiavidures plytas perdengimams
Darų, langų ir kitų angų perdeng. sijas
Tuščiavidures plytas karnizams
Baltas plytas statybai.

Bituminių plytų gamyklos skelbimas.

Technika ir ūkis, 1933, Nr. 5, skelbimų puslapis.

214

1929 M. GRUODIS
PETRAŠIŪNUOSE PRADĖJO VEIKTI SILIKATINIŲ DIRBINIŲ GAMYKLA „BITUKAS“

XX a. 3 deš. pradžioje tik keliolika Kauno Senamiesčio ir Naujamiesčio gatvių buvo grįstos netašytais lauko akmenimis, o kitos buvo negrįstos visai. 1924 m. mieste pasirodė pirmieji autobusai, todėl reikėjo tinkamai sutvarkyti bent pagrindines miesto gatves. Dalis gatvių pradėtos asfaltuoti. 1929 m. Kauno priemiestyje Petrašiūnuose pramonininkas Solomonas Gudinskas įsteigė silikatinių plytų gamyklą. Veiklos pradžioje įmonė buvo nedidelė ir daugiausia gamino baltąsias statybines plytas. Nuo 1933 m. įmonė pradėjo gaminti bitumines plyteles gatvėms bei šaligatviams grįsti. Ji gerokai prisidėjo prie miesto infrastruktūros pagerinimo – 1934 m. spaudoje rašyta, jog šios gamyklos plytomis išgrįsta 25 000 m^2 gatvių ir šaligatvių. Šiuo laikotarpiu „Bitukas“ vadintas moderniausia ir didžiausia tokio pobūdžio gamykla.

Žurnalo „Trčias frontas“ viršelis.

Trečias frontas, 1930, Nr. 2.

215

1930 M. SAUSIS
IŠĖJO PIRMASIS ŽURNALO „TREČIAS FRONTAS“ NUMERIS

XX a. 3 deš. pabaigoje Kazio Borutos iniciatyva susibūrė kairiųjų literatų būrelis. Grupę sudarė rašytojai Antanas Venclova, Kostas Korsakas, Jonas Šimkus, Petras Cvirka, Bronys Raila, Salomėja Nėris ir Valys Drazdauskas. Avangardistinis kairiosios orientacijos rašytojų sambūris kritikavo oficialiąją to meto ideologiją, klerikalizmą, vyresnes neoromantizmo, simbolizmo rašytojų kartas, literatūrinio gyvenimo sąstingį. Sąjūdis propagavo aktyvizmą, siekė šokiruoti visuomenę, o pagrindiniu jų judėjimo simboliu tapo kovojantis lietuviškas bernas. Trečiafrontininkai taip pat deklaravo opoziciją keturvėjininkų ir pjūvininkų sąjūdžiams. Sąjūdis, pasivadinęs „rašytojų aktyvistų kolektyvu“, 1930–1931 m. leido žurnalą „Trečias frontas“. Žurnalo teišėjo 5 numeriai, nes dėl pernelyg atvirų kairiųjų pažiūrų cenzūra uždraudė spausdinti jau surinkto 6–7 numerio tiražą.

Karys prie kino demonstravimo aparato. XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

216 60 1930 01 29 PARODYTAS PIRMASIS GARSINIS FILMAS

1927 m. JAV kino kompanija „Warner Bros“ sukūrė pirmąjį garsinį filmą. Gana greitai garsinis kinas pasiekė ir Lietuvą. Pradžioje būta bandymų garsą imituoti. 1929 m., neturėdamas tam tinkamos aparatūros, kino teatras „Oaza“ parodė tariamai garsinį „Paramount“ kino kompanijos filmą „Sparnai“. Spauda rašė: „Prikabinta prie sienų bent 8 radio aparatų garsiakalbiai, kurie laiks nuo laiko ima nežmoniškai plerpti. Jokio ryšio, jokio panašumo su einančio filmo veiksmu šie beprasmiai garsai neturi...“ Pirmoji tikrai garsinė kino juosta „Tik tave aš mylėjau“ parodyta 1930 m. sausio pabaigoje Kaune, kino teatre „Odeon“. Filmas sulaukė išskirtinio žiūrovų dėmesio. Rašyta, kad „Odeon“ salė visada buvusi sausakimša, todėl specialiai rengti papildomi seansai, grupėms taikytos nuolaidos. Nuo šių metų prasidėjo garsinio kino era – ir kiti kino teatrai įsigijo reikalingą aparatūrą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas A. Smetona su žmona Sofija dalyvauja atidarant tiltą per Nemuną. Kaunas, 1930 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1930 01 11 ATIDARYTAS VYTAUTO DIDŽIOJO TILTAS PER NEMUNĄ 217

Svarstant naujo tilto į Aleksotą vietą, buvo rinktasi iš kelių variantų: statyti ties Karmelitų (Šv. Kryžiaus), Vytauto (Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų) bažnyčiomis, Birštono, I. Kanto arba M. K. Čiurlionio gatvėmis. Buvo nuspręsta, jog patogiausia ir pigiausia tiltą statyti ties Vytauto bažnyčia. Jam buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Tilto ilgis siekė 245,6 m, o statybos kainavo apie 3 mln. 700 tūkst. litų. Šis statinys buvo panašios konstrukcijos kaip ir 1929 m. atidarytas P. Vileišio tiltas. Tiltus projektavo ta pati danų bendrovė „Hojgaard ir Schultz“. Pagrindinis Vytauto Didžiojo tilto skirtumas buvo tas, kad jo vidurinėje dalyje buvo įrengta varstoma dalis, skirta dideliems laivams praplaukti.

Vytauto Didžiojo metų minėjimo iškilmės Vilkaviškio geležinkelio stotyje. Vilkaviškis, 1930 m.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 121.

218

1930 02 16–11 23
VYKO JUBILIEJINIŲ VYTAUTO DIDŽIOJO METŲ RENGINIAI

Vytauto Didžiojo metų renginiai prasidėjo vasario 16 d., minint Lietuvos nepriklausomybės dieną. Liepos 15 d., minint istorinę Vytauto pergalę Žalgirio mūšyje, prasidėjo Vytauto Didžiojo paveikslo kelionė po Lietuvą. Paveikslas į Kauną grįžo pagrindinės jubiliejinių metų šventės išvakarėse. Rugsėjo 8-oji buvo paskelbta Tautos švente. Rugsėjo 7-8 dienomis vyko koncertai, paradai, vieši vaidinimai. Įspūdingai minėta ir spalio 27-oji – Vytauto Didžiojo mirties diena, kuomet Kauno karių kapinėse buvo atidengtas paminklas „Žuvome dėl Tėvynės“. Lapkričio 23 d. įvykęs Vytauto Didžiojo muziejaus kertinio akmens pašventinimas vainikavo minėjimo renginius. Šia proga taip pat buvo surengta jubiliejinė Žemės ūkio ir pramonės paroda, dainų diena, vyko kitos iškilmės, buvo pardavinėti suvenyrai, proginiai spaudiniai. Mokslo, kultūros įstaigos, gatvės, inžineriniai statiniai gavo Vytauto Didžiojo vardą. Jubiliejinių metų renginiai pasiekė savo tikslą – lėmė kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo pagyvėjimą, telkė tautą bei skatino patriotinius jausmus.

Vytauto Didžiojo muziejus iš K. Donelaičio gatvės pusės. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

V. Bartkienės archyvas

219

1930 02 28
PASKELBTAS SPRENDIMAS KAUNE PASTATYTI VYTAUTO DIDŽIOJO MUZIEJŲ

1930 m. Vytauto Didžiojo komiteto sprendimu buvo numatyta vietoj esančio Karo muziejaus statyti naują – didesnį. Tais pačiais metais muziejui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Vienybės aikštėje buvo pašventintas naujų muziejaus rūmų kertinis akmuo. Naująjį pastatą projektavo architektai Vladimiras Dubeneckis, Karolis Reisonas ir Kazys Kriščiukaitis. Po Vytauto Didžiojo vardu buvo suvienyti du dideli muziejai: kultūros ir karo. Rūmai taip pat buvo dviejų stilių – modernaus ir tradicinio. Buvo suprojektuoti du pastato fasadai: oficialus paradinis Karo muziejaus ir laisvesnis meniškas – Kultūros muziejaus. Karo muziejaus dalis į pastatą įsikėlė 1934 m., minint šešioliktąsias Lietuvos nepriklausomybės metines, o 1936 m. vasario 16 d., pastate įsikūrus Kultūros muziejui, oficialiai buvo atidarytas visas kompleksas.

Antanas Samuolis-Samulevičius
(1899–1942)
Geltona moteris. 1933 m.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

220

1930 M. BALANDIS
SUSIKŪRĖ NEPRIKLAUSOMŲJŲ DAILININKŲ DRAUGIJA

Būrys jaunų Kauno meno mokyklos auklėtinių 1930 m. įkūrė Nepriklausomųjų dailininkų sąjungą. Jos pirmininku tapo Adolfas Valeška, nariais: Kauno meno mokyklos absolventai Vytautas Kazimieras Jonynas, Leonardas Kazokas, Česlovas Kontrimas, Antanas Samuolis, Aleksandras Šepetys, Viktoras Vizgirda, Rimtas Kalpokas ir kiti. Nors „nepriklausomieji“ nesuformavo aiškios, vientisos programos, jų siekius apibrėžė A. Valeška, teigęs, jog grupė siekia išsivaduoti iš akademizmo, natūralizmo ir diletantizmo varžtų, ieško originalių ir tautinių kūrybos kelių. Dailininkų draugija 1930 m. ir 1932 m. surengė dvi prieštaringai vertintas dailės parodas, universitete organizavo pažintinį meno istorijos paskaitų ciklą. Grupė nustojo veikti 1935 m., kai įsikūrė visus lietuvių dailininkus jungianti organizacija – Lietuvos dailininkų sąjunga.

Degtukų fabriko „Balkan“ reklama.
Inkaras, 1928, Nr. 1, p. 26.

221

1930 04 12
ĮVESTAS DEGTUKŲ MONOPOLIS

1923 m. Lietuvoje buvo įvestas valstybinis degtinės monopolis, o 1930 m. – monopolizuota ir degtukų rinka. Lietuvos Vyriausybė ir Švedijos degtukų akcinė bendrovė „Svenska Tändsticks Aktiebolaget“ pasirašė sutartį, pagal kurią švedai Lietuvai suteikė 6 mln. JAV aukso dolerių paskolą su 6 proc. metinėmis palūkanomis ir įsipareigojo pastatyti popieriaus fabriką. Už tai valstybė jiems 35 metų laikotarpiui perleido degtukų ir jų šiaudelių gamybos bei didmeninės prekybos monopolį. Tai reiškė, jog švedams buvo leista perimti 6 Lietuvoje veikusias degtukų gamybos įmones. Už šalies viduje parduotus degtukus įmonė įsipareigojo valstybei mokėti 1,5 mln. Lt akcizo per metus. Sutartyje taip pat buvo numatyta didmeninė vienos degtukų dėžutės kaina – 10 centų. Gana greitai lietuviai suprato, jog labiau apsimoka pirkti ne degtukus, o importuojamus žiebtuvėlius. Todėl žiebtuvėlių pardavimai 1930–1935 m. padidėjo, o degtukų, atvirkščiai, – sumažėjo beveik perpus, nuo 55 iki 27 mln. dėžučių per metus.

Prezidentas Antanas Smetona kalba Tautos šventės iškilmių metu. Kaunas, 1929 m. rugpjūčio15 d.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

222

1930 05 14
PASKELBTAS ŠVENČIŲ IR POILSIO DIENŲ ĮSTATYMAS

Pirmasis Švenčių ir poilsio dienų įstatymas priimtas 1925 metais. Jame buvo numatyta 21 nedarbo diena. 1930 m. šis sąrašas sutrumpėjo iki 18 šventinių dienų tarp kurių 3 buvo nereliginės: Naujieji metai, Lietuvos nepriklausomybės šventė ir Tautos šventė. Iš atmintinų dienų sąrašo buvo išbraukta gegužės 15-oji – Steigiamojo Seimo sušaukimo diena. Ši diena buvo įteisinta 1925 m. ir XX a. 3 dešimtmetyje minėta taip pat iškilmingai kaip ir Vasario 16-oji, tačiau po perversmo ji buvo eliminuota iš viešojo gyvenimo kaip netinkama. Vietoj jos rugsėjo 8 d. atsirado Tautos šventė – diena, kurią prieš 500 metų Lietuvos karaliumi turėjo būti karūnuotas Vytautas Didysis. Naujame įstatyme nebeliko ir rugpjūčio 1-osios šventės – Valstybės Konstitucijos priėmimo dienos.

Lietuvos Prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjungos leistas savaitraštis.

Verslas, Nr. 4, 1932, p. 1.

223

1930 06 05
ĮKURTA LIETUVOS PREKYBININKŲ, PRAMONININKŲ IR AMATININKŲ SĄJUNGA

XX a. 3 dešimtmečio pabaigoje lietuviai jautė būtinybę imtis verslų ir juos lietuvinti. Todėl 1930 m. birželio 5 d. Kaune įvyko steigiamasis Prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjungos (vėliau Verslininkų sąjungos) susirinkimas. Jame buvo patvirtinti įstatai ir išrinkta pirmoji valdyba: Mykolas Šlepavičius, Martynas Reišys, Jonas Našliūnas, Gabrielius Macys ir Kazimieras Deveikis. Sąjunga iškėlė sau tikslą „lietuvių verslininkus sujungti į vieną organizaciją tautiniais idėjiniais ir profesiniais pamatais“. Sąjunga taip pat siekė rūpintis jų teisiniais, ekonominiais ir kultūriniais reikalais, kelti kvalifikaciją, remti Lietuvos pramonę, amatus ir prekybą. Ji steigė ekonomines organizacijas, pašalpų, taupomąsias, ligonių ir kitas kasas, knygynus, skaityklas, fondus, mokyklas, rengė kongresus ir konferencijas, gynė sąjungos narių reikalus valstybinėse ir visuomeninėse įstaigose.

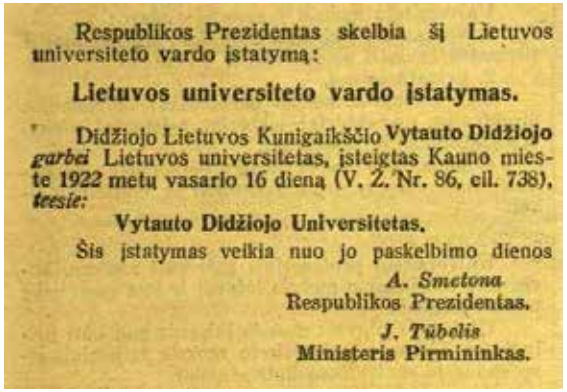

Respublikos Prezidentas skelbia šį Lietuvos universiteto vardo įstatymą:

Lietuvos universiteto vardo įstatymas.

Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio **Vytauto Didžiojo** *garbei* Lietuvos universitetas, įsteigtas Kauno mieste 1922 metų vasario 16 dieną (V. Ž. Nr. 86, eil. 738), *teesie:*

Vytauto Didžiojo Universitetas.

Šis įstatymas veikia nuo jo paskelbimo dienos

A. Smetona
Respublikos Prezidentas.

J. Tūbelis
Ministeris Pirmininkas.

Lietuvos universiteto vardo įstatymas.
Vyriausybės žinios, 1930, Nr. 330, p. 1.

224

1930 06 07
PATVIRTINTAS NAUJAS LIETUVOS UNIVERSITETO STATUTAS

1930 m. buvo priimtas antrasis Lietuvos universiteto statutas. Šiuo statutu Lietuvos universitetui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. Lyginant su pirmuoju (1922 m.), šis statutas gerokai apkarpė universiteto autonomiją. Buvo susiaurintos vyriausiojo universiteto valdymo organo universiteto tarybos ir fakultetų tarybų teisės telkiant personalą, tvirtinant sąmatas, steigiant padalinius. Šie klausimai perduoti senatui, švietimo ministrui ir rektoriui. Pagal naują Statutą, senatui pasiūlius, Universiteto rektorių, prorektorių, profesorius ir docentus turėjo tvirtinti ir atleisti Lietuvos Respublikos prezidentas. Statutu buvo sumažintas katedrų skaičius. Rektoriaus kadencija buvo prailginta nuo vienerių iki trejų metų.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Moterys su „Kauno audinių“ šilko tautiniais drabužiais.
XX a. 4 dešimtmetis.
Jaunoji karta, 1938, Nr. 9, p. 193.

225

1930 06 28
ĮKURTA AKCINĖ BENDROVĖ „KAUNO AUDINIAI“

1930 m. latvių verslininkas Robertas Hirša Griunvaldo gatvėje buvusio brolių Tilmansų metalo apdirbimo fabriko patalpose įsteigė natūralaus ir dirbtinio šilko audinių bendrovę „Kauno audiniai“. Tuo metu tai buvo didžiausia tokio pobūdžio įmonė Lietuvoje. Kadangi bendrovė priklausė Latvijos pramonininkui, cechų meistrų ir kitus svarbiausius postus užėmė latviai. Fabrikas išsiskyrė tuo, kad jame gaminti audiniai buvo vakarietiško stiliaus – marginti to laikotarpio naujausias madas ir skonį atspindinčiais raštais. Net jų pavadinimai – *Luara, Floral, Georgette, Manila, Raides, Viviana, Izolda* – atspindėjo vakarietišką kilmę. Be tiesioginės savo funkcijos, „Kauno audiniai“ pirkdami dailininkų darbus rėmė meną, rengė savo gaminių ekspozicijas, organizavo audimo studiją-kursus. Įmonė savo darbuotojų laisvalaikiui turėjo futbolo klubą, chorą, kaupė fondą poilsio namų statybai.

Lietuvos ir Latvijos šachmatų meistrų kova.

Diena, 1932, Nr. 2, p. 2.

226

1930 M. LIEPA
LIETUVOS VYRŲ RINKTINĖ DEBIUTAVO PASAULIO ŠACHMATŲ OLIMPIADOJE

1921 m. buvo įkurta pirmoji šachmatų organizacija Lietuvoje – Kauno šachmatininkų draugija. Ji veikė iki 1929 metų. 1930–1937 m. šios sporto šakos reikalus tvarkė Lietuvos šachmatininkų sąjunga, o 1939–1940 m. – Lietuvos šachmatininkų sporto sąjunga. 1930 m. Lietuvos šachmatininkų sąjunga įstojo į Tarptautinę šachmatų federaciją ir gavo teisę dalyvauti pasaulio šachmatų olimpiadose. Tais pačiais metais Lietuvos vyrų rinktinė debiutavo Hamburge vykusioje III Šachmatų olimpiadoje. Rinktinės nariai Leonardas Abramavičius, Zelikas Kolodnas, Matafijus Šembergas, Izaokas Vistaneckis ir Aleksandras Machtas užėmė 14 vietą tarp 18 dalyvavusių komandų. Čempione tapo Lenkija, sidabro medalį pelnė – Vengrija, o bronzą – Vokietija.

Ugniagesių rūmai. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

227

1930 M. LIEPA
PASTATYTI UGNIAGESIŲ RŪMAI

Prie ugniagesių rūmų dirbo visa architektų ir statytojų komanda. Rūmų projektą parengė inžinierius Edmundas Frykas ir konstruktorius Pranas Markūnas, o statė rangovai broliai Dovydas ir Gedalis Ilgovskiai. Vieta statiniui parinkta netoli vandens šaltinio – Nemuno. I. Kanto ir Nemuno gatvių kampe, prieš tai buvusios „Pieno“ arba „Naujosios“ turgavietės vietoje buvo suprojektuotas modernus lenktos formos statinys. Jame, be Ugniagesių rūmų, buvo sutalpinta dar keletas įstaigų: Kauno miesto lombardas ir jo sandėliai, Miesto skaitykla su biblioteka, Pedagoginis muziejus, parduotuvės ir butai. Pirmame aukšte įsikūrusiuose Ugniagesių rūmuose tilpo 75 gaisrininkai, o 9 garažuose – 15 ugniagesių automobilių. Taip pat gaisrininkams buvo įrengtas bendrabutis, pirtis, dušai, skaityklos, gimnastikos salės.

Lietuvos skautų vadai Sofija Čiurlionienė ir Prezidentas Antanas Smetona skaučių stovykloje. Pažaislis, 1938 m. liepos 17 d.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

228

1930 10 01
ĮSIGALIOJO LIETUVOS SKAUTŲ SĄJUNGOS (LSS) ĮSTATYMAS

Pagal Lietuvos skautų sąjungos įstatymą skautai tapo valstybine ir vienintele skautiška organizacija Lietuvoje. Kitos tokį pat tikslą – „pagal Roberto Baden-Powel'io skautybės sistemą auklėti jaunimą dorais žmonėmis ir naudingais Lietuvos piliečiais“, turėjusios organizacijos buvo prijungtos prie LSS arba privalėjo sustabdyti savo veiklą. Tautininkai, proteguodami skautus, pradėjo formuoti sau lojalių jaunų žmonių grupę. Lietuvos skautų sąjungos suvalstybinimo iniciatoriumi laikytinas pulkininkas Juozas Šarauskas. Pagal naująjį įstatymą Prezidentas Antanas Smetona tapo LSS šefu, o plk. J. Šarauskas – vyriausiuoju skautininku. 1932 m. Lietuvos mergaičių skaučių vadove tapo rašytoja Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė. Įstatymas ir prezidento globa sustiprino organizacijos autoritetą ir materialinę bazę.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

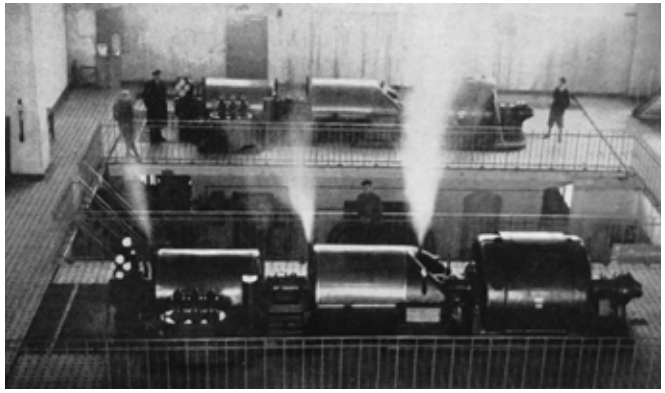

Petrašiūnų elektrinės turbinų salė. 1930 m.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 427.

229

1930 11 11
PRADĖJO VEIKTI PETRAŠIŪNŲ ŠILUMINĖ ELEKTRINĖ

1900 m. Kaune pradėjo veikti pirmoji Lietuvoje Kauno viešoji centrinė elektrinė. Ilgainiui senoji dyzelinė elektrinė nebepatenkino augančio miesto energijos poreikių, todėl nuspręsta Petrašiūnų kaime statyti naują didelę šiluminę elektrinę. Belgų suprojektuotos Petrašiūnų elektrinės statyba prasidėjo 1928 m. pavasarį. Statybai ir įrenginiams buvo skirta 7 mln. litų. Pagrindinį elektrinės korpusą sudarė katilinė ir mašinų (turbinų) salė. Katilinėje buvo sumontuoti trys garo katilai. Mašinų salėje įrengti du turboagregatai. Ypač stambi buvo cirkuliacinio vandens iš Nemuno tiekimo sistema. Pirmoji 15 kV linija 1930 m. kovo mėn. buvo nutiesta į Jonavą. Elektrinė tapo pagrindiniu elektros energijos tiekėju Kaunui ir jo priemiesčiams bei aplinkiniams rajonams. Elektros gamybos mastais ji greitai pralenkė Kauno centrinę elektrinę. Joje pagamintos kilovatvalandės savikaina to meto sąlygomis nebuvo aukšta – apie 12,82 cento.

Dirbiniai „Marginių“ parduotuvėje. XX a. 4 dešimtmetis.

Amatininkas, 1937, Nr. 8.

230

1930 GRUODIS
ĮKURTA BENDROVĖ „MARGINIAI“

„Marginių“ bendrovė siekė remti liaudies meną ir namų pramonę, vienijo audėjus, drožėjus, puodžius, juvelyrus ir kitus liaudies meistrus, bei padėjo realizuoti jų darbus šalyje ir užsienyje. Iš pradžių ji prekiavo kaimo audėjų austais audiniais ir prijuostėmis. Vėliau veikla plėtėsi – pradėjo užsakinėti ir pardavinėti baldų apmušalus, užuolaidas, lovatieses, staltieses, audinius tautiniams drabužiams, medinius žaislus, pintus baldus, gintaro papuošalus, odos dirbinius, darbo įrankius ir kita. Dirbinių parduotuvės buvo įsteigtos Kaune, Šiauliuose ir Vilniuje. „Marginių“ bendrovė ne tik supirkdavo ir prekiaudavo savo valdomose parduotuvėse amatininkų dirbiniais, bet ir aprūpindavo juos žaliavomis, kreditais, teikdavo pašalpas ligos ar nelaimės atveju, o profesionalius dailininkus skatino kurti etalonus serijinei gamybai. „Marginių“ produkcija buvo populiari ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulinėse parodose – 1937 m. Paryžiuje ir 1939 m. Niujorke. Miestiečiai ir miesto svečiai buvo raginami remti lietuvišką namų pramonę – pirkti tik „Marginiuose“, o iš provincijos atvykę pirkėjai parduotuvėje galėjo pasijusti kaip liaudies dirbinių muziejuje.

Moterų šaulių Kauno rinktinės narės šalia joms padovanoto prabangaus automobilio. Kaunas, 1939 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

231

1930 12 12
LIETUVA PRISIJUNGĖ PRIE TARPTAUTINĖS AUTOMOBILIŲ JUDĖJIMO KONVENCIJOS

1926 m. balandžio 24 d. Paryžiuje buvo pasirašytos „Tarptautinė motorinio transporto eismo konvencija“ ir „Tarptautinė kelių eismo konvencija“. 1930 m. prie šių konvencijų prisijungė ir Lietuva. Dokumentuose buvo nustatyti ir sunorminti automobilių eksploatavimo ir registracijos reikalavimai, vairuotojo bei automobilio dokumentai ir kita. Pagal konvencijų nuostatus buvo tobulinamos ir keičiamos 1920 m. priimtos pirmosios kelių eismo taisyklės, kurias sudarė tik 12 paragrafų. Buvo sunormintas ir automobilių žymėjimas. 1932 m. Lietuvoje buvo įvesti valstybiniai numeriai su registracijos vietos nuoroda – ant balto numerio užrašytos viena arba dvi raidės reiškė šalies miestą arba apskritį, kurioje transporto priemonė registruota.

Jonas Biliūnas. Liūdna pasaka, 1937 m.

232

1930 12 17
ĮKURTA „XXVII KNYGOS MĖGĖJŲ DRAUGIJA“

1930 m. Kaune buvo įregistruota pirmoji bibliofilinė organizacija „XXVII Knygos mėgėjų draugija“. Draugijos steigėjų ir narių gretose buvo žymūs to meto Lietuvos intelektualai: rašytojas kuningas Juozas Tumas-Vaižgantas, dailėtyrininkas Paulius Galaunė, Lietuvos Steigiamojo Seimo narys Juozas Paknys, advokatas Viktoras Cimakauskas, istorikė Marija Urbšienė, profesorius Vaclovas Biržiška, pulkininkas Vytautas Steponaitis ir kiti. Draugija kėlė sau tikslą tyrinėti knygos istoriją ir meną, domėtis retais leidiniais, leisti knygas. Iki 1940 m. draugija išleido iliustruotų knygų, parengė Lietuvos kultūrai reikšmingų leidinių. Draugijos išleista knyga „Gulbė karaliaus pati“ 1937 m. pasaulinėje moderniojo meno ir technikos parodoje Paryžiuje buvo apdovanota Didžiuoju prizu, o leidinys „Jonas Biliūnas. Liūdna pasaka“ – aukso medaliu.

Jonas Mackevičius (1872–1954). Prezidento Antano Smetonos portretas su Vytauto Didžiojo ordino apdovanojimu. 1933 m.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 39.

81 233

1930 09 01
ĮSTEIGTAS AUKŠČIAUSIAS LIETUVOS VALSTYBĖS APDOVANOJIMAS – VYTAUTO DIDŽIOJO ORDINAS SU AUKSO GRANDINE

Vytauto Didžiojo ordinas su aukso grandine įsteigtas Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymu 1930 m., minint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines. Jis tapo aukščiausiu valstybės apdovanojimu. Ordino autorius – dailininkas Jonas Juozas Burba. Ženklą gamino šveicarų firma „Huguenin“. Taip pat buvo įsteigti penkių laipsnių Vytauto Didžiojo ordinai be grandinės. Vytauto Didžiojo ordinu su grandine apdovanoti 6 asmenys: Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona (1930 m.), Latvijos Respublikos Prezidentas Albertas Kviesis (1931 m.), Suomijos Respublikos Prezidentas Peras Evindas Svinhufvudas (1931 m.), Estijos Respublikos Prezidentas Konstantinas Paetsas (1934 m.), Latvijos Respublikos Prezidentas Karlis Augustas Vilhelmas Ulmanis (1937 m.) ir Portugalijos Prezidentas Antonijus Oskaras De Fragosas Karmonas (1940 m.). Pagal įstatymą ordinas buvo įteikiamas išrinktam Lietuvos valstybės prezidentui.

Kino mechanikas demonstruoja kino filmą. Karmėlava, 1940 m.

Fot. B. Buračas

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

234 44 1930 12 25 ATIDARYTAS MODERNIAUSIAS ŠALYJE „FORUM“ KINO TEATRAS

1922 m. Kaune veikė 5 kino teatrai, o 1940 m. jų jau buvo 17. Daugiausia kino teatrų koncentravosi Laisvės alėjoje, tačiau vienas po kito kūrėsi ir Žaliakalnyje, Vilijampolėje, Aukštojoje Panemunėje bei kitur. Spaudoje rašyta, jog 1931 m. iš Kaune veikusių 15-os kino teatrų tik trys – „Metropolitain“, „Kapitol“ ir „Forum“ – buvo aukščiausios klasės. „Forum“ žiūrovams duris atvėrė 1930 m. pabaigoje. Atidarymo ceremonijoje kino teatrą pašventinęs Juozas Tumas-Vaižgantas savo kalboje palinkėjo ne vaikytis sensacijų, o šviesti tautą. Laisvės al. 32 įsikūręs kino teatras veiklos pradžioje turėjo 550 vietų salėje ir 190 vietų balkone. XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje salės vietų padaugėjo iki 700. „Forum“ gana greitai tapo reitingų lyderiu ir užsitarnavo moderniausio bei gausiausiai lankomo kino teatro titulus. Jį vertino dėl pastato estetinių savybių, patogių patalpų, kokybiškos įrangos ir aparatūros bei repertuaro meninės vertės. Tuo metu kiekvienas kino teatras individualiai sudarinėjo repertuarus, todėl turėjo savo nuolatinę publiką. „Forume“ rodyti žymiausių Amerikos ir Europos kino kompanijų filmai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

„Šmugelninko“ – kontrabandininko karikatūra.

Policija, 1939, Nr. 9, p. 22.

1931 01 17 LIETUVA PRISIJUNGĖ PRIE TARPTAUTINĖS OPIUMO KONVENCIJOS 235

1912 m. Hagoje pasirašyta pirmoji ir 1925 m. Ženevoje patobulinta antroji Tarptautinės opiumo konvencijos padėjo pagrindus tarptautinei narkotikų kontrolės sistemai. Tuometėje Lietuvoje nelegalios narkotinės medžiagos plito kontrabandos būdu. Per sieną kontrabandines prekes gabeno vadinamieji „šmugelninkai“. Populiariausi narkotikai buvo kokainas, opiumas, morfinas ir heroinas. 1929 m. Tautų Sąjunga Lietuvos valstybei pasiūlė prisijungti prie projekto, kurio tikslas – sumažinti nusikalstamumą. 1930 m. gruodžio 20 d. Lietuva ratifikavo Ženevos tarptautinę konvenciją taip pareikšdama, kad prisideda prie tarptautinio bendradarbiavimo kovojant su opiumu ir į jį panašių narkotinių medžiagų kontrabanda bei jų vartojimu. 1931 m. pradžioje konvencija įsigaliojo. Pagal ją, visos žinios apie muitinėse sulaikytas narkotines medžiagas privalėjo būti siunčiamos į nuolatinį tarptautinį Opiumo komitetą. Tais pačiais metais buvo priimtas Svaigiųjų vaistų įstatymas, kurio nuostatos ir teisės normos taip pat turėjo atitikti šią konvenciją.

„Pieno centro“ karikatūra.
Diena, 1932 05 01, p. 1.

236

1931 03 18
PASKELBTAS „PIENOCENTRO“ RŪMŲ STATYBOS KONKURSAS

„Pienocentro“ rūmų projektavimo konkursą 1931 m. balandžio 2 d. laimėjo architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. Projektuojant jam talkino Karolis Reisonas. Šis nepilnus metus statytas pastatas tapo bene žymiausiu laikinosios sostinės administraciniu objektu. Jo autorius 1937 m. Paryžiaus parodoje „Menas ir technika moderniame gyvenime“ pelnė garbės diplomą ir bronzos medalį. Tuo metu tai buvo vienas aukščiausių Laisvės alėjos statinių. Šis penkių aukštų pastatas buvo polifunkcinis – kiekvienas aukštas turėjo savo paskirtį. Pirmame aukšte įsikūrė „Pienocentro“ bendrovei priklausanti krautuvė ir valgykla, antrame – garsi Juozo Muralio kirpykla, o kituose – administracinės patalpos ir butai. Statinio savininkas ir pagrindinis naudotojas buvo Centralinė Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjunga „Pienocentras“.

Danutės ir Vlado Zubovų šeimai priklausęs kino projektorius „Kodak“.
JAV, XX a. 4 dešimtmetis.
S. Kymantaitės-Čiurlionienės muziejus

237

1931 05 02
ĮKURTA LIETUVOS KINEMATOGRAFININKŲ MĖGĖJŲ SĄJUNGA

Nors profesionalių lietuviškų filmų buvo sukurta nedaug, tarpukariu išpopuliarėjo neprofesionalusis kinas. 1925 m. buvo įkurta Lietuvos kinematografininkų sąjunga, o pirmoji neprofesionalaus Lietuvos kino organizacija – Lietuvos kinematografijos mėgėjų sąjunga – įsteigta 1931 m. Kaune. Ji veikė iki 1935 metų. Sąjungos pradininku, steigėju ir pirmininku tapo kino operatorius Stepas Uzdonas. Naujai įsteigta organizacija vienijo 183 narius. S. Uzdonas 1932–1935 m. pagamino apie 70 dokumentinių filmų ir net užsimojo kurti vaidybinį filmą „Kęstučio mirtis“. Deja, 1935 m. įvedus kino koncesiją ir valstybei visus kino kronikų gamybos ir sklaidos reikalus patikėjus režisieriui Jurgiui Linartui, šie planai žlugo.

Lietuvos gamtininkų draugijos leistas žurnalas.

Gamta, 1936, Nr. 1, viršelis.

238

1931 05 02
ĮKURTA LIETUVOS GAMTININKŲ DRAUGIJA

Lietuvos gamtininkų draugija – Lietuvos visuomeninė mokslo organizacija, veikusi Kaune 1931–1944 metais. Draugiją įsteigė gamtininkai prof. Tadas Ivanauskas ir prof. Konstantinas Rėgelis, gydytojai prof. Vladas Lašas ir prof. Jurgis Žilinskas bei chemikas Antanas Purėnas. 1931 m. gegužės 2 d. buvo pasirašyti draugijos įstatai. Steigiamasis draugijos susirinkimas įvyko lapkričio 2 d., kada į draugiją įstojo 61 narys. Vėliau ją sudarė apie 250 narių, kurie populiarino gamtos mokslus, tyrė krašto gamtą. Draugijoje veikė gamtos mokytojų, fizikų ir chemikų, matematikos, gamtos apsaugos ir geologų sekcijos. Draugija rengė suvažiavimus, konferencijas, visuotinius narių susirinkimus, leido žurnalą „Gamta“, laikraščius, knygas.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

„Pienocentro“ darbuotojai ruošia produkciją parduotuvės sviesto formavimo kambaryje. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

239

1931 06 19
LIETUVA RATIFIKAVO PENKIAS TARPTAUTINES DARBO KONVENCIJAS

1931 m. birželio 19 d. Lietuva ratifikavo penkias tarptautines konvencijas, reglamentuojančias darbą pramonės įmonėse: buvo uždraustas moterų ir vaikų nakties darbas; nustatyta 8 val. trukmės darbo diena ir 48 val. darbo savaitė; nustatyta, kad kiekvienas dirbantysis per 7 darbo dienas privalo ilsėtis bent 24 val. iš eilės; pramonės, prekybos ir namų ruošos darbininkams buvo įvestas privalomas draudimas ligos atveju. Šios konvencijos buvo suderintos su veikiančiais darbo apsaugos įstatymais, dėl jų vykdymo kasmet turėjo būti pateikiami apyskaitiniai raportai Tarptautiniam darbo biurui. Šiuos įstatymus papildė 1931 m. spalio 3 d. paskelbtas „Nakties darbo kepyklose įstatymas“, kuriuo šiose įmonėse uždraustas darbas nuo 21 iki 4 valandos. Nusižengusieji šiems draudimams bausti pinigine bauda iki 500 Lt arba areštu iki 2 savaičių.

Kūdikių prieglaudos „Lopšelis“ namai. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

240 99

1931 06 22
PASTATYTI PIRMIEJI SPECIALIAI KŪDIKIŲ PRIEGLAUDAI SKIRTI NAMAI „LOPŠELIS“

1929–1931 m. Kūdikių gelbėjimo draugijos pastangomis už 1,5 mln. litų Vilijampolėje, Kaune, pastatytas kūdikių gelbėjimo centras „Lopšelis“. Tai buvo pirmoji specialiai beglobiams vaikams skirta prieglauda. „Lopšelio“ pastatas įrengtas pagal naujausius to meto technikos ir medicinos reikalavimus: turėjo kanalizaciją, palatas, vaikų kambarius, virtuvę, valgyklą, skalbyklą, izoliatorių sergantiesiems infekcinėmis ligomis, administracines patalpas, ūkinius pastatus. Prieglauda iškilmingai atidaryta 1931 m. birželio 22 d., iškilmėse dalyvavo „Lopšelio“ garbės pirmininkė ir aktyvi rėmėja Sofija Smetonienė. Į šias patalpas perkelti vaikai iš Marvos dvaro ir E. Ožeškienės gatvėje buvusių vaikų namų. Vienu metu „Lopšelyje“ galėjo gyventi 280 kūdikių ir vaikų iki 3 metų. Jų sveikata ir priežiūra rūpinosi gydytojai, slaugytojos, tarnaitės, žindyvės, maitinimo bei administracijos personalas. Dėl pagerėjusių gyvenimo ir priežiūros sąlygų XX a. 4 dešimtmetyje žymiai sumažėjo pamestinukų kūdikių mirtingumas – nuo beveik 50 proc. (1924 m.) iki maždaug 2 proc. (1937 m.).

Lenktynių „Aplink Lietuvą“ startas ir finišas. Kaunas, 1932 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1931 07 24
PRASIDĖJO RALIS „APLINK LIETUVĄ“

43 241

1931 m. liepos 24 d. Kaune buvo duotas pirmojo ralio „Aplink Lietuvą“ startas. 1 043 km trasoje lenktyniavo 14 automobilių ir 12 motociklų. Šias lenktynes organizavo Lietuvos automobilių (LAK) bei Lietuvos motociklistų (LMK) klubai. Pirmajame ralyje per 31 valandą reikėjo nuvažiuoti maršrutą Kaunas–Zarasai–Rokiškis–Biržai–Panevėžys–Šiauliai–Telšiai–Vilkaviškis–Marijampolė–Alytus–Kaunas. Automobilių grupės nugalėtojo laukė šalies Prezidento Antano Smetonos įsteigtas specialus prizas – sidabrinė taurė, kurią pagal Prezidentūros užsakymą sukūrė Vokietijos juvelyrai. Tai buvo pereinamasis prizas, bet tris kartus iš eilės lenktynes laimėjęs ekipažas būtų galėjęs pasilikti jį visam laikui. Pirmuosius du ralius 1931 m. ir 1932 m. „didelių automobilių“ klasėje laimėjo Pranas Hiksa. Nugalėtojas pirmąjį ralį laimėjo su automobiliu „Dodge Brothers“, antrąjį – su „Chrysler de Soto“. „Mažų automobilių“ grupėje 1931 m. triumfavo Keras. Motociklininkų kategorijoje „be priekabų“ pirmas atvažiavo Juozas Vilpišauskas, „su priekabomis“ – Vincas Mažeika. Rengti ralius planuota kasmet, bet trečiasis įvyko po penkerių metų pertraukos – tik 1937-aisiais. Dar vienas automobilių ralis vyko 1938 m., kaip Tautinės lietuvių olimpiados renginių dalis. Šios lenktynės buvo didžiausi automobilių ir motociklų sporto renginiai Lietuvoje.

Pirmieji Šiaulių teatro meno tarnautojai. XX a. 4 dešimtmetis.

Šiaulių valstybinis teatras 1931–1941, 1941, p. 6.

242

1931 08 01 ĮKURTAS VALSTYBĖS TEATRO ŠIAULIŲ SKYRIUS

1931 m. įkurtas Šiaulių dramos teatras buvo antrasis profesionalus teatras Lietuvoje. Šiaulių teatras veikė kaip Kauno valstybės teatro padalinys, vadintas Valstybės teatro Šiaulių skyriumi. Pirmuoju teatro direktoriumi tapo kultūros veikėjas, režisierius ir aktorius Juozas Staniulis, teatrui vadovavęs iki 1942 metų. Savanorių aktorių dirbti Šiauliuose tuomet neatsirado, todėl teatralus teko skirti įsakymu. Teatras savo veiklą pradėjo Boriso Dauguviečio pastatyta Karlo Gocio komedija „Princesė Turandot“. Šiaulių dramos teatras į istoriją įėjo ir žymiuoju traukinio vagonu Nr. 61, kuriuo aktoriai gastroliavo po Šiaurės ir Vakarų Lietuvą. Gastrolių metu vagonas tapdavo antraisiais aktorių namais ir repeticijų vieta. 1934 m. teatras buvo pavadintas Šiaurės Lietuvos teatru, o 1935 m. – perkeltas į Klaipėdą ir pavadintas Valstybės teatro Klaipėdos skyriumi. Vokietijai aneksavus Klaipėdos kraštą, 1939 m. teatro trupė buvo perkelta atgal į Šiaulius.

Žaliakalnio funikulieriaus atidarymo ceremonija. Kaunas, 1931 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

65 243

1931 08 05 ATIDARYTAS ŽALIAKALNIO FUNIKULIERIUS

Funikulierius, anuomet dar vadintas virviniu tramvajumi, turėjo sujungti sparčiai augančią viršutinę Kauno miesto dalį Žaliakalnį su apačioje nusidriekusiu miesto centru. Žemutinė stotelė buvo įrengta prie V. Putvinskio g. 22-ojo namo, o viršutinė – Aušros ir Žemaičių gatvių sankirtoje. Atidarymo iškilmėse 1931 m. rugpjūčio 5 d. dalyvavo ir statybos iniciatoriai – Prezidentas Antanas Smetona bei tuometis miesto burmistras Jonas Vileišis. Ceremonijai buvo parengta viršutinė stotelė. Pirmiausia į Žaliakalnį kėlė vienas medinis, skarda dengtas vagonėlis, o kitas dėl atsvaros buvo prikrautas akmenų. Vėliau vagonai buvo padidinti ir abu pritaikyti keleiviams. Apatinės stotelės peronas suprojektuotas ir pastatytas 1935 metais. Iš pradžių keltuvo bilietai kainavo po 10 centų į abi puses, tačiau netrukus leistis žemyn atpigo iki 5 centų. Plečiantis Žaliakalniui, gausėjant gyventojų, kuriantis gydymo įstaigoms, pramonės įmonėms, keltuvas tapo reikšminga ir populiaria transporto priemone, o miesto svečiams – ir atrakcija. 1937 m. jo paslaugomis pasinaudojo 1 406 999, 1938 m. – 1 988 592, 1939 m. – 2 291 477 keleiviai.

Žemės ūkio rūmai.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 470.

244

1931 09 01
PASTATYTI ŽEMĖS ŪKIO RŪMAI

Žemės ūkio rūmų statybai 1929 m. buvo gautas Donelaičio ir Parodos gatvių sankirtoje buvęs žemės sklypas. Tais pačiais metais Statybos skyriaus vedėjas Karolis Reisonas parengė Žemės ūkio rūmų projektą. 1930 m. vasarą rangovai Dovydas ir Gedalis Ilgovskiai, laimėję Žemės ūkio rūmų statybos konkursą, pradėjo statybos darbus. Nors pastatas dar nebuvo baigtas, 1931 m. rugsėjo 1 d. į jį įsikėlė visi padaliniai ir įstaigos. Statyba visiškai baigta lapkričio mėnesį. Tarpas tarp Žemės ūkio rūmų ir šalia buvusio gyvenamojo namo tarnavo kaip vartai į Mažajame ąžuolyne ant Parodų kalno vykusias Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodas. Jos užimdavo ne tik Parodų aikštės teritoriją su paviljonais viršutinėje terasoje, bet ir šlaitus iki K. Donelaičio gatvėje buvusių privačių sklypų.

Pirmojo lietuviško pilnametražio filmo „Onytė ir Jonelis“ filmavimo scena. Jonelis – Fedotas Sipavičius, Onytė – Vanda Lietuvaitytė. 1931 m.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

98 245

1931 10 09
ĮVYKO PIRMOJO LIETUVIŠKO PILNAMETRAŽIO FILMO „ONYTĖ IR JONELIS“ PREMJERA

Funikulierius, anuomet dar vadintas virviniu tramvajumi, turėjo sujungti sparčiai augančią viršutinę Kauno miesto dalį, Žaliakalnį, su apačioje nusidriekusiu miesto centru. Žemutinė stotelė buvo įrengta prie V. Putvinskio g. 22-ojo namo, o viršutinė – Aušros ir Žemaičių gatvių sankirtoje. Atidarymo iškilmėse 1931 m. rugpjūčio 5 d. dalyvavo ir statybos iniciatoriai – Prezidentas Antanas Smetona bei tuometis miesto burmistras Jonas Vileišis. Ceremonijai buvo parengta viršutinė stotelė. Pirmiausia į Žaliakalnį kėlė vienas medinis, skarda dengtas vagonėlis, o kitas dėl atsvaros buvo prikrautas akmenų. Vėliau vagonai buvo padidinti ir abu pritaikyti keleiviams. Apatinės stotelės peronas suprojektuotas ir pastatytas 1935 metais. Iš pradžių keltuvo bilietai kainavo po 10 centų į abi puses, tačiau netrukus leistis žemyn atpigo iki 5 centų. Plečiantis Žaliakalniui, gausėjant gyventojų, kuriantis gydymo įstaigoms, pramonės įmonėms, keltuvas tapo reikšminga ir populiaria transporto priemone, o miesto svečiams – ir atrakcija. 1937 m. jo paslaugomis pasinaudojo 1 406 999, 1938 m. – 1 988 592, 1939 m. – 2 291 477 keleiviai.

Marijampolės cukraus fabriko cukraus sandėlis. XX a. dešimtmetis.
Technika ir ūkis, 1932, Nr. 4, p. 116.

246

1931 10 15
PRADĖJO VEIKTI MARIJAMPOLĖS CUKRAUS FABRIKAS

Marijampolėje įsteigtas cukraus fabrikas buvo pirmasis Lietuvoje, kuris ėmė perdirbinėti cukrinius runkelius į cukrų. Fabrike buvo įrengtos difuzijos, defekacijos, saturacijos išgarinimo, vakuumo aparatų, centrifugų stotys. Fabrikas priklausė bendrovei „Lietuvos cukrus“. Pastato ir įrenginių statyba kainavo 6 mln. litų. Spalio 14 d. įvyko iškilmingas fabriko atidarymas. Į Marijampolę atvyko daug garbingų svečių: Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis, vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika, krašto apsaugos ministras Balys Giedraitis, užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius, žemės ūkio ministras Jonas Aleksa, švietimo ministras Konstantinas Šakenis, kariuomenės atstovai, kunigai, bankų direktoriai, profesoriai ir kiti.

Enciklopedijos vyriausias redaktorius prof. Vaclovas Biržiška (trečias iš kairės) su enciklopedijos bendradarbiais, broliais prof. Viktoru Biržiška ir prof. Mykolu Biržiška. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1931 11 01
PRADĖTA LEISTI „LIETUVIŠKOJI ENCIKLOPEDIJA“

59 247

Lietuviškos visuotinės enciklopedijos idėja gimė 1910 metais. Tuomet apie lietuviškojo žinyno reikalingumą JAV lietuvių laikraščiuose „Vienybė lietuvninkų“, „Tėvynė“ ir Vilniuje leistame žurnale „Visuomenė“ prabilo Juozas Gabrys ir Mykolas Biržiška. Šią mintį perėmė JAV leistos „Lietuvos“ leidėjas Antanas Olševskis ir pakvietė Klemensą Jurgelionį sudaryti leidinio redakciją. 1912 m. leidėjas sumanymo atsisakė dėl lėšų stokos ir nesutarimų tarp „įvairių srovių“ bendradarbių. Enciklopedijos idėja 1923–1924 m. buvo iškelta dar bent du kartus, tačiau abi tai planavusios bendrovės bankrutavo. 1929 m. Lietuvos kultūros taryba atgaivino enciklopedijos leidybos sumanymą, o „Spaudos fondas“ pasiryžo ją išleisti. 1930 m. sausio 25 d. priimtas „Lietuviškosios enciklopedijos“ planas. Tuo pačiu metu leisti enciklopediją panoro ir Lietuvių katalikų mokslo akademija. 1930 m. gegužę susitarta, kad abi įstaigos dirbsiančios kartu, ir 1931 m. buvo išleistas pirmo tomo pirmasis sąsiuvinis. Vyriausiuoju redaktoriumi paskirtas profesorius Vaclovas Biržiška. Vyriausiąją redakciją sudarė viceredaktorius profesorius Pranas Dovydaitis ir nariai: profesoriai Mykolas Biržiška, Blažiejus Čėsnys, Vincas Krėvė-Mickevičius, Vladas Lašas bei Vincas Kvieska; taip pat sekretoriai Pranas Čepėnas ir Bronius Vaitiekūnas. Pirmajame tome buvo daugiau kaip 5 000 paaiškintų žodžių ir apie 700 iliustracijų. Iki 1944 m. išleisti 9 leidinio tomai ir dar 7 sąsiuviniai – iki J raidės.

Sklandytuvas ir jo statytojai.
XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos sparnai, 1935, Nr. 9, p. 237.

248

1931 11 14
ĮVYKO PIRMASIS SKRYDIS LIETUVOJE SUKONSTRUOTU SKLANDYTUVU

Lietuvoje sklandymu susidomėta XX a. 3 dešimtmečio pabaigoje. 1927 m. buvo įregistruotas Lietuvos aeroklubas (LAK), o apie šios aviacijos šakos platesnę plėtrą svarstyti pradėta po 1930 m. kovo 9 d. vykusio trečiojo LAK ataskaitinio susirinkimo. Idėją plėtoti sklandymą Lietuvoje iškėlė klubo vicepirmininkas, aviacijos parko viršininkas Antanas Gustaitis. Susipažinimo tikslais rugpjūčio 11 d. LAK nariai lankėsi Rasytėje (Kuršių Nerija) – vienoje didžiausių Vokietijos sklandymo mokyklų. Vėliau šioje mokykloje mokėsi Gregoras Heidrikis, kuris tapo pirmuoju kvalifikuotu sklandytoju Lietuvoje. 1931 m. spalį sukonstruotas pirmasis sklandymo aparatas, kuris, deja, patyrė avariją. Lapkritį Kauno aviacijos dirbtuvėse buvo pastatytas antrasis tokio paties modelio aparatas. Pirmieji sėkmingi skridimai sklandytuvą išsviedžiant amortizatoriumi įvyko 1931 m. lapkričio 14 dieną. XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvoje veikė kelios sklandymo mokyklos, buvo suprojektuota ir pastatyta 19 aparatų, surengtos dvejos sklandymo varžybos.

Prezidentas Antanas Smetona.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

249

1931 11 25
PASKELBTAS PREZIDENTO RINKIMŲ ĮSTATYMAS

1931 m. lapkričio 25 d. Prezidentas Antanas Smetona paskelbė šalies Prezidento rinkimų įstatymą. Šis įstatymas įvedė amerikietiško pavyzdžio dviejų lygių rinkimų modelį. Valsčių, miestų ir apskričių tarybos, kuriose vienas rinkikas atstovavo 20 tūkst. gyventojų, rinko Ypatinguosius tautos atstovus, o šie – prezidentą. Kandidatą į prezidentus galėjo iškelti ne mažesnė kaip dvidešimties atstovų grupė. Pirmieji tokie rinkimai įvyko 1931 m. gruodžio 11 dieną. Juose susirinkę 116 Ypatingųjų tautos atstovų vienbalsiai iš vienintelio kandidato prezidentu išrinko Antaną Smetoną. Jam buvo suteiktas Tautos Vado vardas.

Kauno centrinis paštas.
XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

250 71

1931 12 31
ATIDARYTI CENTRINIO PAŠTO RŪMAI KAUNE

Kauno centrino pašto statybos pradžia laikomi Vytauto Didžiojo metai (1930 m.), tačiau apie tokių rūmų poreikį buvo pareikšta jau 1924 metais. Felikso Vizbaro projektuoti rūmai buvo pastatyti 1931 m. pabaigoje. Tų pačių metų gruodžio 31 d. iš K. Donelaičio gatvėje buvusio senojo pašto pastato į naujus rūmus įsikėlė Kauno centrinis paštas, o 1932 m. sausio pradžioje – Pašto valdyba. 1932 m. sausio 2 d. rūmus pašventino kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas. Šis vienas svarbiausių laikinosios sostinės reprezentacinių statinių iš kitų išsiskiria modernizmo ir „tautinio stiliaus“ elementų derme bei prabangiu interjeru. Centrinio pašto statyba kainavo apie 1,5 mln. litų, dar 250 tūkst. litų išleista papuošimams ir įvairiems įrenginiams. Rūmuose buvo įrengti modernūs liftai, erdvi operacijų salė, dušai ir poilsio kambariai darbuotojams. Interjerą dekoravo žymiausi to meto dailininkai. Salę papuošė Vilniaus, Gardino ir Klaipėdos ženklai bei trys Kazio Šimonio piešti paveikslai. Petras Kalpokas operacijų salės sienas apjuosė nutapytais 103-imis Lietuvos pašto ženklais. 1935 m. pagrindiniame fasade buvo įmontuotas elektrinis laikrodis. Statinys tapo vienu svarbiausių laikinosios sostinės architektūros akcentų.

Pirmojo Pasaulio lietuvių kongreso dalyviai prie Įgulos (Šv. arkangelo Mykolo) bažnyčios. Kaunas, 1935 m.
S. Sajausko archyvas

1932 02 07
ĮSTEIGTA DRAUGIJA UŽSIENIO LIETUVIAMS REMTI

251

Nuo XIX a. dėl emigracijos lietuvių tauta pradėjo sklisti po pasaulį. 1918–1940 m. iš Lietuvos pasitraukė apie 100 tūkst. gyventojų, daugiausia dėl ekonominių priežasčių. Emigrantų keliai vedė į JAV, Kanadą ir Pietų Ameriką (Argentiną, Braziliją, Urugvajų). 1929 m. kilusi pasaulinė ekonominė krizė pablogino šios kartos emigrantų gyvenimo sąlygas, todėl Lietuvos visuomenininkai nutarė rūpintis išeiviais. Šiuo tikslu buvo įkurta Draugija užsienio lietuviams remti. Jos pirmininku tapo teisininkas Rapolas Skipitis. Draugija siekė sukurti bendrą visų pasaulio lietuvių organizaciją, remti lietuvių mokyklas užsienyje, siųsti joms mokytojus, steigti bibliotekas, remti lietuvišką spaudą. Draugijos iniciatyva 1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Kaune vyko I Pasaulio lietuvių kongresas. Organizacija siekė įkurti Pasaulio lietuvių sąjungą ir labiau plėtoti pasaulio lietuvių kultūrinius ir ekonominius ryšius.

Muziejaus „Alka“ atidarymo iškilmės. Telšiai, 1932 m.

Darbas, 1938, Nr. 35.

252

1932 02 16
ĮKURTAS ŽEMAIČIŲ MUZIEJUS „ALKA“

Žemaičių senovės mėgėjų draugijos narių surinktos senienos iš pradžių buvo laikomos Telšių mokytojų seminarijoje, tačiau trūkstant vietos kilo mintis įsteigti muziejų. 1933 m. visoje Žemaitijoje buvo pradėta rinkliava muziejaus statybai. Pinigus, statybines medžiagas aukojo ne tik apskričių, valsčių savivaldybės, bet ir pavieniai aukotojai. Statybos darbus parėmė Lietuvos švietimo ministerija ir Vyriausybė. 1936 m. rugsėjo 12 d. Telšiuose, vakariniame Masčio ežero krante, buvo padėtas „Alkos“ muziejaus rūmų kertinis akmuo. Muziejaus projektą parengė Telšių inžinierius Steponas Stulginskis. Pastato sąmatinė vertė siekė 125 tūkst. litų. 1937 m. gruodį Žemaičių muziejus jau galėjo įsikurti keliose naujųjų rūmų patalpose. Pirmojoje ekspozicijoje muziejus lankytojams pristatė Naujųjų laikų žemaičių meną, etnografiją ir istoriją.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Draugijos steigėjas Balys Sruoga. XX. a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, 1921, p. 247.

253

1932 02 21
ĮSTEIGTA LIETUVOS RAŠYTOJŲ DRAUGIJA

Lietuvos rašytojų draugija siekė suvienyti lietuviškai rašančius prozininkus, poetus, dramaturgus, vertėjus, literatūros mokslininkus ir kritikus. Jos iniciatoriais tapo Balys Sruoga ir Juozas Grušas. Draugijai paeiliui vadovavo Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozas Grušas ir Liudas Gira. Draugija 1934–1938 m. leido laikraštį „Literatūros naujienos“, kuriame buvo pristatomi Lietuvos ir užsienio autorių naujausi kūriniai, kultūros renginiai, literatūros kritikų straipsniai. 1935 m. draugijos iniciatyva Vyriausybė įsteigė 5 000 Lt Lietuvos valstybinę literatūros premiją už geriausią metų kūrinį. Pirmąją premiją gavo Ieva Simonaitytė už romaną „Aukštųjų Šimonių likimas“. 1936 m. draugija narių rėmimui įsteigė Literatūros fondą, iš kurio skirdavo pašalpas ir paskolas.

Generalinio štabo karininkai su Generalinio štabo kursų klausytojais. Kaunas, 1934 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

254 41

1932 04 01
PRADĖJO VEIKTI AUKŠTOJI KARO MOKYKLA – GENERALINIO ŠTABO KURSAI

Iki 1932 m. Lietuvoje nebuvo aukštojo karo mokslo institucijos, todėl karininkai aukštąjį išsilavinimą įgydavo Europos šalių karo akademijose. Užsienio kariuomenių organizacinė struktūra skyrėsi, o studijos brangiai kainavo, tad Lietuvos kariuomenės vadovybė nutarė įsteigti aukštąją karo mokyklą. Generolo Petro Kubiliūno iniciatyva prie Aukštųjų Vytauto Didžiojo karininkų kursų, kurie turėjo tik aukštesniosios mokyklos statusą, Kaune buvo įkurtas Generalinio štabo skyrius (kursai), turintis aukštojo mokslo įstaigos statusą. Kasmet į šią mokymo įstaigą buvo priimama po 25–30 studentų, mokslas truko 2,5 metų. Buvo mokoma karo strategijos, taktikos, organizacijos, karo technikos, karo istorijos ir teisės, bendrojo lavinimo dalykų. Mokykloje dėstė Vytauto Didžiojo universiteto profesūra. Dauguma absolventų tapo vadovaujančiais Lietuvos kariuomenės veikėjais – generolais, generalinio štabo darbuotojais, karo atašė Lietuvos pasiuntinybėse užsienyje, pėstininkų, artileristų ir kitų kariuomenės dalių specialistais. 1938 m. gruodžio 10 d. priimtas „Vytauto Didžiojo aukštosios karo mokyklos įstatymas“, kuriuo aukštoji karo mokykla buvo įteisinta įstatymiškai.

Loterijos reklama.

Naujoji Romuva, 1937, Nr. 23–24.

1932 04 09
PASKELBTAS VALSTYBĖS LOTERIJOS ĮSTATYMAS

255

Valstybė pelningą loterijos verslą perėmė iš Raudonojo Kryžiaus draugijos ir suteikė jai „Valstybės loterijos“ vardą. Skatinant visuomenės susidomėjimą loterija, buvo padidintas bilietų ir laimėjimų skaičius: A ir B lošimų serijose buvo po 45 tūkst. bilietų su 17 tūkst. įvairių laimėjimų fondu. Loterijos lošimai vyko Finansų ministerijos rūmų Didžiojoje salėje prižiūrint loterijos direktoriui Antanui Vaitkevičiui ir dalyvaujant Valstybės kontrolės, miesto savivaldybės ir spaudos atstovams. Loterijos rezultatai buvo skelbiami didžiuosiuose šalies dienraščiuose. Lošimo bilietus platino: Loterijos administracija, Vyriausioji agentūra, visos pašto įstaigos ir loterijos agentai. Loterijos apyvarta ir pelnas buvo atleisti nuo žyminio ir kitų valstybės mokesčių. 1/3 grynojo pelno buvo skiriama Lietuvos Raudonajam Kryžiui, 2/3 – labdaros ir socialinės globos įstaigoms.

Papuošti Kauno pilies griuvėsiai. 1930 m.

Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 36.

256

1932 05 11
PRADĖTI KAUNO PILIES GRIUVĖSIŲ ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

Laiko, priešų ir gamtos suniokotais Kauno pilies griuvėsiais imta rūpintis tik 1930 metais. Miesto savivaldybės sprendimu 1932 m. aplink pilį buvę statiniai nugriauti, o gyventojai – iškeldinti. 1932 m. gegužę pilies teritorijoje pirmą kartą pradėti archeologiniai kasinėjimai ir konservavimo darbai. Šį projektą palaikė Kauno miesto burmistras Antanas Gravrogkas, bei architektai prof. Vladimiras Dubeneckis ir Mykolas Songaila. Savivaldybė šiems darbams skyrė 1 000 litų. Kasinėjimams vadovavo archeologijos ir istorijos prof. Eduardas Volteris, kuriam talkino Kauno miesto muziejaus darbuotojai ir savivaldybės skirti darbininkai. Tyrimas atskleidė, jog pilis buvo trapecinio plano, ginamosios sienos turėjo apvalius bokštus, kieme stovėjo mediniai, vėliau mūriniai pastatai, o visą pilį juosė griovys, kuris buvo pripildytas Neries vandens. Archeologinių tyrimų metu pilies teritorijoje rasta žmonių ir gyvulių kaulų, ginklų, skydų, peilių likučių, bronzinių papuošalų, koklių su įdomiais ornamentais. Šie radiniai buvo perduoti Kauno miesto muziejui.

Viliaus Jomanto sukurtas plakatas. 1939 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

257

1932 06 18
PATVIRTINTI NAUJI TAUPOMŲJŲ VALSTYBĖS KASŲ ĮSTATAI

Per dešimtmetį nuo Taupomųjų kasų įkūrimo išaugo indėlininkų skaičius, o indėliai pasiekė 11 mln. Lt sumą, todėl reikėjo instituciją reformuoti. 1932 m. birželio 18 d. patvirtinti nauji įstatai išplėtė kasų tinklą visoje šalyje, nustatė didesnį mokamų palūkanų dydį, išplėtė sąskaitų rūšių skaičių, o indėliams suteikė valstybės garantiją. Taupomosios kasos savo indėlininkams siūlė kreditus labai mažomis (iki 6 proc.) palūkanomis. Šie institucijos veiklos patobulinimai lėmė, jog per keletą metų indėlių suma padidėjo 6 kartus ir 1938 m. pabaigoje Taupomosiose valstybės kasose buvo laikoma rekordinė suma – 69,4 mln. litų. Taupomosios valstybės kasos 1934 m. išleido specialius taupomuosius ženklus moksleiviams po 10, 20 ir 50 centų. Surinkus 20 taupomųjų ženklų, santaupas buvo galima įrašyti į vaiko indėlį arba atgauti grynaisiais pinigais.

Fiziško auklėjimo (Kūno kultūros) rūmai. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

258 89 1932 07 15 ĮSTEIGTI KŪNO KULTŪROS RŪMAI

XX a. 3 dešimtmetyje įvairiais su sportu susijusiais klausimais rūpinosi pavieniai entuziastai ir sporto organizacijos. Nuo 4 dešimtmečio pradžios sporto svarbą visai valstybei suprato ir šalies vadovai. Prezidentas Antanas Smetona 1932 m. liepos 15 d. pasirašė Kūno kultūros įstatymą, kurio pagrindu buvo įsteigta pirmoji valstybinė sporto institucija – Kūno kultūros rūmai, vadovaujami Antano Jurgelionio. Nuo šiol sporto organizavimas ir rėmimas tapo valstybės rūpesčiu. Rūmai turėjo suvienyti visas Lietuvoje veikiančias gimnastikos, sporto ir kūno kultūros organizacijas bei palaikyti ryšius su užsienio sporto atstovybėmis. Jie rengė kūno kultūros mokytojus, steigė ir prižiūrėjo sporto aikštes, sales ir baseinus. Rūmų tarybos nariai 1932–1933 m. leido iliustruotą savaitinį žurnalą „Kūno kultūra ir sveikata“, kuriuo propagavo sportą ir visuomenės sveikatą. 1934 m. spalio 10 d. šalia Parodų aikštės buvo atidaryti Fiziško auklėjimo (Kūno kultūros) rūmai ir pirmoji aukštoji sporto mokykla Lietuvoje – Aukštieji kūno kultūros kursai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kino teatrų „Forum“ ir „Metropolitain“ reklama.
Lietuvos žinios, 1936, Nr. 144, p. 8.

1932 08 01 ĮSIGALIOJO KINO TEATRŲ ĮSTATYMAS 259

Įstatymas reglamentavo kino teatrų steigimą ir veiklą, lankytojų amžiaus cenzą. Jis įpareigojo prieš filmus rodyti lietuvišką kino kroniką, lietuvių gyvenimo užsienyje ir mokslinio turinio dokumentinius filmus. Filmų subtitrai turėjo būti tik lietuvių kalba. Steigiant kino teatrą buvo privaloma gauti Vidaus reikalų ministerijos leidimą. Nemokamai kino teatrus galėjo lankyti kino teatrų darbą kontroliuojantys filmų cenzoriai ir policininkai. Buvo uždrausta kine lankytis vaikams iki 6 metų, o „įleidęs kas nepilnametį, neturintį 17 metų amžiaus į kino teatrą, kuriame demonstruojamas filmas tik suaugusiems, baudžiamas areštu iki 3 mėn. arba piniginė bauda iki 2 500 Lt.“ Kino teatrų kontrolę papildė Filmų cenzūros įstatymas. Nauji kino filmai iš muitinės pirmiausia keliavo į Vidaus reikalų ministeriją, kur cenzoriai tikrino, ar filmai tinkami plačiai auditorijai – neturi prieš Lietuvą nukreiptos propagandos, nėra pornografiniai. Neradus pažeidimų filmai buvo išduodami adresatui.

Karikatūra vaizduojanti Hagos teismą.

Sekmadienis, 1932, Nr. 33, p. 1.

260

1932 08 11
PASKELBTAS KLAIPĖDOS BYLOS SPRENDIMAS

Vokietijos Vyriausybė 1932 m. vasario 8 d. įteikė skundą Tautų Sąjungos Tarybai, kuriame kaltino Lietuvos Vyriausybę neteisėtu Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko Oto Betcherio nušalinimu nuo pareigų šiurkščiai pažeidžiant Klaipėdos krašto statutą. Lietuva paaiškino, jog sankcijų prieš O. Betcherį ėmėsi sužinojusi apie jo slaptas derybas su Vokietijos Vyriausybe dėl Klaipėdos krašto žemės ūkio produkcijos pardavimo. Reaguodamos į šį konfliktą, Klaipėdos krašto konvencijos signatarės Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija pareikalavo skubiai sudaryti naują direktoriją ir 1932 m. balandžio 11 d. iškėlė Lietuvos Vyriausybei bylą. Tarptautinis teismas Hagoje turėjo išaiškinti krašto gubernatoriaus ir autonominių organų kompetencijos ribas. 1932 m. rugpjūčio 11 d. tribunolas paskelbė sprendimą, kuriame pripažino gubernatoriaus teisę kontroliuoti seimelio ir direktorijos veiksmus. Taigi O. Betcheris buvo nušalintas nuo pareigų teisėtai. Bylos laimėjimas Lietuvoje buvo sutiktas labai džiaugsmingai. Vokietijai tai buvo ženklas, jog reikės imtis kitos politinės taktikos įtakai Klaipėdos krašte palaikyti.

Vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika. XX a. 4 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 282.

261

1932 08 05
PASKELBTAS SUSIRINKIMŲ IR PRAMOGŲ ĮSTATYMAS

Įstatymas panaikino iki tol Konstitucijos nustatytą tvarką, kuri piliečiams pripažino laisvę rinktis į susirinkimus be ginklų ir neardant viešosios tvarkos. Pagal naująjį įstatymą, apie būsimą susirinkimą policijos nuovados viršininkui reikėjo pranešti raštu prieš 3 dienas. Pareiškime turėjo būti nurodyta: susirinkimo tikslas, vieta, data ir laikas, svarstytini klausimai, duomenys apie rengėjus. Pareiškime turėjo būti nurodyta pranešimų ar paskaitų turinio santrauka bei visų dalyvių sąrašas. Susirinkimuose negalėjo dalyvauti jaunesni nei 17 metų asmenys. Kiekvieną susirinkimą stebėjo policijos atstovas, kuris galėjo bet kada jį nutraukti, pašalinti į sąrašą neįtrauktus dalyvius ar uždrausti kalbėti. Ginkluoti, neblaivūs, uždraustus ženklus ar uniformas dėvintys asmenys dalyvauti negalėjo. Tuo tarpu Lietuvos šaulių ir skautų organizacijoms, moksleivių ar studentų susirinkimams, šeimyniniams ar asmeniniams susibūrimams leidimų nereikėjo. Visus su susirinkimų organizavimu susijusius klausimus sprendė Vidaus reikalų ministerija. Įstatymas stiprino autoritarinį režimą ir visuomenės kontrolę.

Karikatūra „Pirmasis Lietuvos miestų burmistrų suvažiavimas“.
Lietuvos aidas, 1932, Nr. 229, p. 2

262

1932 10 07–08
ĮVYKO PIRMASIS LIETUVOS MIESTŲ BURMISTRŲ SUVAŽIAVIMAS

XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvos miestai modernėjo, jų gyventojų skaičius išaugo. 1932 m. miestai buvo suskirstyti į pirmaeilius (Alytus, Biržai, Kaunas, Kėdainiai, Marijampolė, Panevėžys, Šiauliai, Telšiai, Vilkaviškis, Ukmergė) ir antraeilius (Jonava, Jurbarkas, Kalvarija, Kybartai, Kretinga, Mažeikiai, Naumiestis, Prienai, Plungė, Radviliškis, Raseiniai, Rokiškis, Šakiai, Šeduva, Utena, Tauragė, Virbalis, Zarasai, Žagarė). Visos vykdomosios valdžios funkcijos buvo perduotos miestų burmistrams – jie tapo svarbiausiais miestų valdytojais. Miestų taryboms palikta spręsti miestų ūkio klausimus. 1932 m. spalio 7–8 d. 29 burmistrai susirinko į pirmąjį suvažiavimą Kauno karininkų ramovėje. Miestų vadovai dvi dienas dalijosi patirtimi ir aptarė svarbiausias problemas, švietimo reformos įgyvendinimo klausimus. Suvažiavimas atskleidė, jog dėl lėšų stygiaus miestuose strigo vandentiekio, kanalizacijos, gatvių, aikščių įrengimo ir įstaigų modernizavimo darbai. Buvo nuspręsta, kad siekiant subalansuoti biudžetą savivaldybės turi perimti pelningas gyventojų aptarnavimo sritis: elektros tiekimą, vandentiekį ir kanalizaciją.

„Ars“ grupės parodos atidarymas. Iš kairės: Juozas Mikėnas, Juozas Petrėnas-Tarulis, Paulius Galaunė, Adomas Galdikas, Mstislavas Dobužinskis, Viktoras Vizgirda, Antanas Samuolis. Kaunas, 1932 m. spalio 30 d.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1932 10 30–12 04
VYKO PIRMOJI DAILININKŲ GRUPĖS „ARS“ PARODA

91 263

M. K. Čiurlionio dailės galerijoje įvykusioje modernistinės „Ars“ grupės (1932–1934 m.) parodoje darbus pristatė devyni menininkai: Antanas Gudaitis, Adomas Galdikas, Antanas Samuolis, Juozas Mikėnas, Viktoras Vizgirda, Jonas Steponavičius, Vytautas Kazimieras Jonynas, Telesforas Kulakauskas ir Mstislavas Dobužinskis. Dalis šios grupės narių dailę studijavo Paryžiuje. „Ars“ grupės skiriamuoju bruožu tapo lietuviško meno interpretacija per europietiško modernizmo prizmę. Parodos kataloge menininkai skelbė: „Mes pasiryžę šiai atgimstančiai tėvynės epochai tarnauti ir kurti šios epochos stilių“. Renginys sulaukė didžiulio susidomėjimo ir gana palankių atsiliepimų. Tačiau vėliau kritikai arsininkų meną apibūdino kaip „balvoninę skulptūrą“, „suterštus purvinais dažais drobės gabalus“. „Ars“ grupės debiutas išprovokavo didelį vyresniosios kartos menininkų pasipriešinimą, tačiau tai tik sustiprino menininkų pasiryžimą kurti pasirinktu stiliumi.

LIETUVOS MOTINOMS IR VAIKAMS GLOBOTI ORGANIZACIŲ SĄJUNGOS

MOTINOS IR VAIKO MUZĖJUS

Kaunas, Laisvės Alėja 12 Nr.

Muzėjus atidaryta as kasdieną nuo 9—11 ir nuo 4—6 ir šventadieniais nuo 1—4 v. p. p. Įėjimas į muzėjų nemokamas.

MUZĖJAUS TIKSLAS: teikti motinoms reikalingiausią higienos žinių, kaip elgtis su naujagimis, kaip kovoti prieš tuberkuliozę, raršitę, veneros ir kitas ligas.

Motinos ir vaiko muziejaus reklama.

Motina ir vaikas, 1933, Nr. 2, p. 23.

264

1932 12 04
ATIDARYTAS MOTINOS IR VAIKO MUZIEJUS

Lietuvoje veikianti Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjunga 1932 m. gruodį oficialiai atidarė Motinos ir vaiko muziejų. Muziejus tapo centru, kuriame apsilankę tėvai ir auklėtojai gaudavo reikalingiausių medicinos, higienos žinių ir vaikų auklėjimo patarimų. Muziejuje veikė keliolika skyrių – Kūdikių slaugymo, Pirmosios pagalbos, Priešmokyklinio, Mokyklinio amžiaus vaikų. Jame buvo rengiamos paskaitos, demonstruojami filmai, leidžiami leidiniai sveikatos klausimais, nuolat veikė biblioteka. Iš užsienio vaikų globos ir socialinių įstaigų muziejus gaudavo žurnalų, plakatų, metodinės medžiagos. Muziejaus lankymas buvo nemokamas, tad per pirmus veiklos metus jį aplankė 8 873 asmenys. Iki 1937 m. muziejuje pabuvojo daugiau kaip 50 tūkst. lankytojų: moksleivių, medikų, motinų. 1937 m. Motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjunga planavo muziejui pastatyti erdvius rūmus, tačiau šiuos planus sužlugdė sovietų okupacija.

Aušrininkai prie Jono Basanavičiaus paminklo. Centre sėdi ir pats lietuvių periodinės spaudos pradininkas Jonas Jablonskis. Kaunas, XX a. 3 dešimtmetis.

Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 338.

265

1932 12 04
LIETUVOJE PAMINĖTA PERIODINĖS SPAUDOS ŠIMTMEČIO SUKAKTIS

1832 m. Tilžėje išleistas pirmasis laikraščio „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių“ numeris laikomas lietuvių periodikos ištakomis. Laikraštį leido Kretingos pradžios mokyklos mokytojas Pričkus Kelkis. Pirmieji lietuviški laikraščiai buvo religinio ir informacinio turinio, tačiau be aiškios lietuviškos tautinės ideologijos. Stiprinant autoritarizmą spaudai buvo suteiktos ne tik visuomenės informavimo, bet ir tautos švietimo bei auklėjimo pareigos. Šiuo tikslu 1932 m. gruodžio 4 d. Kaune prasidėjo Periodinės spaudos šimtmečio renginiai. Karo muziejaus sodelyje, skambant Laisvės varpui, gėlių vainikai buvo padėti prie Simono Daukanto, Jono Basanavičiaus ir Vinco Kudirkos paminklų. 1932 m. gruodžio 5 d. Valstybės teatre iškilmingame minėjime dalyvavo Prezidentas Antanas Smetona, Vyriausybės nariai, diplomatai bei gausus būrys spaudos atstovų iš Latvijos ir Estijos. Žurnalistų sąjungos pirmininkas dr. Juozas Purickis savo kalboje sakė: „Spauda turi rūpintis, turi dirbti, kad mūsų tauta būtų visai sąmoninga, vieninga, dorovinga ir garbinga“.

Petro Babicko meninė nuotrauka „Gatvė rytą“.

Foto mėgėjas, 1933, Nr. 1, p. 13.

266

1932 12 18
SURENGTA PIRMOJI INDIVIDUALI FOTOGRAFIJŲ PARODA

Pirmąją individualią fotografijų parodą Kaune, Nepriklausomų dailininkų draugijos salone, surengė fotografijos mėgėjas, žurnalistas Petras Babickas. Paroda sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo ir kritikos. Rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, dailininkas Antanas Rūkštelė ir menotyrininkė Halina Kairiūkštytė-Jacinienė spaudoje diskutavo, ar fotografija apskritai laikytina menu. Apie P. Babicko parodą publikuotoje recenzijoje architektas Juozas Valentukonis rašė: „Parodoje vyravo motyvų įvairumas, fotografijose jaučiama gyvenimo dinamika, idiliškas romantizmas, darbo momentai“. Paskatinta P. Babicko parodos sėkmės, Zinaida Bliumentalienė 1933 m. vasario 26 d. surengė savo individualią fotografijų parodą, pristatydama ateljė „Zinaida“ sukurtų 130 Lietuvos teatralų ir kitų žinomų žmonių bei vaikų portretų. Nuo 1933 m. individualios fotografijos parodos buvo rengiamos ir kituose miestuose.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas. Kaunas, 1932 m.

267

1932 M. GRUODIS
PASKELBTI VISUOTINIO LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIO SURAŠYMO DUOMENYS

1923 m. vykdant Lietuvos gyventojų surašymą buvo svarstoma atlikti ir žemės ūkio surašymą, tačiau dėl lėšų stygiaus jis buvo atidėtas vėlesniam laikui. Pirmasis Lietuvos visuotinis žemės ūkio surašymas prasidėjo tik 1930 m. gruodžio 30 dieną. Jis tęsėsi apie 10 dienų, o visi kintamieji duomenys buvo taikomi nakčiai iš gruodžio 30 į 31 dieną. Surašymą ruošė, vykdė ir medžiagą apdorojo Centralinis statistikos biuras prie Finansų ministerijos. Visi surašymo duomenys buvo paskelbti 1932 metais lietuvių ir prancūzų kalbomis išleistame leidinyje „Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas. 1930 – Vytauto Didžiojo – metai gruodžio mėn. 30 d.“ Ši statistinė informacija leido įvertinti žemės ūkio padėtį ir raidą.

Palangos pliažas. Apie 1939 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

268 73

1932 12 22
PASKELBTAS KURORTŲ ĮSTATYMAS

Pagal 1932 m. gruodžio 22 d. paskelbtą Kurortų įstatymą kurortais buvo laikomos vietos, „turinčios gydomųjų šaltinių arba gydomųjų purvų ir tinkamų patalpų bei įrengimų ligoniams gydyti arba yra patogios pailsėti ir sveikatai pataisyti“. Įstatyme buvo numatytos kurortams tvarkyti rinkliavos – iki 15 litų iš kiekvieno atvykusio žmogaus ir iki 40 litų nuo šeimos. Kurortų statyba ir tvarkymas pavestas prižiūrėti vidaus reikalų ministrui. Priėmus šį įstatymą, Lietuvos kurortinės vietovės gavo kurorto statusą *de jure*. Tad 1933 m. balandžio 21 d. kurortu oficialiai tapo Kulautuva, po mėnesio, gegužės 16 d., kurorto statusas buvo suteiktas Kačerginei. 1933 m. kurortais taip pat patvirtinti Palanga, Birštonas, Likėnai, Zarasai, Aukštoji Panemunė, Lampėdžiai, Berčiūnai, Anykščiai, Alytus, Pivonija, Smardonys, Besočiai, Giruliai, Juodkrantė, Karklininkai, Kintai, Klaipėda, Nida, Pervalka, Preila, Rusnė ir Smiltynė. 1934 m. paskelbta, kad birželio 14 d. bus minima kaip Lietuvos kurortų diena. Periodikoje buvo skatinamas vietos turizmas: „nusikalstume savo kraštui, jeigu turėdami tokių gražių kurortų ir vasarviečių veztume pinigus į užsienius vasaros poilsiui ir sveikatai pataisyti“. 1940 m. kurortų sąrašą papildė Bubiai, Juodšiliai, Paneriai, Pasvalys, Švenčionėliai, Šventoji, Trakai, Varėna II.

Vytauto Augustino meninė nuotrauka.
XX a. 4 dešimtmetis.
V. Skučaitės archyvas

1933 01 15
ĮSTEIGTA LIETUVOS FOTOMĖGĖJŲ SĄJUNGA

269

Po 1932 m. gruodį sėkmingai praėjusios pirmosios individualios fotografijų parodos Petras Babickas kartu su bendraminčiais nutarė steigti Lietuvos fotomėgėjų sąjungą. Nuo 1926 metų Kaune veikė Lietuvos fotografų profesionalų draugija, tačiau ji į savo tarpą fotomėgėjų neįsileido. Pirmuoju sąjungos pirmininku išrinktas Steponas Kolupaila. Sąjungos nariais tapo aktyviausi fotomėgėjai: Vytautas Augustinas, Balys Buračas, Jokūbas Skrinska ir kiti. Sąjunga leido žurnalą „Fotomėgėjas“, visoje Lietuvoje rengė fotografijos parodas, dalyvavo užsienio parodose, aktyviai reiškėsi Lietuvos spaudoje, rūpinosi fotografų švietimu. Pirmąją parodą sąjunga surengė 1933 m. gruodžio 17–27 d. Kaune, Žemės ūkio rūmų salėje. Joje 44 fotomėgėjai eksponavo 880 fotografijų. Jos pasižymėjo etnografiniais motyvais ir patriotinėmis tautiškumo idėjomis. Sąjungos globojami fotografai ypač sėkmingai pasirodė 1937 metais tarptautinėje Paryžiaus parodoje, kur pelnė dešimt aukso medalių.

Žemaitkiemio meteoritai.

Kaveckis M., Žemaitkiemio meteoritas, kritęs 1933 m. vasario 2 d. Kaunas, 1934, p. 39.

270

1933 02 02
UŽFIKSUOTAS DIDŽIAUSIAS METEORITŲ LIETUS LIETUVOJE

269

1933 m. meteoritai pabiro netoli Žemaitkiemio, Ukmergės rajone. Iš dangaus krentančius meteoritus 20 val. 30 min. pastebėjo netoli Žemaitkiemio esančio Klepšių kaimo gyventojai. Jie liudijo, kad staiga dangus nušvito ir pasigirdo smarkus ūžimas lyg perkūnija. Ant sniego nukritę dangaus kūnai buvo gerai matomi. Meteoritų rinkimą organizavo vietos policijos viršininkas B. Savickas, kuris suprasdamas šio gamtos fenomeno svarbą apie įvykį nedelsiant informavo „Lietuvos aido“ žurnalistus ir pakvietė Vytauto Didžiojo universiteto atstovus. Profesorius Mykolas Kaveckis su mokslininkų grupe pasitelkė vietos gyventojus ir surinko 20 meteorito nuolaužų, kurios svėrė apie 44 kilogramus. Jos buvo įvairaus dydžio – nuo kelių kilogramų iki kelių šimtų gramų. Didžioji dalis šių meteoritų saugoma Vilniaus universitete, o mažesni gabalai iškeliavo į Čekijos, Rusijos, Anglijos muziejus. Tai buvo gausiausias užfiksuotas meteoritų lietus Lietuvos teritorijoje.

Prezidentas Antanas Smetona jodinėja. XX a. 4 dešimtmetis.

Fiziškas auklėjimas, 1932, Nr. 1, p. 17.

1933 02 02
OFICIALIU SARTŲ ŽIRGŲ LENKTYNIŲ GLOBĖJU TAPO ŽEMĖS ŪKIO RŪMAI

271

Žirgų lenktynės Dusetose ant Sartų ežero nuo 1905 m. vykdavo kasmet vasario 2 dieną. 1933 m. lenktynių oficialiu globėju tapus Lietuvos žemės ūkio rūmams renginys įgavo respublikinį mastą ir tapo Lietuvos žirgų sporto tradicija. 1933 m. buvo išleistos oficialios žirgų lenktynių taisyklės, sudarytas lenktynių komitetas, kuris turėjo pasirūpinti lenktynių vieta, sudaryti starto, finišo ir stebėtojų komisijas, skelbti rezultatus. Visi dalyviai turėjo sumokėti 10 Lt startinį mokestį, tačiau nieko nelaimėjusiems buvo grąžinami 5 litai. Pagal taisykles žirgas turėjo įveikti 2 km distanciją bėgdamas risčia, todėl stebėtojų grupės skaičiavo, kiek kartų žirgas perėjo į zovadą. Kol renginys neturėjo solidaus rėmėjo, nugalėtojai kaip prizą gaudavo rūkytų lašinių paltį, naujus pakinktus ar brangių mineralinių trąšų maišą. Nuo 1933 m. lenktynėse geriausiai pasirodę 10 eržilų ir kumelių buvo premijuojami iš Lietuvos žemės ūkio rūmų skirto prizinio fondo. Eikliausias žirgas gaudavo apie 100 Lt premiją, kiti – po 75–30 litų. Nors panašias žirgų lenktynes imta rengti ir kitose Lietuvos vietovėse, Sartų lenktynių savo mastu jos nurungti nepajėgė.

Kauno konservatorija. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Kauno Juozo Gruodžio konservatorija

272 72

1933 02 07 ĮKURTA KAUNO KONSERVATORIJA 271

Muzikiniam lavinimui plėtoti 1919 m. kompozitorius Juozas Naujalis Kaune įkūrė privačią muzikos mokyklą, kuri 1920 m. buvo suvalstybinta ir pavadinta Valstybės muzikos mokykla. 1933 m. kompozitoriaus Juozo Gruodžio iniciatyva Prezidentas Antanas Smetona patvirtino Konservatorijos statutą. Taip buvo įsteigta aukštoji muzikos mokykla – Kauno konservatorija. Pirmuoju jos direktoriumi tapo kompozitorius, pedagogas ir dirigentas profesorius Kazimieras Viktoras Banaitis. Konservatoriją sudarė šeši skyriai: Kompozicijos, Fortepijono, Vargonų, Styginių instrumentų, Dainavimo ir Pučiamųjų instrumentų. Mokykloje mokėsi įvairaus amžiaus ir išsilavinimo studentai; taikydami Vakarų Europos ir Rusijos muzikos akademijų patirtį, jiems dėstė 33 muzikos pedagogai, tarp kurių buvo Balys Dvarionas, Aleksandras Kačanauskas ir kiti. 1933 m. į konservatoriją įstojo 262 studentai. Populiariausia buvo fortepijono specialybė, kurią studijavo apie 30 proc. visų studentų.

Adolfo Hitlerio bareljefas. XX a. 4 dešimtmetis.
Laisvoji Klaipėda, 1934 01 15, p. 15.

1933 03 17 KLAIPĖDOS KRAŠTE ĮSTEIGTA PIRMOJI NACISTINĖ PARTIJA 273

1933 m. Europoje plito Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos (VNSDP) ideologija, kurios pagrindiniai kūrėjai buvo Adolfas Hitleris, Jozefas Gėbelsas ir Alfredas Rozenbergas. Vokietijos vyriausybė nuo pat Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos neatsisakė savo teisių į jį ir nuolat kurstė revizionistines nuotaikas. VNSDP pradėjo skleisti nacionalsocializmo ideologiją visose užsienyje gyvenančių vokiečių bendruomenėse. 1931 m. J. Gėbelsas, viešėdamas Tilžėje, viešoje kalboje pareiškė, kad Klaipėdos kraštą reikia grąžinti patį pirmą iš visų Versalio sutartimi prarastųjų kraštų. 1933 m. pirmąją VNSDP programa besivadovaujančią partiją Klaipėdos krašte, Kintuose, įsteigė Vilhelmas Šmitas. Partija vadinosi Nacionalsocialistinė piliečių partija. Iš pradžių Lietuvos valdžiai ji nekėlė jokių įtarimų, tačiau po kelių mėnesių komendantas ėmė gauti vis daugiau skundų iš kitų legaliai veikiančių vokiečių organizacijų dėl nacistinės partijos veiklos. 1933 m. liepos 7 d. Klaipėdos krašto komendantas Raimundas Liormanas uždraudė šią partiją. Šis sprendimas nedavė rezultatų, nes nacistinis judėjimas Klaipėdos krašte kasdien tik stiprėjo.

Klaipėda. Turgaus gatvė. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

274

1933 04 08
ĮKURTA DIDŽIOSIOS IR MAŽOSIOS LIETUVOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO SĄJUNGA

273

Matydama sėkmingai veikiančią ir už lietuvybę Vilniaus krašte kovojančią Vilniui vaduoti sąjungą, Lietuvos Vyriausybė nutarė įsteigti panašią organizaciją, kuri remtų lietuvybę Klaipėdos krašte. 1933 m. balandžio 8 d. įkurta Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga turėjo sustiprinti Klaipėdos krašto lietuvių pozicijas, ugdyti patriotizmą, didinti atsparumą vokietinimo tendencijoms ir stiprinti pasipriešinimą Vokietijos planams atplėšti Klaipėdą nuo Lietuvos. 1935 m. organizacija pervadinta Lietuvos Vakarų sąjunga. Jos skyriai buvo įsteigti kone visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Sąjungai vadovavo matematikas ir aktyvus antifašistas Paulius Slavėnas. Joje aktyviai veikė būrys lietuvių intelektualų: prof. Vladas Lašas, Povilas Pakarklis, Kazys Pakštas, prof. Petras Leonas, prof. Vincas Krėvė-Mickevičius ir kiti. Sąjungos nariai leido laikraštį „Vakarai“, skaitė paskaitas, rengė kultūros renginius, bandė suartinti Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuvių jaunimo organizacijas. 1939 m. Vokietija reikalavo uždaryti šią sąjungą, nes, neva, jos veikla turinti agresyvių tendencijų Vokietijos atžvilgiu ir trukdo atkurti gerus dvišalius santykius. Po Klaipėdos krašto 1939 m. kovo 22 d. prijungimo prie Vokietijos sąjungos veikla nutrūko.

Karikatūra vaizduojanti elektros stoties savininko ir Kauno miesto valdžios santykius.

Sekmadienis. 1933, Nr. 3, p. 1.

1933 04 23–30
VYKO KAUNO ELEKTROS ENERGIJOS VARTOTOJŲ BOIKOTAS

275

Kauno gyventojai už elektros energiją mokėjo labai brangiai – 1,35 Lt/kW. Buto apšvietimas sudarė 8–10 proc. visų šeimos išlaidų. Vartotojai, siekdami sumažinti milžiniškus tarifus, sudarė 14 asmenų boikoto komitetą ir parengė streiko prieš Kauno miesto elektrinę planą. 1933 m. balandžio 23 d. 20 val. sirenomis buvo paskelbtas streikas, ir visi elektros vartotojai 5 min. turėjo visiškai išjungti elektros prietaisus. Dieną virš miesto skraidę lėktuvai mėtė lapelius su informacija apie boikotą, o po miestą ir apylinkes važinėjo autobusas, papuoštas elektrinės karikatūromis. Protesto metu net ir kavinėse bei restoranuose buvo uždegtos žvakės ar žibalinės lempos. Streikas davė norimą rezultatą. Gegužės 1 d. 12 val. Vidaus reikalų ministras pranešė apie pasiektą susitarimą su elektrinės vadovybe ir nustatytus naujus tarifus: gyventojams – 0,82 Lt/kW, o pramonei – 0,40 Lt/kW. Šis boikotas paskatino vartotojus kovoti už teisę gauti paslaugas sąžiningomis kainomis.

Valstybės Saugumo departamento pastatas. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

276 62

1933 06 01
ĮSTEIGTAS VALSTYBĖS SAUGUMO DEPARTAMENTAS

1933 m. gegužės 29 d. vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika išleido Valstybės saugumo departamento statutą, kuriuo buvo apibrėžtos jį sudarančių Valstybės saugumo ir kriminalinės policijų funkcijos. Birželio 1 d. Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas pradėjo darbą. Departamento direktoriumi buvo paskirtas Jonas Statkus. Valstybės saugumo policijos vadovu tapo Augustinas Povilaitis, o Kriminalinės policijos – Petras Pamataitis. Departamentą sudarė septyni skyriai: Bendrasis, Spaudos, Agentūros, Ypatingasis, Žinių, Kvotų ir Identifikacijos. Juose dirbo 273 tarnautojai. Statutas nusakė Valstybės saugumo ir kriminalinės policijų funkcijas: žvalgyti, išaiškinti nusikaltimus valstybės saugumui, rinkti parodymus, įrodymus ir nusikaltusiuosius pristatyti teisingumo organams. Buvo sukurta Valstybės saugumo departamento tarnautojų uniforma ir tarnybinis legitimacijos ženklas. Darbuotojams uždrausta būti politinių organizacijų nariais. Šios žinybos paskirtis buvo pristabdyti arba nutraukti antivalstybinių (komunistinių, nacistinių ar panašių) grupuočių veiklą, užkirsti kelią įvairių sąmokslininkų rengiamiems perversmams ir pučams.

Žurnalo „Gimtasai kraštas“ pirmojo numerio viršelis.
Gimtasai kraštas, 1934, Nr. 1.

1933 06 10–11
ĮVYKO PIRMASIS MUZIEJININKŲ IR KRAŠTOTYRININKŲ SUVAŽIAVIMAS

277

1918 m. atkūrus Lietuvos valstybingumą, didžiausias dėmesys buvo skirtas politikos, ekonomikos ir žemės ūkio problemoms. Kultūros paminklų apsaugai bei muziejinių vertybių kaupimui ir saugojimui trūko valstybės dėmesio. Šią spragą bandė užpildyti inteligentai, kurie domėjosi gimtųjų vietovių istorija, rinko muziejines vertybes, kūrė kraštotyros draugijas, steigė muziejus. 1933 m. birželio 10–11 d. Šiauliuose įvyko pirmasis muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimas. Jo metu dalyviai dalijosi patirtimi, aptarė organizacinius klausimus ir numatė tolimesnės veiklos gaires. Pranešimus skaitė M. K. Čiurlionio galerijos direktorius Paulius Galaunė, istorijos ir archeologijos profesorius Eduardas Volteris, etnografas Ignas Končius, Pedagoginio muziejaus direktorius Vincas Ruzgas, archeologas Karolis Mekas ir daugelis kitų. Suvažiavime buvo nuspręsta leisti muziejininkystės leidinį „Gimtasai kraštas“. Žurnalas ėjo 1934–1943 metais. Jame buvo publikuojami muziejinio darbo, etnografijos, archeologijos, tautosakos ir kiti kraštotyrininkų tyrinėjimai.

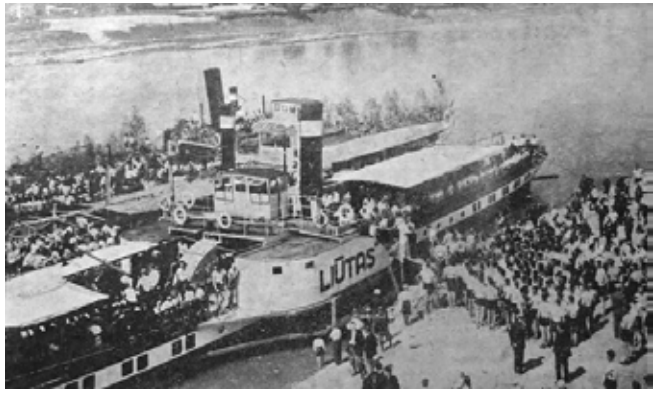

Pirmosios Jaunalietuvių sporto organizacijos sporto šventės dalyviai trimis garlaiviais plaukia iš Aukštosios Panemunės į Kauną. 1933 m.

Jaunoji karta, 1933, Nr. 26, p. 445.

278

1933 07 01–02
ĮVYKO PIRMASIS JAUNALIETUVIŲ SPORTO ORGANIZACIJOS (JSO) SĄSKRYDIS

1932 m. prie Lietuvių tautinio jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ buvo įsteigta Jaunalietuvių sporto organizacija. 1933 m. liepos 1–2 d. Kaune JSO surengė pirmąjį jaunimo sporto sąskrydį. Iš visų Lietuvos regionų į Kauną atvyko 3 168 sportininkai. Renginiu siekta stiprinti jaunuomenės fizines jėgas ir skatinti patriotizmą. Pirmąją dieną vyko įvairių sporto šakų varžybos ir daugiausia visuomenės dėmesio sulaukęs estafetinis bėgimas per Kauno miestą iki Aukštosios Panemunės. 20 kilometrų distanciją bėgo po 20 Aukštaitijos, Suvalkijos ir Žemaitijos bėgikų. Antrąją šventės dieną sportininkai pradėjo Aukštosios Panemunės bažnyčioje vykusiomis pamaldomis. Po jų dalyviai traukiniu, garlaiviais ir autobusais pasiekė Rotušės aikštę iš kur su orkestru nužygiavo iki Prezidentūros pagerbti savo organizacijos šefą. Prezidentas Antanas Smetona sportininkus pasveikino iš balkono. Po šios ceremonijos Valstybės stadione buvo tęsiamos varžybos. Pagrindinį prizą – sidabrinę Prezidento taurę – laimėjo Kretingos rajono JSO komanda. Per šventę atskirų rungčių laimėtojams buvo išdalinta 18 prizų. Bendroje įskaitoje, surinkusi 25 taškus, nugalėjo Kauno JSO komanda.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Teisingumo ministerijos ir Seimo rūmai, XX a. 4 dešimtmetis.

V. Bartkienės archyvas

279

1933 07 11
PRIIMTAS TEISMŲ SANTVARKOS ĮSTATYMAS

1933 m. liepos 11 d. buvo priimtas Teismų santvarkos įstatymas, kurį sudarė 488 straipsniai. Jis pakeitė nuo 1919 m. sausio galiojusį Laikinąjį teismų santvarkos įstatymą. Įstatymas nustatė keturių pakopų teismų sistemą: apylinkių teismai, apygardos teismai, Apeliaciniai Rūmai ir Vyriausiasis Tribunolas. Pagal įstatymą apylinkės teismo teisėju galėjo tapti ne jaunesnis kaip 25 metų Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą, išlaikęs teisėjo egzaminą ir atlikęs bent vienerių metų tarnybą teismo kandidatu. Apygardos teismo teisėju galėjo tapti tik asmuo bent 3 metus dirbęs apylinkės teismo teisėju. Teisėjus Teisingumo ministro siūlymu skyrė Respublikos Prezidentas. Ši teismų sistema nustojo veikusi 1940 m. rugpjūčio 3 d., kada Lietuva oficialiai buvo įjungta į SSRS sudėtį ir jos teritorijoje įsigaliojo SSRS konstitucija. Dabartiniai teisininkai, vertindami šį įstatymą to laikmečio teisės standartais, jį laiko savo turiniu ir forma tobulu teisės aktu.

Lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas prie įsigyto lėktuvo „Bellanca CH-300 Pacermaker“ (būsimosios „Lituanicos“). Čikaga, 1932 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

280 2

1933 07 15–17
VYKO STEPONO DARIAUS IR STASIO GIRĖNO SKRYDIS PER ATLANTĄ

Lakūnai Steponas Darius (tikroji pavardė – Jucevičius-Darašius) ir Stasys Girėnas (tikroji pavardė – Girskis) tapo pirmaisiais Atlanto vandenyną perskridusiais lietuviais. Šiam žygdarbiui lakūnai intensyviai ruošėsi apie metus. Prieš skrydį jie paskelbė: „Šį skrydį aukojame tau, jaunoji Lietuva“ ir parašė savotišką testamentą Lietuvai. 1933 m. liepos 15 d. lėktuvu „Bellanca Pacemaker CH-300“, kuriam buvo suteiktas „Lituanicos“ vardas, S. Darius ir S. Girėnas pakilo iš Niujorko Floyd Bennett Field oro uosto. Lakūnai planavo be sustojimo pasiekti Kauną, tačiau įveikus 6 411 km ir iki tikslo likus apie 650 km, lėktuvas sudužo miške netoli Soldino vietovės (dabar – Lenkijos, anuomet – Vokietijos teritorijoje). Laikinojoje sostinėje lėktuvo laukė minia žmonių. Sužinoję apie įvykusią tragediją, lakūnų palydėti į paskutinę kelionę Kaune susirinko apie 50 tūkst. tautiečių. S. Dariaus ir S. Girėno žygio reikšmė buvo pripažinta valstybiniu lygiu. 1933 m. liepos 17 d. Prezidentas Antanas Smetona pasirašė valstybinių apdovanojimų – Vyčio kryžiaus V laipsnio ordinų – skyrimo raštą „Žuvusiems drąsuoliams lakūnams“. Šis skrydis ypač sustiprino lietuvių patriotinius jausmus bei ilgam įstrigo į istorinę atmintį.

Prezidentas Antanas Smetona su žmona Sofija Smetoniene sutinka Robertą Baden-Povelį su žmona. Palanga, 1933 m. rugpjūčio 17 d.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

281

1933 08 17
LIETUVOJE LANKĖSI PASAULIO SKAUTŲ ORGANIZACIJOS ĮKŪRĖJAS ROBERTAS BADEN-POWELLIS

1933 m. rugpjūtį Pasaulio skautų organizacijos įkūrėjas generolas lordas Robertas Baden-Povelis su žmona Pasaulio skaučių šefe Olave Baden-Povel aplankė Baltijos šalyse veikiančias skautų organizacijas. Rugpjūčio 17 d. 9 val. garbūs svečiai ir 600 Anglijos skautų laivu „Calgaric“ atplaukė į Klaipėdos uostą. Svečius uoste pasitiko Lietuvos skautų šefo pavaduotojas dr. Jurgis Alekna ir vyriausiasis skautininkas plk. Juozas Šarauskas. Pasiekę krantą svečiai buvo automobiliais nuvežti į Palangą, kur juos sutiko miesto burmistras Jonas Šliūpas. Šio vizito proga pats R. Baden-Povelis Palangoje atidarė jo vardu pavadintą naują miesto gatvę. Vėliau R. Baden-Povelis aplankė Lietuvos skautų stovyklą Palangoje, susitiko su Lietuvos skautų šefu Prezidentu Antanu Smetona ir skaučių vadove Sofija Čiurlioniene. Prezidentas A. Smetona apdovanojo R. Baden-Povelį aukščiausiu Lietuvos skautų garbės ženklu – Geležinio vilko ordinu ir Lietuvos skautų šefo juosta. Pasaulio skaučių šefė O. Baden-Povel buvo apdovanota Lelijos ordinu. Šis vizitas padidino skautų organizacijos populiarumą Lietuvoje.

Klaipėdos krašto gubernatorius
Vytautas Jonas Gylys.
XX a. 4 dešimtmetis.
Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 271.

282

1934 02 08
PASKELBTAS TAUTAI IR VALSTYBEI SAUGOTI ĮSTATYMAS

Šiuo įstatymu buvo numatyta bausti visus, kas niekins ir įžeidinės tautinę vėliavą, be Lietuvos Vyriausybės sutikimo ves derybas su svetimų valstybių vyriausybėmis bei jų įstaigomis ir agentais, panaudos ekonomines priemones prieš Lietuvą ir lietuvių tautos interesus, skleis tendencingas žinias, naudosis užsienio lėšomis savo priešvalstybinei veiklai, nešios uždraustą uniformą ar ženklus, be leidimo laikys ginklus ir kita. Už šiuos pažeidimus buvo numatytos griežtos bausmės: sunkiųjų darbų kalėjimas iki ketverių metų ir didžiulės piniginės baudos, siekusios iki 5 000 litų. Pirmiausia šis įstatymas buvo pritaikytas tramdant nacistines organizacijas Klaipėdos krašte. 1934 m. vasario 9 d. buvo atliktos kratos Klaipėdos krašto Socialistinės tautos sąjungos ir Krikščionių socialistų darbininkų sąjungos būstinėse. Jų metu rasta daug partijų veiklą kompromituojančios medžiagos ir ginklų. Vasario 22 d. gubernatoriaus Vytauto Jono Gylio įsakymu Klaipėdos krašte minėtų nacistinių partijų veikla buvo sustabdyta. Liepos 13 d. šios partijos buvo uždarytos, o jų vadovai ir aktyvūs nariai (apie 130 asmenų) – patraukti baudžiamojon atsakomybėn.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

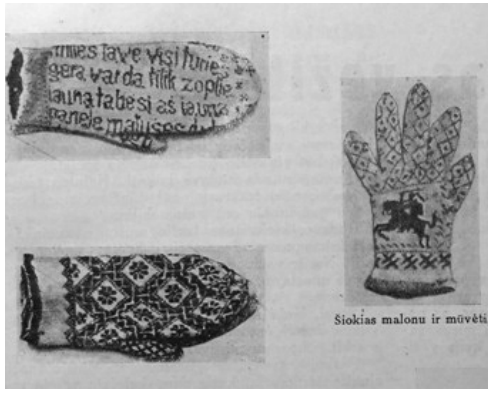

Namų pramonės rankdarbiai.
Jaunoji karta, 1933, Nr. 5, p. 77.

283

1934 02 15
ATIDARYTA PIRMOJI NAMŲ PRAMONĖS PARODA

Žemės ūkio rūmai, skatindami tradicinius amatus ir propaguodami liaudies meną, organizavo įvairius kursus. Įžymūs Lietuvos menininkai taip pat skatino miestiečius liaudies meno dirbiniais dekoruoti namus. 1934 m. vasario 15 d., Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dienos išvakarėse, trijose Žemės ūkio rūmų salėse buvo atidaryta pirmoji Namų pramonės paroda. Joje savo dirbinius pristatė audimo ir mezgimo kursų dalyviai bei „Marginių“ bendrovė. Audimo kursų klausytojai eksponavo kilimus, takus, langų ir durų užuolaidas, staltieses bei servetėles. Mezgimo kursų lankytojai – gausybę margaspalvių megztinių, nėrinių, sportinių kostiumų, šalikų, kepurių, kojinių, pirštinių ir skarelių. Trečioje salėje buvo išdėlioti „Marginių“ bendrovės gaminiai: juostos, medžio dirbiniai, žaislai. Parodą gausiai lankė miestiečiai ir miesto svečiai. Šios parodos tapo tradicinėmis ir buvo rengiamos visoje Lietuvoje.

Generalinė darbininkų atstovybė. Kaunas, 1934 m.

Darbininkų atstovybės balsas, 1934, Nr. 1, p. 4.

284

1934 02 18
ĮKURTA GENERALINĖ DARBININKŲ ATSTOVYBĖ

Lietuvoje 1933 m. veikė 1 108 įmonės, kuriose dirbo apie 21 tūkst. darbininkų. Kovojant su ekonomine krize ir dideliu nedarbu Lietuvos Vyriausybei nerimą kėlė 58 šalyje veikusios profsąjungos, kuriose sklido socialdemokratų ir komunistų propaguojamos idėjos. Siekiant suvaldyti darbininkų profsąjungas, 1934 m. vasario 8 d. Kaune sukviestoje Lietuvos darbininkų konferencijoje buvo įsteigta Generalinė darbininkų atstovybė. Įstatuose buvo numatyta: atstovauti darbininkams valstybinėse įstatymų leidimo įstaigose, sekti ir analizuoti darbininkų gyvenimo sąlygas, teikti pasiūlymus darbininkus liečiančiais klausimais. Nors organizacija turėjo ginti dirbančiųjų interesus, iš tiesų ji buvo visiškai nuo valdžios priklausoma institucija, kuri daugiausia propagavo visuomenės klasių bendradarbiavimą ir kūrė korporacijas. Įkūrusi šią organizaciją Lietuvos Vyriausybė gegužės mėnesį uždarė visas iki tol veikusias profsąjungas. Nuo šiol profesinius interesus visi dirbantieji privalėjo ginti tik valstybės kontroliuojamose įstaigose.

Keltas „Sandkrug“ prieplaukoje. Klaipėda, 1934 m.

Technika ir ūkis, 1934, Nr. 9, p. 318.

285

1934 M. PAVASARIS
PASTATYTAS NAUJAS KELTAS Į SMILTYNĘ

XX a. 4 dešimtmečio pradžioje padidėjo poilsiautojų srautai į Smiltynę ir Juodkrantę. Dviejų Klaipėdos perkėlos laivų „Neringa“ ir „Klaipėdos miestas“ nebepakako, todėl 1933 m. Klaipėdos miesto valdyba nutarė statyti modernų, žmonių kėlimui pritaikytą keltą. Naujasis keltas, pavadintas „Sandkrug“, buvo pastatytas Klaipėdoje, Lindenau ir Co dirbtuvėse. Keltas buvo 30,85 m ilgio ir 9,6 m pločio, o jo grimzlė siekė 1,65 metro. Jis galėjo plukdyti 85 t krovinį, o leistinas keleivių skaičius siekė 1 000 žmonių. Keltas buvo sukonstruotas taip, kad jam nereikėtų apsisukti gana siauroje Danės upėje. Jis abiejuose galuose turėjo po propelerį ir po du srovės paviršių vairus. Naujojo kelto atsiradimas palengvino klaipėdiečių ir turistų keliones į Neringą.

Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininkas Mykolas Žilinskas Mykolas Žilinskas. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

286

1934 03 03
VIEŠOJO GYVENIMO KONTROLEI ĮSTEIGTAS SPAUDOS SKYRIUS

Stiprinant viešosios erdvės ir spaudos kontrolę prie Valstybės saugumo departamento buvo įkurtas Spaudos skyrius. Pirmuoju jo viršininku tapo Mykolas Žilinskas. Nors jame dirbo tik 6 darbuotojai, jie turėjo atlikti visus Valstybės saugumo departamentui reikalingus vertimus, cenzūruoti į Lietuvą įvežamus spaudinius ir gramofono plokšteles, sekti užsienio radijo propagandą apie Lietuvą. Sekdamas vidaus ir užsienio spaudą skyrius turėjo informuoti, kas rašoma apie „Lietuvos politiniam režimui žalingą veikimą“, Lietuvos vertinimus užsienio šalyse ir visuomenės nuotaikas. Skyrius taip pat stebėjo opozicijos politiką, valstybės ir Bažnyčios santykius, tautinių mažumų ir Lietuvos emigrantų veiklą. Į draudžiamųjų sąrašą patekdavo Lenkijos ir SSRS spaudiniai, komunistinio, revoliucinio, anarchistinio turinio, pornografiniai ir įžeidžiantys tikinčiųjų bei dorovės jausmus, viliojantys emigruoti leidiniai. Spaudos skyriaus cenzūros galėjo išvengti tik Prezidentas, Vyriausybės nariai ir užsienio valstybių atstovai.

Vilniui vaduoti sąjungos skyrių tinklą vaizduojantis žemėlapis. XX a. 4 dešimtmetis.

Mūsų Vilnius, 1933, Nr. 2, viršelis.

287

1934 03 13
PRADĖTOS RINKTI AUKOS BADAUJANTIEMS VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIAMS

1933 m. vasarą Vilniaus krašte siautusios gamtos stichijos sunaikino derlių. 1934 m. pradžioje Lietuvą pasiekė žinios apie Vilniaus krašte badaujančius 80 tūkst. lietuvių. 1934 m. kovo 13 d. Kaune buvo įkurtas Komitetas Vilniaus krašto badaujantiems lietuviams šelpti. Per pirmąją savaitę Lietuvoje buvo surinkta 50 tūkst. Lt, ši suma nusiųsta į Vilnių. Numatyta į Vilnių išsiųsti specialų traukinį su Lietuvos žmonių paaukotais maisto produktais. Komiteto nariai Konstantinas Stašys ir Danielius Alseika stengėsi, kad 20 vagonų su grūdais ir bulvėmis Vilnių pasiektų iki Velykų, t. y. balandžio 1 dienos. Deja, kovo 31 d. Vilniaus vaivada pareiškė, kad Lenkija nereikalaujanti jokios paramos iš svetur. Balandžio 6 d. buvo kreiptasi į Lenkijos Vidaus reikalų ministrą, bet ir šis pareiškė, kad dėl ekonominių sumetimų maisto į šalį neįsileis, o badaujantiems pagalbą suteiks pati Lenkijos vyriausybė. Komitetas nutarė Lietuvos rinkoje parduoti suaukotus produktus. Gauti 80 tūkst. Lt buvo perduoti Vilniaus lietuvių organizacijoms.

Moteris ūkyje lesina naminius paukščius. Paskelbusi ekonominę blokadą Vokietija uždraudė į jos teritoriją įvežti lietuviškas žąsis, kiaules, galvijus.
XX a. 4 dešimtmetis.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

288

1934 03 14
VOKIETIJA PASKELBĖ LIETUVAI EKONOMINĘ BLOKADĄ

Vokietija buvo nepatenkinta Lietuvos Vyriausybės bandymu stiprinti savo autoritetą Klaipėdos krašte. Ji kaltino Lietuvos Vyriausybę sunkiu Klaipėdos krašto autonomijos pažeidimu, nepripažino Tautai ir valstybei saugoti įstatymo kompetencijos krašte ir reikalavo jį atšaukti. Lietuvos Vyriausybė atsakė, kad įstatymas neprieštarauja Klaipėdos statutui ir paprašė Vokietiją nesikišti į jos vidaus reikalus. Į tai Vokietija reagavo kraštutinėmis priemonėmis – 1934 m. kovo 14 d. paskelbė ekonominę blokadą: uždraudė iš Lietuvos įvežti ir per jos teritoriją gabenti kiaules, žąsis, galvijus, mėsą, pieno produktus, šieną bei malkas. Siekdama paremti ūkininkus Vyriausybė 1934 m. spalio 30 d. įsakė visiems valdininkams, priklausomai nuo jų tarnybinės kategorijos, nusipirkti žąsų (žmogus, gaunantis 150 Lt algą, privalėjo pirkti 3 žąsis, 270 Lt – 5 ir t. t.). Pirkėjas kartu su žąsimi gaudavo specialią kortelę, kurią turėjo pristatyti Žemės ūkio rūmams. Dėl produkcijos pertekliaus žemės ūkio produktų kainos nukrito 6-10 kartų, labiausiai nuskurdindamos Klaipėdos krašto žemdirbius.

Vienas iš pučo organizatorių Petras Kubiliūnas. Petras Kubiliūnas. XX a. 4 dešimtmetis.
Vytauto Didžiojo albumas, 1933, p. 161.

289

1934 06 07
ĮVYKO VOLDEMARININKŲ PUČAS

1929 m. rugsėjo 23 d. nuo valdžios nušalinus Ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą, aplink jį susitelkė gana gausi šalininkų grupė. Lietuvoje plintančios nacionalsocializmo ir fašizmo idėjos bei 1934 m. gegužę sėkmingai įvykdytas valstybės perversmas Latvijoje paskatino radikalią voldemarininkų grupę taip pat rengti perversmą. Perversmininkai siekė grąžinti A. Voldemarą į valdžią ir atkurti „Geležinio vilko“ organizaciją. Pučas vyko naktį iš birželio 6 į 7 dieną. Apie 2 val. buvo užimta Kauno komendantūra, o prie geležinkelio stoties, policijos nuovados, geležinkelio ir Panemunės tiltų buvo išdėstyti tankai. Užėmus Kariuomenės štabą ir paralyžiavus telefono ryšį, buvo imtasi antrosios sukilimo dalies – gen. Petras Kubiliūnas atvyko pas Prezidentą Antaną Smetoną derėtis. Prezidentas atmetė perversmininkų reikalavimus, tačiau pažadėjo maištininkų nebausti. Sukilėliai, nesutarę dėl tolesnės maišto eigos, išsiskirstė. Birželio 7 d. rytą prasidėjo jų suėmimai. Liepos 15 d. pučo organizatoriai P. Kubiliūnas, Juozas Narakas ir Juozas Bačkus Karo lauko teismo buvo nuteisti mirties bausme. Jiems padavus malonės prašymus, bausmė sušvelninta iki 12 metų kalėjimo. A. Voldemaras taip pat nuteistas 12 metų kalėti, tačiau 1938 m. Prezidentas jam suteikė malonę su sąlyga, kad šis išvyks į užsienį.

Paminklo Vincui Kudirkai atidarymo iškilmės. Kudirkos Naumiestis, 1934 m. birželio 10 d.
D. Paliūnienės archyvas

290 1934 06 10 ŠAKIŲ NAUMIESTIS PAVADINTAS KUDIRKOS NAUMIESČIU

Minint gydytojo, prozininko, poeto, vertėjo, laikraščio „Varpas“ redaktoriaus Vinco Kudirkos 75-ąsias gimimo metines Šakių Naumiestyje buvo atidengtas skulptoriaus Vinco Grybo sukurtas paminklas. Šiame miestelyje V. Kudirka praleido paskutiniuosius gyvenimo metus. Lietuvių tautinio sąjūdžio ideologo ir „Tautiškos giesmės“ autoriaus atminimą pagerbti į miestelį suplūdo minios žmonių. V. Kudirkos paminklą su laikomu simboliniu varpu ir iškelta ranka, skelbiančia Lietuvai auštantį rytą, pašventino vyskupas Mečislovas Reinys. Miesteliui buvo suteiktas Kudirkos Naumiesčio pavadinimas. Šventėje kalbas sakė Prezidentas Antanas Smetona, V. Kudirkos draugai: buvęs Prezidentas Kazys Grinius, Justinas Staugaitis, dr. Jonas Šliūpas ir kiti. Pasak spaudos, „šventė virto tikra patriotine manifestacija“.

ANBO IV skrydžio dalyviai Briuselio Evere aerodrome. Juos sutinka Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis Belgijoje V. Gylys, atstovybės personalas ir belgų karininkai. Iš kairės: trečias – kpt. J. Vitkus, ketvirtas – aviacijos mechanikas K. Rimkevičius, penktas – kpt. J. Liorentas, šeštas – V. Gylys, septintas – plk. ltn. A. Gustaitis, devintas – kpt. J. Namikas, dvyliktas – ltn. Romualdas Marcinkus, tryliktas – ltn. J. Mikėnas. Belgija, 1934 m. birželio 28 d.
Vytauto Didžiojo karo muziejus

1934 06 25–07 19 VYKO ANBO IV ESKADRILĖS SKRYDIS APLINK EUROPĄ 82 291

1934 m. birželio 25 d. 9.35 val. iš Kauno aerodromo pakilo trys ANBO IV lėktuvai. Pirmuoju skrido ANBO lėktuvų konstruktorius ir lakūnas pulkininkas Antanas Gustaitis su oro žvalgu aviacijos kapitonu Juozu Namiku, antruoju – aviacijos kapitonas Jonas Liorentas su aviacijos leitenantu Romualdu Marcinkum, trečiuoju – aviacijos leitenantas Jonas Mikėnas su mechaniku Kaziu Rimkevičiumi. Išlydėti lakūnų į aerodromą susirinko Vyriausybės nariai, kariuomenės vadai ir miestiečiai. Krašto apsaugos ministras generolas Petras Šniukša palinkėjo: „Skriskite laimingai – grįžkite garbingai“. ANBO IV eskadrilė aplankė dvylikos Europos valstybių sostines ir kitus miestus maršrutu: Kaunas–Stokholmas–Kopenhaga–Amsterdamas–Briuselis–Londonas–Paryžius–Marselis–Roma–Viena–Praha–Budapeštas–Bukareštas–Kijevas–Maskva–Kaunas. Lakūnai pademonstravo A. Gustaičio sukurtus lėktuvus ir pasidalijo patirtimi su Europos šalių aviatoriais. Liepos 19 d. 18 val. misija buvo baigta rekordu: 10 tūkst. 500 km atstumas įveiktas per 44 val. 5 minutes.

Pirmasis tautinis Lietuvos eucharistinis kongresas. Kaunas, 1934 m.

S. Sajausko archyvas

292

1934 06 28– 07 01
ĮVYKO PIRMASIS TAUTINIS LIETUVOS EUCHARISTINIS KONGRESAS

Katalikiškoje Lietuvoje buvo itin populiaru organizuoti didingus religinius renginius. 1933 m. rugsėjo 26 d. visų vyskupijų atstovų susirinkime buvo nutarta surengti pirmąjį tautinį Lietuvos eucharistinį kongresą. Arkivyskupas Juozapas Skvireckas patvirtino kongreso komitetą ir jo pirmininką kanauninką Povilą Dogelį. Kongresas prasidėjo 1934 m. birželio 28 d. 17.30 val. suskambus visų Kauno bažnyčių varpams. Šventės proga buvo atnaujinta Kauno arkikatedra bazilika, o miestas – iliuminuotas, papuoštas Vatikano vėliavomis, kryžiais ir vainikais. Į renginį atvyko apie 100 tūkst. maldininkų iš visos Lietuvos ir užsienio. Šventę transliavo Lietuvos radijas. Kongrese dalyvavo visi Lietuvos vyskupai, Šventojo Tėvo atstovas monsinjoras A. Arata, daugelis vienuolynų ir brolijų viršininkų. Čia dalyvavo Prezidentas Antanas Smetona, Vyriausybės nariai, kariuomenės vadovybė, katalikiškųjų organizacijų vadovai. Atidarymo ceremonijoje aukotos iškilmingos šv. Mišios, vyko religinės muzikos koncertas. Katalikų bendruomenė Eucharistiniu kongresu parodė krikščioniškąjį vieningumą ir tikėjimo svarbą Lietuvoje.

Kristaus Prisikėlimo bažnyčia. Kaunas, apie 1940 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

83 293

1934 06 29
PAŠVENTINTI KRISTAUS PRISIKĖLIMO BAŽNYČIOS PAMATAI

1934 m. birželio 28 – liepos 1 d. Kaune vykusio Eucharistinio kongreso programoje buvo numatytas svarbus aktas – Kristaus Prisikėlimo bažnyčios pamatų pašventinimas. Nepakakus lėšų įgyvendinti 1930 m. sukurtą ambicingą bažnyčios projektą, architektas Karolis Reisonas 1932 m. pabaigoje parengė kitą – pigesnį. Projektas sujungė modernumą, bažnytinę ir paminklinę dvasią. Nors ir kuklesnė, šventovė savo dydžiu turėjo pranokti visas bažnyčias Baltijos šalyse. Didžiojo bokšto aukštis siekė 70 m, vidurinės navos – 30 m, šoninių navų – 18 metrų. Specialiai įrengtose kriptose požemyje ketinta laidoti labiausiai nusipelniusius tautos veikėjus. 1934 m. birželio 29 d. 11 val. P. Vileišio aikštėje įvyko iškilmingos pamaldos, po kurių eisena atėjo iki Prisikėlimo bažnyčios. Dalyvaujant Prezidentui Antanui Smetonai, arkivyskupas Juozapas Skvireckas pašventino bažnyčios pamatus. Į juos buvo įmūrytas iš Palestinos Alyvų kalno atgabentas kubo formos akmuo. Nors projekto sąmata buvo gerokai sumažinta, statybos darbai vyko intensyviai, tačiau bažnyčia iki sovietinės okupacijos nebuvo baigta: nespėta sukloti perdangų, įrengti bokšto laiptų ir interjero, nutinkuoti išorės.

Prezidentą Antaną Smetoną jubiliejaus proga sveikina Skriaudžių miestelio kanklininkai.
Kaunas, 1934 m. rugsėjo 9 d.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

294

1934 09 08–10
VYKO PREZIDENTO ANTANO SMETONOS 60-MEČIO RENGINIAI

1934 m. rugsėjo 8–10 d. iškilmingai paminėtas Prezidento Antano Smetonos 60-metis. Nors tikrasis Prezidento gimtadienis buvo rugpjūčio 10 d., iškilmėms pradėta ruoštis jau vasarį. Valstybės Prezidento jubiliejaus vyriausiasis komitetas rūpinosi šventinių renginių organizavimu ne tik sostinėje, bet ir visoje Lietuvoje. Jubiliejų buvo nutarta švęsti rugsėjį kartu su Tautos švente. Renginiai prasidėjo rugsėjo 8 d., šeštadienį, iškeliant tautines vėliavas ir pagerbiant žuvusius už tautos laisvę. Rugsėjo 9 d. laikytos Šv. Mišios už Tautos vadą, vyko kariuomenės, visuomeninių organizacijų ir piliečių eisenos. 13 val. miestų salėse vyko paskaitos, deklamacijos, koncertai. Ypač iškilmingai jubiliejus švęstas Kaune. Jau išvakarėse knygynuose pritrūko A. Smetonos portretų. Namus ir vartus papuošė vainikai ir elektros lempučių girliandos su inicialais A. S. ir skaičiumi 60 bei Prezidento portretai. Svarbiausios iškilmės vyko P. Vileišio aikštėje, vėliau iškilmingas posėdis – Valstybės teatre. Vakare žygiavo įspūdinga 3 000 organizacijų eisena su žibintais ir vėliavomis bei vyko kariuomenės paradas. Kauno miesto taryba jubiliatui padovanojo 4 061 m^2 žemės sklypą Kaune, Maironio ir Uosto kranto gatvių kampe. Rugsėjo 10 d., pirmadienį, į Prezidentūros kiemelį sugužėjo 10 tūkst. Kauno miesto mokinių, atėjusių pasveikinti Prezidento. Jubiliejiniai renginiai baigėsi 17 val. vėliavų nuleidimu. Prezidentas jubiliejaus proga sulaukė tūkstančių sveikinimo laiškų ir dovanų.

Dovana Prezidentui Antanui Smetonai „Tautos žemė“.
Autorius Jonas Prapuolenis. 1934 m. rugsėjo 9 d.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

295

1934 09 08–09
VYKO ESTAFETĖ PER LIETUVĄ

Prezidento Antano Smetonos 60-mečio proga Jaunalietuvių sporto organizacija surengė estafetę per Lietuvą, kuri savo mastu buvo pirmoji ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Estafetės dalyviai turėjo į Kauną Prezidentui atnešti po saują žemės iš 11 Lietuvos pasienio vietovių: Skuodo, Laižuvos, Žagarės, Naujojo Radviliškio, Pasubačiaus, Smėlinės (už Zarasų), Skirmuntiškės (už Vievio), Merkinės, Kapčiamiesčio, Kybartų ir Palangos. Visų šakų estafetės ilgis sudarė 2 129 kilometrus. Joje dalyvavo 1 064 sportininkai, kurie bėgo distanciją po 2 km perduodami vienas kitam žemių saują. Estafetė prasidėjo 1934 m. rugsėjo 8 d., o Kauną bėgikai pasiekė rugsėjo 9 d. vakare. Visuomenė visose maršruto atkarpose stebėjo bėgimą su dideliu susidomėjimu. Pirmoji žemės sauja iš Klaipėdos Kauną pasiekė 17.30 val., o paskutinioji – 18.55 val. iš Kybartų. Žemės saujelės simbolizavo viso krašto prisirišimą prie Tautos vado. Jos buvo subertos į tautodailininko Jono Prapuolenio specialiai pagamintą dėžutę, kuri ir buvo įteikta Prezidentui.

Prieplauka Danės upėje. Klaipėda, XX a. 4 dešimtmetis.
V. Joneliūno archyvas

296

1934 08 11–12
PIRMĄ KARTĄ PAMINĖTA JŪROS DIENA

Jūros diena siekta stiprinti Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, įvaizdį pasaulyje, skatinti lietuviško laivyno kūrimąsi ir pristatyti Klaipėdą Lietuvos visuomenei. 1934 m. rugpjūčio 11–12 d. Jūros diena pirmą kartą buvo paminėta valstybiniu lygiu. Šeštadienį ir sekmadienį, Klaipėda šurmuliavo nuo svečių ir miestiečių gausos, kurių susirinko apie 50 tūkstančių. Pirmąją iškilmių dieną buvo pašventintas paminklas „Žuvusiems jūroje“ ir miesto kapinėse pagerbtas Klaipėdos krašto sukilimo aukų atminimas. Vėliau per visą miestą nusidriekė įspūdinga eisena su fakelais. Šventėje dalyvavo Prezidentas Antanas Smetona, Klaipėdos krašto gubernatorius Jonas Navakas ir daugelis kitų garbingų svečių. Vakare vyko chorų ir orkestrų koncertas. Antrąją šventės dieną svečiai stebėjo vandens sporto šventę, žvejų regatą, lietuvių jachtklubo atidarymą. Jūros diena tapo tradicija ir iki pat 1940 m. buvo minima visoje Lietuvoje. 1939 m. praradus Klaipėdą, Jūros diena buvo švenčiama Šventojoje.

Baltijos valstybių delegacijos Tautų Sąjungoje, po Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo sutarties pasirašymo Tautų Sąjungos sekretoriate. Ženeva, 1934 m. rugsėjo 12 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1934 09 12
PASIRAŠYTA LIETUVOS, ESTIJOS IR LATVIJOS SANTARVĖS IR BENDRADARBIAVIMO SUTARTIS

33 297

1933 m. paaštrėję santykiai su Vokietija ir 1934 m. sausį pasirašyta Lenkijos ir Vokietijos nepuolimo sutartis pastūmėjo Lietuvą ieškoti sąjungininkų. 1934 m. balandžio 25 d. Lietuva įteikė Latvijai ir Estijai memorandumą, kuriuo pakvietė bendradarbiauti. Aktyvus tiesioginių derybų dėl šių trijų valstybių sąjungos – Baltijos Antantės – sukūrimo etapas truko iki sutarties pasirašymo Ženevoje 1934 m. rugsėjo 12 dieną. Baltijos šalių santarvės ir bendradarbiavimo sutartį pasirašė Lietuvos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis, Latvijos užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius Vilhelmas Munteris ir Estijos užsienio reikalų ministras Juliusas Seljama. Pagal sutartį buvo numatyta tartis bendrais užsienio politikos klausimais, teikti politinę ir diplomatinę pagalbą, šaukti periodines užsienio reikalų ministrų konferencijas. Į sutartį nebuvo įtraukti straipsniai, reguliuojantys ekonominį ir karinį bendradarbiavimą. Latvijai ir Estijai numatyta galimybė svarstyti būdus, kurie leistų trečiosioms šalims prisijungti prie šios sutarties. Taip pat buvo įtrauktas punktas, jog „egzistuoja specifinės problemos“, turint galvoje Lietuvai aktualų Vilniaus klausimą, dėl kurių bendro sutarimo tarp šalių galėjo ir nebūti. Todėl sąjungininkai negalėjo pagelbėti nei 1938 m. kovo 17 d. Lenkijai ultimatumu pareikalavus užmegzti diplomatinius santykius, nei 1939 m. kovo 20 d. Vokietijai ultimatumu pareikalavus atsisakyti Klaipėdos. Sutartis turėjo galioti 10 metų.

Klaipėdos prekybos institutas veikė Vytauto Didžiojo gimnazijos patalpose. XX a. 4 dešimtmetis.
Vytauto Didžiojo albumas, Kaunas, 1933, p. 240.

298

1934 10 04
ĮSTEIGTAS KLAIPĖDOS PREKYBOS INSTITUTAS

Tai buvo pirmoji aukštoji prekybos mokykla Klaipėdos krašte, kuri uostui, prekybai ir pramonei rengė aukštos kvalifikacijos ekonomistus, bankininkus ir buhalterius. Jo steigėjas Ernestas Galvanauskas tapo ir pirmuoju instituto rektoriumi. Kadangi trūko lėšų patalpoms įsigyti, institutas veikė lietuviškosios Vytauto Didžiojo gimnazijos patalpose. Prekybos institutas buvo privati mokymo įstaiga, turinti valstybinės aukštosios mokyklos teises. Instituto veiklą kontroliavo Lietuvos finansų ministras: jis tvirtino statutą, rektorių ir studijų programą. Studijos mokykloje truko šešis semestrus. Pirmųjų dviejų kursų studentai klausė bendrų paskaitų ir dalyvavo bendruose užsiėmimuose, o trečiame kurse specializavosi pasirinktose finansų ar prekybos srityse. Praktiką studentai atlikdavo Klaipėdos ir kitose Lietuvos įmonėse. Prekybos institutas tapo viena iš šešių Nepriklausomoje Lietuvoje veikusių aukštųjų mokyklų. Iki 1940 m. studijas institute baigė apie 160 studentų. Netekus Klaipėdos krašto, prekybos institutas 1939 m. buvo perkeltas į Šiaulius, kur veikė iki 1944 metų.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

„Rotary“ klubo ritualinis atributas - plaktukas, Talino klubo padovanotas Šiaulių klubui. 1938 m.
Šiaulių „Aušros“ muziejus

299

1934 10 15
ĮSTEIGTAS PIRMASIS „ROTARY“ KLUBAS LIETUVOJE

„Rotary“ klubų misija – laikytis tarnavimo idealo, vykdyti humanitarinius projektus, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą, skleisti gerą valią ir taiką. Pirmasis Lietuvos „Rotary“ klubas 1934 m. spalio 15 d. buvo įkurtas Kaune. 1935 m. gegužės 5 d. Kauno rotušėje Tarptautinės „Rotary“ organizacijos atstovas iš Suomijos F. Torvalis įteikė Kauno „Rotary“ klubui jo tarptautinio pripažinimo dokumentą – chartiją – ir ritualinį klubo atributą – medinį plaktuką su varpeliu. Dėl to Kauno „Rotary“ klubo gairelę puošė Rotušės siluetas. Kauno „Rotary“ klubo pirmininku tapo jo steigėjas Kauno apygardos teismo pirmininkas Karolis Žalkauskas. Kauno „Rotary“ klubui priklausė nusipelnę visuomenės veikėjai: Prezidentai Antanas Smetona ir Kazys Grinius, Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Kipras Petrauskas, Mykolas Romeris, Vincas Mykolaitis-Putinas, Antanas Merkys ir daug kitų. 1938 m. „Rotary“ klubai įsikūrė Šiauliuose ir Klaipėdoje.

VAIKŲ SANATORIJA

Panemunės miške, ties Kaunu, prof. Tumėnienės vadovybėje, veikia ir

žiemos metu.

Priimami vaikai vieni ir su motinomis, sergantieji įvairiomis ligomis, išskyrus apkrečiamąsias. Lengviau sergantiems arba besilaisantiems po ligos bus teikiamos pamokos.

Sanatorijoj bus visą žiemą nuolatinė gydytojo ir gailestingos sesers priežiūra. Oro ir spindulių gydymui yra gerai apsaugotos nuo vėjo verandos ir kvarco lempa.

Kainos nedidelės.

Vaikų sanatorijos reklama.
Motina ir vaikas, 1933, Nr. 10, p. 21.

300

1934 M. GRUODIS
PRADĖJO VEIKTI PIRMOJI VAIKŲ SANATORIJA

XX a. tuberkuliozė buvo ypač pavojinga užkrečiama liga, nusinešusi milijonus gyvybių. Nuo šios ligos Lietuvoje kasmet mirdavo po keletą tūkstančių žmonių, todėl buvo būtina steigti modernias gydyklas. Aukštajai Panemunei 1933 m. suteikus kurorto statusą, čia įsikūrė dvi tuberkuliozės sanatorijos suaugusiesiems. 1934 m. buvo pastatyta pirmoji Lietuvoje vaikų sanatorija, pavadinta „Prof. Tumėnienės vaikų sanatorija“. Gydytoja asmeninėmis lėšomis įsteigė tuberkuliozės gydyklą vaikams. Sanatorijoje vienu metu galėjo gydytis 50–60 mažųjų pacientų, iš jų penkios lovelės buvo skirtos kūdikiams. Dėl didelio sergančiųjų kiekio 1937 m. gydykla buvo praplėsta dar 30 lovų. Vasarą vaikai, sergantys kaulų tuberkulioze, buvo guldomi ir balkonuose, todėl šiuo sezono metu sanatorija galėjo priimti net 100 vaikų. Gydykla buvo moderni ir atitiko užsienio šalių gydymo standartus, joje veikė rentgeno kabinetas, nedidelė laboratorija. Ligoniai buvo įkurdinami atvirose erdvėse: balkonuose, terasose, specialiai gydymui pritaikytuose mediniuose namukuose su kilnojamomis sienomis.

Pulkininkas leitenantas Stasys Raštikis. XX a. 4 dešimtmetis.
S. Smetonaitės-Petrauskienės archyvas

301

1935 01 01
PRIIMTAS KARIUOMENĖS VADOVYBĖS ĮSTATYMAS

XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvos kariuomenė pribrendo reformoms. Jų ėmėsi 1934 m. pabaigoje Lietuvos kariuomenės vadu paskirtas plk. ltn. Stasys Raštikis. 1935 m. sausio 1 d. buvo priimtas įstatymas, kuriuo apibrėžtas ginkluotųjų pajėgų sudarymas, vadovybės organizacija bei kompetencija. Pagal šį įstatymą Respublikos Prezidentas – vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas – skelbia mobilizaciją ir demobilizaciją, įsako kariuomenės vadui pradėti ir sustabdyti karo veiksmus, skiria bei atleidžia kariuomenės viršininkus, priima karininkus į karo tarnybą ir atleidžia juos, taip pat tvirtina kariuomenės drausmės, administravimo bei ūkio statutus. Įstatymas plačią valdžią suteikė ir krašto apsaugos ministrui. Jis buvo atsakingas už tautos, valstybės ir kariuomenės pasirengimą karui, valdė kreditus, kariuomenės vado siūlymu tvirtino kariuomenės organizaciją, tiekiamų reikmenų normas ir pavyzdžius, kariuomenės kultūrinių ir ekonominių organizacijų statutus. Trečiuoju įstatymo straipsniu buvo sukurtas prie Respublikos Prezidento esantis organas – Valstybės gynimo taryba (VGT), kurią sudarė Prezidentas, Ministras Pirmininkas, kariuomenės vadovybė bei finansų, užsienio reikalų ir vidaus reikalų ministrai. Pirmajame VGT posėdyje buvo priimtas sprendimas Krašto apsaugos ministerijos nepaprastosioms išlaidoms – kariuomenės modernizavimui ir perginklavimui per 7 metus skirti 175 mln. litų. Įstatymas tiksliai apibrėžė kariuomenės vadovybės teises bei pareigas ir panaikino reformas stabdžiusias kliūtis.

Palangos pliažas pilnas poilsiautojų. XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

302 93

1935 01 31
PRIVATUS PALANGOS PAPLŪDIMYS TAPO VALSTYBINIU

1824 m. caro armijos pulkininkas grafas Mykolas Juozapas Tiškevičius už 177 tūkst. rublių nusipirko Palangą. Jis atnaujino uostą, pastatė naujus rūmus ir ąžuolinį tiltą, prie kurio švartavosi laivai. Tarpukariu Tiškevičių valdas palietė žemės reforma. 1923 m. Palangoje jiems buvo palikta tik kurortinė zona ir dvaro teritorija, o likusi dalis – nusavinta bei išpirkta. Stengdamiesi išlaikyti dvarą, mokėti atlyginimus tarnams, darbininkams, pensijas tarnautojams ir samdiniams, grafai Tiškevičiai buvo priversti parduoti kurorto zonoje esančias vilas, dirbamą žemę bei žemės sklypus. O Palanga vystėsi – 1932 m. gavo antros eilės miesto, 1933 m. – miesto ir kurorto teises. 1935 m. Tiškevičiams priklausęs paplūdimys, valdžios sprendimu, tapo visos Lietuvos nuosavybe. Palangos kurortas buvo populiarus – čia dažnai ilsėjosi kultūros veikėjų, kariškių, politikų, valstybės prezidentų šeimos. Ypač daug dėmesio sulaukdavo prezidentų vizitai pajūryje. Štai Prezidentas Antanas Smetona Palangoje ilsėdavosi nuo 4 iki 6 savaičių, o išvykai į pajūrį valstybės lėšomis būdavo parūpinamas specialus traukinys su miegamuoju, svetaine, vagonu daiktams ir dviem platformomis, skirtomis gabenti automobilius. Pakeliui Prezidentą sveikindavo vietos gyventojai, o Kretingoje sutikimas būdavo ypač iškilmingas ir sutraukdavo minias žmonių. Stotį puošdavo vėliavos, žalumynai, kelyje į Palangą stovėdavo vainikais ir gėlėmis apipinti vartai. Prezidentas A. Smetona su šeima apsistodavo Tiškevičių statytoje „Baltojoje“ viloje.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Kanadiečio pulkininko Geraldo Lynhamo Porte Grant-Sutje sidabro taurės perdavimo Švietimo ministrui iškilmės Kūno Kultūros rūmuose. Kaunas, 1935 m. kovo 15 d.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1935 03 15
ĮSTEIGTA G. L. GRANT-SUTJE TAURĖ SPORTIŠKIAUSIAI LIETUVOS GIMNAZIJAI

303

Lietuvoje sportą ir kūno kultūrą aktyviai rėmė vietiniai ir netgi užsienio mecenatai. XX a. 3 dešimtmečio pradžioje Kaune rezidavo Kanados pulkininkas Geraldas Lynhamas Porte Grant-Sutje. Pamatęs prastą Lietuvos jaunuomenės fizinį pasirengimą ir inventorių, jis nusprendė, jog pirmiausia sportu reikia sudominti Lietuvos jaunąją kartą. 1935 m. pulkininkas įsteigė pereinamąjį prizą, skirtą sportiškiausiai Lietuvos gimnazijai. Šis prizas 1935 m. kovo 15 d. iš Didžiosios Britanijos *chargé d'affaires* Thomo Hildebrando Prestono rankų buvo perduotas Lietuvos švietimo ministrui Juozui Tonkūnui. Sidabrinė taurė buvo pristatyta Kūno kultūros rūmuose. Taurės įsteigimas padarė tikrą perversmą Lietuvos gimnazijų sporto lavinimosi programoje, išjudino mokyklų sportinį aktyvumą. Dėl šio prizo moksleiviai varžėsi sporto šventėse ir olimpiadose. Gimnazijos ryžtingai kovojo dėl garbingo mokyklos vardo įrašo ant taurės.

Karikatūra, vaizduojanti prostitutę su klientu.

Aitvaras, 1928, Nr. 7, p. 72.

304 1935 03 20 LIETUVOJE UŽDRAUSTA PROSTITUCIJA

XX a. pradžioje legali prostitucija Europoje nebuvo naujiena, o 3 dešimtmetyje Kaune savotišku „raudonųjų žibintų“ kvartalu buvo tapusi Nemuno gatvė. 1929 m. viduryje dėl vietinių gyventojų nepasitenkinimo tokia kaimynyste, laisvo elgesio moterys ir jų sąvadautojai buvo iš čia išguiti, tačiau pasklido po visą miestą. Toliau savo veikla moterys užsiėmė apsimesdamos viešbučių kambarinėmis ar padavėjomis. 1935 m. prostitučių veikla buvo uždrausta įstatymiškai. Lietuvos abolicionistų draugijos ir Lietuvos moterų tarybos pastangomis buvo priimtas „Kovos su venerinėmis ligomis įstatymas“. Įstatymui įsigaliojus, buvo priimtas baudžiamojo statuto straipsnis, kuriame buvo numatyta 3 metai sunkiųjų darbų kalėjimo tam, kas laikys viešuosius namus. Taip Lietuvoje buvo panaikinti viešieji namai ir prostitučių sanitariniai punktai. Teoriškai prostitucija buvo uždrausta, tačiau praktiškai „prekyba kūnu“ ir toliau vyko šešėlyje. Jos mastas nelabai sumažėjo, kadangi dauguma prostitučių ir anksčiau nebuvo užsiregistravusios.

Teisiamieji su daiktiniais įrodymais Klaipėdos krašto nacistinių partijų narių byloje. Kaunas, 1935 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

58 305 1935 03 26 PASKELBTAS NUOSPRENDIS KLAIPĖDOS KRAŠTO NACISTAMS NOIMANO-ZASO BYLOJE

Nelegali nacistinė veikla Klaipėdos krašte ir Vokietijos pastangos atplėšti jį nuo Lietuvos sustiprėjo jau 1933 m., Vokietijoje į valdžią atėjus Adolfui Hitleriui ir jo vadovaujamai nacionalsocialistų partijai. 1934 m. Klaipėdoje veikusios nacistinės partijos CSA (Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga) ir SOVOG (Klaipėdos krašto socialistinė tautos sąjunga) rengėsi ginkluotam sukilimui, o pasienyje išprovokavus riaušes, turėjo įsiveržti Vokietijos SA daliniai. Lietuvos saugumui išsiaiškinus nacistų planus, 1934 m. vasarį nacistinių partijų vadovai Ernstas Noimanas ir Teodoras Zasas bei aktyviausi nariai buvo suimti. Teismo procesas prasidėjo 1934 m. gruodžio 14 dieną. Per kratas pas 805 įtariamuosius rasta 1 104 šaunamieji ginklai, nelegalios nacistinės propagandinės literatūros, dokumentų. Teismo proceso metu buvo iškvosti 1 237, o baudžiamojon atsakomybėn patraukti 142 asmenys, tačiau daliai jų pasislėpus, liko 126 kaltinamieji. Byloje pateikti du pagrindiniai kaltinimai: 1) priklausymas nusikalstamai organizacijai, siekusiai ginkluotu sukilimu atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir prijungti prie Vokietijos, ir 2) nelegalių karinių mokymų organizavimas karo padėties metu. 1935 m. kovo 23 d. byla, nagrinėta 69 posėdžiuose, pasibaigė. Po tris paras rengto teismo sprendimo, kovo 26 d. buvo nuteisti 87 asmenys, 35 išteisinti, vienas pabėgo. E. Noimanui ir jo pavaduotojui Viliui Bertulaičiui skirta po 12 metų, T. Zasui ir jo pavaduotojui Hanui Ropui – po 8 metus sunkiųjų darbų kalėjimo su turto konfiskavimu. Šis teismas vertas „Pirmojo Niurnbergo“ vardo, nes tuo metu Lietuva pirmoji Europoje surengė didžiulio masto teismą prieš nacistų ardomąją veiklą.

Jachta „Vytis“. XX a. 4 dešimtmetis.
Jūra, 1935, Nr. 1, p. 4.

306

1935 06 04
ĮKURTA LIETUVOS BURIUOTOJŲ SĄJUNGA (LBS)

Lietuvos buriuotojų sąjungos statutas buvo patvirtintas 1935 m. kovo 30 d., o Lietuvos buriuotojų sąjunga į pirmąjį posėdį Klaipėdoje susirinko po kelių mėnesių. Jo metu buvo pasiskirstyta pareigomis: sąjungos pirmininku tapo Švietimo ministro paskirtas Juozas Jurkūnas, vicepirmininku – Fricas Buntinas, iždininku J. Kaminskas, sekretoriumi Albertas Patas, valdybos nariais – Hansas Plore ir R. Jenefas. Lietuvos buriuotojų sąjunga siekė propaguoti buriavimą, vienyti buriuotojų bendruomenę, spręsti bendras problemas, ginti jų interesus, atstovauti juos visuomenėje, kelti buriuotojų kvalifikaciją, skatinti vaikų ir jaunimo buriavimą, bendradarbiauti su kitomis gimininingomis Lietuvos bei užsienio sportinėmis organizacijomis. 1936 m. liepos 1 d. Smiltynėje LBS įsteigė dvejus metus gyvavusią buriavimo mokyklą. 1937 m. sausio mėnesį Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos patalpose pradėjo veikti buriavimo kursai, į kuriuos daugiausia rinkosi vietiniai jūrų skautai, santariečiai ir jūrų šauliai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Senovės dienos šventė Dzūkijoje.
XX a. 4 dešimtmetis.
Alytaus kraštotyros muziejus

307

1935 06 09–10
SURENGTA PIRMOJI SENOVĖS DIENA

Pirmoji Senovės diena buvo surengta Merkinėje. Jos globėju tapo Prezidentas Antanas Smetona. Šią šventę inicijavo Dzūkų kraštotyros draugija, padedama vietos inteligentų ir savivaldybės. Šventės metu buvo suruošta senųjų darbo įrankių, audinių ir kitų senienų paroda. Šiai parodai iš Merkinės valsčiaus surinkta apie 4 000 eksponatų, kurie vėliau papildė Alytaus Dzūkų muziejaus fondus. Šventės metu vyko didelės eitynės, kuriose ėjo piemenukai, dzūkų sėjėjai, verpėjai, audėjos bei kiti „dzūkų gyvensenos bei praeities gyvieji liudininkai“. Taip pat buvo rodoma meninė programa, gyvieji paveikslai. Šventė susilaukė didelio susidomėjimo – ją aplankė apie 10 tūkst. žmonių. Šis renginys paskatino domėjimąsi savo tautos praeitimi ir davė pradžią gyvųjų amatų ir liaudies šventėms. Vėlesniais metais tokios dienos buvo suruoštos ir kitose Lietuvos vietovėse.

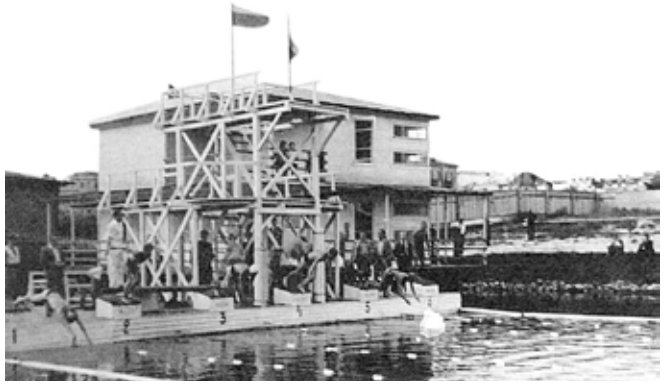

Tautinės olimpiados plaukimo varžybos Nemuno salos baseine. Kaunas, 1938 m.

Lietuvos aidas, 1938 07 22, p. 4.

308

1935 07 14
ATIDARYTAS KAUNO PLAUKIMO BASEINAS

Nemuno salos teritorijoje, ties Karmelitų bažnyčia, po atviru dangumi buvo įrengtas pirmasis šalyje uždaras plaukimo baseinas. Iki tol plaukikai rungėsi Nemune, plaukdami pasroviui tarp Žaliojo ir Aleksoto tiltų. Baseino ilgis siekė 50 metrų. Jo įrengimu rūpinosi Vandens ir žiemos sportų sąjunga, kuri be plaukimo takų įrengė ir tramplinus šuoliams, o Jaunalietuvių sporto organizacija ir Šaulių sąjunga šalia pasistatė prieplaukas ir irklavimo bazę. Vakarinėje salos dalyje buvo įkurta vandens mėgėjų teritorija – įrengtas jachtklubas, baseinas, pliažas. Baseino atidarymo iškilmėse dalyvavo švietimo ministras Juozas Tonkūnas. Taip pat buvo surengtos ir pirmosios plaukimo pirmenybės, kuriose buvo pasiekti pirmieji rekordai. Įrengus baseiną, Kaune suaktyvėjo vandens sportas, buvo pradėta kultivuoti nauja sporto šaka – vandensvydis.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Šaulės žygiuoja. XX a. 4 dešimtmetis.

Fot. J. Bačkaitis

Šaulė, 1940, Nr. 2, viršelis.

309

1935 07 15
IŠLEISTAS ŠAULIŲ SĄJUNGOS ĮSTATYMAS

XX a. 4 dešimtmetis Lietuvos kariuomenėje buvo didelių permainų metas. Buvo sustiprinta pasienio apsauga, parengti nauji mobilizaciniai planai, o Lietuvos gynybos koncepcijoje ypatingas dėmesys skirtas 1919 m. įkurtai Šaulių sąjungai. Ši visuomeninė organizacija rūpinosi kariniu, fiziniu lavinimu, tautos kultūriniu ugdymu, taip pat aktyviai sportavo. Šauliai rengė sukaktuvių minėjimus, rūpinosi istorinių vietų priežiūra ir kita. 1935 m. buvo priimtas Šaulių sąjungos įstatymas, kuris pakeitė organizacinę sąjungos struktūrą ir jos pavaldumą. Organizacija buvo sukarinta ir tapo pavaldi Lietuvos kariuomenės vadui. Po Šaulių sąjungos reformos, Krašto apsaugos ministerija skyrė didesnį finansavimą, kuris leido sustiprinti šaulių karinį pasirengimą. Tais pačiais metais Kariuomenės štabas numatė ir šaulių panaudojimą karo atveju, jiems buvo deleguotos papildomos užduotys, kaip antai, tam tikrų strateginių objektų bei pasienio ruožų apsauga. Šiems uždaviniams įgyvendinti reikalauta skirti tik visiškai patikimus ir tautiškai nusistačiusius šaulius.

Policijos orkestro fanfaristai.
XX a. 4 dešimtmetis.
Policija, 1935, Nr. 16, viršelis.

310

1935 07 06
ĮKURTAS VALSTYBĖS REPREZENTACINIS PUČIAMŲJŲ ORKESTRAS

1935 m. liepos 6 d., Policijos departamente prie Vidaus reikalų ministerijos buvo įkurtas vienas geriausių Lietuvoje reprezentacinių pučiamųjų orkestrų. Liepos 20 d. vidaus reikalų ministras Balys Giedraitis patvirtino Policijos sporto klubo orkestro statutą, kuriame buvo nurodoma: ,,Policijos departamento direktoriui paliepus, orkestras be atskiro atlyginimo groja per policijos paradus, iškilmes, šventes, repeticijas, policijos tarnautojų laidotuves ir kitais panašiais atvejais.“ Orkestro pirmuoju vadovu ir vyriausiuoju dirigentu buvo paskirtas Česlovas Radžiūnas, o nuo 1937 m. orkestrui vadovavo lietuviškų maršų kūrėjas, kompozitorius, dirigentas Bronius Jonušas.

Kapitonas Antanas Kaškelis – laivo „Prezidentas Smetona“ vadas.
XX a. 4 dešimtmetis.
Jūra, 1935, Nr. 3, p. 3.

311

1935 08 01
ĮSTEIGTAS LIETUVOS KARINIS JŪRŲ LAIVYNAS (LKJL)

Kariuomenės vado genenerolo Stasio Raštikio įsakymu kaip savarankiška ginkluotės rūšis buvo įsteigtas Lietuvos karinis jūrų laivynas. LKJL pirmuoju laivu tapo dar 1927 m. įsigytas ir pakrančių apsaugai naudotas ,,Prezidentas Smetona“. 1932 m. laivas buvo perkeltas į rezervą, o 1935 m. spalio 26 d. po remonto atliko pirmąjį bandomąjį plaukimą. Laivo išplaukimo į jūrą dieną „Prezidento Smetonos“ stiebo pirmą kartą suplevėsavo Lietuvos karinio laivyno vėliava. Karo laivo vadu buvo paskirtas buvęs laivo prižiūrėtojas kapitonas Antanas Kaškelis. Jam buvo patikėta surinkti įgulą. Artilerijos karininku jis paskyrė leitenantą Povilą Labanauską, inžinieriumi-mechaniku – Antaną Darginavičių, o navigacijos karininku – Vytautą Kuisiną. Mokomajame laive ,,Prezidentas Smetona“ 1936–1939 m. buvo parengta šimtai jūreivių, kurie vėliau įsidarbino vandens policijoje ir prekybos laivyne. Lietuvos kariuomenės vadovybė puoselėjo planus plėsti karo laivyną, ateityje buvo numatoma įsigyti daugiau karo laivų: minininkų, minų tralerių, povandeninių laivų. Planai žlugo 1939 m. kovo 22 d. praradus Klaipėdos kraštą. Jau kitą dieną vieninteliam Lietuvos karo laivui, šešiems pakrančių apsaugos laivams ir prekiniams laivams teko išplaukti iš uosto. „Prezidentas Smetona“ buvo nuplukdytas į Liepojos uostą, nes Šventosios uostas nebuvo pritaikytas tokio dydžio laivams.

Karikatūra, vaizduojanti „siauruko“ uždarymą.
Diena, 1935 08 04, Nr. 31, p. 1.

312

1935 08 01
KAUNE PANAIKINTAS SIAURASIS GELEŽINKELIS („SIAURUKAS“, „KUKUŠKA“)

Karo ir prekybos reikmėms skirtas siaurasis geležinkelis Kaune veikė nuo XIX a. pabaigos. 1919 m. vasarą buvo pradėtas keleivinio siaurojo geležinkelio eismas maršrutu Aleksoto tiltas – Aukštoji Panemunė. Siaurojo geležinkelio traukinukas populiarumu nesiskundė. Anuometiniame Kaune jis buvo viena pigiausių transporto priemonių. Visgi, geležinkelis kėlė nesutarimų tarp Kauno miesto savivaldybės ir Siaurųjų geležinkelių valdybos, o kai kurie miesto gyventojai skundėsi traukinėlio keliamu triukšmu ir skleidžiamais dūmais. 1935 m. rugpjūčio 1 d. siaurojo geležinkelio eismas tarp Aukštosios Panemunės ir Senamiesčio buvo nutrauktas. Skirtingai nuo dar vieno carinės Rusijos transporto palikimo Kaune – „konkės“ – 1929 m. palydėtuvių, ,,kukuškai“ laidotuvių ceremonija nebuvo surengta. „Siaurukas“ kauniečiams tarnavo 16 metų. Iš viso 1919–1935 m. jis pervežė apie 35 mln. keleivių. Modernizuojant Kauno miesto susisiekimo sistemą ir likvidavus keleivių pervežimą „siauruku“ padaugėjo darbo miesto autobusams.

Pirmojo Pasaulio Lietuvių kongreso dalyviai kariuomenės pasirodyme oro uoste. 1935 m. rugpjūtis.
Kardas, 1935, Nr. 17, p. 355.

313

1935 08 11–17
VYKO PIRMASIS PASAULIO LIETUVIŲ KONGRESAS

Ant tautiškumo pamatų statomoje Lietuvos valstybėje buvo populiarios tautos vienybės ir susitelkimo idėjos. Kartu buvo neužmirštama palaikyti ir stiprinti ryšius su lietuviais išblaškytais po visą pasaulį. Idėja surengti Pasaulio lietuvių kongresą kilo Rapolo Skipičio pirmininkaujamai Draugijai užsienio lietuviams remti. 1935 m. rugpjūčio 11 d. buvo surengta iškilminga Pasaulio lietuvių kongreso atidarymo šventė. Kauno miestas buvo išpuoštas tautinėmis vėliavomis, po Prezidento Antano Smetonos sveikinimo kalbos Valstybės teatre dalyviai žygiavo į Vytauto Didžiojo Karo muziejaus sodelį, kur padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo. Per šešias dienas trukusią šventę Čiurlionio galerijoje ir Vytauto Didžiojo universiteto rūmuose buvo atidarytos keturios meno parodos, Nemune surengtas baidarių paradas. Kauno Aleksoto oro uoste savo pasirodymus surengė kariuomenė ir šauliai. Taip pat vyko sporto žaidynės, kuriose dalyvavo viso pasaulio lietuvių sportininkai. Kongreso posėdžių metu buvo išrinktas Pasaulio lietuvių kongreso prezidiumas, spręsti bendradarbiavimo klausimai tarp Lietuvos ir užsienio lietuvių. Iš viso Kongrese dalyvavo 105 delegatai iš JAV, Latvijos, Didžiosios Britanijos, Brazilijos, Argentinos, Urugvajaus, Prancūzijos bei Kanados. Pirmojo Pasaulio lietuvių kongreso surengimas buvo vienas svarbiausių žingsnių, siekiant suartinti po visą pasaulį pasklidusius lietuvius ir paskatinti juos išlaikyti lietuvybę.

Piešinys, vaizduojantis ūkininkus skaitančius spaudą.
Kuntaplis, 1939, Nr. 4.

314

1935 08 20
PRASIDĖJO SUVALKIJOS ŪKININKŲ STREIKAS

Pagrindine ūkininkų streiko priežastimi tapo 1929 m. prasidėjusios Pasaulinės ekonominės krizės pasekmės Lietuvos ūkiui: krito žemės produktų kainos, brango pramoninės prekės. Netiesiogiai streiką paskatino ir autoritarinio režimo nelankstumas sprendžiant krašto problemas, piliečių teisių ir laisvių apribojimas. Pirmoji streiko banga kilo 1935 m. rugpjūčio 20 d. ir truko iki tų pačių metų gruodžio vidurio. Ryškiausi protestuojančių ūkininkų branduoliai susiorganizavo Suvalkijoje: Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių bei Seinų apskrityse. Pagrindiniai ūkininkų bruzdėjimo tikslai buvo ekonominės padėties gerinimas ir rinkimų į Seimą organizavimas. Šiuo laikotarpiu ūkininkai rengė masinius piketus keliuose, demonstracijas ir mitingus. Įvyko keletas ginkluotų susidūrimų su policija, kuriuose žuvo 5 streikuotojai. Vėliau, prasidėjus antrajai streikų bangai, streikuotojai vykdė slaptesnę veiklą. Valdžia ėmėsi streiko malšinimo griežtomis priemonėmis. 1936 ir 1937 m. 19 streiko organizatorių buvo nuteisti mirties bausme, iš kurių penkiems nuosprendis buvo įvykdytas.

Lietuvos šaulių sąjungos narės dovanoja kariuomenei ginklus, nupirktus už savo aukas „Ginklų fondui“ Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventės metu. Šiauliai, apie 1937 m.
Fot. K. Skerstonas
Šiaulių „Aušros“ muziejus

315

1935 08 23
ĮSTEIGTAS GINKLŲ FONDAS

Ginklų fondo idėja 1934 m. kilo kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkui pulkininkui leitenantui Stasiui Raštikiui, o jį įkūrė Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga. Tai buvo nepolitinė visuomeninė organizacija, kuri veikė prie Valstybės gynimo tarybos. Į jos sąskaitą Lietuvos žmonės pervesdavo pinigus, už kuriuos Lietuvos kariuomenė pirko ginkluotę. Pradžioje visuomenė Ginklų fondui aukojo gana nenoriai. Tik didžiulis sukrėtimas – Lenkijos ultimatumas, paskatino piliečius skirti didesnį dėmesį šalies gynybai. Per pirmuosius tris Ginklų fondo egzistavimo metus buvo suaukota tik šiek tiek daugiau nei 1,5 mln. Lt, o 1938 m. aukų suma peršoko 2,4 mln. Lt, kurių didžiausia dalis buvo suaukota balandžio–gegužės mėnesiais. Spauda skelbė, jog aukoti šiam fondui yra šventa kiekvieno piliečio pareiga. Per penkis veikimo metus iš viso buvo paaukota daugiau negu 6 mln. Lt, taip pat įvairių daiktų. Aukas siuntė ne tik privatūs asmenys, bet ir įmonės, organizacijos, mokyklos ir kiti. Visuomenės suaukotais pinigais įsigyti šautuvai buvo pažymėti Gedimino stulpų ženklu ir įrašu „Ginklų Fondas“. Po 1940 m. birželio 15 d. įvykdytos Lietuvos okupacijos fondas buvo likviduotas.

Respublikos pedagoginio instituto Klaipėdoje pirmoji studentų laida su dėstytojais prie instituto rūmų. 1937 m.

Mažosios Lietuvos istorijos muziejus

316

1935 09 18
ĮKURTAS RESPUBLIKOS PEDAGOGINIS INSTITUTAS KLAIPĖDOJE

Siekiant Lietuvos pradinių klasių mokytojų išsilavinimą priartinti prie Vakarų šalių lygio, nuspręsta, jog pedagogams yra reikalingas platesnis negu iki tol mokytojų seminarijose teiktas išsilavinimas. Pradinių klasių mokytojų rengimui buvo įsteigta aukštoji mokykla – Respublikos pedagoginis institutas Klaipėdoje. Lietuvos Vyriausybė Klaipėdą pasirinko neatsitiktinai, tokiu žingsniu buvo siekiama sustiprinti lietuvių politines ir kultūrines pozicijas šiame krašte. Institutas, kuriam vadovavo Vytautas Surblys, buvo atidarytas buvusiuose Mokytojų seminarijos rūmuose (dabartiniame Klaipėdos universiteto Pedagogikos fakulteto pastate). Šioje pradinių klasių mokytojus ruošusioje aukštojoje mokykloje mokslas truko 4 semestrus, per kuriuos studentai mokydavosi bendruosius pedagogikos (gamtos ir humanitarinius mokslus) bei specializuotuosius dalykus. 1939 m. Vokietijai užėmus Klaipėdos kraštą, institutas buvo perkeltas į Panevėžį, vėliau – į Vilnių.

Lietuvos dailininkų sąjungos antspaudas.

Lietuvos dailininkų sąjungos įstatai, Kaunas, 1935 m., viršelis.

317

1935 09 19
ĮKURTA LIETUVOS DAILININKŲ SĄJUNGA (LDS)

Idėja įkurti Lietuvos dailininkų sąjungą kilo 1935 m., pirmosios Pasaulio lietuvių kongreso šventės metu. Vienas pagrindinių begimstančios LDS tikslų buvo suvienyti visus lietuvių dailininkus. Tų pačių metų rugsėjo 19 d. buvo įregistruoti Lietuvos dailininkų sąjungos įstatai, o spalio 6 d. sukviestame steigiamajame susirinkime jie buvo patvirtinti ir išrinkta septynių žmonių valdyba, revizijos komisija bei garbės teismas. Pirmosios valdybos pirmininku tapo Justinas Vienožinskis, vicepirmininku – Antanas Žmuidzinavičius, turto globėju – Adolfas Valeška, iždininku – Juozas Mikėnas, sekretoriumi – Petras Aleksandravičius. Garbės nariu buvo išrinktas Prezidentas Antanas Smetona. Lietuvos dailininkų sąjunga siekė ugdyti plastinio meno kultūrą visuomenėje, rūpintis dailininkų profesiniais reikalais, ginti jų teises, jiems atstovauti ir inicijuoti aktualių meno pasauliui klausimų gvildenimą. Taip pat sąjunga rūpinosi valstybės interesų atspindėjimu dailėje – jos reprezentacija ir propaganda. Lietuvos dailininkų sąjunga iš karto tapo gausiausia dailininkų organizacija, nors tuo pačiu metu šalyje veikė ir kitos dailininkų draugijos. Vėliau kai kurios iš jų įsijungė į LDS gretas.

Lakūnas Feliksas Vaitkus kartu su Amerikos lietuviais prie lėktuvo „Lituanica II“. Iš kairės: penkta Stela Grinienė, septintas – lakūnas Feliksas Vaitkus, aštunta – lakūno žmona Marta Brotz, devintas – Jonas Grinius. Naujasis Džersis, JAV, 1934 m. birželio 10 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

318 67 1935 09 21–22 FELIKSAS VAITKUS PERSKRIDO ATLANTĄ

1933 m. rugsėjo 10 d. Amerikos lietuvių laikraščio „Naujienos“ redakcijoje Čikagoje vykusiame susirinkime susikūrė Amerikos lietuvių transatlantinio skridimo sąjunga (ALTASS), kuri pasiryžo organizuoti antrąjį lietuvių transatlantinį skrydį. Už skrydžiui suaukotus pinigus San Franciske ALTASS nupirko lėktuvą ,,Lockheed L-5B Vega“ ir pavadino jį ,,Lituanica II“. Iš karto buvo numatytas ir pilotas – lietuvių kilmės lakūnas Juozas Janušauskas (Joseph R. James). Tačiau kai jis ėmė kelti sąjungai vis daugiau reikalavimų, buvo pakeistas jaunu, 26 metų, lakūnu Feliksu Vaitkumi. Šis pilotas buvo baigęs Kalifornijos aviacijos mokyklą ir tarnavo JAV karinėse oro pajėgose. F. Vaitkaus pilotuojama „Lituanica II“ iš Niujorko Floyd Bennett Field aerodromo pakilo 1935 m. rugsėjo 21 dieną. Sėkmingai perskridusi Atlanto vandenyną, „Lituanica II“ dėl blogų oro sąlygų buvo priversta nutūpti ne Kaune, kaip planuota, o Airijoje, netoli Balinrobo miestelio. Skrydis užtruko apie 21,5 valandos, per kurias buvo nuskrista apie 5 100 kilometrų. Tupiant „Lituanica II“ buvo apgadinta, vėliau išardyta ir išplukdyta į Klaipėdą; lakūnas iš Airijos nuvyko į Londoną, iš ten nuskrido į Berlyną, o iš Berlyno traukiniu parvažiavo į Lietuvą. Pagėgiuose, prie Lietuvos sienos, buvo sutiktas su ovacijomis, gėlėmis ir ąžuolų vainikais. Spalio 2 d. Klaipėdoje „Atlanto nugalėtojas“ iškilmingai įsodintas į lėktuvą ANBO IV ir nuskraidintas į Kauno aerodromą – o ten jo laukė gausi žmonių minia. Už šį skrydį lakūnui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo III laipsnio ordinas.

Spaudos kontrolę vaizduojanti karikatūra.

Sekmadienis, 1936 06 21, p. 1.

1935 11 16 PRIIMTAS SPAUDOS ĮSTATYMAS 319

Tarpukario Lietuvoje spaudą reglamentavo du spaudos įstatymai, išleisti 1919 ir 1935 metais. Abu numatė rengiamų spaudai ir įvežamų į šalį leidinių kontrolę. 1935 m. Spaudos įstatymas sustiprino cenzūros veikimo lauką bei panaikino 1919 m. įteisintas atsakomojo redaktoriaus pareigas. Spaudą ėmė kontroliuoti Vidaus ir Krašto reikalų ministerijos. Cenzūra veikė dviem lygmenimis – valstybiniu ir vietiniu. Svarbiausias vaidmuo teko vidaus reikalų ministrui, kuris galėjo kontroliuoti bei prižiūrėti ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje išleistas knygas. Vidaus reikalų ministrui buvo pavaldūs 20 apskričių (be Klaipėdos krašto) viršininkų. Pastariesiems spaustuvės, prieš išleisdamos spaudinį, privalėjo pristatyti nurodytą egzempliorių skaičių. Apskričių viršininkai taip pat turėjo teisę Lietuvoje pasirodžiusius spaudinius sulaikyti arba uždrausti juos platinti. Nuo 1935 m. „filtruotą“ oficialią informaciją ėmė lydėti ir kryptinga politinė propaganda bei privalomieji straipsniai. 1935 m. gruodžio 10 d. Vyriausybės nutarimu Eltoje buvo įkurtas Vidaus informacijos skyrius, kurio funkcija – pagal valdžios institucijų bei valdančiosios Tautininkų sąjungos teikiamą medžiagą parengti privalomuosius straipsnius spaudai.

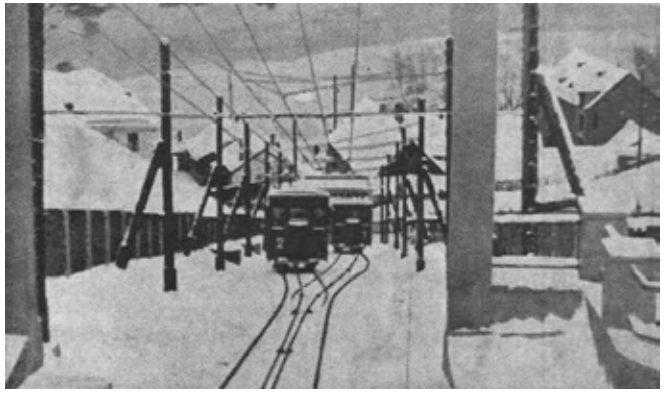

Aleksoto funikulierius.
XX a. 4 dešimtmetis.
Savivaldybė, 1936, Nr. 1, p. 1.

320

1935 12 05
ATIDARYTAS ALEKSOTO FUNIKULIERIUS

Aleksoto funikulierius buvo antrasis tokio pobūdžio keltuvas Lietuvoje. Jis turėjo palengvinti susisiekimą tarp Kauno miesto centro ir Linksmadvario, kuriame veikė Kauno aerodromas, VDU fizikos ir chemijos institutas, Policijos aukštesnioji ir Karo aviacijos mokyklos bei Krašto apsaugos ministerijos astronomijos observatorija. Statybos darbus, kurie kainavo 200 tūkst. Lt, atliko Lietuvos, Vokietijos ir Šveicarijos bendrovės. Į iškilmingą keltuvo atidarymą atvyko ir pirmuoju funikulieriaus keleiviu tapo vidaus reikalų ministras generolas Julius Čaplikas. Taip pat dalyvavo Kauno miesto burmistras Antanas Merkys ir kiti pareigūnai. Pirmieji funikulieriaus reisai buvo užfiksuoti kino kameromis. Tarpukariu keltuvas per dieną vidutiniškai atlikdavo 226 reisus, o viena kelionė trukdavo apie 1 minutę. XX a. 4 dešimtmetyje, plečiantis Aleksoto rajonui, šis funikulierius palengvino keleivių susisiekimą su centrine Kauno dalimi bei papuošė miestą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Istorikas Adolfas Šapoka.
XX a. 3–4 dešimtmečiai.
Utenos A. ir M. Miškinių viešoji biblioteka

1936 M.
IŠLEISTA ADOLFO ŠAPOKOS REDAGUOTA „LIETUVOS ISTORIJA“

28 321

1934 m. Švietimo ministerija pasiūlė grupei istorikų parengti Lietuvos istorijos vadovėlį aukštesnėms gimnazijos klasėms. Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis, Juozas Jakštas, Paulius Šležas ir Petras Klimas sutiko imtis šio darbo. Leidinį nutarta pavadinti „Lietuvos istorija“, o jį redaguoti patikėta A. Šapokai. Solidus, 694 puslapių, vadovėlis apėmė istoriją nuo seniausių laikų iki XX a. 3 dešimtmečio pabaigos. Daug dėmesio skirta patriotizmą ugdančioms temoms: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiui bei tautiniam atgimimui ir keliui į nepriklausomybę. Pirmasis vadovėlio leidimas 1936 m. išėjo 17 500 egzempliorių tiražu. Tai buvo rekordinis Lietuvoje leistos knygos tiražas – tiek buvo spausdinama tik maldaknygių. „Lietuvos istorija“ buvo publikuota net šešis kartus. Visą sovietinės okupacijos laikotarpį Lietuvoje ši knyga buvo žinoma ir skaitoma, žadino tautinę savimonę, skatino gilintis į nutylimus istorijos faktus. Vadinamoji „Šapokos istorija“ buvo neabejotinai sėkmingiausias istorinės knygos leidybos projektas Pirmojoje Lietuvos Respublikoje. Nors knyga kritikuota dėl itin idealizuoto Lietuvos praeities vaizdo, ją galima pavadinti vienu nuosekliausių mėginimų sukurti vientisą didįjį Lietuvos istorijos pasakojimą.

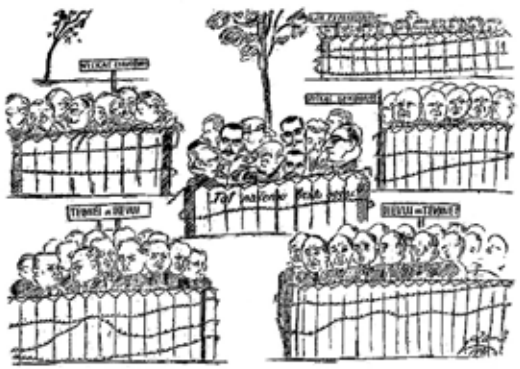

Karikatūra vaizduojanti draugijų veiklos suvaržymus.
Dienos naujienos, 1931 05 21, p. 1.

322

1936 02 01
PRIIMTAS DRAUGIJŲ ĮSTATYMAS

XX a. 3 dešimtmečio pabaigoje į valdžią atėję tautininkai kūrė šalyje vienpartinę sistemą, neleisdami kitoms partijoms siekti valdžios. Šį siekį pavyko įgyvendinti 1936 m. paskelbus Draugijų įstatymą ir panaikinus iki tol galiojusį liberalų 1919 m. įstatymą, kuris leido įsteigti draugiją esant bent 5 steigėjams, nekeldamas jiems jokių papildomų reikalavimų. Naujasis įstatymas išplėtė steigėjų skaičių iki 12, o vėliau ir draugijos nuolatinių narių skaičių. Jame taip pat nurodyta, kad steigėju gali būti tik Lietuvos pilietis, „turintis ne mažiau kaip 24 metus ir mokantis lietuvių kalbą žodžiu ir raštu“. Įvairūs reikalavimai buvo taikomi draugijos vadovybės nariams, jų pavaduotojams ir net draugijos globėjams, auklėtojams, garbės teisėjams, garbės nariams. Draugijos nariu negalėjo būti jaunesnis nei 18 metų pilietis, o balso teisė draugijoje buvo įgyjama nuo 21 metų amžiaus. Pagal 1936 m. Draugijų įstatymą visos draugijos turėjo pateikti įstatus ir iki 1936 m. liepos 1 d. gauti vidaus reikalų ministro leidimą veikti. Kai kurios iš jų, ypač provincijoje, neatitiko įstatymo normų ir buvo uždarytos. Visą Lietuvą išraizgęs draugijų tinklas smarkiai susitraukė.

Karikatūra, vaizduojanti politinių partijų uždarymą.
Diena, 1935, Nr. 45, p. 1.

323

1936 02 06
UŽDRAUSTOS POLITINĖS PARTIJOS

Politinės partijos buvo uždraustos remiantis 1936 m. vasario 1 d. Draugijų įstatymu. Įstatymas buvo nukreiptas prieš valstybinės orientacijos opoziciją ir buvo nesuderinamas su Lietuvos Konstitucijos 18 straipsniu, kuris laidavo piliečiams draugijų ir sąjungų laisvę. Įstatyme vidaus reikalų ministrui suteikta teisė „valstybės ar tautos saugumo ar kitų valstybės ar tautos reikalų sumetimais“ uždaryti bet kurią draugiją ar partiją. Jau po 5 dienų vidaus reikalų ministras gen. Julius Čaplikas šia teise pasinaudojo – pasirašė nutarimą uždaryti Krikščionių demokratų, Valstiečių liaudininkų, Socialdemokratų partijas, visus jų padalinius ir net tautininkų sąjungininkę Ūkininkų partiją. Lietuvoje teliko dvi partijos – legaliai veikusi Lietuvių tautininkų sąjunga ir pogrindyje – Lietuvos komunistų partija. Šio sprendimo išvengė tiktai Klaipėdos kraštas, kuris tvarkėsi autonomijos pagrindais, jame išliko daugiapartinė sistema. Opozicinių partijų uždarymas prieš 1936 m. Seimo rinkimus galutinai įtvirtino autoritarinį valdymą.

Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus fasadas. Kaunas, 1937 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

324 52

1936 02 16
ATIDARYTI VYTAUTO DIDŽIOJO MUZIEJAUS RŪMAI

Naujuose rūmuose buvo įkurdinti du muziejai – M. K. Čiurlionio galerija ir Karo muziejus. Dar prieš oficialų atidarymą šie muziejai aktyviai varžėsi, kuris pirmas pradės parodų veiklą. Pasibaigus statybos darbams, o vidaus įrengimui esant pačiame įkarštyje, 1934 m. balandį M. K. Čiurlionio galerijos dalyje buvo atidaryta liaudies meno, vėliau – švedų taikomosios dailės parodos. Dviem muziejams ruošiantis keltis į naujus rūmus, varžytasi ir dėl patalpų. 1935 m. gegužės 14 d. Karo muziejaus direktoriaus generolo Vlado Nagevičiaus vadovaujami aviacijos karininkai bei 2-ojo pėstininkų pulko ir karo invalidų komandos, grojant muziejaus orkestrui, užėmė M. K. Čiurlionio galerijai priskirtas penkias antro aukšto sales ir į jas padėjo „Lituanicos“ dalis bei kitus eksponatus. Pagaliau 1936 m. vasario 16 d. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus buvo oficialiai atidarytas. 1936 m. spalio 22 d. paskelbtu Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymu buvo reglamentuota dviejų atskirų Kultūros ir Karo muziejų veikla, struktūra ir pavaldumas. 1936–1940 m. abu muziejai kaupė ir eksponavo vertingus eksponatus, surinktus ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Muziejų varžytuvės liudijo kultūrinio ir meninio gyvenimo aktualumą ir intensyvumą bei tai, kad Rūmai turėjo ne tik praktinę muziejaus paskirtį, bet ir simbolinę reikšmę to meto Lietuvai.

Karikatūra, vaiduojanti krepšinio varžybų akimirkas.

Sekmadienis, 1939 05 28, Nr. 22, p. 1.

1936 02 26
LIETUVOS KAMUOLIO ŽAIDIMO SĄJUNGOS KOMITETAS PRIIMTAS Į TARPTAUTINĘ KREPŠINIO FEDERACIJĄ (FIBA)

325

1936 m. Lietuvos krepšinio organizatoriai tapo pilnateisiais tarptautinės krepšinio šeimos nariais. Dar 1934 m. Lietuvos kamuolio žaidimų sąjungos pirmininkas A. Butavičius Tarptautinės krepšinio federacijos (FIBA) generaliniam sekretoriui rašė: „turime garbės prašyti Jus atsiųsti Tarptautinės federacijos reglamentą, taip pat tarptautines krepšinio taisykles. Mes ketiname įstoti į šią Tarptautinę federaciją.“ Negavus atsakymo, 1936 m. vasario 14 d. Lietuvos kamuolio žaidimų sąjunga vėl išsiuntė oficialų prašymą priimti į tarptautinę organizaciją. Jau vasario 26 d. FIBA generalinis sekretorius atsiuntė atsakymą, jog numatoma šį klausimą patvirtinti artimiausiame federacijos kongrese. Netrukus Lietuvai buvo suteiktas leidimas dalyvauti visose FIBA organizuojamose varžybose, o Lietuvos kamuolio žaidimo sąjungos komitetą pradėta kviesti į FIBA renginius. Taip buvo atvertos galimybės Lietuvos krepšinio komandoms dalyvauti didžiausiose tarptautinėse varžybose.

Valstybinis kūno kultūros ženklas jauniams. XX a. 4 dešimtmetis.

J. Narbutas, Sportas nepriklausomoje Lietuvoje 1919–1936, Nr. 1, Čikaga, 1978, p. 390.

326

1936 03 20
PASKELBTAS VALSTYBINIS KŪNO KULTŪROS ŽENKLO STATUTAS

Valstybinį kūno kultūros ženklą priėmė Kūno kultūros rūmų taryba. Ženklą sukūrė dailininkas Jonas Juozas Burba. Su šiuo ženklu siekta kelti tautos pajėgumą, įtraukti jaunimą į organizuotą kūno kultūros veiklą ir skatinti jį sportuoti, visapusiškai lavintis. Pagal statutą, ženklas buvo keturių rūšių: 1) 15–18 metų jauniams; 2) I laipsnio bronzos 18–22 metų vyrams ir 17–20 metų moterims; 3) II laipsnio sidabro 23–30 metų vyrams ir 21–28 metų moterims; 4) III laipsnio auksinis vyrams nuo 31 metų ir moterims nuo 29 metų. Ženklo normos buvo nustatytos pagal to meto Lietuvoje ir Europoje pasiektus rezultatus. Norint gauti ženklą reikėjo būti gerai fiziškai pasirengus, o kiekvieno laipsnio programa, apimanti įvairių sportinių užduočių atlikimą, atsižvelgiant į amžiaus grupes, turėjo būti išlaikyta per vienerius metus.

Moteris su kūdikiu ligoninėje. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

86 327

1936 05 01
ATIDARYTA PIRMOJI PRIVATI MOTERŲ LIGONINĖ

XX a. 3 dešimtmetį Lietuvoje buvo ypač liūdna naujagimių ir kūdikių iki 1 metų amžiaus ir gimdyvių mirtingumo statistika: per metus mirdavo apie 17 proc. kūdikių ir apie 600 gimdyvių. Situacija reikalavo daugiau dėmesio skirti moterų ir kūdikių medicininei priežiūrai. 1932 m. gydytojo profesoriaus Prano Mažylio iniciatyva buvo rekonstruota Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė ir joje įkurta akušerijos ir ginekologijos klinika su ambulatorija. XX a. 4 dešimtmečio pradžioje nemažai moterų vis dar gimdė namie, padedant pribuvėjai, kadangi visoje Lietuvoje tebuvo tik apie 30 akušerių ir vos keli moterų ligų gydytojai. Padėtis pagerėjo 1936 m. gegužės 1 d. Kaune duris atvėrus pirmajai privačiai prof. P. Mažylio moterų ligoninei, kurioje buvo 25 lovos gimdyvėms. Žinodamas, jog visoje Lietuvoje vis dar daug moterų gimdo padedamos „bobučių“, profesorius skyrė 10 nemokamų lovų nepasiturinčioms gimdyvėms ir pats nemokamai gydė neturtingas ligones. Ligoninė buvo pastatyta per 9 mėnesius. Daugiau dėmesio skiriant moterų ligų ir gimdymo komplikacijų prevencijai bei gydymui, Lietuvos statistika ėmė gerėti: 1931 m. mirė 400 gimdyvių ir 9 223 kūdikiai, o 1938 m. – 300 gimdyvių ir 7 332 kūdikiai.

Stasio Ušinsko lėlė Silvestras.
XX a. 4 dešimtmetis.

Lėlė ir Kaukė. Knyga apie lėlių teatrą, Vilnius, 1999, p. 91.

328

1936 05 06
ĮKURTAS MARIONEČIŲ TEATRAS

Pirmasis profesionalusis lėlių teatras buvo įkurtas Kaune, menininko Stasio Ušinskio iniciatyva. Idėja kurti lėlių teatrą S. Ušinskiui gimė 1919–1931 m. studijuojant kinų ir japonų meną Paryžiuje. Čia jis susidomėjo lėlių teatru, jo istorija, lėlių gamybos technologijomis. Grįžęs į Lietuvą jis pradėjo kurti marionetes, vėliau užsakė parašyti jau sukurtoms lėlėms pjesę, repetavo su būsimojo spektaklio aktoriais. 1936 m. gegužės 6 d. Kauno meno mokyklos salėje buvo parodytas pirmasis profesionalus Marionečių teatro spektaklis pagal Antano Gustaičio kūrinį „Silvestras Dūdelė“. Spektaklio režisieriai buvo Henrikas Kačinskas ir Vladas Sipaitis, lėlių ir scenografijos autorius S. Ušinskas, kompozitorius Viktoras Kuprevičius. Spauda rašė, jog žiūrovai buvo nustebinti, kad S. Ušinsko sukurtos marionetės ne tik „žaidžia“, vaikšto po sceną ir daro įvairius judesius, bet ir kalbėdamos judina lūpas, mirkčioja ir turi turtingą „mimiką“, charakterį. Naujojo teatro trupė daug gastroliavo po Lietuvą, tačiau pajamos buvo nedidelės, todėl po dviejų metų teatras veiklą baigė. S. Ušinsko marionečių technika buvo užpatentuota JAV.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Karikatūra, vaizduojanti parašiutininkus.

Lietuvos sparnai, 1936, Nr. 8, p. 242.

Pirmoji Lietuvos lakūnė ir parašiutininkė Antanina Liorentaitė. XX a. 3–4 dešimtmečiai.

http://plienosparnai.lt/news.php

1936 06 07
PIRMASIS LIETUVOJE MOTERS ŠUOLIS PARAŠIUTU

329

1928 m. pirmąjį bandomąjį šuolį Lietuvoje parašiutu iš lėktuvo atliko karo lakūnas Vladas Morkus. Nuo 1936 m. šuoliai su parašiutu aviacijos šventėse vis populiarėjo. 1936 m. birželio 7 d. Tauragėje, aviacijos propagandos dieną, šuolį su parašiutu atliko ir pirmoji moteris. Tai buvo Antanina Liorentaitė, jau įėjusi į istoriją kaip pirmoji moteris Lietuvoje gavusi pilotavimo licenciją ir tapusi lakūne. Paprastai atliekant pirmąjį šuolį parašiutas išsiskleisdavo automatiškai, bet tuo metu pūtė labai stiprus vėjas, nešantis į šoną. Nenorėdama nutūpti tiesiai į Jūros upę, Antanina išskleidė parašiutą pati ir nusileido trijų metrų atstumu nuo vandens. Žurnalas „Lietuvos sparnai“ apie šį šuolį rašė: „...nusistebėjimą žiūrovams sukėlė panelė lakūnė A. Liorentaitė, iššokdama iš lėktuvo su parašiutu. Pradžioje žiūrovai net nenorėjo tikėti, kad tą drąsų žygį atliko moteris. Tačiau tauragiškiai netrukus įsitikino, kad tai tikrai moters žygis, ir karštai sveikino pirmąją Lietuvos moterį, iššokusią su parašiutu.“

AUKLĖS DAINA: „Auk didutis, būk tylutis...“
Sekmadienis, 1936 06 14, Nr. 24, p. 1.

330

1936 06 10
IŠRINKTAS VIENPARTINIS LIETUVOS RESPUBLIKOS IV SEIMAS

XX a. 4 dešimtmečio viduryje Lietuva buvo viena iš nedaugelio Europos šalių, kurioje nebuvo parlamento. Tai kenkė jos prestižui ir tautos vado autoritetui. Visgi, svarbiausios priežastys sušaukti „tautos atstovybę“ buvo vidinės. Sunki šalies padėtis didino politinę įtampą, vyko sąmokslai, sukilimai, streikai. Ypač prie to prisidėjo 1935–1936 m. vykę Suvalkijos ūkininkų streikai, kuriuose vienas pagrindinių reikalavimų buvo Seimo sušaukimas. 1936 m., beveik po dešimtmečio pertraukos, pagaliau buvo surengti Seimo rinkimai. Jie organizuoti pagal 1936 m. Rinkimų įstatymą, kuris nurodė, kad kandidatus gali siūlyti tik apskričių ir miestų tarybos. Prieš rinkimus uždarius visas opozicines partijas, kandidatuoti į parlamentą galėjo tik Tautininkų sąjungos atstovai. Iš viso buvo išrinkti 49 nariai, tarp kurių nebuvo nei vienos moters. Seimo pirmininku buvo išrinktas Konstantinas Šakenis. Lietuvos Respublikos IV Seimas formaliai svarstė ir 1938 m. priėmė Konstituciją, kuri apribojo Parlamento funkcijas. Šis Seimas vėliau buvo pavadintas „Marionetiniu seimu“. Prezidentas Kazys Grinius jį apibūdino kaip „demokratinių laisvių parodiją“.

Lietuvos valstybinis stadionas, Tautinės olimpiados atidarymo dieną. Kaunas, 1938 m.
Fiziškas auklėjimas, 1938, Nr. 7–8, p. 7.

331

1936 06 30
KAUNE ATIDARYTAS LIETUVOS VALSTYBINIS STADIONAS

Rekonstravus Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos stadioną, buvusį šalia Kūno kultūros rūmų, 1936 m. buvo atidarytas Lietuvos valstybinis stadionas. Tai buvo atviras, modernus įvairių sporto šakų kompleksas. Jo viduryje buvo įrengta futbolo aikštė, o aplink ją bėgimo takai, šuoliaduobės, ieties ir disko metimo sektoriai, iš kitos pusės – medinė tribūna žiūrovams. Šalia pagrindinio stadiono buvo įrengta antra treniruočių aikštė, kelios krepšinio, tinklinio ir teniso aikštės su žiūrovams skirtomis vietomis. Oficialiai stadionas buvo atidarytas futbolo varžybomis, kuriose Lietuvos rinktinė 2:0 nugalėjo Estijos vienuolikę. Šias varžybas stadione stebėjo 5 000 žiūrovų, rungtynės buvo transliuojamos per radiją.

Trečiokė.
Ateities spinduliai, 1938, Nr. 5–6, p. 147.

332

1936 08 14
PRIIMTAS ŠVIETIMO REFORMOS ĮSTATYMAS

Lietuvos valstybinė švietimo sistema buvo kuriama keliais etapais. 1919 m., 1922 m. ir 1925 m. buvo priimti ją reguliuojantys įstatymai. Iki 1936 m. švietimo reformos veikė vieninga bendrojo lavinimo mokykla: 4 metų pradžios mokykla, 4 metų progimnazija bei 4 metų gimnazija. 1936 m. buvo priimti reikšmingi pakeitimai. Norintieji stoti į aukštesniąją mokyklą turėjo baigti 6 metų pradinę mokyklą. Pradžios mokslas tapo dviejų laipsnių: visiems privaloma keturių metų pradžios mokykla, o 5 ir 6 skyriai – neprivalomi. Pailgėjus pradžios mokyklų mokymo laikui, progimnazijose mokymosi laikas sutrumpėjo iki 3 metų, o gimnazijose – iki 7 metų. Kitaip tariant, iki tol egzistavusi bendrojo lavinimo mokyklos struktūra 4+4+4 buvo pakeista į 6+3+4. Priėmus įstatymą, suaktyvėjo ir mokyklų statyba visoje Lietuvoje.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Veterinarijos akademija.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Naujoji Romuva, 1936, Nr. 47, p. 955.

333

1936 09 01
ĮSTEIGTA VETERINARIJOS AKADEMIJA

1922 m. Lietuvos universitete buvo atidarytas Veterinarijos skyrius, tačiau dėl lėšų stokos 1929 m. jį teko uždaryti. Vis dėlto, esant poreikiui 1936 m. rugsėjo 1 d. Žemės ūkio ministro įsakymu buvo įsteigta Veterinarijos akademija, turėjusi rengti veterinarijos specialistus. Akademija iškilmingai atidaryta rugsėjo 19 d. Valstybinio veterinarinės bakteriologijos instituto rūmuose Kaune, Vilijampolėje. Pirmuoju Akademijos tarybos pirmininku (rektoriumi) buvo paskirtas veterinarijos gydytojas dr. Stasys Jankauskas. Juridiškai įsteigta Akademija nebuvo savarankiška mokymo įstaiga, kadangi studentai visus bendruosius mokslus klausė Vytauto Didžiojo universitete, kartu su Medicinos fakulteto studentais. Tik gyvulių anatomijos jie mokėsi Valstybinio veterinarijos bakteriologijos instituto Anatomijos skyriuje. 1938 m. akademija tapo savarankiška aukštąja mokykla.

Komutacinės panelės vaizdas iš vidaus.
Jakų kaimas Klaipėdos apskritis, XX a. 4 dešimtmetis.
Rygos Valstybinio Elektrotechnikos Fabriko katalogas, Ryga, 1936.

334

1936 09 14
ATIDARYTA KLAIPĖDOS RADIJO STOTIS

Klaipėdos radijo stotį buvo nutarta įrengti šalia Klaipėdos esančiame Jakų kaime. Pastatą stočiai suprojektavo architektas Klaudijus Dušauskas-Duž. Latvių Valstybinis elektrotechnikos fabrikas (VEF) jame įrengė 10 kW galios viduriniųjų bangų siųstuvą, o šalia jo – tarp dviejų 66 metrų aukščio metalinių stiebų kabančią vertikalią nekryptinę anteną. Baigus įrangos montavimo darbus, 1936 m. kovo 11 d. prasidėjo nereguliarūs stoties bandymai, o gegužės 28 d. ji pradėjo dirbti reguliariai. Didžiąją eterio dalį užėmė Kauno radiofono programos retransliacija. Oficialus Klaipėdos radijo stoties atidarymas įvyko 1936 m. rugsėjo 14 d. kartu su Klaipėdos radiofono atidarymu. Iškilmės vyko ant radijo stoties pastato stogo. Stotį pašventino Klaipėdos katalikų parapijos klebonas kunigas Antanas Daniliauskas ir evangelikas profesorius Vilius Gaigalaitis, o atidarė susisiekimo viceministras Juozas Jankevičius.

Lietuvių evangelikų kongresas.
Kaunas, 1936 m.
Pagalba, 1936, Nr. 11, p. 135.

335

1936 10 05
ĮKURTA LIETUVOS EVANGELIKŲ SĄJUNGA

1936 m. spalio 5 d. Kaune buvo oficialiai įsteigta Lietuvos evangelikų sąjunga, visų Lietuvos protestantų organizacija. Žemės ūkio rūmuose, bendrame steigiamajame susirinkime, buvo išrinkta Lietuvos evangelikų sąjungos centro valdyba. Jos pirmininku tapo dr. Otonas Stanaitis. Į sąjungos centro valdybą taip pat įėjo ilgamečiai vyriausieji liuteronų ir reformatų bažnyčių dvasininkai: prof. kun. dr. Vilius Gaigalaitis, prof. kun. Povilas Jakubėnas, religinių reikalų patarėjas doc. kun. Jonas Pauperas, buvęs ministras ir Klaipėdos krašto gubernatorius, Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos prokuroras teisininkas Karolis Žalkauskas, mokytojas Mikas Jonušaitis, kariuomenės kapelionas kun. Petras Dagys ir Kristupas Gudaitis. Į iškilmingą suvažiavimą buvo pakviesti Lietuvos vyriausybės atstovai, ministrai bei evangelikams prijaučianti inteligentija. Vienas iš svarbiausių sąjungos tikslų buvo plačiajai Lietuvos visuomenei pristatyti abi liuteronų ir reformatų bažnyčias. Sąjunga steigė liuteronų ir reformatų parapijose savo skyrius, jaunimo kuopeles, sekmadienines mokyklas, organizavo krikščioniško, kultūrinio ir tautinio pobūdžio paskaitas, vystė labdaros veiklą, taip pat glaudžiai bendradarbiavo su lietuvių evangelikų sinodu ir konsistorija, rūpinosi lietuvių evangelikų spauda.

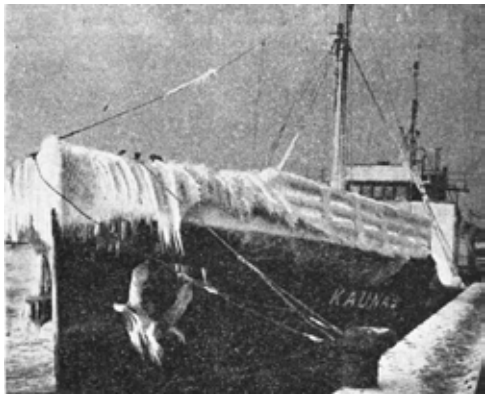

„Lietuvos Baltijos Lloydas“ laivas „Kaunas“, apledėjęs kelionėje iš Niukaslo į Klaipėdą. 1939 m.

Jūra, 1939, Nr. 1, p. 11.

336 1936 12 21 ĮKURTA ĮMONĖ „LIETUVOS BALTIJOS LLOYDAS“

1935 m. pabaigoje akcinė bendrovė „Maistas“ iš Vokietijos nupirko laivą ir jį pavadino „Maistu“. Dar du laivai su specialiais šaldytuvais maisto produktams plukdyti „Kretinga“ ir „Utena“ – buvo nupirkti Norvegijoje. 1936 m. lapkritį buvo įsteigta laivininkystės bendrovė „Lietuvos Baltijos Lloydas“, kuri rūpinosi prekybos laivyno reikalais. Vienas svarbiausių jos tikslų buvo vežti savo bendrovės produkciją ir atsisakyti brangių užsienio laivininkystės kompanijų paslaugų. Beveik visi Lloydo flotilės laivai buvo pavadinti miestų vardais: „Šiauliai“, „Marijampolė“, „Panevėžys“, „Kretinga“, „Utena“, „Kaunas“, „Trakai“, „Maistas“. Iš viso su Lietuvos vėliava plaukiojo 11 modernių prekinių laivų ir 27 upinius laivus. Iš Lietuvos jie plukdė žemės ūkio produktus: sviestą, bekonus, kiaušinius, o į Lietuvą gabeno pramonės dirbinius ir žaliavas.

Profesorius Tadas Ivanauskas svečiams pristato Obelynės ūkyje globojamus augintinius. Iš kairės: Tadas Ivanauskas, Kristina Grinienė, Liūtas Grinius, Prezidentas Kazys Grinius, neatpažintas asmuo ir Honorata Ivanauskienė. Obelynė, Kauno apsk., 1934 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1937 M. SAUSIS ĮKURTA PIRMOJI LIETUVOJE SAUGOMA TERITORIJA – ŽUVINTO REZERVATAS 70 337

Gamtininko profesoriaus Tado Ivanausko iniciatyva Alytaus apskrityje Žuvinto ežero pakraščiuose buvo įkurta pirmoji šalyje saugoma teritorija. Mokslininkas pradėjo Žuvinto ežero apylinkėse perinčių paukščių bei retų augalų tyrimus. Susirūpinus nykstančių vandens paukščių rūšių išsaugojimu, 1937 m. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija iš privačių asmenų nusavino Žuvinto ežerą ir vėliau perdavė jį Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos mokslų fakultetui. Nusavintai teritorijai buvo suteiktas rezervato statusas. Žuvinto ežeras – labai seklus ir dumblėtas, jame veši viršvandeninė ir povandeninė augalija, greta ežero driekiasi nendrynų ir viksvynų masyvai – tai sudaro idealias sąlygas paukščiams perėti ir migruoti. Žuvinte ir jo apylinkėse 1 km atstumu nuo rezervato ribos buvo uždrausta medžioti paukščius ir gyvūnus. Pirmuoju rezervato direktoriumi paskirtas Teofilis Zubavičius. Ežero apsaugai įsteigtas sargo etatas, prilygintas valstybinei etatinei vyriausiojo eigulio tarnybai. Įsteigtas Žuvinto gamtos rezervatas buvo pirmasis gamtos apsaugos pavyzdys Lietuvoje.

Kauno tvirtovės I fortas.
XX a. 2 dešimtmetis.
Grosser Bilderatlas des Weltkrieges, Munchen, 1916.

338

1937 01 28
NUTEISTIESIEMS MIRTIES BAUSME ĮRENGTA DUJŲ KAMERA

Iki 1937 metų Lietuvoje mirties bausmė buvo vykdoma sušaudant ar pakariant. Remiantis Sigitos Černevičiūtės ir Sauliaus Kaubrio tyrimu, pakeisti mirties būdą buvo nuspręsta iš humaniškumo paskatų, be to, nepasitenkinimą rodė ir budeliais turėję tapti kariškiai. Lietuva šiuo sprendimu išsiskyrė iš europinio konteksto. Estijoje mirties bausmė buvo vykdoma pakariant ar nunuodijant, Sovietų Sąjungoje – sušaudant, Prancūzijoje – giljotinuojant, Vokietijoje – nukertant galvą, Latvijoje ji išvis panaikinta. Lietuvoje dujų kamerą įrengti nutarta Kauno tvirtovės I forte. Dujų kameros būstinę sudarė du nedideli kambariai. Didesniajame buvo atliekamos religinės apeigos ir perskaitomas mirties bausmės aktas, jame stovėjo mažas staliukas ir dvi kėdutės. Kitame kambaryje buvo mūrinė dėžė, kurios ilgis – 1,94 m, plotis – 1,26 m ir aukštis – 2 metrai. Durys sandariai užsidarydavo. Jose buvo įrengti du stebėjimo langeliai: vienas – žmogaus akių lygyje, antras – 30 centimetrų nuo grindų. Sienose buvo įmūryti stebėjimo langai. Vienoje sienoje, prie grindų, buvo įrengtas vamzdis su reguliatoriumi dujoms įleisti, o lubose – vamzdis dujoms išleisti. Į egzekuciją kalinys buvo išvedamas slapta. Jam buvo suteikta teisė susitikti su kunigu, pasakyti paskutinį norą ir atlikti išpažintį. Dujų kameros aukos buvo laidojamos aplink fortą esančiame griovyje. Pirmoji mirties bausmė dujų kameroje buvo įvykdyta 1937 m. liepos 27 d. „Smilgių žudikui“, nužudžiusiam 5 asmenų šeimą. Iki 1940 m. 15 d. mirties bausmė nunuodijant dujomis įvykdyta 8 asmenims.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Gydytojas, aktyvus kūno kultūros propaguotojas Antanas Jurgelionis.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
K. Masiulytės-Paliulienės archyvas

339

1937 03 14
ZARASUOSE ĮVYKO PIRMASIS LIETUVOS SLIDINĖJIMO ČEMPIONATAS

Pirmasis Lietuvos slidinėjimo čempionatas buvo surengtas Zarasuose. Sportininkų debiutą šalies čempionate apkartino atšilę orai ir lietus. Ištirpęs sniegas neleido surengti ilgųjų distancijų ir nusileidimo nuo kalno rungčių. Iš planuotų 6 rungčių buvo surengtos tik 3 trumpo nuotolio varžybos. Vyrų 6 km rungtyje triumfavo Aleksiejus Šimanas (31,02 min). Čia neapseita be kuriozų. Prieš A. Šimaną finišavo dar du slidininkai, tačiau, anot spaudos, kadangi „kaip iš viedro pylė lietus“, teisėjai negalėjo iškart peržiūrėti rezultatų, „nes negalima buvo iš portfelių išimti nė gabalėlio popierio, kaip bematant jis persisunkdavo vandeniu“. Tik vėliau paaiškėjo, kad pirmieji slidininkai neapsilankė kontrolės punktuose, todėl buvo diskvalifikuoti. Jaunių 4 km rungtį greičiausiai įveikė D. Vailokaitis, o moterų 1,5 km rungtyje lygių sau neturėjo V. Pranckevičiūtė (12,01 min). Pirmajame Lietuvos slidinėjimo čempionate dalyvavo 32 (buvo registravęsi 70) slidininkai iš Kauno, Zarasų ir Telšių.

Kariai dalinio bibliotekoje. Apie 1940 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

340 11

1937 03 15
ĮSTEIGTOS 64 VALSTYBINĖS VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS

1936 m. buvo paskelbtas Valstybinių viešųjų bibliotekų įstatymas. 1937 m. kovo 15 d. švietimo ministro Juozo Tonkūno įsakymu visoje Lietuvoje įsteigtos 64 bibliotekos. Valstybinės bibliotekos skirstytos į kategorijas nuo I iki IV eilės pagal įkūrimo vietą. I eilės bibliotekos kurtos didžiuosiuose miestuose, IV eilės – bažnytkaimiuose. Skaitytojai, norintys knygą pasiimti į namus, turėjo tapti bibliotekos abonentais ir sumokėti mėnesinį abonentinį mokestį: I ir II eilės bibliotekose – 50 centų, III ir IV eilės – 25 centus. Nuo mokesčio buvo atleidžiami moksleiviai, kareiviai, beturčiai. Už knygos paėmimą į namus reikėjo mokėti 10 litų užstatą, o už pradelstą dieną – 10 centų baudą. Platus bibliotekų tinklas davė vaisių: 1938 m. jose lankėsi ir knygas skaitė apie 1 mln. žmonių, o knygas į namus skolinosi apie 400 tūkst. skaitytojų. Iš jų – 250 tūkst. vyrų ir 173 tūkst. moterų. Didžioji skaitytojų dalis (apie 43 proc.) buvo 16–30 metų amžiaus. Pagal užsiėmimą 71 proc. skaitytojų buvo moksleiviai, 8 proc. – ūkininkai, 4,7 proc. – valstybės tarnautojai, 3 proc. – mokytojai ir kiti. Į namus skaityti daugiausia imta „beletristikos“ knygų – net 82 procentai. Taip pat domėtasi biografijomis, taikomųjų mokslų, istorijos, geografijos literatūra.

Kauno įgulos karininkų ramovės rūmai. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1937 04 23
ATIDARYTI REPREZENTACINIAI KAUNO ĮGULOS KARININKŲ RAMOVĖS RŪMAI

341

Kauno įgulos karininkų ramovė – visuomeniniais ir kultūriniais tikslais karininkus vienijusi organizacija. 1937 m. šiai organizacijai Kaune buvo pastatytas vienas iškilmingiausių vėlyvojo tarpukario Lietuvos statinių su tautinio stiliaus elementais, turėjęs „atitikti ne tik karininkų korporacijos, bet ir vyriausybės reprezentacijos reikalus“. Šie rūmai atspindėjo tuo metu vyravusias patriotines tendencijas ir plačius valstybės užmojus. Lėšos statiniui buvo surinktos nuskaičiuojant po 2, vėliau – 1 proc. iš karininkų atlyginimų. Rūmų projekto konkursą 1930 m. laimėjo estų architektai, tačiau rūmus statyti pavesta architektui Stasiui Kudokui ir inžinieriui Kaziui Kriščiukaičiui, kuriems talkino būrys specialistų. Modernizuoto istorizmo rūmų fasadas buvo papuoštas skulptoriaus Broniaus Pundziaus sukurta Trijų milžinų granito skulptūra, kuri tapo Ramovės simboliu. Pirmame aukšte buvo įkurta Ramovės administracija ir restoranas „Trys milžinai“. Antrame aukšte – Didžioji salė su atviromis galerijomis-ložėmis, taip pat lietuviškos svetainės stiliaus Prezidento kambarys ir gotikinio stiliaus Mažoji salė bei Vytauto menė (seklyčia), kurias puošė Petro Kalpoko tapyti Lietuvos kunigaikščių portretai, taip pat žiemos sodas-oranžerija. Trečiame aukšte veikė Karininkų klubas su valgykla, skaitykla, biliardo, kortų ir šachmatų kambariais. Ketvirtame aukšte buvo įrengtas viešbutis, o rūsyje – šaudykla ir sporto salė. Rūmų interjerą kūrė architektas Jonas Kova-Kovalskis, daugelis baldų gaminta specialiai. Rūmuose buvo įrengta moderni, vienintelė tokia Kaune ventiliacijos sistema. Rūmuose vyko kariuomenės renginiai, spaudos, diplomatinio korpuso baliai.

Lietuvos ekspozicija tarptautinėje Paryžiaus mokslo ir technikos parodoje. 1937 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

342 76

1937 M. GEGUŽĖ–LAPKRITIS
LIETUVA DEBIUTAVO TARPTAUTINĖJE PARYŽIAUS MOKSLO IR TECHNIKOS PARODOJE

Prisistatymas Paryžiaus mokslo ir technikos parodoje, kurioje dalyvavo net 46 valstybės, buvo pirmas didelis Lietuvos menininkų pasirodymas tarptautiniu mastu. Šalies ekspozicija buvo įrengta bendrame paviljone kartu su Estija ir Latvija. Darbus parodai pristatė žymūs Lietuvos menininkai Adomas Galdikas, Petras Aleksandravičius, Juozas Mikėnas ir kt. Didžiausią susižavėjimą lankytojams kėlė Lietuvos menininkų gebėjimas suderinti tautiškumą ir modernizmą. Paviljono puošmena tapo lietuviškas Rūpintojėlis. Greta jo eksponuoti lietuvių menininkų kūriniai žemės ūkio darbų, Lietuvos kaimo temomis. Šalies savitumą taip pat bandyta atskleisti eksponuojant gausybę tradicinių kaimo amatininkų darbų – tekstilininkų, keramikų, baldžių dirbinių. Parodoje demonstruotos didelio formato lietuviškų kryžių nuotraukos. Lietuvos ekspozicija įvertinta ypač teigiamai. Pirmą kartą tokiame renginyje Lietuva pelnė 58 apdovanojimus – 44 lietuvių menininkai apdovanoti aukso, sidabro, bronzos medaliais ir garbės diplomais. Dalyvavimas Paryžiaus tarptautinėje mokslo ir technikos parodoje Lietuvai leido atrasti simbolinę vietą kultūros pasaulyje.

Lietuvos vyrų krepšinio rinktinė – 1937 m. Europos čempionė. Krepšininkai laiko nugalėtojų prizą – Latvijos Prezidento Karlio Ulmanio dovaną – sidabrinę lėkštę. Iš kairės: A. Latvėnas, F. Racevičius, L. Baltrūnas, Z. Puzinauskas, F. Kriaučiūnas, P. Talzūnas, A. Andrulis, J. Žukas, E. Nikolskis, P. Mažeika, S. Šačkus, L. Kepalas, Č. Daukša ir L. Petrauskas. Ryga, 1937 m. gegužės 7 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

55 343

1937 05 07
LIETUVOS VYRŲ KREPŠINIO RINKTINĖ PIRMĄ KARTĄ TAPO EUROPOS ČEMPIONE

Prieš II Europos vyrų krepšinio pirmenybes Rygoje Lietuvos rinktinė buvo priskiriama prie „autsaiderių“. Nustebinę visus, lietuviai savo grupėje nugalėjo Italijos, Estijos ir Egipto rinktines, pusfinalyje įveikė Lenkijos rinktinę, o finale susitiko su Italija ir laimėjo vienu tašku (24:23). Lietuvos rinktinę ypač sustiprino prisijungę JAV lietuviai. Nugalėtojų komandą sudarė: Feliksas Kriaučiūnas (jis buvo ir komandos treneris), Pranas Talzūnas, Juozas Žukas, Artūras Andrulis, Leonas Baltrūnas, Česlovas Daukša, Leopoldas Kepalas, Pranas Mažeika, Eugenijus Nikolskis, Leonas Petrauskas, Zenonas Puzinauskas, Stanislovas Šačkus. Geriausiu čempionato žaidėju pripažintas P. Talzūnas buvo ir rezultatyviausias – per 5 rungtynes pelnė 67 taškus. Į simbolinį Europos čempionato penketuką išrinktas ir F. Kriaučiūnas. Čempionų rinktinei, tuo metu vadintai meisteriu, buvo įteikta Latvijos Prezidento Karlio Ulmanio sidabrinė lėkštė. Iš Latvijos traukiniu grįžtančius Europos čempionus įvairiuose miesteliuose iškilmingai sutikusios Lietuvos sirgalių minios apipildavo gėlėmis ir dovanomis. Pirmą kartą Lietuvos krepšinio istorijoje žemyno čempionų titulą iškovojusiems sportininkams buvo įteikti valstybiniai apdovanojimai. Po šio triumfo Lietuva įsibrovė į Europos krepšinio elitą.

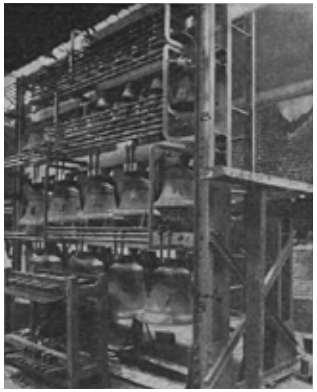

Kauno kariliono varpai.
XX a. 4 dešimtmetis.
Kardas, 1937, Nr. 18, p. 409.

344

1937 07 02
ATIDARYTAS KAUNO KARO MUZIEJAUS VARPŲ KARILIONAS

Karo muziejaus varpų karilionas Kaune susidėjo iš 35 varpų ir buvo vienintelis toks Rytų Europoje. Karilionas 1935 m. buvo nulietas Belgijoje. Varpų ir įrangos (volo, plaktukų, klaviatūros) gamyba ir atgabenimas įvertintas 28 310 litų. Vienas didžiausių varpų muzikos Karo muziejaus sodelyje iniciatorių buvo generolas Vladas Nagevičius. Jam talkino kompozitorius Juozas Tallat-Kelpša, kuris buvo pagrindinis varpų gamybos derybininkas ir kokybės tikrintojas. 1935 m. paskelbtą varpų gamybos konkursą laimėjo belgų firma „Marcel Michiels“. Ji už 1 kg varpų svorio prašė 5 litų. Didžiausias varpas svėrė 650 kg, o mažiausias – 12 kilogramų. Didžiąją dalį varpų firma nuliejo dar 1935 m., tačiau neapseita be trukdžių. Sprogus katilui didesnė bronzos dalis buvo išlaistyta, dalis varpų buvo pagaminti nekokybiškai, o jų kelionė į Lietuvą užtruko net du metus. Kilus nesutarimams tarp užsakovų ir gamintojų, buvo prieita net iki teismų. Galiausiai 1937 m. pradžioje varpai pasiekė Lietuvą. Karo muziejaus kolegija varpus pavadino Kovų varpais, o kiekvienam varpui davė Lietuvos miestų, mūšių ar panašius vardus. Pavyzdžiui, Vilniaus, Giedraičių-Širvintų, Gediminėno, Vytautėno. Pagaliau 1937 m. liepos 2 d. sumontuotą 35 varpų karilioną apžiūrėjo komisija ir nutarė, kad jie suderinti. Varpai pašventinti rugsėjo 8 d. Tautos šventės metu.

K. Vasiliauskas, Pričkus Buntinas, M. Empacheris pakeliui į Gotlando regatą. 1937 m.
V. Butkaus archyvas

345

1937 07 10
PIRMOJI LIETUVIŲ JACHTOS PERGALĖ TARPTAUTINĖJE REGATOJE

Pirmąją pergalę tarptautinėje regatoje laimėjo lietuvių šešiavietė jūrinė jachta „Žalčių karalienė“. Tai buvo antras kartas, kai lietuviai dalyvavo tarptautinėse varžybose. Lietuvių jachta pergalę pasiekė savo klasėje, plaukdama 270 jūrmylių regatoje aplink Švedijos Gotlando salą. Varžybų metu „Žalčių karalienė“ aplenkė kelias dešimtis kitų šalių jachtų. Jachtos įgulą sudarė: kapitonas Pričkus Buntinas, V. Kalvaitis, O. Mikelaitis, E. Empacheris, V. Gedgaudas ir K. Vasiliauskas. Finišą ši kompanija pasiekė maždaug po 60 valandų. K. Vasiliauskas prisiminė, kelionę buvus sunkią: „Tais laikais, išskyrus kompasą ir lagą, jokių kitokių navigacijos prietaisų neturėjome. Plaukiame ir nelabai žinome, kur esame. [...] Tad stengėmės nenutolti nuo kranto, kadangi teko plaukti ir per rūką, ir per audrą, tad kaip sekėsi mūsų priešininkams nežinojome. Buvome labai nustebę, kai artėjant prie krantinės išgirdome šaukiant – „Jūs pirmieji!“. Laimėtojams buvo įteiktas Visbio miesto jachtklubo prizas. Ši pergalė padėjo įtvirtinant Lietuvos kaip jūrinės valstybės įvaizdį, o tarptautinėje arenoje Lietuva prisistatė kaip pajėgi konkurentė buriuotojų šeimoje.

Yrjo Ollila paveikslas „Karpilahti peizažas“ – garbės dovana Pasaulio vicečempionams Lietuvos šauliams. XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

346

1937 07 30–08 09

LIETUVOS SPORTININKAI (ŠAULIAI) LAIMĖJO PIRMUOSIUS PASAULIO ČEMPIONATO MEDALIUS

Pirmieji pasaulio čempionato medaliai Lietuvos sporto istorijoje buvo iškovoti 1937 m. vasarą Suomijos sostinėje Helsinkyje surengtose Pasaulio šaudymo pirmenybėse. Šiose varžybose 25 metrų greitojo šaudymo olimpiniu pistoletu rungtyje Pranas Giedrimas, kaip ir kiti lyderiai surinko 54 taškus. Po surengto papildomo raundo Lietuvos sportininkui atiteko II vieta, sidabro medalis ir sidabrinė lėkštė. P. Giedrimas kartu su komandos draugais Kaziu Sruoga, Antanu Jelensku, Antanu Karčiausku, Vladu Nakučiu, Antanu Mažeika taip pat pelnė sidabro medalius komandinėje 25 metrų greitojo šaudymo pistoletu rungtyje. Tapę vicečempionais jie taip pat gavo 3 000 markių premiją bei garbės dovaną – dailininko Yrjo Ollila paveikslą „Karpilahti peizažas“. Iš šio čempionato mūsų sportininkai parsivežė 32 dovanas ir premijas.

Pirmosios Lietuvos moterų parodos dalyvės apžiūri parodą. Kaunas, 1937 m. spalio 10 d.

R. Janulaičio archyvas

347

1937 10 10

ATIDARYTA PIRMOJI LIETUVOS MOTERŲ DAILININKIŲ PARODA

Pirmąją Lietuvos moterų dailininkių parodą Lietuvių-prancūzų draugijos patalpose inicijavo Moterų talkos komitetas. Joje dalyvavo 39 menininkės – tapytojos, grafikės, skulptorės, keramikės – kurios pristatė arti trijų šimtų savo kūrinių. Parodoje savo darbus eksponavo žinomos menininkės Sofija Riomerienė, Elena Jurašaitytė-Janulaitienė, Olga Dubeneckienė-Kalpokienė, Domicelė Tarabildienė, Černė Percikovičiūtė, kartu su jomis debiutavo ir mažiau žinomos kūrėjos. Keramikos kūrinius pristatė Bronė Bakutytė, Eleonora Lukštaitė, R. Murauskienė, skulptūros – D. Tarabildienė, Natalija Luščinaitė-Krinickienė, grafikos dalyje buvo eksponuoti Anapilin išėjusios Marcelė Katiliūtės darbai. Parodos lankytojai galėjo pamatyti daug moterų aliejinės tapybos kūrinių: realistinių ir ekspresionistinių portretų, natiurmortų, peizažų, mozaika atliktų darbų. Ekspertai apie parodą rašė: „Paroda imponuoja kūrinių gausumu, siužetų įvairumu, jaunumu, moteriškumu nuoširdumu ir lietuviškumu.“ Iš viso moterų dailininkių parodą aplankė 2 500 lankytojų ir 24 ekskursijos. Buvo nupirkti 35 paveikslai. Paroda veikė iki spalio 25 dienos.

Vaistų gamybos laboratorija „Vaistija“. XX a. 4 dešimtmetis.

Laboratorija „Vaistija“, Kaunas, 1932, p. 1.

348

1937 12 16
PRIIMTAS VAISTINIŲ, VAISTŲ GAMYBOS IR PREKYBOS ĮSTATYMAS

Šiuo įstatymu teisiškai reglamentuota vaistinių veikla ir priežiūra, vaistų gamyba ir prekyba. Iki tol buvo vadovaujamasi dar carinės Rusijos laikų paliktomis nuostatomis. Tai buvo didelis postūmis farmacijos verslo teisinėje bazėje. Įstatymu buvo panaikintas vaistinių skirstymas į „normalines“ ir kaimo. Nuo šios datos jos vadintos I eilės ir II eilės vaistinėmis. I eilės vaistinės privalėjo turėti visą reikiamą įrangą, farmacijos laboratoriją bei farmakopėjoje aprašytus vaistus. II eilės vaistinėse buvo galimas mažesnis vaistinių preparatų asortimentas ir nebūtinos farmacijos laboratorijos. Steigti vaistinę galėjo valstybė, savivaldybės, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija bei turintys Lietuvos pilietybę farmacininkai, ne jaunesni kaip 25 metų amžiaus ir įgiję praktikos. Numatytas ir vaistinių skaičius pagal gyventojų skaičių. Vaistinę leista steigti gyvenvietėse, neturinčiose 1 tūkstančio gyventojų su sąlyga, kad ji bus ne arčiau kaip 6 km nuo kitos vaistinės. Miestelyje, kuriame 1–3 tūkst. gyventojų, leista steigti vieną vaistinę, mieste nuo 3 iki 5 tūkst. gyventojų – dvi. Miestuose nuo 5 iki 15 tūkst. gyventojų skiriama po vieną vaistinę 3 tūkst. gyventojų, nuo 15 iki 50 tūkst. gyventojų – po vieną 4 tūkst. gyventojų. Mieste, turinčiame daugiau kaip 50 tūkst. gyventojų – po vieną vaistinę 5 tūkst. gyventojų.

Juozo Zikaro sukurta 10 litų moneta, skirta Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti. 1938 m.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

349

1938 M. VASARIS – GRUODIS
VYKO LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS DVIDEŠIMTMEČIO MINĖJIMO RENGINIAI

Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio jubiliejui skirti renginiai visoje Lietuvoje vyko ištisus metus, o visos tų metų valstybinės šventės buvo dedikuotos šiai sukakčiai. Pirmasis didelio masto jubiliejinis renginys surengtas vasario 16 d. laikinojoje sostinėje, minint Nepriklausomybės akto paskelbimo metines. Išvakarėse Kaunas buvo iliuminuotas, o ryte papuoštas vėliavomis, svarbių Lietuvos asmenybių portretais. Šventė prasidėjo pamaldomis, vėliau vyko žuvusiųjų pagerbimo ceremonija Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje, kariuomenės ir organizacijų eisena per miestą, iškilmingas Seimo posėdis. Įvairūs renginiai šia proga buvo organizuojami provincijoje. Jubiliejaus intencija rengti ir draugijų, organizacijų kongresai, įvairios vietinės šventės. Vienas didžiausių dvidešimtmečio renginių buvo Pasaulio lietuvių tautinė olimpiada. Nepriklausomybės dvidešimtmečio įamžinimui buvo sukurti atminimo ženkleliai, Nepriklausomybės medalis, taip pat teikti įvairūs apdovanojimai. Pirmas tūkstantis garbės ženklelių su specialiais vardiniais pažymėjimais buvo įteikti per pirmąjį nepriklausomybės dvidešimtmetį labiausiai tautai ir valstybei nusipelniusiems asmenims. 1939 m. išėjo ir šiai progai skirta pašto ženklų laida.

Lietuvos Respublikos IV Seimas, priėmęs 1938 m. Konstituciją, įtvirtinančią autoritarinį valdymą.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

350 87 1938 02 11 PRIIMTA AUTORITARINĮ VALDYMĄ ĮTVIRTINANTI LIETUVOS KONSTITUCIJA

Konstitucijos projektui parengti 1936 m. buvo sudaryta Valstybės tarybos komisija. Ji pasinaudojo 1935 m. Lenkijos Respublikos Konstitucija, kuri rėmėsi tvirta vieno asmens – Prezidento – valdžia, bet kartu išsaugojo demokratijai būdingą instituciją – parlamentą, realiai nesuteikusi jam didesnio vaidmens. Naujoji 1938 m. Lietuvos Konstitucija nemažai pakartojo 1928 m. dokumentą, tačiau pakeistas X skyrius liudijo Respublikos Prezidento hegemoniją. Konstitucijoje Lietuvos valstybė skelbiama Respublika, praleidus visose ankstesnėse konstitucijose buvusį žodį ,,demokratinė“. Tautos vadu tituluotas Prezidentas bet kada galėjo paleisti Seimą. Vyriausybė tapo atskaitinga ne Seimui, o Prezidentui. Tarp Seimo sesijų, įstatymus galėjo leisti Prezidentas. Visi įstatymai įsigaliodavo tik patvirtinus Prezidentui. Šią autoritarinį valdymą įteisinančią Konstituciją patvirtino IV Seimas. 1938 m. vasario 11 d. priimta Lietuvos Konstitucija buvo parengta atsižvelgiant į naujus procesus ir politines tendencijas, vyravusias tiek šalyje, tiek visoje Europoje. Dokumentas sudarytas siekiant tautos vienybės bei remiantis nuostata, jog tauta nesanti vienalytė, todėl jos žmonių interesai gali sutapti tik tada, kai jie paklūsta vienam vadui. Priėmus šią Konstituciją, buvo nustatytas 10 metų terminas, per kurį kūrėjai įsipareigojo patikrinti ją referendumu.

Skulptoriaus Juozo Zikaro sukurtas bareljefas (vaizduojantis karininko Antano Juozapavičiaus žūtį) ant Antano Juozapavičiaus vardu pavadinto tilto Alytuje. XX a. 4 dešimtmetis.

L. Mažylio archyvas

1938 02 13 ATIDARYTAS TILTAS PER NEMUNĄ ALYTUJE (DIDŽIAUSIAS BALTIJOS ŠALYSE) 351

Modernaus gelžbetoninio tilto per Nemuną Alytuje statyba pradėta dar 1936 m., o darbai baigti 1937 m. gruodžio 15 dieną. Atidarymą nuspręsta surengti vasario 13 d. kartu paminint Lietuvos kariuomenės karininko Antano Juozapavičiaus žūtį ant senojo tilto toje pat vietoje. Tiltas tuo metu buvo didžiausias Baltijos šalyse. Jo ilgis – 195 m, plotis – 9 m, aukštis – 20 metrų. Statinio projekto autorius – inžinierius Anatolijus Rozenbliumas. Statant tiltą buvo apgalvoti ateities sprendimai – numatyta, kad pastačius ties Birštonu hidroelektrinę, Nemunas ties Alytumi bus užtvenktas, tuomet laivai negalės laisvai praplaukti po tilto anga. Dėl to kairiajame Nemuno krante buvo įrengta pakeliamoji stotis. Tilto statyba kainavo 1 170 000 litų. Tiltą papuošė skulptoriaus Juozo Zikaro sukurti bareljefai, kuriuose įamžintas A. Juozapavičiaus atminimas. Šiauriniame tilto gale buvo įmontuotas raito karininko vadovaujančio kariams bareljefas. Dešiniame šone – bareljefas, vaizduojantis A. Juozapavičiaus žuvimą. Tilto pietiniame gale buvo plokštė su Alytaus miesto herbo bareljefu ir įrašytu tilto vardu. Kitoje plokštėje buvo įamžinti statytojai. Šį tiltą 1944 m. traukdamasi iš Lietuvos susprogdino vokiečių kariuomenė.

Lietuvos moterų draugijos narės parodoje. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

R. Janulaičio archyvas

352

1938 02 28
ĮKURTA LIETUVOS MOTERŲ DAILININKIŲ DRAUGIJA

1938 m. Lietuvos dalininkės moterys susibūrė į atskirą draugiją, norėdamos paskatinti moteris labiau įsitraukti į šalies kultūrinį gyvenimą, suteikti joms galimybių viešai pristatyti savo kūrybą. Į draugiją susibūrė visos žymiausios to meto Lietuvos menininkės. Ryškiausios jų tarpe: Barbora Didžiokienė, Olga Dubeneckienė-Kalpokienė, Domicelė Tarabildienė, Julija Jabloskytė-Petkevičienė, Elena Janulaitienė ir kitos. Draugijai vadovavo dailininkė Vera Šleivytė. 1940 m. sausio 6 d. Vytauto Didžiojo muziejuje draugijos narės surengė pirmąją Lietuvos moterų dailininkių draugijos parodą. Joje 38 menininkės eksponavo 292 darbus.

Praėjus metams po ultimatumo, Lietuvos kariuomenės atstovai dalyvauja iškilmingame priėmime Lenkijoje. Varšuva, 1939 m. kovo 19 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

48 353

1938 03 19
PRIIMTAS LENKIJOS ULTIMATUMAS LIETUVAI

1938 m. kovo 17 d., praėjus kelioms dienoms po pasienio incidento, kai per susišaudymą tarp Lietuvos ir Lenkijos pasieniečių žuvo lenkų kareivis, Lietuvai per pasiuntinį Taline buvo įteiktas Lenkijos ultimatumas. Juo reikalauta, kad Lietuva užmegztų diplomatinius santykius, atsiųstų savo diplomatinį atstovą į Varšuvą, priimtų lenkų atstovą Kaune; taip pat, kad tarp valstybių būtų atkurtas susisiekimas geležinkeliu, keliais, telefonu ir telegrafu. Reikalavimams priimti duotos 48 valandos. Kovo 19 d. Prezidentūroje buvo sušauktas nepaprastasis Vyriausybės posėdis. Jame dalyvavo Prezidentas Antanas Smetona, visi ministrai, Seimo pirmininkas Konstantinas Šakenis, kariuomenės vadas divizijos generolas Stasys Raštikis ir kiti. Buvo išklausyti užsienio reikalų ministro Stasio Lazoraičio paaiškinimai ir kariuomenės vado div. gen. S. Raštikio pareiškimas, kad Lietuvos kariuomenė nepajėgi sėkmingai kariauti su Lenkija. Abu pareigūnai siūlė priimti Lenkijos reikalavimus. Lietuva tikėjosi sulaukti užsienio valstybių paramos, tačiau SSRS atstovas pareiškė, kad Maskva į konfliktą nesikišianti, o Vokietija patarė skubiau priimti ultimatumą. Posėdyje buvo išsakyta nuomonių atmesti ultimatumą, bet likus dešimčiai valandų iki nustatyto termino, Lietuvos Vyriausybė pranešė sutinkanti vykdyti iškeltas sąlygas. Kovo 25 d. prasidėjo realus diplomatinių santykių užmezgimo procesas. Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Lenkijai buvo paskirtas buvęs karo atašė Berlyne Kazys Škirpa, o po kelių dienų atstovauti savo interesams Lenkija į Kauną atsiuntė Franciškėką Charvatą.

Karikatūra, vaizduojanti Vokietijos ir Lietuvos santykius.
Kuntaplis, 1933 07 16.

354

1938 03 25
VOKIETIJA ĮTEIKĖ LIETUVAI 11 PUNKTŲ REIKALAVIMUS

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse nacistinės Vokietijos užsienio politika kaimyninių valstybių atžvilgiu vis labiau agresyvėjo. 1938 m. kovo 25 d. Vokietijos Užsienio reikalų ministerija įteikė 11 kaltinimų-reikalavimų Lietuvos pasiuntiniui Berlyne Jurgiui Šauliui. Šis dokumentas žinomas „11 punktų reikalavimų“ pavadinimu. Dokumente reikalauta: Klaipėdos krašte panaikinti karo stovį ir valstybinę saugumo policiją; suvaržyti gubernatoriaus galias ir atšaukti veto teisę; uždrausti gubernatoriui kištis į direktorijos kompetencijoje esančių mokyklų kontrolę; įteisinti vokiečių kalbos vartojimą centrinėse Lietuvos įstaigose bei nereikalauti susirašinėjimo su jomis lietuviškai; nevaržyti Vokietijos piliečių ir jų firmų, bankų veiklos; gražinti rinkimų teisę visiems klaipėdiškiams, dalyvavusiems nacistinių partijų veikloje; uždrausti Lietuvos darbininkams vykti į Klaipėdos kraštą, o vietiniams vokiečiams netaikyti jokių ribojimų; garantuoti susirinkimų, organizacijų, spaudos bei kitas teises. Šie reikalavimai buvo agresyvus kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus. Tai buvo Vokietijos siekis panaikinti Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte ir pasiruošti Klaipėdos krašto atplėšimui nuo Lietuvos. Lietuvos vyriausybė, nedrįsdama atviriau prieštarauti, pažadėjo įvykdyti šiuos reikalavimus, bet, Berlynui laikinai sušvelninus toną, tai daryti delsė. Vis dėlto, 1938 m. lapkričio mėnesį panaikinusi karo stovį Lietuvos valdžia praktiškai nebekontroliavo padėties Klaipėdos krašte.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Parodos katalogo viršelis.
Etnografinė foto paroda, Kaunas, 1938.

355

1938 03 26
ATIDARYTA PIRMOJI LIETUVOS ETNOGRAFINĖ PARODA

Pirmoji Lietuvos etnografinė paroda buvo atidaryta Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje, o ją surengė šio muziejaus Etnografijos skyrius. Parodoje pristatyti 382 eksponatai ir 238 nuotraukos. Paroda tęsėsi apie mėnesį. Jos tikslas buvo „supažindinti plačiąją visuomenę su senosios mūsų kaimo kultūros paminklais, kurie glaudžiai buvo susiję su liaudies gyvenimu“. Parodoje lankytojai galėjo išvysti žemės ūkio padargus, linų, vilnų apdirbimo įrankius, bitininkystės rakandus, virtuvės reikmenis, skrynias, žvakides, medžioklės įrankius, amatininkų dirbinius, kaimų planus ir kita. Kartu buvo surengta ir fotografijos paroda, kurioje eksponuotos „matininkų ir kultūrtechnikų“ nuotraukos, vaizduojančios kaimo gyvenimą ir ūkio darbus. Ši paroda atspindėjo tautinės politikos gaires, kurioje skatinta atsigręžti į savo praeitį – Lietuvos kaimą.

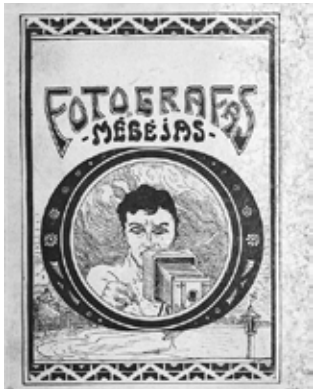

Fotografo Juozo Kaminsko išleistas pirmasis fotografijos vadovas.
Fotografas mėgėjas, Panevėžys, 1925.

356

1938 05 01–15
SURENGTA PIRMOJI TARPTAUTINĖ FOTO MĖGĖJŲ PARODA

Pirmoji tokio masto tarptautinė foto mėgėjų paroda buvo atidaryta Kauno įgulos karininkų ramovėje, minint Lietuvos foto mėgėjų draugijos 5 metų sukaktį. Kaune vykusioje fotografijų parodoje dalyvavo 64 dalyviai iš kurių 34 buvo užsienio svečiai iš Čekoslovakijos, Šveicarijos, JAV, Vengrijos, Jugoslavijos, Belgijos ir Bulgarijos. Parodoje buvo pristatytos 219 nuotraukų. Iš jų 80 pristatė svečiai iš užsienio. Parodos atidarymo proga sveikinimo žodį tarė švietimo ministras Juozas Tonkūnas. Parodos vertinimo komisijoje dirbo Kazys Laucius, Kazys Daugėla ir Antanas Giedraitis. Už geriausias fotografijas buvo paskirtos premijos ir diplomai: 21 – užsieniečiams, 19 – lietuviams. Šioje parodoje buvo pirmą kartą Lietuvoje eksponuoti aktai, kurie šokiravo kai kuriuos žiūrovus. Lietuvos foto mėgėjų sąjungos pirmininkas majoras O. Milaševičius teigė, kad parodoje pristatyti lietuvių fotografų darbai niekuo nenusileidžia užsienio autoriams.

Pažaislio kraštovaizdžio meninė nuotrauka saulėtą dieną.
XX a. 4 dešimtmetis.
Fot. V. Augustinas
V. Skučaitės archyvas

1938 06 05
PRIIMTAS KLIMATOLOGIJOS DARBUI TVARKYTI ĮSTATYMAS

357

1938 m. birželio 5 d. priimtu Klimatologijos darbui tvarkyti įstatymu buvo nustatyta meteorologinės, aerologinės, hidrologinės ir kitokios klimato medžiagos rinkimo, mokslinio tyrinėjimo ir naudojimo tvarka. Įstatymu buvo įsteigtos naujos įstaigos: Klimatologijos institutas, Karo meteorologijos ir Hidrologijos tarnybos. Šios institucijos buvo atitinkamai pavaldžios Švietimo, Krašto apsaugos ir Susisiekimo ministerijoms. Klimatologijos institutui buvo numatytos tokios funkcijos: išlaikyti sinoptikos ir klimatologijos stebėjimo postų tinklą, rengti ir tvarkyti klimatologinę medžiagą, leisti leidinius, teikti suinteresuotoms įstaigoms savo darbo rezultatus, bendradarbiauti su tarptautinėmis įstaigomis ir organizacijomis. Karo meteorologijos tarnyba turėjo atlikti Krašto apsaugos ministerijos uždavinius, išlaikyti aerologijos stebėjimo postų tinklą, nustatyti ir skelbti oro prognozes. Hidrologijos tarnyba turėjo organizuoti savo stebėjimo postų tinklą, rinkti hidrologinę medžiagą ir teikti duomenis. Priėmus įstatymą, buvo sureguliuotas ir išplėtotas klimato tyrimų tinklas, leidęs atlikti mokslinius tyrimus ir įgyvendinti praktinius tikslus: spaudoje pasirodydavo vis tikslesnės orų prognozės bei šviečiamieji straipsniai apie klimatinius reiškinius.

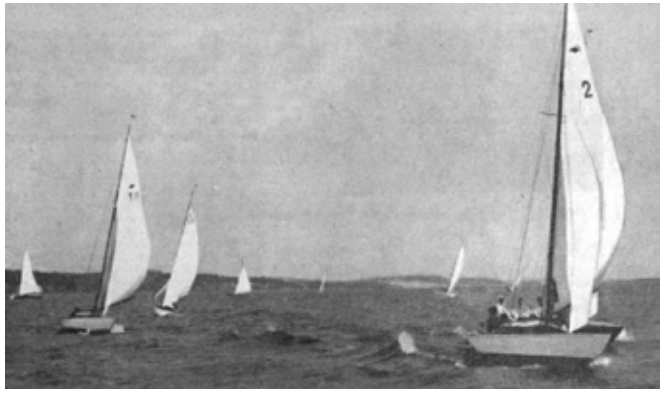

Jachtos dalyvauja pirmojoje tarptautinėje regatoje. 1938 m.
Jūra, 1938, Nr. 7, p. 227.

358

1938 06 19–20
SURENGTA PIRMOJI TARPTAUTINĖ REGATA LIETUVOJE

Pirmoji tarptautinė regata Lietuvoje buvo surengta Lietuvos buriuotojų sąjungos iniciatyva Kuršių mariose ir Baltijos jūroje. Šioje regatoje dalyvavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos sportininkai. Iš viso dviejų etapų regatoje dalyvavo daugiau nei 50 jachtų. Visos jachtos buvo suskirstytos pagal klases į 7 grupes. Pirmasis etapas buvo surengtas Klaipėdoje, o antra varžybų dalis vyko netoli Nidos. Varžybų nugalėtojai buvo apdovanoti sidabriniais prizais, kurių pagrindinį – sidabrinę taurę – įsteigė Prezidentas Antanas Smetona. Prizus, kuriems buvo suteikta „lietuviško papuošalo, ornamento, ar kitų žymių“, gamino Klaipėdos sidabro prekių fabrikas. Kai prizai buvo išdėlioti dirbtuvės parduotuvės vitrinoje, pasigėrėti jais „sutraukė didžiausi klaipėdiškių būriai“. Geriausiai regatoje sekėsi Latvijos buriuotojams, nugalėjusiems daugelyje klasių. Iš lietuviškų jachtų geriausiai pasirodė ,,Šaulys“, savo klasėje laimėjęs I vietą ir ,,Budys I“ užėmęs II vietą.

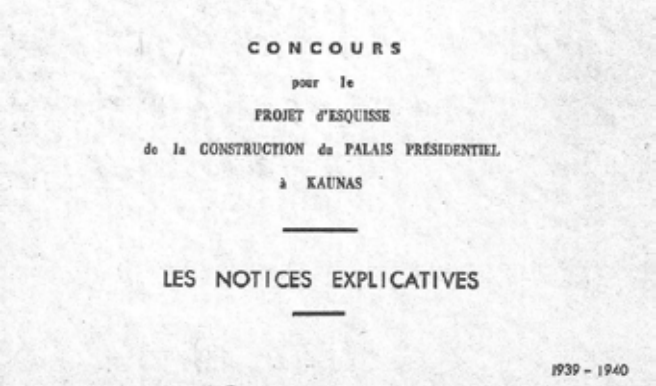

CONCOURS
pour le
PROJET d'ESQUISSE
de la CONSTRUCTION du PALAIS PRÉSIDENTIEL
à KAUNAS

LES NOTICES EXPLICATIVES

1939 - 1940

Vienas iš Valstybės rūmų statybos konkurso projektų. 1939–1940 m.
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

359

1938 06 21
NUTARTA STATYTI VALSTYBĖS RŪMŲ KOMPLEKSĄ

Naujų reprezentacinių rūmų aukščiausioms valstybės institucijoms idėja ore plevėno beveik visą tarpukarį. XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje Vyriausybė pagaliau priėmė sprendimą statyti Valstybės rūmų kompleksą Kaune, K. Petrausko ir Parodos gatvių ribojamoje vietoje, kur anksčiau buvo rengiamos Žemės ūkio ir pramonės parodos. Į šį kompleksą turėjo įeiti Prezidentūros rūmai, Prezidentūros kanceliarija, Ministrų tarybos rūmai ir Valstybės tarybos namai. Tai turėjo būti labai reprezentatyvus kompleksas, kuriam kelti aukšti reikalavimai: „Įvažiavimas turi būti iškilmingas ir erdvus. Ties rūmais turi būti garbės aikštė [...] prezidentui, turi būti numatytas privatus sodas. Dalį parko skirti oficialiems priėmimams vasaros metu /Garden Party/. Pastatų architektūroje pageidaujama laikytis klasikinės dvasios“. Rūmai turėjo būti matomiausias objektas iš miesto centro, o iš rūmų turėjo atsiverti panorama į miestą. 1939 m. pradžioje buvo paskelbtas konkursas šių rūmų statybai. Konkursui buvo pateiktas 51 projektas. Pirmą vietą ir 20 tūkst. Lt laimėjo architektas iš Rio de Žaneiro, antras liko lenkų projektas, laimėjęs 15 tūkst. Lt, o trečioji vieta atiteko architektams iš Rygos, gavusiems 10 tūkst. litų. Lietuvos architektūros istorijoje tai buvo didžiausias tarptautinis konkursas. Vis dėlto, dar 1939 m. atgavus sostinę Vilnių, rūmų statybos klausimas tapo nebe toks aktualus, o 1940 m. birželį prasidėjusi Lietuvos okupacija statybos planus išvis nutraukė.

Įėjimas į Kauno zoologijos sodą. 1938 m.

E. Baltuškevičienės archyvas

360 53

1938 07 01
ATIDARYTAS KAUNO ZOOLOGIJOS SODAS

1923 m. įsteigto Kauno botanikos sodo populiarumas paskatino gamtininką Tadą Ivanauską įkurti zoologijos sodą. 1935 m. gegužės 3 d. jo iniciatyva buvo įsteigta Kauno zoologijos sodo akcinė bendrovė, kurios branduolį sudarė žymūs to meto kultūros ir visuomenės veikėjai. Zoologijos sodui buvo parinktas Adomo Mickevičiaus slėnis prie Girstupio upelio Ąžuolyne – raižyta, gyvūnams laikyti ir eksponuoti tinkama 15 ha ploto teritorija. Per trejus metus pastatyti visi reikiami statiniai, įrengti voljerai. 1938 m. liepos 1 d. surengtos sodo atidarymo iškilmės. Į atidarymą atvyko švietimo ministras profesorius Juozas Tonkūnas, teisingumo ministras Boleslovas Jonas Masiulis, viceministras inžinierius Juozas Jankevičius, viceburmistras Steponas Rusteika, daug profesorių, įstaigų vadovų, visuomenininkų, spaudos atstovų ir kitų kviestų svečių. Prie originalių sodo vartų dar prieš atidarymą susirinko keli šimtai žmonių. Atidarymo dieną ekspoziciją sudarė 40 gyvų eksponatų: 5 lapės, 1 taurusis elnias, 3 briedžiai, 2 vilkai, šernas, baltasis gandras, pilkasis garnys, ereliai, pelėdos, danieliai ir kiti. Tai buvo paties prof. T. Ivanausko bei kitų zoologijos sodų padovanoti gyvūnai. Per metus zoologijos sodas pasipildė maždaug 150 eksponatų. Spauda apie atidarymą rašė: „Lankytojai parodė didelį susidomėjimą. Prie kai kurių žvėrelių ir paukščių būriais išstovėjo po keliolika minučių“.

Pirmosios Lietuvos tautinės olimpiados atidarymo iškilmės Valstybiniame stadione. Vyriausiasis vėliavnešys, krepšininkas Petras Jankevičius, išskleidžia olimpinę vėliavą sportininkų priesaikai. Kaunas, 1938 m. liepos 17 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1938 07 17–31
SURENGTA PIRMOJI LIETUVOS TAUTINĖ OLIMPIADA

30 361

Viso pasaulio lietuvių sporto šventė – Tautinė olimpiada – surengta Kaune ir Klaipėdoje, minint dvidešimtąsias nepriklausomybės metines. Vienas svarbiausių jos tikslų – suvienyti viso pasaulio lietuvius. Olimpiados globėju tapo Prezidentas Antanas Smetona. Ši sporto šventė sulaukė didžiulio susidomėjimo. Atidarymo ceremonija sutraukė daugiau kaip 10 tūkst. žmonių, o į visas varžybas buvo parduota bilietų daugiau kaip už 75 tūkst. litų (0,5–3 Lt/vnt.). Atidarymo metu sportininkų eisena ugnį olimpiniam deglui Valstybės stadione atnešė nuo Nežinomo kareivio kapo iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelio. Didžiausioje to meto sporto šventėje dalyvavo 2 tūkst. lietuvių sportininkų iš Lietuvos, Brazilijos, Didžiosios Britanijos, JAV, Latvijos ir Vilniaus krašto. Žaidynių dalyviams buvo sukurti dailininko Jono Juozo Burbos ženkleliai. Kaune vyko aviacijos pasirodymai, bokso, futbolo, krepšinio, tinklinio (orinio), lengvosios atletikos, plaukimo, lauko ir stalo teniso, dviračių, žirgų sporto, šaudymo ir kitos varžybos. Uostamiestyje buvo surengtos irklavimo ir buriavimo rungtynės. Olimpiados metu pagerintas ne vienas Lietuvos sporto rekordas. Olimpiečių duota priesaika aktuali ir šiandien: „Prisiekiame būti ištikimi amžiniems Lietuvių tautos siekiams, ugdyti jėgas Tautos siekimams vykdyti, visur ir visuomet saugoti ir ginti Tautos garbę, varžydamiesi su pasaulio pranašiaisiais, ryžtis juos pralenkti, tvirčiau, greičiau, gražiau tarnauti Lietuvai“.

Lietuvių tautininkų sąjungos ideologas profesorius Izidorius Tamošaitis. XX a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, 1922, p. 226.

362

1938 08 18
ĮKURTA VISUOMENINIO DARBO VADYBA (VDV) – PROPAGANDOS MINISTERIJA

Visuomeninio darbo vadyba (VDV) – valstybinė propagandos institucija, pavaldi Ministrų kabinetui. Neoficialiai ji vadinta Propagandos ministerija. Idėja kurti tokią instituciją buvo iškelta dar 1934 m., remiantis totalitarinių to meto Europos režimų pavyzdžiais. Vadybos tikslas buvo „ugdyti tautinę ir valstybinę sąmonę bei informuoti visuomenę.“ Kitaip tariant, institucija turėjo skleisti oficialią valdžios poziciją, taip formuodama sau palankų pilietį. Ji turėjo tapti oficialiu politinio režimo ideologu. Vadybai buvo patikėta žiniasklaidos, kultūros įstaigų, visuomeninių organizacijų priežiūra, valstybinių švenčių organizavimas, cenzūra. Vadybai vadovauti paskirtas generalinis sekretorius profesorius Izidorius Tamošaitis, kuris buvo ir Lietuvių tautininkų sąjungos ideologu. Vadyba greitai tapo visuomenės nemėgstamu organu. Ilgainiui valdžios atstovai pripažino šios organizacijos neveiksmingumą, o norėdami parodyti politinio režimo „liberalėjimą“ 1939 m. balandį VDV likvidavo.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Bendras
Žygis
LIETUVIŲ AKTYVISTŲ DVASIAVAITINIS LAIKRAŠTIS
Gerb. skaitytojus sveikiname Naujais 1939 Metais ir prašome jungtis prie mūsų šūkio: Viskas Lietuvai!
LIETUVIAI!

Politinės opozicijos sąjūdžio „Ašis“ leistas laikraštis „Bendras žygis“.

Bendras žygis, 1938 12 12, p. 1.

363

1938 M. RUGSĖJIS
SUSIKŪRĖ POLITINĖS OPOZICIJOS SĄJŪDIS „AŠIS“

1938 m. kovo 19 d. Lietuvos vyriausybei priėmus Lenkijos ultimatumą, ypač suaktyvėjo tam prieštaravusi valdžios opozicija, pradėjusi ieškoti galimybių vienytis. Prasidėjo krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų lyderių pasitarimai dėl bendros kovos su Antano Smetonos ir tautininkų politiniu režimu. Po ilgų derybų, rudenį, valstiečiai liaudininkai ir krikščionys demokratai sudarė antismetoninę „Ašį“. Vėliau prie jų prisijungė ir voldemarininkai. „Ašis“ pradėjo leisti savo laikraštį „Žygis“. Jame buvo išdėstyta „Ašies“ programa, taip pat kritikuotas A. Smetonos ir tautininkų valdymas, smerkiama vienpartinė sistema, savųjų valdininkų protekcija, tautininkų vyriausybės užsienio politika, ypač 1938 m. Lenkijos ultimatumo atžvilgiu, skatinta „tautos konsolidacijos“ idėja. Visuomenėje šios idėjos susilaukė didelio palaikymo. 1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje sąjūdžio veikla koncentravosi A. Smetonos politinio režimo nebekontroliuojamoje Klaipėdoje. Čia buvo pradėtas leisti kitas žurnalas „Bendras žygis“, į Lietuvą gabentas nelegaliai. 1939 m. pradžioje „Ašis“ iširo. Pagrindinė to priežastis – per daug skirtingi visų trijų srovių siekiai ir priemonės jiems įgyvendinti. Vis dėlto, autoritarinio valdymo atšilimas įvyko ir 1939 m. į naują vyriausybę buvo pakviesti ir opozicijos atstovai.

Keleiviai prie Lietuvos oro linijų keleivinio lėktuvo Kauno aerodrome. XX a. 4 dešimtmetis.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

364 85

1938 09 05
ATIDARYTA PIRMOJI ORO SUSISIEKIMO LINIJA PALANGA–KAUNAS

Pirmuosius du lėktuvus reguliariems vietiniams skrydžiams Susisiekimo ministerijos Orinio susisiekimo inspekcija Lietuvos oro linijoms nupirko Anglijoje. Tuo metu tai buvo vieni moderniausių lėktuvų Europoje – šešiaviečiai keleiviniai „Percival Q 6“. 1938 m. rugsėjo 3 d. surengtas šių orlaivių inauguracinis skrydis į pajūrį. Vėliau simbolinėse krikštynose jie pakrikštyti Stepono Dariaus ir Stasio Girėno vardais. Pirmojo lėktuvo krikštatėviais tapo Ministras Pirmininkas kunigas Vladas Mironas ir Ona Stanišauskienė, antrojo – Lietuvos Aero Klubo pirmininkas profesorius Zigmas Žemaitis ir Bronė Gustaitienė. Už pirmuosius reisus maršrutu Kaunas–Palanga tekdavo pakloti net 38 litus į vieną pusę. Skrendant į abi puses, buvo galima gauti 20 proc. nuolaidą. 1938 m. lėktuvai su užrašu ant šono „Lietuvos oro linijos“ iš tuometės sostinės į Palangą skraidė dvi savaites. Per tą laiką atlikti 34 reisai, nuskrista 7480 km ir pervežtas 31 keleivis. Šiuo maršrutu lėktuvai vėl kursavo 1939 m. birželį–rugsėjį, tuomet bilieto kaina į vieną pusę sumažinta iki 25 litų. Susidomėjimas oro kelionėmis išaugo. Per kelis darbo mėnesius pervežti 784 keleiviai. 1939–1940 m. Lietuvos oro linijų lėktuvai iš Aleksoto oro uosto skraidė ir į Rygą, gabendami keleivius bei oro paštą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

1938 m. Europos moterų krepšinio vicečempionių – Lietuvos krepšininkių sutikimas Kauno geležinkelio stotyje. Kaunas, 1938 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1938 10 16
LIETUVOS MOTERŲ KREPŠINIO RINKTINĖ TAPO EUROPOS VICEČEMPIONE

42 365

I Europos moterų krepšinio čempionatas vyko Romoje 1938 m. spalio 12–16 dienomis. Jame dalyvavo penkios rinktinės, kurios po pirmenybių išsidėstė tokia tvarka: Italija, Lietuva, Lenkija, Prancūzija, Šveicarija. Lietuvos moterų rinktinė iš 4 rungtynių laimėjo 3 ir turėjo dalytis 1–3 vietas su kitomis komandomis, tačiau pagal varžybų taisykles (skaičiuojant taškus), jai atiteko antroji vieta. Lietuvos komandą sudarė: Stefanija Astrauskaitė, Bronė Didžiulytė, Juzė Jazbutienė, Paulina Kalvaitienė, Tatjana Karumnaitė, Juzė Makūnaitė, Stasė Markevičienė, Genovaitė Miuleraitė, Aldona Vailokaitytė, Eleonora Vaškelytė. Komandą treniravo Europos čempionu su vyrų rinktine tapęs Feliksas Kriaučiūnas. Po pirmenybių trys lietuvės – G. Miuleraitė, J. Jazbutienė ir S. Astrauskaitė – pateko į simbolinį geriausiųjų penketuką, o Italijos žurnalistai geriausia žaidėja išrinko G. Miuleraitę. Vicečempionėms buvo įteikta Romos gubernatoriaus dovana – antikinės vilkės skulptūra ir sidabro medaliai. Rinktinė susidūrė su ne vienu iššūkiu. Ruošiantis kelionei į Romą, labai stigo lėšų. Laimė, atsiradusi mecenatė – operos solistė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė – asmeninėmis lėšomis apmokėjo dalį kelionės išlaidų. Nesisekė ir Romoje: ekskursijos metu sugedo du iš trijų lietuves vežusių automobilių ir daliai žaidėjų teko kelis kilometrus kulniuoti pėsčiomis.

Karikatūra, vaizduojanti Vokietijos interesus Klaipėdos krašte.

Kuntaplis, 1934 07 15.

366

1938 11 01
KLAIPĖDOS KRAŠTE PANAIKINTA KARO PADĖTIS

1938 m. lapkričio 1 d. Klaipėdos krašte buvo panaikinta ypatingoji padėtis bei spaudos cenzūra, galiojusi visoje Lietuvoje. Jos panaikinimą stipriai įtakojo Vokietijos, siekusios savo interesų Klaipėdos krašte, spaudimas Lietuvos vyriausybei. Karo padėties panaikinimą lydėjo daugiatūkstantinės džiaugsmingos Klaipėdos krašto eisenos su fakelais, kuriose aidėjo nacistiniai šūkiai. Po karo padėties panaikinimo provokiška vietos valdžia ėmėsi Lietuvos pareigūnų galios apribojimų. Buvo suvaržyta, o vėliau ir visiškai atšaukta Valstybės saugumo policija, kontroliavusi neramumų kurstytojus. Prasidėjo išpuoliai prieš lietuvių tarnautojus bei pradėtas jų grąžinimas į Didžiąją Lietuvą. Nuo krašto policijos pareigūnų kepurių buvo nuimti Lietuvos valstybės heraldiniai ženklai, o vietoje jų atsirado žaliai-baltai-raudonos (Klaipėdos krašto vėliavos spalvų) kokardos. Klaipėdoje buvo keliamos nacistinės Vokietijos vėliavos, marširavo uniformuoti smogikų būriai. Iš krašto autonominių įstaigų buvo pašalinti Lietuvos Respublikos Prezidento portretai ir Vyčio ženklai, panaikintas lietuvių kalbos mokymas. Vokiški pavadinimai sumirgėjo stotyse, pašto įstaigose ir gatvėse. Lietuva visiškai prarado Klaipėdos kontrolę.

Dailininko Stasio Ušinsko sukurta lėlė Storulis. 1938 m.

Lėlė ir Kaukė. Knyga apie lėlių teatrą, Vilnius, 1999, p. 93.

367

1938 11 24
ĮVYKO PIRMOJO LIETUVIŠKO MARIONEČIŲ FILMO PREMJERA

Pirmasis lietuviškas garsinis marionečių filmas vadinosi „Storulio sapnas“. Tai buvo kinematografinis groteskas, kuriame lėlės veikė komiškose situacijose. Filmo lėles kūrė dailininkas Stasys Ušinskas. 18 minučių trunkusiame filme, anot spaudos, „lėlės skraidė, bėgiojo, šoko, griuvo ant žemės ir vartėsi, lėbavo smuklėje, dainavo, teikė visokių vaizdų ir pozų, pareikšdamos tiek gyvenimiškumo, natūralumo, sąmojaus, kad kai kurie momentai buvo verti tikro šedevro vardo“. Filmo operatoriumi tapo Alfonsas Žibas, o muziką kūrė Stasys Gailevičius (filmas įgarsintas Berlyne). Anot specialistų, „veiksmo tikroviškumą paryškino garsų efektai“, kuriuos sukūrė aktoriai Vanda Lietuvaitytė, Teklė Daubaraitė, Napoleonas Nakas, Petras Zulonas, Juozas Gustaitis. 1938 m. lapkričio 24 d. „Metropoliteno“ kino teatre Kaune įvykusioje premjeroje filmas žiūrovų buvo sutiktas itin entuziastingai. Vėliau JAV animacinių filmų bendrovė „Dallcompany“ ne tik nupirko „Storulio sapną“, bet ir užsakė S. Ušinskiui kurti naują filmą pagal Hanso Kristijano Anderseno pasaką „Lakštingala“.

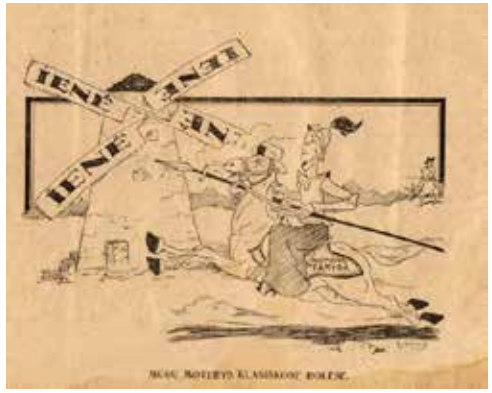

Karikatūra, vaizduojanti Moterų tarybos pastangas „kovoje“ su moteriškų pavardžių galūne „ienė“

Sekmadienis, 1933 01 22, p. 1.

368

1938 12 06
PRIIMTAS PAVARDŽIŲ ĮSTATYMAS

Tai buvo pirmas kartas nepriklausomos Lietuvos istorijoje, kai įstatymiškai reglamentuota pavardžių įgijimo ir keitimo tvarka. Iki tol 1922 m. lakoniškai buvo reglamentuotas tik pavardžių keitimas. 1938 m. dokumente buvo apibrėžiama pavardžių davimo, keitimo, taisymo tvarka, o visos šios procedūros darytos nemokamai. Pavardė galėjo būti suteikta „rastiniui, našlaičiui arba asmeniui esančiam be pavardės“, jų pavardes parinko išrašantieji metrikus. Duota pavardė negalėjo „būti negražios reikšmės“. Piliečiai galėjo pasikeisti pavardę gavę Vidaus reikalų ministro leidimą ir sulaukę 21 metų. Naujoji pavardė kartu su žmogaus gyvenamąja vieta ir užsiėmimu buvo skelbiama „Vyriausybės žiniose“. Per du mėnesius ją buvo galima užginčyti. Įstatymas numatė galimybę pavardes taisyti, jei jos: turi slaviškas priesagas, verstos į kitas kalbas arba „iškreiptos svetimų kalbų įtaka“. Taisoma pavardė turėjo būti pasirenkama iš „Pavardžių žodyno“. Numatyta, kad pavardės rašomos „bendrine lietuvių kalbos rašyba ir lytimis“, o užsieniečio – lotyniškais rašmenimis.

Loterija Lietuvos moterų tarybos labdaros baliuje Seimo rūmuose. Kaunas, 1937 m. sausio 9 d.

Fot. M. Smečechauskas

Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejus

369

1938 12 28–29
ĮVYKO PIRMASIS LABDAROS KONGRESAS LIETUVOJE

Pirmasis Labdaros kongresas vyko Kaune. Jį iniciavo „Lietuvos Carito“ organizacija. Po iškilmingo kongreso atidarymo vyko posėdis, paroda, pamaldos ir labdaringų įstaigų lankymas. Jo metu skaitytos paskaitos „Labdara Lietuvoje. Kas yra daroma šioj srityj ir kas darytina, kad palengvinti kaimo moters ir vaiko būvį“, „Labdarai ir Socialei Globai darbininkės paruošimas“, „Motinos ir vaiko teisinė padėtis. Kaip įstatymais apdrausti motiną ir vaikus, palengvinti jų būvį“ ir kiti. Kongresas priėmė daug rezoliucijų, kuriomis kreipėsi į Vyriausybę prašant šelpti gausias šeimas, suteikti joms mokestinių lengvatų, rūpintis, kad kiekvienas valsčius turėtų savo akušerę, padėti sukūrusiems šeimas žemės ūkio darbininkams įsigyti nuosavybę, ginti šeimoje skriaudžiamus vaikus, nustatyti karo neliečiamas zonas, kuriose būtų apgyvendinami vaikai. Taip pat alimentų mokėjimą iškelti prieš kitas finansines operacijas, rūpintis jaunimo mokymu, siekti, kad nepilnamečiai nusikaltėliai taip pat galėtų mokytis profesijos. Skubiai ruošti socialinius darbuotojus, įkurti mokyklą jų rengimui. Kongresą nutarta rengti kas 3 metus.

Karikatūra, vaizduojanti Baltijos šalių tarptautinę padėtį.

Naujoji spaktyva, 1939, Nr. 8–9, viršelis.

370

1939 01 10
PRIIMTAS NEUTRALUMO ĮSTATYMAS

Dėl vis didesnę įtampą keliančios agresyvios nacistinės Vokietijos užsienio politikos mažosios Europos šalys stengėsi teisinėmis priemonėmis užsitikrinti saugumą. Jausdamos Vokietijos grėsmę, Skandinavijos valstybės – Danija, Suomija, Islandija, Norvegija ir Švedija 1938 m. gegužės 27 d. pasirašė neutralumo deklaraciją. Šiuo pavyzdžiu pasekė Latvija ir Estija, neutralumo įstatymus priimdamos 1938 m. gruodį. Lietuvos Seimo nepraprastojoje sesijoje, sušauktoje 1939 m. sausio 10 d. Vyriausybė nusprendė remtis šiais pavyzdžiais ir taip pat paskelbti Neutralumo įstatymą. Lietuva šiuo įstatymu siekė taip suderinti savo santykius su kaimynais, kad jiems nekiltų jokių abejonių dėl Lietuvos laikysenos. Nors neutralitetas tarptautinės teisės ir pripažįstamas kaip visuotinės nesikišimo politikos deklaravimas, tačiau norint išlikti neutraliai, šaliai reikėjo turėti galingą kariuomenę, galinčią atgrasyti priešus.

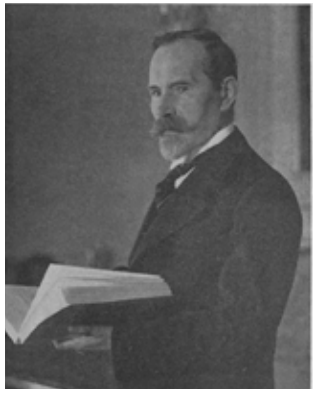

Prezidentas Antanas Smetona. XX a. 4 dešimtmetis.

Kardas, 1938, Nr. 22, p. 2.

371

1939 03 05
ATIDARYTAS ANTANO SMETONOS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

Lituanistikos instituto idėja brendo jau nuo 1925 m., kai apie tokios institucijos poreikį prabilo geografas Kazys Pakštas. 1928 m. Mykolas Biržiška parengė Lietuvos kultūros akademijos steigimo projektą, kuris, pritrūkus lėšų, liko neįgyvendintas. Tik po dešimtmečio tokia institucija buvo įkurta. 1938 m. spalio 31 d. buvo paskelbtas Antano Smetonos Lituanistikos instituto statutas. Įkurta mokslo įstaiga turėjo: 1) tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį; 2) rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos mokslinę medžiagą ir šaltinius; 3) atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje. Numatyta, kad institutas šauks mokslo kongresus, rengs parodas ir ekspedicijas, skelbs lituanistikos mokslų konkursus ir skirs premijas, ruoš paskaitas, kurs ir leis reikalingą periodiką. Instituto žinion perėjo lietuvių kalbos žodynas, tautosakos archyvas, žemės vardynas, pavardžių ir vietovardžių komisijos rinkiniai, VDU fonetikos laboratorija. Institutui vadovavo Kazys Masiliūnas. Čia dirbo iškilūs mokslininkai: prof. M. Biržiška, doc. Pranas Skardžius, prof. Juozas Balčikonis, prof. Ignas Jonynas, dr. Adolfas Šapoka ir kiti.

Vėliava su svastika ir Lietuvą įžeidžiančiu užrašu.
Klaipėda, 1937 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

372 92

1939 03 20
PERDUOTAS VOKIETIJOS ULTIMATUMAS LIETUVAI

1939 m. kovo 15 d. Vokietijai okupavus Čekoslovakiją, Lietuvos Vyriausybė sunerimo dėl galimos Vokietijos agresijos Klaipėdos krašte. Lietuva norėjo Klaipėdos klausimą aptarti tiesiogiai su Vokietija, tad užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiui buvo pavesta Berlyne susitikti su Vokietijos užsienio reikalų ministru Joachimu fon Ribentropu. Per susitikimą kovo 20 d. J. Ribentropas žodžiu pateikė J. Urbšiui ultimatyvų reikalavimą – tučtuojau grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietijai; ir jei Lietuva priešintųsi, Vokietija ginklu užimsianti ne tik kraštą, bet ir visą šalį. Po valandą trukusio pokalbio J. Urbšys išvyko į Kauną. Lietuvai kilo dilema – arba perleisti Klaipėdos kraštą Vokietijai, arba netekti nepriklausomybės. Kovo 21 d. rytą J. Urbšys apie Vokietijos ultimatumą informavo Vyriausybę. 14 val. buvo sušauktas išplėstinis Ministrų Tarybos posėdis, kuriam pirmininkavo Prezidentas Antanas Smetona. Per 5 valandas trukusias diskusijas būta nuomonių nesutikti su ultimatumu, tačiau krašto apsaugos ministras brigados generolas Kazys Musteikis ir kariuomenės vadas divizijos generolas Stasys Raštikis patikino, kad Lietuvos kariuomenė nė trijų dienų neatsilaikytų prieš Vokietiją. Apie gautą ultimatumą Lietuva slaptai pranešė Klaipėdos konvencijos signatarėms (Prancūzijai, Didžiajai Britanijai, Italijai ir Japonijai), nes be jų sutikimo negalėjo perduoti Klaipėdos krašto, tačiau atsako nesulaukė. Didžioji Britanija ir Prancūzija tebevykdė nesipriešinimo Vokietijai politiką. Paramos iš JAV taip pat nebuvo, tad Lietuvos Vyriausybė nutarė ultimatumą priimti.

Adolfas Hitleris Klaipėdos perdavimo Vokietijai proga atvyko į Klaipėdą.
1939 m. kovo 23 d.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

80 373

1939 03 22
PASIRAŠYTA LIETUVOS IR VOKIETIJOS SUTARTIS DĖL KLAIPĖDOS KRAŠTO PERDAVIMO

1939 m. kovo 20 d., gavusi Vokietijos ultimatumą, Lietuva buvo priversta pasirašyti sutartį dėl Klaipėdos krašto perdavimo. Lietuvos delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio, kartu su Vokietijos pasiuntiniu Lietuvoje Erichu Zechlinu, kovo 22 d. 18 val. Vokietijos siųstu lėktuvu išskrido iš Kauno į Berlyną. Po kelių valandų Klaipėdos krašto perdavimo sutartis buvo pasirašyta. Pagal ją: 1) Klaipėdos kraštas prijungiamas prie Vokietijos; 2) iš Klaipėdos turi būti tuoj pat evakuotos Lietuvos karinės ir politinės pajėgos, o kraštas paliktas tvarkingas; 3) numatyta ateityje sureguliuoti Klaipėdos laisvojo uosto zonos klausimą; 4) šalys įsipareigojo nenaudoti viena prieš kitą jėgos ir neremti jėgos vartojimo iš trečiosios pusės. Nė nelaukdamas, kol sutartis bus pasirašyta, Adolfas Hitleris kariniu laivu išplaukė į Klaipėdą. Apie ultimatumą Lietuvai Vokietijoje nebuvo skelbta viešai, tad Lietuvos sprendimas gražiuoju atiduoti Klaipėdos kraštą virto tikra sensacija. Visi rytiniai Berlyno laikraščiai išleido ekstra telegramas: „Lietuva grąžina Klaipėdos kraštą“, „Klaipėda laisva“. Dar sutarties pasirašymo išvakarėse Klaipėdoje pradėta užiminėti lietuviškas institucijas ir areštuoti pareigūnus. Lietuvos kariuomenė kraštą paliko 5 val., o 8 val. ryto įžygiavo Vokietijos kariuomenė. 10 val. klaipėdiškiai iškilmingai sutiko fiurerį. Nacistiniuose paraduose nedalyvavusių asmenų laukė represijos, todėl per savaitę iš krašto pasitraukė apie 9 tūkst. lietuvių ir 1 300 žydų. Klaipėdos netektis Lietuvai buvo labai didelis politinis ir ekonominis smūgis. Visoje šalyje buvo iškeltos vėliavos su gedulo kaspinais. Netekusi Klaipėdos krašto, Lietuva prarado 5 proc. teritorijos ir 6 proc. gyventojų.

Tautos ūkio tarybos atidarymas. 1939 m.

Jaunimo kelias, 1939, Nr. 4, p. 105.

374

1939 04 17
PRADĖJO VEIKTI TAUTOS ŪKIO TARYBA

Klaipėdos krašto praradimas pareikalavo kuo skubiau imtis šalies ūkio reformų. Šalis neteko uosto ir 30 proc. pramonės įmonių, teko skubiai reorganizuoti visą šalies ekonominę sistemą. Tuo tikslu buvo įsteigta Tautos ūkio taryba, į kurią buvo pakviesti patys žymiausi Lietuvos finansininkai, ekonomistai ir pramonininkai. Penkiolikos narių taryboje dirbo: Lietuvos banko valdytojas Juozas Tūbelis, Prekybos instituto rektorius Ernestas Galvanauskas, „Pienocentro“ valdybos pirmininkas Jonas Glemža, „Maisto“ direktorius Jonas Vailokaitis, prof. Vladas Jurgutis ir kiti. Jie turėjo rengti pasiūlymus Vyriausybei, sprendžiant įvairias ūkio problemas. Svarbiausiu uždaviniu išliko stabilaus lito išlaikymas. Nors taryba labai stengėsi sustiprinti šalies ūkį ir atgaivinti pramonę, tačiau Vokietijai užpuolus Lenkiją ir atkirtus kelius į Vakarus, Lietuva atsidūrė ant didžiulės ekonominės krizės slenksčio. Daugiau vilčių šalies ūkiui atsigauti suteikė 1939 m. lapkričio 11 d. pasirašyta Lietuvos ir SSRS prekybos sutartis. Atsirado naujas prekybos partneris, kuris pirko viską ir neribotais kiekiais.

Vidaus reikalų ministerijos darbuotojų priesaika. 1939 m.

Lietuvos aidas, 1939 05 01, Nr. 196, p. 1.

375

1939 04 18
ĮVESTA VISUOTINĖ VALSTYBĖS TARNAUTOJŲ PRIESAIKA

Po Klaipėdos krašto praradimo susirūpinta stabilumo išlaikymu likusioje šalies dalyje. Siekiant sustiprinti valstybės tarnautojų moralinę ir administracinę atsakomybę už savo pareigų vykdymą bei lojalumą savo šaliai, Lietuvos vyriausybė nutarė prisaikdinti visus valstybės tarnautojus. Įstaigose buvo paskiriama diena, kada tarnautojai priesaiką duos. Buvo patvirtintas priesaikos tekstas: „Visagalio Dievo akivaizdoje, prisiekiu, kad nesigailėdamas savo jėgų ginsiu Lietuvių Tautos ir Valstybės garbę, dirbsiu jų gerovei, paslaugiai patardamas ir padėdamas žmonėms, sąžiningai vykdysiu Lietuvos Konstituciją, įstatymus ir įsakymus, pavyzdingai elgdamasis šventai laikysiu patikėtas man paslaptis, neteiksiu Lietuvos priešams jokių žinių ir visa, ką apie juos sužinosiu, tuojau pranešiu savo vyriausybei. Kad taip man, Dieve, padėtumei“. Priesaika buvo pasirašoma, o jos lapas įsegamas į tarnautojo asmens bylą. Sakant priesaiką žodžiu, buvo pridedamas iškilmingas pasižadėjimas jos pradžioje „Iškilmingai pasižadu“ ir baigiama sakiniu „Teesie, kaip pasižadu“.

Patruliuojantis policininkas Vilniaus katedros aikštėje. 1939–1940 m.
Fot. I Girčys
I. Randakevičienės archyvas

376

1939 04 19
PRIIMTAS NEPAPRASTOJO METO ĮSTATYMAS

Nepaprastojo meto įstatymas įsigaliojo 1939 m. gegužės 10 dieną. Įstatymas apjungė dvi iki tol Lietuvoje egzistavusias nepaprastosios (ypatingosios) padėties rūšis – „sustiprintą apsaugą“ ir „valstybės gynimo metą“ (kitaip „karo stovį“). Šalies saugumu ypač susirūpinta netekus Klaipėdos krašto, todėl šiuo įstatymu buvo suteikti platūs įgaliojimai apskričių viršininkams, kurie savo teritorijose turėjo užkardyti bet kokius neramumus. Jie turėjo prižiūrėti spaudą, knygynus, naudojimąsi radijo siųstuvais, draugijų veiklą, jų susirinkimus ir eisenas, gyventojų kilnojimąsi, įstaigų veikimą, vėliavų, uniformų ir pažymimųjų ženklų naudojimą ir platinimą. Šias teises apskričių viršininkai vykdė remdamiesi bendraisiais Vyriausybės ar asmeniniais įsakymais. Priklausomai nuo aplinkybių, prezidentas galėjo paskelbti „sustiprintą apsaugą“ arba „valstybės gynimo metą“. Įvedus „valstybės gynimo metą“ ypatingos valstybės apsaugos funkcijos atiteko karo komendantams, o civilinės valdžios institucijos turėjo paklusti jų nurodymams.

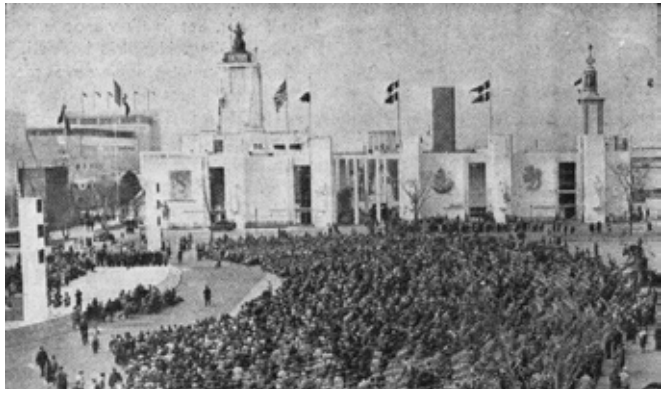

Paviljonai pasaulinėje parodoje Niujorke. 1939 m.
Jaunimo kelias, 1939, Nr. 3, p. 74.

377

1939 05 14
ATIDARYTAS LIETUVOS PAVILJONAS PASAULINĖJE PARODOJE NIUJORKE

Paviljone siekta parodyti šalies kultūros savitumą ir per du nepriklausomybės dešimtmečius pasiektą švietimo bei ekonomikos lygį. Paviljoną, kurį sukūrė architektas Algirdas Šalkauskis, sudarė trys dalys: garbės salė, kultūros sekcija ir turizmo-informacijos skyrius. Paviljono skiriamuoju ženklu tapo fasado plokštumą pagyvinęs Viktoro Andriušio sukurtas Vytis bei skulptoriaus Juozo Mikėno sukurta skulptūra „Lietuva“. Pagrindinėje paviljono salėje stovėjo 2,5 m aukščio Vytauto Didžiojo statula pagal Vytautas Kašubos projektą, o aplink ją rikiavosi pano, vaizdavę Lietuvos praeitį nuo Mindaugo karūnavimo iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. Dvi sales užimančioje kultūros sekcijoje eksponuotos kraičio skrynios, liaudies meno raižiniai, tautiniai drabužiai. Čia eksponuota 2 tūkst. lietuviškų knygų, M. K. Čiurlionio piešinių reprodukcijos ir fotografijos su Lietuvos vaizdais. Turizmo-informaciniame skyriuje buvo pristatyta Lietuvos pramonė ir prekyba, eksponuojami ir parduodami parfumerijos gaminiai, saldainiai, vaistažolės, medus. Nors lietuviai tikėjosi gero įvertinimo, lietuvių paviljonas sulaukė nemažai kritikos. Ypač kritikuotas už tai, kad modernų pasaulį pristatančioje parodoje „būta per daug tautiškumo ir per mažai modernumo“. Vis dėlto, už gerą lietuvių ekspozicijos organizavimą paviljono komisarei Magdalenai Avietėnaitei buvo suteiktas Niujorko garbės pilietės titulas ir įteiktas aukso medalis. Paroda veikė iki 1939 m. spalio 31 dienos.

Sporto halė. Kaunas,
XX a. 4 dešimtmečio pabaiga.
Fot. M. Trusas
Vytauto Didžiojo karo muziejus

378 35

1939 05 21
ATIDARYTA KAUNO SPORTO HALĖ – PIRMOJI KREPŠINIUI SKIRTA ARENA EUROPOJE

Poreikis statyti modernų, sporto varžyboms skirtą pastatą atsirado tada, kai 1938 m. liepą tarptautinė krepšinio federacija pasiūlė Lietuvai kitų metų pavasarį Kaune surengti III Europos krepšinio pirmenybes. Iki tol Kaunas neturėjo didelės europinio lygio krepšinio arenos. Kauno sporto halę statyti nutarta prie vienoje vietoje susitelkusių sporto objektų – Kūno kultūros rūmų ir Valstybinio stadiono. Halės užsakovai buvo Kūno kultūros rūmai, finansavo valstybė. Iš viso statyba kainavo apie 400 tūkst. litų. Statinio projektą sukūrė inžinierius Anatolijus Rozenbliumas, darbus vykdė Povilo Dėdelės įmonė. Halės projektas atitiko to meto modernizmo architektūros standartus. Jos konstrukciją sudarė plieninės arkos ir fachverko struktūra, kuriai sunaudota apie 210 tonų plieno. Skubant halę parengti gegužę vyksiančiam Europos vyrų krepšinio čempionatui, statyba vyko dviem pamainomis, kartais net esant –20 °C laipsnių šalčiui, todėl pamatai buvo šildomi specialiais įrenginiais. Per rekordiškai trumpą laiką – pusę metų – pastačius halę, Kaunas tapo pirmuoju Europos miestu, turinčiu specialiai krepšiniui skirtą areną. Halėje buvo įrengta 3,5 tūkst. sėdimų vietų, tačiau didelių renginių metu galėjo sutilpti apie 11 tūkst. žiūrovų. Skubant baigti pastatą, nespėta įrengti šildymo sistemos, vandentiekio, kai kurių pagalbinių patalpų. Halės atidarymas ir pašventinimas surengtas 1939 m. gegužės 21 d., III Europos vyrų krepšinio čempionato pradžioje. Ceremonijoje dalyvavo Prezidentas Antanas Smetona, kiti aukšti pareigūnai. FIBA generalinis sekretorius Viljamas Džonsas apie tai sakė: „Sporto halė Kaune yra vienintelė tokia puiki Europoje.“

III Europos vyrų krepšinio čempionato rungtynių tarp Lietuvos ir Vengrijos komandų akimirka.
Kaunas, 1939 m.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

19 379

1939 05 21–28
KAUNE SURENGTAS III EUROPOS VYRŲ KREPŠINIO ČEMPIONATAS

III Europos vyrų krepšinio pirmenybės vyko 1939 m. gegužės 21 d. atidarytoje Kauno sporto halėje. Susirinkusiuosius pasveikino Prezidentas Antanas Smetona, paskui buvo pristatyta tautinių šokių programa ir vyko pirmosios moterų krepšinio varžybos Kaunas–Varšuva. Susidomėjimas buvo toks didelis, kad arenoje čempionato metu susispausdavo triskart daugiau žiūrovų nei buvo sėdimų vietų. Bilietai buvo brangūs: sėdimos vietos kainavo 2,5–5 litus, stovimos –1,5–2 litus. Pirmenybėse dalyvavo 8-ių valstybių komandos. Favoritėmis laikytos Lietuvos, Latvijos, Prancūzijos ir Lenkijos rinktinės. Lietuvai atstovavo Pranas Lubinas (jis buvo ir komandos treneris), Feliksas Kriaučiūnas, Vytautas Budriūnas, Leonas Baltrūnas, Zenonas Puzinauskas, Mykolas Ruzgys, Eugenijus Nikolskis, Mindaugas Šliūpas, Pranas Mažeika, Artūras Andrulis, Juozas Jurgėla, Vytautas Norkus, Vytautas Leščinskas, Leonas Petrauskas. Ypač dramatiškai vyko Lietuvos ir Latvijos rinktinių susitikimas, kurį Lietuva laimėjo 37:36. Lietuvos rinktinė, dar nugalėjusi Estijos (33:14), Lenkijos (46:18), Prancūzijos (47:18), Vengrijos (79:15), Suomijos (112:9) ir Italijos (48:15) rinktines, antrą kartą tapo Europos krepšinio čempione. Jai atiteko pagrindinis čempionato prizas – dailininko Jono Juozo Burbos sukurta sidabrinė dėžutė-kraičio skrynelė – kurį įsteigė Prezidentas A. Smetona. Švietimo ministro dovaną už antrąją vietą gavo Latvijos rinktinė. Trečiosios vietos laimėtojai Lenkijai buvo įteikta Kauno miesto burmistro dovana. Ketvirtoji liko Prancūzija ir jai atiteko Kūno kultūros rūmų dovana. Dovanų gavo ir 5–8 vietas užėmusios komandos: Estija, Italija, Vengrija, Suomija.

III Europos vyrų krepšinio čempionato Kaune plakatas. Po šio čempionato Latvijos sporto vadovybė į Lietuvą atsiuntė raštą dėl sporto santykių nutraukimo. 1939 m.

Plakato autorius Jonas Juozas Burba

Šiaulių „Aušros“ muziejus

380

1939 06 05
LATVIJA NUTRAUKĖ SPORTO SANTYKIUS SU LIETUVA

Nuo 1922 m. birželio 8 d. užmegzti ir visą tarpukarį draugiškai plėtoti lietuvių ir latvių sporto santykiai buvo vienašališkai nutraukti. Iš karto po III Europos vyrų krepšinio čempionato Kaune, 1939 m. birželio 5 d. Kūno kultūros rūmų direktorius Vytautas Augustauskas iš Latvijos sporto vadovybės gavo pranešimą, kad sporto santykiai su Lietuva nutraukiami. Išdėstytos trys priežastys: 1) lietuvių publika savo nekorektišku elgesiu trukdė normalų darbą Latvijos žaidėjams aikštelėje; 2) veiksmais buvo įžeisti krepšininkai Visvaldis Melderis ir Voldemaras Šmitas; 3) Kaune buvo pasklidę gandai, kad po Lietuvos-Latvijos rungtynių Rygoje Lietuvos žaidėjai buvo apmėtyti akmenimis ir šitos žinios buvo perduotos užsienio spaudai. Dėl to Latvijos sporto vadovybė pareiškė negalinti garantuoti savos publikos korektiško elgesio lietuvių sportininkų atžvilgiu ir laiko teisingiausia nutraukti su Lietuva bet kokius sporto santykius iki to laiko, kol Lietuvos sporto vadovybė garantuos tikrai korektišką ir nuoširdų publikos elgesį Latvijos sportininkams Lietuvoje. Dėl šio konflikto 1939 m. neįvyko planuotos Baltijos šalių futbolo taurės varžybos ir kiti sporto susitikimai.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas Antanas Smetona stebi oro spektaklį. Kaunas, 1939 m.

Kardas, 1939, Nr. 11, p. 285.

381

1939 06 10
PAMINĖTAS LIETUVOS AVIACIJOS DVIDEŠIMTMETIS

Per du dešimtmečius Lietuvos aviacija labai patobulėjo, imti naudoti modernūs lėktuvai, subrendo nauja pilotų karta. 1939 m. karo aviacijai buvo skirta 3,9 mln. litų, o tai sudarė 4,43 proc. tų metų krašto apsaugos biudžeto. Lietuvos aviacijos dvidešimtmečio proga Aleksoto aerodrome buvo surengta didžiulė aviacijos šventė. Jos metu buvo parodytas 2,5 valandos trukmės oro spektaklis, kuriame dalyvavo net 36 lėktuvai. Reginys sutraukė apie 30 tūkst. žiūrovų, kurie apsėdo visas aukštesnes kalveles ir net Aleksoto namų stogus. Programoje buvo parodyti aviacijos kautynių, naikintuvų puolamieji ir gynybiniai manevrai, grupiniai ir pavieniai lėktuvų aukštojo pilotažo pasirodymai, bombardavimas ir kiti veiksmai. Renginį transliavo radijas. Šventės metu gautas pelnas buvo skirtas Ginklų fondui ir žuvusių lakūnų kapams tvarkyti. Kaimyninėms valstybėms sparčiai besiginkluojant, Lietuva taip pat stengėsi pademonstruoti savo ginkluotę ir gerą aviacijos pasirengimą. Tai turėjo stiprinti piliečių pasitikėjimą savo šalimi.

Vytauto Didžiojo universiteto (Kauno) klinikų statyba. Pirmas iš kairės – prof. Vladas Lašas, trečias – Pranas Jodelė. 1937–1939 m.

L. Lašo archyvas

382 50

1939 07 01
PASTATYTAS VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO (KAUNO) KLINIKŲ KOMPLEKSAS

XX a. 4 dešimtmetyje Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakultetui iškilo būtinybė statyti naują klinikų tipo ligoninę, kurioje be įprasto pacientų gydymo turėjo būti vykdomi klinikiniai tyrimai bei ruošiami nauji medikai. 1936 m. birželio 4 d. Vyriausybė tam pritarė ir skyrė sklypą VII forto rajone prie Šv. Luko ligoninės. 1936 m. rugpjūtį buvo paskelbtas tarptautinis projekto konkursas, kurį laimėjo stambios ligoninių projektavimo įmonės Paryžiuje vadovas architektas Urbenas Kasanas. Moderniausia šalies ligoninė turėjo sutalpinti 518 pacientų. 1937 m. liepos 21 d. padėtas kertinis VDU klinikų rūmų akmuo, kurį pašventino arkivyskupas Juozapas Skvireckas. Statybai buvo naudotos modernios medžiagos ir pažangios technologijos: ligoninių palatos radiofikuotos, su šviesos signalizacija, langai su slankiojančiomis sistemomis, vėdinant apsaugančiomis nuo tiesiogiai patenkančio šalto oro. Klinikas sudarė 6 dideli korpusai: centrinis, administracijos, infekcinių ligų, nervų ir psichinių ligų, patologinio anatomikumo bei ūkio dalies su katiline. Komplekso pastatus tarpusavyje sujungė požeminių galerijų tinklas, kurio ilgis siekė apie 1 kilometrą. Klinikų plotas užėmė apie 160 tūkst. kv. metrų. Dėl didžiulio darbų masto dirbo net 20 rangovų. Visa klinikų statyba kainavo 11 mln. litų, o su įrengimais – apie 14 mln. litų. 1939 m. liepą pastato statyba buvo baigta. Pirmuoju klinikų direktoriumi tapo profesorius Kazys Oželis.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Lietuvos kelių žemėlapis, 1936 m.

K. Masiulytės-Paliulienės archyvas

1939 07 09
ATIDARYTAS ŽEMAIČIŲ PLENTAS

383

1934 m. pradėta Žemaičių plento statyba truko kelerius metus. 1939 m. liepos 9 d. plentas buvo iškilmingai atidarytas. Plentas driekėsi nuo Kauno iki Gargždų ir sudarė 195,5 kilometrų. Atidarymo iškilmės vyko prie plento pradžią žyminčio paminklinio obelisko ant Milikonių kalno Kaune. Plentą pašventino arkivyskupas Juozapas Skvireckas, o jį atidarė Prezidentas Antanas Smetona. Plento konstrukcijai naudotas makadamo grindinys skaldos ir smėlio pagrindu bei asfaltas su drenažu. Kelias buvo pritaikytas automobilių transportui, ėjo tiesesne trasa, jame buvo įrengti didesnio spindulio posūkiai. Tiesiant kelią buvo pastatyti trys dideli tiltai: per Nevėžį – ties Babtais, per Dubysą – ties Ariogala, per Miniją – ties Gargždais. Sankryžoje su Šiaulių-Tauragės plentu ties Kryžkalniu buvo įrengtas pirmasis Lietuvoje viadukas. Plento įrengimas bei tiltų statyba kainavo apie 14 mln. litų. Žemaičių plentas buvo stambiausias Lietuvos dvidešimtmečio projektas, tapęs reikšmingu šalies technikos pažangos paminklu.

Jadvygos Tūbelienės Lietuvos Respublikos piliečio diplomatinis pasas. Kaunas, 1934 m. spalio 15 d.

P. Kuhlmano archyvas

384

1939 08 08
PRIIMTAS LIETUVOS PILIETYBĖS ĮSTATYMAS

1938 m. Lietuvos Konstitucijoje buvo įtvirtinti Lietuvos pilietybės įgijimo ir netekimo pagrindai ir dvigubos pilietybės draudimo principas: „Pilietis, įgijęs svetimą pilietybę, netenka Lietuvos pilietybės“. Kartu įtvirtinta ir dvigubos pilietybės draudimo išimtis: įstatymo nustatytais atvejais pilietis, turėdamas kitos valstybės pilietybę Lietuvos piliečiu galėjo tapti tik už nuopelnus Lietuvos valstybei. 1939 m. rugpjūčio 8 d. buvo paskelbtas naujas Lietuvos pilietybės įstatymas. Pagal jį pilietybę įgyti gimimu galėjo: santuokinis vaikas, kurio tėvas yra Lietuvos pilietis; nesantuokinis vaikas, kurio motina yra Lietuvos pilietė. Nežinomų tėvų vaikas, rastas Lietuvoje, laikytas joje gimusiu. Šeimyniniu ryšiu pilietybė įgyjama: ne Lietuvos pilietei susituokus su Lietuvos piliečiu ir jų vaikams. Lietuvis galėjo gauti Lietuvos pilietybę, jei jis apsigyveno Lietuvoje. Taip pat buvo numatytos sąlygos, kada pilietis galėjo būti pripažintas netekusiu Lietuvos pilietybės: jei jis bent dvejus metus negyvena Lietuvoje ir „nutraukia ryšius su Lietuvos gyvenimu“. Įstatymas numatė, kad pilietybės netekęs asmuo netekdavo teisės turėti Lietuvoje nekilnojamojo turto.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Prezidentas Antanas Smetona ir Valstybės kontrolierius Vincas Matulaitis kariuomenės manevrų metu. XX a. 4 dešimtmetis.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

385

1939 09 17
PASKELBTA DALINĖ LIETUVOS KARIUOMENĖS MOBILIZACIJA

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijai užpuolus Lenkiją, Lietuva jau buvo deklaravusi neutralitetą ir nepalaikė nė vienos iš kariaujančių pusių. Kaimynystėje vykstantis karas privertė susirūpinti valstybės gynimu. Tą pačią rugsėjo 1 d. buvo sušauktas Valstybės gynimo tarybos posėdis, kuriame buvo nutarta gynybai asignuoti 6 mln. 672 tūkst. litų. Rugsėjo 17 d. buvo paskelbta dalinė Lietuvos kariuomenės mobilizacija, kuri reiškė, jog valstybė ėmė telkti savo išteklius ir jėgas valstybės gynimui. Paskelbus mobilizaciją ginkluotosios pajėgos buvo pertvarkomos darbui karo padėties režimu. Po paskelbtos mobilizacijos pakito Lietuvos kariuomenės sudėtis. Buvo sudarytos: 5 divizijos, 1 pėstininkų brigada, 3 kavalerijos pulkai, 12 pasienio apsaugos batalionų, karo aviacijos ir technikos daliniai, 6 rezerviniai batalionai su artilerija. Didžiausias dėmesys buvo skirtas pasienio apsaugos batalionams, kurie turėjo pirmieji stabdyti priešą. Dalinė mobilizacija buvo skirta galimų Lenkijos karių atsitraukimo į Lietuvą problemoms spręsti ir juos persekiojančios SSRS kariuomenės veiksmams neutralizuoti. 1939 m. rugsėjo 19 d. Vyriausybės posėdyje buvo nutarta, kad jeigu SSRS armija peržengs administracinę Lietuvos liniją, kariuomenė gins savo teritoriją.

Darbininkai tiesia gatves.
Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.
Fot. I. Girčys
I. Randakevičienės archyvas

386

1939 09 22
ĮVESTA VISUOTINĖ DARBO PRIEVOLĖ

1939 m. Vidaus reikalų ministras, remdamasis Nepaprastojo meto įstatymu, paskelbė Lietuvoje visuotinę darbo prievolę. Ją vykdyti buvo pavesta visų apskričių viršininkams. Darbo prievolė buvo prilyginta Tėvynės tarnybai kaip ir karo prievolė. Darbo prievolės būdu buvo organizuojami viešieji darbai kraštui ginti, gyventojų gyvybei, sveikatai bei turtui saugoti, viešiesiems keliams tiesti, tiltams statyti ir taisyti, valstybės, savivaldybių įstaigų bei įmonių normaliam veikimui užtikrinti. Darbo prievolei atlikti buvo šaukiami pirmiausia tie asmenys, kurie tiko organizuojamam darbui ir neturėjo nuolatinio užsiėmimo. Nuo darbo tarnybos buvo atleidžiami pašauktieji karo tarnybai, dvasininkai, moksleiviai mokslo metu, valstybės, savivaldybių, privačių įmonių tarnautojai darbo metu ar dirbantieji sezoninius darbus ūkyje. Už atliktus darbus buvo numatyta mokėti atlyginimą per vietos savivaldybes. Nusižengusieji darbo prievolės įstatymui buvo griežtai baudžiami. Jiems numatytas namų areštas, išsiuntimas į priverčiamojo darbo stovyklą ir kita.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Šventinė tanko butaforija. XX a. 4 dešimtmetis.
Kardas, 1938, Nr. 11, viršelis.

387

1939 09 29
PARENGTAS LIETUVOS KARIUOMENĖS PLANAS „R“

Kariuomenės planas „R“ buvo parengtas iš karto po Lenkijos kapituliacijos, kuri įvyko 1919 m. rugsėjo 28 d., šalį okupavus SSRS ir Vokietijos kariuomenėms. Iki tol galiojo 1938 m. parengti planai „L“, gintis nuo Lenkijos, ir „V“, gynybai nuo Vokietijos. Sutriuškinus Lenkiją, planas „L“ tapo neaktualus, tad jį pakoregavus jis virto planu „R“, gynybai prieš SSRS. Visi trys Lietuvos gynybiniai planai „V“, „L“ ir „R“ buvo parengti vadovaujant kariuomenės vadui divizijos generolui Stasiui Raštikiui. Svarbiausias šio plano tikslas buvo ginti Kauną tuo atveju, jei miestui kiltų grėsmė iš Lietuvoje dislokuotų Raudonosios armijos įgulų. 1940 m. pavasarį Lietuvos kariuomenės vadovybė suprato, kad Raudonoji armija gali pradėti invaziją į Lietuvą. Tuomet plane „R“ numatyta tik lokali gynyba buvo pakeista platesnio masto kovos planu. Šio plano dokumentai neišliko, kadangi prasidėjus sovietinei okupacijai 1940 m. birželio 15 d. kariuomenės vadovybė įsakė visose vadavietėse buvusią dokumentaciją sudeginti. Parengtas gynybinis planas „R“ liko nepanaudotas.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės delegacijos nariai Kauno oro uoste prieš išvykdami į Maskvą derėtis dėl savitarpio pagalbos sutarties su SSRS.
Iš kairės: Ministro Pirmininko pavaduotojas Kazys Bizauskas, Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas, Užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius Juozas Norkaitis, SSRS karo atašė Lietuvoje majoras Ivanas Korotkichas. 1939 m. spalio 7 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

388 69

1939 10 10
PASIRAŠYTA VILNIAUS MIESTO IR VILNIAUS SRITIES PERDAVIMO LIETUVOS RESPUBLIKAI BEI LIETUVOS IR SSRS SAVITARPIO PAGALBOS SUTARTIS

1939 m. spalio 3–10 dienomis Maskvoje vyko pasitarimai dėl Vilniaus krašto grąžinimo Lietuvai bei dvišalės savitarpio pagalbos sutarties. SSRS interesams atstovavo šalies vadovas Josifas Stalinas, SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas, SSRS *charge d'affaires* Lietuvai Nikolajus Pozdniakovas, o Lietuvos – užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, Ministro pirmininko pavaduotojas Kazys Bizauskas, Lietuvos kariuomenės vadas divizijos generolas Stasys Raštikis bei Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Maskvoje Ladas Natkevičius. Lietuvos atstovams iš karto buvo pranešta, kad SSRS ir Vokietija susitarusios, jog Baltijos valstybės priklausytų SSRS interesų sferai. SSRS pareikalavo pasirašyti sutartį dėl: 1) SSRS ir Lietuvos savitarpio pagalbos, bei įkurdinti Lietuvoje Raudonosios armijos įgulas; 2) Vilniaus krašto perdavimo Lietuvai. Pagal sutartį Lietuva ir SSRS įsipareigojo teikti viena kitai visokeriopą pagalbą, įskaitant ir karinę. Spalio 10 d. J. Urbšys ir V. Molotovas šią sutartį pasirašė. Lietuvai atiteko 6 909 km² Vilniaus krašto teritorija su 490 tūkst. gyventojų, tačiau reikėjo leisti SSRS Naujojoje Vilnioje, Prienuose, Alytuje įkurti karines bazes su apie 20 tūkst. karių, 250 tankų ir kitos ginkluotės. Spalio 11 d. Kaune buvo surengtas didžiulis mitingas Vilniaus atgavimo proga, tačiau džiaugsmą temdė nerimas. Sutartis iš esmės pakeitė šalies tarptautinę padėtį – Lietuva prarado neutralios valstybės statusą ir dalį suvereniteto, tapo priklausoma nuo SSRS. Šalyje greit pasklido taikli frazė: „Vilnius – mūsų, o mes – rusų“.

1000 litų vertės Vilniaus paskolos lakštas. 1939 m.

Klivlando lietuvių kultūros ir dokumentavimo centras

1939 10 20
PRIIMTAS VILNIAUS PASKOLOS ĮSTATYMAS

389

Lietuva džiaugėsi atgavusi Vilniaus kraštą, tačiau suprato, jog lenkų okupacijos metais nualinto krašto integravimui reikės milžiniškų investicijų. Nenorėdama visų šalies biudžeto lėšų skirti tik Vilniui ir taip susilpninti visos šalies raidą, Vyriausybė nusprendė paieškoti kitų rezervų Vilniaus krašto atstatymui. Tuo tikslu buvo priimtas Vilniaus paskolos įstatymas bei į apyvartą išleisti Vilniaus paskolos lakštai. Šiuos lakštus nuo 1939 m. spalio 25 d. pardavinėjo Lietuvos Bankas. Įstatymu buvo numatyta, jog paskolos lakštai bus išmokėti per 11 metų su 4,5 proc. palūkanomis. Lakštai buvo išleisti 25, 50, 100, 500 ir 1000 Lt nominalo kupiūromis. Iš viso buvo išleista 297 500 įvairių nominalų lakštų. Lakštus nurodyta įsigyti visiems valstybės tarnautojams bei nuosavų namų savininkams pagal savo gaunamo atlyginimo dydį. Kiekvienas lakštas turėjo 11 sunumeruotų kuponų. Numatyta kuponus apmokėti per 11 metų kasmet nuo spalio 25 d. Kupono Nr. 1 terminas nustatytas 1940 m. spalio 25 d., o kupono nr. 11 – 1950 m. spalio 25 dieną.

1939 m. spalio 27 d. Lietuvos pasienyje po Vilniaus rinktinės vado genenerolo Vinco Vitkausko kalbos, pasienio karininkai pjūklu iškilmingai perpjauna demarkacinės linijos ribą.

Fot. V. Augustinas

V. Skučaitės archyvas

390 34 1939 10 28 LIETUVOS KARIUOMENĖ ĮŽENGĖ Į VILNIŲ

SSRS perdavus Vilniaus kraštą Lietuvai, buvo numatytas iškilmingas Lietuvos kariuomenės įžygiavimas į senąją sostinę. Formaliai atgavę Vilnių, lietuviai ne iškart galėjo į jį įžengti. Dešimtį dienų Lietuvos kariuomenės dalys stovėjo sutelktos prie demarkacinės linijos. Kariams buvo išleistas įsakymas pasiekus istorinę sostinę gražiai elgtis, kalbėti lietuviškai, būti mandagiems su vietiniais. 1939 m. spalio 27 d. pagaliau gautas leidimas įžygiuoti į Vilniaus kraštą. Po Vilniaus rinktinės vado generolo Vinco Vitkausko kalbos, pasienio karininkai pjūklu iškilmingai perpjovė kelio užtvarą. Miesto gatvėmis nužygiavo pėstininkai, dviratininkai, artilerija, kavalerija, motorizuoti ir šarvuoti daliniai. Pakeliui buvo pastatyta daug garbės vartų, gatvėse pilna žmonių. Jie sveikino karius su gėlėmis ir šūkiais: „Tegyvuoja Lietuvos kariuomenė!“, „Laukėme, laukėme ir sulaukėme!“ Prie Katedros Lietuvos kariuomenę iškilmingai sutiko Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas Konstantinas Stašys. Sveikinimo kalbas pasakė lenkų, žydų, rusų ir totorių bendruomenių atstovai. Tiesioginius reportažus radiofono klausytojams apie tai, kas vyksta Vilniuje, transliavo žurnalistas Petras Babickas. Spalio 29 d. ryte aukotos iškilmingos Padėkos pamaldos Aušros Vartų koplyčioje. Po jų minia patraukė prie Gedimino kalno, kur ant bokšto buvo iškelta trispalvė. Šiomis dienomis lietuviai džiaugėsi po devyniolikos metų sugrįžę į istorinę sostinę.

Lentvario geležinkelio stotis. 1939 m.

Kardas, 1939, Nr. 23, p. 577.

1939 10 29 PRADĖTAS REGULIARUS SUSISIEKIMAS TARP KAUNO IR VILNIAUS 391

Vos tik Lietuva atgavo istorinę sostinę, iškilo poreikis kuo skubiau pagerinti susisiekimą su Vilniumi ir Vilniaus kraštu. Iš Kauno į Vilnių geležinkelio linija tęsėsi 103 kilometrus. Traukiniai šią atkarpą įveikdavo per 2 arba 2,5 valandos. Lietuvos geležinkeliai patvirtino naują keleivinių traukinių tvarkaraštį. Pirmasis traukinys iš Kauno į Vilnių išvyko 1939 m. spalio 29 d. 5.45 val. ir 7.33 val. pasiekė Vilnių. Traukinių tvarkaraštyje buvo numatyta, jog iš Kauno į Vilnių traukiniai vyks: 5.45, 12.30, 15.00, 17.27 ir 20.38 laikais. Iš Vilniaus į Kauną traukiniai vyko: 4.50, 7.55, 15.27, 21.00 valandomis. Nuo spalio 29 d. buvo atidarytas keleivinių traukinių susisekimas tarp Vilniaus ir Stasilų Molodečno bei Lentvario-Vilniaus-Varėnos ruože. Spalio 30 d. traukiniai ėmė kursuoti tarp Vilniaus ir Naujosios Vilnios ir Turmanto. Dėl didelio geležinkelio apkrovimo, 1940 m. pradžioje buvo padėti antrieji bėgiai ruože Vilnius–Kaunas.

Vilniaus universiteto vaizdas.
XX a. 2 dešimtmetis.

Fot. J. Bulhakas

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

392

1940 01 07
PRADĖJO VEIKTI ATKURTAS VILNIAUS UNIVERSITETAS

1939 m. gruodžio 15 d. Seimo nutarimu buvo atkurtas lietuviškasis Vilniaus universitetas, kuris darbą pradėjo 1940 m. sausio 15 d., pradėjus pavasario semestrą. Iki tol Vilniuje veikė lenkiškas Stepono Batoro universitetas. 1940 m. sausio pradžioje į Vilnių iš Kauno buvo perkelti Humanitarinių mokslų ir Teisės fakultetai su 1 000 studentų, dėstytojais ir techniniais darbuotojais. Rektoriumi išrinktas kultūros istorikas, Nepriklausomybės akto signataras Mykolas Biržiška. Dėstyti buvo pakviesti rašytojas Vincas Mykolaitis-Putinas, kultūros istorikas ir filosofas Levas Karsavinas, filosofas Vosylius Sezemanas, kalbininkai Pranas Skardžius ir Antanas Salys, literatūrologai Vincas Krėvė-Mickevičius, Balys Sruoga, istorikai Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas, Zenonas Ivinskis, ekonomistai Vladas Jurgutis, Albinas Rimka, Petras Šalčius, teisininkas Mykolas Romeris ir kiti. 1940 m. birželio 15 d. sovietams okupavus Lietuvą, Vilniaus universitetas buvo pertvarkytas pagal sovietinį modelį, prasidėjo studijų sovietizavimas.

Iš Kauno stoties išvyksta traukinys.
XX a. 4 dešimtmetis.

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

1940 03 21
ĮVYKO DIDŽIAUSIA TRAUKINIŲ KATASTROFA LIETUVOJE

393

Vievio geležinkelio stotyje įvykusi traukinių katastrofa sukrėtė visą Lietuvą. Susidūrusiuose dviejuose traukiniuose buvo apie 500 keleivių. Katastrofa įvyko todėl, kad greitasis traukinys iš Vilniaus važiavo „per uždarą semaforą“, kai tuo metu ten stovėjo traukinys iš Kauno. Traukinys iš Vilniaus važiavo apie 60 km/val. greičiu. Tik likus 300 metrų iki stovinčio traukinio, greitasis traukinys iš Vilniaus ėmė stabdyti. Dėl likusio per mažo atstumo stabdymui greitasis traukinys užlėkė ant stovinčio traukinio. Labiausiai nukentėjo Kauno traukinio du pirmieji vagonai. Katastrofos metu žuvo Jonas Sinkevičius, 20 metų amžiaus darbininkas iš Vilniaus. 32 žmonės buvo sužeisti, trys iš jų – labai sunkiai. Greitojo Vilniaus traukinio mašinistą Joną Kšivadauską nelaimė taip sukrėtė, kad jis susirgo psichine liga. Šį įvykį ištirti buvo pavesta prokuratūrai ir Susisiekimo ministerijos sudarytai komisijai. Ji nustatė, kad katastrofos mastai buvo mažesni nei atrodė iš pradžių: sudaužytas vienas senas keleivinis vagonas, apgadinti 3 klasiniai vagonai ir 1 pašto vagonas.

Karikatūra, vaizduojanti naują kainų reguliavimą.
Lietuvos aidas, 1940 05 18, Nr. 231, p. 5.

394

1940 05 07
PRIIMTAS TAUTOS ŪKIUI TVARKYTI ĮSTATYMAS

Po Klaipėdos netekimo kilusią ekonominę krizę įveikti nesisekė ir dėl 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjusių karo veiksmų kaimyninėje Lenkijoje bei dėl Lietuvai sugrįžusio ir didelių finansinių investicijų pareikalavusio Vilniaus krašto. Karo akivaizdoje gyventojai siekė nusipirkti daugiau produktų atsargai, o prekybininkai kėlė kainas. Tai sureguliuoti buvo priimtas Tautos ūkiui tvarkyti įstatymas. Šiuo įstatymu labai platūs įgaliojimai buvo suteikti finansų ministrui, kuris turėjo patvirtinti verslo organizacijų darbo tvarką ir kontroliuoti jų veiklą, nustatyti, kurios firmos vykdys Lietuvos importą ir eksportą, normuoti kainas, nustatyti pirkimo ir pardavimo sąlygas ir kita. Įstatymas numatė griežtas bausmes už jo nevykdymą: baudos siekė 50 tūkst. Lt arba 6 mėn. arešto. 1940 m. Finansų ministerijos išlaidose buvo numatyta išmokėti 50 tūkst. Lt premijų už pagalbą kovoje su spekuliacija. Šis įstatymas sugriežtino iki tol galiojusią kainų priežiūrą, buvo padidintos baudos už prekybos sąlygų sunkinimą, atsisakymą išduoti sąskaitas ir netinkamą kainų žymėjimą, savavališką kainų pakėlimą.

◇ PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA (1918–1940 m.): **KAS, KUR, KADA**? ◇

Diplomatas, teisininkas Ladas Natkevičius. XX a. 2 dešimtmetis.
Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 98.

395

1940 05 25
SSRS PAREIŠKĖ PIRMĄ ATVIRĄ GRASINIMĄ LIETUVAI

SSRS vadovybė 1940 m. gegužės 20–24 dienomis priėmė sprendimą daryti spaudimą pirmiausia Lietuvai, o po to ir kitoms Baltijos šalims, siekiant jas prijungti prie SSRS. Gegužės 25 d. SSRS vyriausybės vadovas Viačeslavas Molotovas įteikė Lietuvos įgaliotojam ministrui Maskvoje Ladui Natkevičiui notą, kurioje Lietuvos vyriausybė kaltinama dislokuotų Lietuvos teritorijoje Raudonosios armijos karių grobimu. Tai buvo pirmas atviras grasinimas Lietuvai. Lietuva šiuos kaltinimus atmetė kaip nepagrįstus, tačiau pažadėjo pradėti tyrimą dėl dingusių karių. Kariai iš tiesų buvo dingę, tačiau Lietuva prie jų dingimo neprisidėjo. Vėliau paaiškėjo, kad kareiviai iš dalinio pasišalino savo noru, t. y. dezertyravo. Buvo sudaryta tyrimo komisija, kuri turėjo apklausti dingusius ir vėliau atsiradusius karius, ištirti visas įvykio aplinkybes, tačiau Maskva kategoriškai atsisakė padėti komisijos tyrimui. Panašus SSRS scenarijus buvo panaudotas ir prieš prasidedant sovietų agresijai Suomijoje.

Paskutiniojo, XXI Ministrų kabineto nariai rezidentūros Audiencijų salėje. Iš kairės: Kazys Musteikis, Antanas Merkys, Antanas Tamošaitis, Prezidentas Antanas Smetona, Ernestas Galvanauskas, Kazys Skučas, Kazys Bizauskas, Juozas Urbšys, Jonas Masiliūnas, Kazimieras Jokantas, Juozas Audėnas. Kaunas, 1939 m.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

396 63

1940 06 14
PAREIKŠTAS SSRS ULTIMATUMAS LIETUVAI

Vėlų 1940 m. birželio 14 d. vakarą SSRS Vyriausybės vadovas Viačeslavas Molotovas pateikė Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiui, tuo metu buvusiam Maskvoje, ultimatumą. Jame Lietuva buvo apkaltinta 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutarties laužymu ir pateikti 3 reikalavimai: 1) suimti ir perduoti teismui vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Valstybės saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį, kaip tiesiogiai kaltus dėl provokacijų prieš SSRS kariuomenę Lietuvoje; 2) tučtuojau Lietuvoje sudaryti naują Vyriausybę, kuri užtikrintų savitarpio pagalbos sutarties vykdymą; 3) tučtuojau užtikrinti laisvą įėjimą Raudonosios armijos daliniams, kurie bus įkurdinti svarbiausiuose Lietuvos centruose. Ultimatumo atsakymo terminas nurodytas 9 val. ryto, nors pagal tarptautinę praktiką turėjo būti duotos 48 valandos. Svarstyti SSRS reikalavimų į Lietuvos Prezidento rūmus naktį skubiai susirinko Vyriausybė ir kariuomenės vadai. Prezidentas Antanas Smetona pasiūlė nepriimti 1 ir 3 ultimatumo punktų ir priešintis sovietų invazijai. Atremti invaziją ginklu pritarė ar iš dalies pritarė vos keli posėdžio dalyviai – Kazys Musteikis, Konstantinas Šakenis, Antanas Tamošaitis, Kazimieras Jokantas. Kiti teigė, esą, beviltiška priešintis ir reikia su reikalavimais sutikti. Pasipriešinti galimybės nematė ir kariuomenės vadai. Ryte posėdžio dalyviai nusiuntė J. Urbšiui telegramą į Maskvą, kad „reikalavimai priimti“, o tikslesnį Lietuvos atsakymą ministras galėjo suformuluoti, kaip jam atrodė tinkama.

Paskutinio posėdžio dalyviai. 1940 m.

Pasaulio lietuvis, 1939, Nr. 20, p. 425.

1940 06 15
ĮVYKO PASKUTINIS LIETUVOS VYRIAUSYBĖS POSĖDIS

397

SSRS ultimatumas Lietuvai buvo įteiktas Maskvoje viešinčiam Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiui apie vidurnaktį. Jo vykdymo terminas paskirtas 9 val. ryto, nors pagal tarptautinę praktiką terminas turėjo būti 48 valandos. Svarstyti SSRS reikalavimus į Lietuvos Prezidento rūmus buvo skubiai sukviestas Ministrų kabinetas ir aukščiausi kariuomenės vadai. Posėdis prasidėjo tarp 1 ir 2 valandos nakties. Prezidentas Antanas Smetona pasiūlė nepriimti 1 ir 3 ultimatumo punkto bei priešintis sovietų invazijai. Jis siūlė svarstyti tik Vyriausybės pakeitimą sovietams palankesne. Sprendimą nesipriešinti ginklu labiausiai nulėmė Lietuvos kariuomenės vadovybės gen. Vinco Vitkausko, gen. Stasio Pundzevičiaus ir buvusio kariuomenės vado gen. Stasio Raštikio pozicija. Posėdis baigėsi birželio 15 d. apie 7 val. ryto. Jo metu buvo priimti trys nutarimai: 1) naujos Vyriausybės sudarymą pavesti gen. S. Raštikiui; 2) ultimatumą priimti ir nesipriešinti; 3) Prezidento pareigas pavesti Ministrui Pirmininkui, o pačiam Prezidentui išvykti į užsienį. Telegramoje J. Urbšiui į Maskvą buvo nurodyta perduoti, jog „reikalavimai priimti“. Stengiantis neprovokuoti SSRS agresijos, ultimatumas buvo priimtas net nepareiškus protesto.

Pirmasis Sovietų Sąjungos tankas Kaune, Laisvės alėjoje. 1940 m. birželio 15 d.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

398 16

1940 06 15
SSRS PRADĖJO LIETUVOS OKUPACIJĄ

1940 m. birželio 15 d. ryte, skirtingais duomenimis, nuo 150 iki 300 tūkst. Raudonosios armijos karių perėjo Lietuvos sieną. Lietuvos vadovybė pasipriešinimo neorganizavo. Sovietų kariai gan greitai užėmė strateginius objektus, karinius dalinius, oro uostus bei didžiausius miestus. Į Lietuvą atvyko SSRS Vyriausybės ypatingasis įgaliotinis Vladimiras Dekanozovas, kuris kartu su SSRS pasiuntiniu Lietuvoje Nikolajumi Pozdniakovu rūpinosi Lietuvos okupacijos įteisinimu ir marionetinės vyriausybės sudarymu. Pagal sovietinį scenarijų Lietuvos Prezidentas turėjo pasirašyti pareigų perdavimo aktus ir sudaryti naują vyriausybę, tad iš karto pareikalauta jį surasti. Prezidentui Antanui Smetonai išvykus iš šalies, sovietams teko pasinaudoti prezidento pareigas laikinai ėjusiu Ministru Pirmininku Antanu Merkiu. Pastarasis sovietų nurodymu išplatino kelis pranešimus, jog Raudonoji armija į Lietuvą įžengusi kaip „draugiška sąjunginė kariuomenė“, ir ragino pareigūnus toliau eiti savo pareigas. Birželio 17 d. buvo sudaryta SSRS lojali marionetinė „liaudies vyriausybė“, vadovaujama Justo Paleckio. Siekiant pridengti prievartinį Lietuvos valdžios perėmimą, buvo kuriama iliuzija, jog valdžioje ir toliau lieka lietuvių inteligentijos atstovai. Į naująją vyriausybę pakviesti Vincas Krėvė-Mickevičius, Ernestas Galvanauskas, divizijos generolas Vincas Vitkauskas ir kt. Po savaitės buvo uždraustos Lietuvos politinės, visuomeninės, kultūrinės, religinės organizacijos, uždaryti periodiniai leidiniai. Naujoji valdžia ėmėsi teroro prieš Lietuvos valstybės tarnautojus, politinių partijų vadovus, kitus okupaciniam režimui nepalankius asmenis.

Prezidentas Antanas Smetona. Kaunas, XX a. 4 dešimtmetis.

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra

1940 06 15
PREZIDENTAS ANTANAS SMETONA PASITRAUKĖ Į VAKARUS

399

Paskutiniame Lietuvos Vyriausybės posėdyje svarstant SSRS ultimatumą Prezidentas Antanas Smetona nesulaukė pritarimo jo pasiūlymui priešintis sovietų agresijai. Nenorėdamas „savo rankomis subolševikinti Lietuvos“ ir tikėdamasis sudaryti egzilinę šalies vadovybę, Prezidentas nusprendė pasitraukti į užsienį. Jis skubiai pasirašė pareigų perdavimo Ministrui Pirmininkui Antanui Merkiui aktą. Pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją, Prezidentui nevykdant savo pareigų, jas perima Ministras Pirmininkas, tačiau jis neturi visų prezidento galių. Pareigų perdavime buvo suformuluota, jog Prezidentas išvykstąs atostogų sveikatai pataisyti. Taigi, Prezidentas juridiškai ir toliau liko eiti savo pareigas. 1940 m. birželio 15 d. 16 val. Prezidentas kartu su šeimos nariais išvyko iš Kauno į pasienio miestelį Kybartus. Apie 24 val. Prezidentas su vienu apsaugos karininku buvo nelegaliai pervestas per Lieponos upelį ir pasiekė Vokietijos pasienio postą Eitkūnuose. Čia Prezidentas paprašė leidimo likti Vokietijoje. Tik po keleto valandų Eitkūnų postą pasiekusiems A. Smetonos žmonai bei dukros Marijos ir sūnaus Juliaus šeimoms buvo pranešta, kad tolimesnį jų likimą spręs Adolfas Hitleris. Birželio 16 d. 12 val. Smetonų šeima sulaukė atsakymo iš Berlyno, kad jiems leista pasilikti Vokietijoje

Paskutinis Lietuvos Ministras Pirmininkas Antanas Merkys. XX a. 2 dešimtmetis.

Lietuvos albumas, Kaunas, 1921, p. 58.

400

1940 06 16 PASKELBTAS PASKUTINIS LIETUVOS VYRIAUSYBĖS PAREIŠKIMAS

1940 m. birželio 16 d. pagrindiniame šalies laikraštyje „Lietuvos aidas" buvo išspausdintas paskutinis Lietuvos vyriausybės pranešimas. Jis skambėjo taip: „Atsižvelgiant į tarptautinės padėties plėtojimąsi Europoje vykstančio karo akivaizdoje, šioje Europos dalyje taikai palaikyti ir saugumui sustiprinti buvo reikalinga padidinti Sovietų Sąjungos kariuomenės įgulas Lietuvoje, kuri čia jau buvo pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį. Birželio 15 d. 15 val. naujos Sovietų Sąjungos kariuomenės dalys, kaip jau buvo pranešta, peržengė Lietuvos sieną ir šiuo momentu vyksta įvairiomis kryptimis į joms numatytas vietas Lietuvoje. Lietuvos vyriausybė kviečia Lietuvos piliečius laikytis ramiai, dirbti savo įprastinį darbą, padėti palaikyti tvarką savo susiklausymu ir vykdyti pareigūnų įsakymus. Lietuvos vyriausybė pasitiki, kad Lietuvos piliečiai, ir praeityje įvairiomis svarbiomis aplinkybėmis, parodę savo politinę išmintį ir rimtį, pagrįstą tėvynės meile ir jos reikalų supratimu, ir šiuo svarbiu metu taip elgsis, kaip dera drausmingos tautos nariams ir savo tėvynės piliečiams." Po šio pranešimo, birželio 17 d., paskutinės, XXI, Lietuvos vyriausybės Ministras Pirmininkas Antanas Merkys pareigas perdavė SSRS deleguotam Justui Paleckiui.

Skaitytojams pristatomi 400 reikšmingiausių politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) įvykių. Istorinės Prezidentūros projekto „Šimtmečio belaukiant: reikšmingiausi Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykiai" komanda tikisi, kad šis leidinys padės visapusiškai pažinti Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį, paskatins geriau suprasti įvairius to meto procesus ir suteiks tvirtą pagrindą didžiuotis savo valstybe.

ISBN 978-9955-471-65-3

Sudarytojos
Justina Minelgaitė
Ingrida Jakubavičienė
Jovita Jankauskienė

Pirmoji Lietuvos Respublika: kas, kur, kada?

Išleido
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune
Vilniaus g. 33, LT-44290 Kaunas, Lietuva
www.istorineprezidentura.lt

ISTORINĖ PREZIDENTŪRA KAUNE

Kaunas, 2018